

N. IORGA.

ISTORIA ROMÂNILOR

PENTRU
POPORUL ROMĂNESC

— — — — —
EDIȚIA a VI-a
REVĂZUTĂ ȘI ADAUGĂTĂ

BUCUREȘTI : 1926

≡ ISTORIA ≡ ROMÂNILOR

PENTRU

POPORUL ROMĂNESC

DE

N. IORGA

—
EDIȚIA A VI-a
—

VALENI-DE-MUNTE

Editura AȘEZĂMÂNTULUI TIPOGRAFIC „DATINA ROMĂNEASCĂ”

1926

I.

Pământul românesc.

1. Viața fiecărui popor este în legătură strânsă cu pământul pe care-l locuiește. Pământul acesta, prin felul său de a se înfățișa, prin mijloacele de traiu pe care le dă omului, înrăurește puternic asupra dezvoltării lui ; îl face să înainteze răpede sau cu mai multă greutate, ori îl ține 'n întunecimea minții ; el hotărăște felul de îndeletnicire în ramurile de căpetenie ale muncii, și prin urmare și chipul deosebit pe care-l are civilizația poporului așezat pe dânsul. Așa fiind lucrurile, este cu neputință să se înțeleagă mersul unui neam de-a lungul vremurilor — și acesta este scopul cel mai adevărat al istoriei — dacă nu se cunoaște, nu în amănunte, firește, ci în linii generale, care este înfățișarea pământului său și care sunt mijloacele pe care el le pune la îndemâna locuitorilor. Astfel, înainte de a se vorbi de alcătuirea unui popor românesc, din neamuri mai vechi și din alte neamuri mai nouă, trebuie să se știe care sunt condițiile pe care le impune oricărui locuitor al său *pământul românesc*.

Acest pământ românesc așa de fericit adunat astăzi, prin jertfa uriașă a neamului întreg, în Domnia Regelui Ferdinand I-ii, nu cuprinde numai România de ieri, așa cum ea se întindea dela Car-

pați până la Dunăre, până la Mare și până la linia Prutului, până la hotarele meșteșugite (adecă neînsemnate prin linii naturale) ale Dobrogii și ale despărțirii de către Bucovina. Pământ românesc este orice parte locuită într'un număr covârșitor încă până astăzi de neamul nostru românesc, care-și are pretutindeni aceleași datine și așezăminte, aceleași forme de cultură elementară și, de un timp, aceiași viață superioară a sufletului. Prin urmare în el se cuprinde toată cetățuia de munte a *Ardealului*, cu văile, așezate între șiruri de multe ori mai înalte, ale *Maramurășului*, la Miazănoapte. Tot din el face parte *Banatul Timișoarei*, care nu e decât o prelungire, cu aceiași înfățișare, a Banatului nostru oltenesc, adecă a pământului dintre Olt, Cerna, Carpați și Dunăre. Pământ românesc se poate numi și *partea de șes* care se desfășoară *la poalele munților Bihorului, către Tisa*, care-și are numai în apropierea nemijlocită a cursului ei locuitori de altă obârșie, vorbind altă limbă. *Bucovina*, care era odinioară numai partea cea mai de sus a Moldovei, deși e astăzi locuită de multe neamuri străine prin orașe, iar la țară de Ruși sau Rusneci (Ruteni), cari au ajuns cam pe atâția la număr ca și Românii, nu poate fi socotită decât tot ca o parte a pământului românesc. Între Prut și între Nistru se întinde țara pe care Rușii au numit-o *Basarabia*, când au cucerit-o la 1812. Cei mai mulți dintre locuitorii dela țară din acest mare și bogat Ținut își ziceau și-și zic și până astăzi *Moldoveni*, și ei vorbesc limba noastră, pe care o numesc: moldovenească; străinii s'au așezat numai prin părțile Hotinului (iarăși Rusneci, ca și în Bucovina) sau la Miazăzi de tot, unde au luat locul Tatarilor de pe vremuri. (Aici, în *Bugeac*, întâlnești Bulgari, Nemți și alte feluri de nații).

2. Dincolo de Dunăre, sate românești se întâlnesc grămădite în număr foarte mare, mai ales în anumite puncte, atât în *Serbia*, cât și în *Bulgaria* de astăzi. Sunt acolo sute de mii, — oricum, peste două sute de mii, — de Români, cari trăiesc dincolo de apă, tocmai așa cum trăiesc Oltenii și țeranii munteni pe malul nostru cel stâng.

Și *înlauntru* *Serbiei* și în *Bosnia* se găsesc Români, dar aceștia se țin de altă ramură a neamului nostru, care se numește ramura *aromânească* și întrebuințează o limbă cu aceiași țesătură, dar pe care noi n'o putem înțelege dacă n'o învățăm anume.

3. Aromâni de aceștia erau în timpul evului mediu ca păstori de oi prin toate văile și pe platourile înalte ale munților peninsulei balcanice, mai ales în toată lungimea *Pindului*. Astăzi, așezările lor de căpetenie se întâmpină, pe de o parte, în orașele Ținutului care se numește *Macedonia*, pe de altă parte în cătunele de ciobani din părțile de către Marea Adriatică, unde ei locuiesc laolaltă cu Albanesii, împrumutând fiecare neam celuilalt o parte din însușirile și apucăturile sale; elemente risipite se mai întâlnesc și în alte părți din regiunea muntoasă apuseană a Turciei. Dar și astăzi, o parte mai strâns locuită și mai curată din punctul de vedere al populației din Ținutul aromânesc se găsește în *Tesalia*, care, dela războiul din 1877-78 a fost căpătată, fără vărsare de sânge, de Greci. Aromânii sunt de almintrelea răspândiți prin multe locuri care n'au a face cu pământul românesc în genere, în care se cuprinde și pământul aromânesc în special.

4. Alte părți dintre Români se pot privi ca mernite peirii; astfel *Istrienii*, cari vorbesc o limbă deosebită de limba noastră și de limba Aromânilor. Ei se mai află astăzi numai prin câteva sate,

unde sunt amestecați cu Croații slavi și au deprins dela dânșii o mulțime de obiceiuri, au împrumutat limba croată, pe care o vorbesc în același timp și, de cele mai multe ori, mai bucuros decât limba lor însăși.

5. *Basarabeni* trec și granița *Nistrului*, se așează pe celălalt mal al acestei ape mari și pot să păstreze acolo, în vecinătatea Ținutului lor de obârșie, însușirile lor deosebitoare. Inșă aceia dintre dânșii cari merg mai departe și pătrund până în *Cherson* sau în părți mai înaintate încă ale Rusiei, pierd une ori calitatea de Români și cu vremea ei se amestecă în mulțimea Rușilor cari locuiesc acele gubernii. Cu atât mai mult se întâmplă acest lucru cu Basarabeni fără pământ, pe cari administrația îi strămuta până prin *Caucas* și în unele părți siberiene. Toți aceștia s'au deslipit de pământul românesc, prin urmare locuiesc alt pământ, străin, ajungând și ei străini ca și locuitorii din acele sălașe nouă.

6. Au mai fost Români prin unele părți ale *Pindului*, care nu mai sunt acuma locuite de dânșii. Astfel Românii aceia cărauși cari duceau marfa la marele port dalmatin *Ragusa*, sau dela portul acesta către deosebitele părți ale teritoriului interior. Aceiași soartă au avut-o Aromânii cari s'au luat la drum împreună cu Albanesii, au ajuns în *Pelopones* sau *Moreia*, până prin părțile cele mai de Miazăzi ale acestei peninsule și, ca și Albanesii aceia, și-au pierdut datinile și limba.

Românii din *Balcani*, cari-și aveau, se zice, cătunele risipite prin regiunile acestea de munte, au dispărut fără urmă, după ce frații lor din *Pind* au dat sprijin Bulgarilor supt o dinastie, un neam de Impărați de sângele nostru, *Asăneștii*.

Românii pe cari Bizantinii i-au strămutat, ca să scape de dânșii sau ca să-i ajute în războaiele lor, prin părțile *Asiei Mici*, nu se mai pomenesc decât prin cronici.

7. Cât ne privește pe noi, Românii de dincoace de *Dunăre*, păstori de-ai noștri au înaintat pe vremuri, cătând hrană mai grasă și îmbielșugată pentru oile lor, până în *Moravia* slavă, unde și astăzi unele localități amintesc ființa lor pe acele locuri. Și, sus, în *munții Galifiei*, puncte înalte poartă nume curat românești care arată că pe acolo au

petrecut păstorii noștri, au *băciuit*, cum am zice, *baci români*, ca și în Bacîca sârbească de peste Tisa. Dar toate aceste elemente au avut soarta acelor locuitori ai unui pămînt cari se desfac din rădăcinile lor firești și se înstrăinează, perind astfel cu sufletul.

II.

Împărțirile firești ale pămîntului românesc.

I. Pămîntul românesc se împarte dela sine în două: pe de o parte este *pămîntul Aromânilor*, pe de altă parte *pămîntul locuitorilor de pe malul stîng al Dunării*.

Pămîntul Aromânilor n'are granițele sigure ce le are pămîntul nostru, al celor cari ne aflăm în părțile dela stînga Dunării. Ciobanii au une ori și ei *ogoarele lor*, și astfel s'a întîmplat și cu Aromânii. Bărbații în putere și tinerii mergeau în fiecare an la munte pentru păscutul oilor, și atunci rămâneau în sălașele obișnuite bătrânii, femeile și copiii, cari căutau de gospodărie prin sate statornice, unde fără îndoială că se făcea și oarecare plugărie. În satele acestea se întorceau pe urmă, pentru toamnă și iarnă, și păstorii, dar, cu această viață împărțită în două și cu neconținută căutare a pășunilor mai prielnice, nu putea să se înjghebe o viață mărgenită la un anume pămînt, care să alcătuiască, pentru acei cari-l locuiesc, patria lor iubită, *moșia*, adecă moștenirea din neam în neam a țarinilor și a locuințelor. De aceia este și mai puțin interesantă, mai puțin bogată în fapte și iarăși mai puțin dezvoltată în civilizația superioară, până în timpul din urmă, viața Aromânilor, căci înaintarea omenirii, ceia ce se zice *progres*, este în legătură mai ales cu așezarea statornică pe o bucată de pămînt și cu îndeletnicirea care se im-

pune omului stabilit într' o activitate ale cărei roade *se strâng* în parte și se întrebuințează pentru întregirea și desvoltarea civilizației.

2. Pământul românesc de dincoace de Dunăre, unde stăm noi acuma, și unde, cum vom vedea, au stat din cele mai îndepărtate vremuri strămoșii noștri, se împarte în chip firesc în *cinci Ținuturi* mari, și anume:

Ținutul de șes, care nu e altceva decât o prelungire a stepei celei mari din Răsăritul Europei, unde locuiesc astăzi Rușii și unde pe vremuri petreceau cetele rătăcitoare ale neamurilor de obârșie uralo-altaică. Stepa aceasta era odată acoperită cu păduri și buruieni înalte, de care locuitorii sălbateci nu se atingeau, căci le folosiau pentru hrana cailor, pentru ascunsul în vremuri de primădie. Pe urmă, când s'au tăiat pădurile și s'au *lăzuit* locurile, când s'au cosit ori ars buruienile, Ținuturile acestea de stepă au ajuns cele mai rodnice, pentru că atâta viață vegetală perise acolo și pătrunsese acest pământ, îmbogățindu-l cu pătura aceia neagră din care iese astăzi sămănăturile cele mai dese și mai frumoase.

Din acest Ținut de stepă face parte și Basarabia-de-jos sau Bugeacul, o parte din județele moldovenești Fălciu și Covurlui, Răsăritul județului muntenesc al Râmnicului-Sărat, tot județul Brăilei și al Ialomiții, în mijlocul căruia se întinde uriașul pustiu de odinioară al Bărăganului. Tot ca o prelungire a stepei se pot privi și județele de șes ale Munteniei până în Olt, unde arare ori numai dealuri vin să întrerupă monotonia liniștită a câmpiei bune de grâne.

3. *Ținutul de dealuri lutoase*, care este cuprins între linia Carpaților moldovenești și între apa Nistrului. El e străbătut de două râuri mari

care merg dela Nord la Sud, în curs larg și pașnic, între pământuri înalte și roditoare, Prutul și Siretiul, care prind alte ape mai mici, întocmai după cum ramurile unui copac se prind din toate părțile de trunchiul lui. În vremurile mai vechi, și aici era pădure, și încă o pădure mai deasă decât în părțile de stepă, pădure de stejari falnici și de fagi, și numai către munte păduri de brazi sau de molifți. După tăierea pădurilor, mai ales în partea dela Răsăritul Siretiului, s'a făcut pe coasta aceasta pământ moale hrănit de râurile încete ce rămân multă vreme în văi, și el a dat lanuri de toată frumuseța. Din Ținutul acesta, va să zică, face parte și Moldova de ieri și Basarabia, până în marginea stepei, și Bucovina, care și-a păstrat mai bine decât celelalte regiuni pădurile ce o făceau vestită odată.

4. *Muntele și văile în legătură cu dânsul.* Aici înălțimile sunt stâncoase, ba dela o bucată de vreme stânca singură stăpânește; ape limpezi, care nu târăsc nămol într'însele, și roiesc din locurile cele mai înalte și se desfășoară apoi pe largi câmpuri de prund. Aici plugăria nu poate fi îndeletnicirea de căpetenie a oamenilor, cari trăiesc, fie din păstorie, fie din creșterea pomilor. Este Ținutul celor mai viteji și mai îndărătnici războinici, cari erau siliți să-și caute hrană în cea mai mare parte pe pământul vecin, care culegea roadele mai bogate și mai plăcute ale agriculturii.

Din aceste Ținuturi făcea parte jumătatea de Nord a Țării-Românești și a Olteniei, partea corespunzătoare din Ardeal, părțile de Răsărit ale aceluiași Ardeal, în care sunt așezate astăzi numai câteva sate românești prin mijlocul Secuimii crotopitoare. Apoi, mai la Miazănoapte, părțile de sus, cu cinci văi înguste, în care se înșiră sate puține

românești numai în partea de Sud, ale Maramurășului. Între acești munți și munții Bihorului, cari închid Ardealul la Apus, se întinde ținutul de văi mai largi sau de dealuri lutoase care samănă cu ale Moldovei. Aici se poate întinde plugul tot așa de bine ca și în părțile moldovenesti și în cele învecinate cu dânsule.

5. *Banatul Oltean*, afară de partea stâncoasă, și Banatul Timișoarei, în întregime până la cursul de jos al Murășului, sunt alcătuite din dealuri ușoare, care nu samănă cu cele moldovenesti pentru că sunt mai bine rânduite și îngăduie mai lesne decât acelea cultura cerealelor. Aici se poate desvolta răpede o viață de civilizație puternică, răzimată pe o populație foarte deasă, care să se îndeletnicească în mare parte cu meșteșugul.

6. S'ar putea pune în legătură cu Banatul și pământul, udat de întreitul curs al *Crișurilor*, care se întinde între munții Bihorului, între Murășul-de-jos și Tisa, mergând până în marginea văilor maramurășene. Acest pământ are aceleași însușiri și determină aceleași condiții de viață ca și pământul oltean și cel bănățean, de care se deosebește doar printr'o suprafață mai netedă.

III.

Strămoșii noștri cei mai vechi: I. Ilirii.

I. În fiecare din aceste Ținuturi a trebuit să se desvolte prin urmare o viață istorică deosebită; totuși deosebirile acestea nu erau așa de mari, încât fiecare din regiuni să fie sortită a trăi pentru totdeauna o viață osebitală, ci a venit o clipă când ele au trebuit să se unească în aceiași civilizație și spre aceiași desvoltare. Numai între muntele depăstorit al Aromânilor și între părțile noastre de

munte, de deal și de șes întins era prea mare deosebirea pentru ca vre-odată să fi putut avea Românii și Aromânii aceeași viață. Abia în timpul nostru s'a stabilit o legătură între aceste două frânturi ale elementului romanic, din Carpați și din Balcani.

Să începem în^tăiu cu viața cea mai depărtată, a Ținutului locuit astăzi sau numai pe vremuri de Aromâni.

2. Pe malurile Mării Adriatice, în văile Pindului și în unele părți vecine cu acest șir de munți trăia încă din veacurile vechimii cele mai depărtate un neam de oameni numit al *Ilirilor*. Ei nu alcătuiau un singur popor, trăind cu aceleași dăcini, vorbind cu desăvârșire aceeași limbă și atârând de un singur stăpânitor. Ca și muntenii din părțile înalte ale Scoției, ca și aceia din regiunea munților italieni, Alpii și Apenninii, ca și locuitorii platourilor spaniole, ei erau împărțiți la început în *triburi*, care corespund clanurilor celtice, pe care noi le-am putea numi: seminții. Numai din când în când câte un rege puternic al vre unei seminții mai bine așezate a încercat și izbutit chiar să-i adune laolaltă. Stăpânitorii aceștia, cărora însă nu li se dădea de ai lor, de sigur, titlul de „rege“, cu care-i numiau Romanii, se întâlnesc prin părțile Albaniei de astăzi, pe la Durazzo sau Avlona. Ei nu se mulțămiau cu veniturile ce li se dădeau de către sălașurile păstorilor, venituri care ni închipuim că nu puteau să consiste din bani, căci bani de țară nici nu erau, ci numai din prinosul de brânză, vânaturi și așa mai departe. Ei se îndreptară deci, pentru a câștiga mai mult, pentru a trăi o viață mai asemănătoare cu a Romanilor din preajma lor, către Mare. Nu erau pregătiți însă Ilirii pentru o activitate de negoț necentenit, cinstită și

producătoare de civilizație. Se făcură deci *pirați*, hoți de Mare, și avură dela o bucată de vreme dese lupte cu Romanii, cari, stăpânind celalt mal al Mării Adriatice, doriau ca aceste ape să fie slobode și sigure pentru negoțul lor.

Încă din vremea republicei romane s'au dat lupte între marele popor civilizat din Apus și între pirații aceștia îndrăzneți ai Albaniei celei vechi. La urmă, Ilirii au fost biruiți, și anume luându-se triburile unul după altul și supuindu-se domniei romane, în războaie a căror amintire în cea mai mare parte s'a pierdut. Romanii au ajuns a stăpâni tot malul Mării (precum l-au stăpânit mai târziu urmașii lor în civilizația adriatică, Venețienii). De acolo au înaintat pe încetul în părțile muntoase, tăind în același timp drumuri pentru caravanele care duceau și aduceau mărfuri. Astfel se deschide marele drum zis *Via Egnatia*, care pune în legătură *Durazzo, poartă către Italia*, și *Bizanțul, Constantinopolul de mai târziu, poarta către Asia*.

3. Cu vremea, prin colonizarea de elemente italiice venite de bună voie pe malul celalt al Mării Adriatice, prin înrâurirea ostașilor romani așezați pe deosebitele puncte ale pământului iliric, precum și prin alte mijloace pe care le găsește totdeauna un popor stăpânitor, și mai ales unul cu o organizație așa de desăvârșită cum era a poporului roman, s'a ajuns la o romanizare parțială a Ilirilor. S'au romanisat, firește, mult mai lesne și mai deplin aceia cari locuiau în orașe, așa încât dela o bucată de vreme toate porturile de pe coasta dalmatină și albanesă au ajuns să aibă ca limbă de întrebuințare zilnică limba latină, așa cum o vorbia poporul de jos în Roma și în deosebite părți ale Italiei. Prin urmare s'a petrecut atunci

cu Ilirii ceia ce s'a petrecut mai târziu cu urmașii lor în aceste locuri, Slavii și unii dintre Albanesi, supt înrâurirea Veneției, care și ea a cucerit porturile și întreaga regiune a țermului și a făcut ca până astăzi în orașele răspândite pe acest mal răsăritean al Mării Adriatice să se vorbească dialectul italian al Venețienilor mai mult chiar decât limba veche a locuitorilor.

4. Cât privește pe Ilirii cari urmară mai departe viața de păstori a strămoșilor, trăind în singurătate prin cătunele răzlețe de ciobani, ei n'avură prilej să se prindă așa răpede de puternica civilizație. Ei rămaseră la o parte de viața cea nouă pe care au dus-o Romanii. Firește erau supuși anumitor îndatoriri, ascultau de anumite porunci, dar vorbiră și mai departe limba lor ilirică, apoi limba fraților traci. Din aceștia se coboară *Albanesii de astăzi*, a căror limbă pornește din limba vechilor locuitori ai acestui țerm balcanic.

IV.

Strămoșii noștri cei mai vechi: II. Tracii.

1. Provincia romană care cuprindea țara ilirică de odinioară se numi *Iliricul*, rămâind ca el să fie împărțit, după nevoile deosebitelor timpuri, în Ținuturi mai înguste. La Răsărit de Iliri, în munți, pe tot șesul balcanic până la Marea Neagră de o parte, până la Archipelag, trăiau, având la Miazăzi ca vecini pe Grecii din orașele strâns grupate ale Eladei, *Tracii*. Între Traci și Iliri sunt, fără îndoială, legături de sânge, pe care însă, după puținele urme ce au rămas dela unii și dela alții, știința nu le poate hotărî deplin. De și având același sânge și vorbind o limbă întru câtva asămă-

nătoare cu a Ilirilor, Tracii n'aveau aceleași aplecări și același rost de viață ca aceștia. Ei nu locuiau în cătune, ci în sate cu locuitori foarte mulți, adesea așa de mulți, încât ajungeau să semene cu adevărate orașe, în care însă casele, așezate în mijlocul curților întinse, nu erau legate așa cum erau legate casele în cetățile și orașele Italiei. Erau și printre dânșii, prin părți de dealuri, păstori, și, pe lângă Mare, erau Traci cari se hrăneau din pescărie sau, poate, și din îndeletnicirea necinstită a hoților de Mare. S'au văzut unii dintre dânșii suindu-se în luntrele lor ușoare și mergând până în Asia să-și caute sălașe nouă ; dar cei mai mulți dintre ei erau plugari.

2. Legea Ilirilor nu ni este cunoscută ; cât privește pe a Tracilor, ea avea un caracter foarte avântat, idealist și fanatic. Un prooroc numit de Greci *Zalmoxe* li-a adus o credință și învățăminte nouă : că sufletul omului trăiește dincolo de marginile morții, și ei erau bucuroși mai presus de orice pentru această nouă viață fericită care se începe după peirea trupului. Plângeau la nașterea copiilor ; se învoioșau la ceasul sfârșitului. Aceasta făcea din ei și niște strașnici războinici, cari, în hainele lor de cânepă de culoare închisă, cu sulțile lor cele mari, se făceau temuți de toți vecinii.

3. Tracii ar fi putut să întemeieze o mare Împărăție, care să țină împotriva oricărui dușman. Aveau pricepere, vitejie și erau aplecați să trăiască laolaltă ajutându-se unii pe alții. Aveau și ei dătina de a trăi în seminții : se cunosc foarte multe dintre acestea, și rare ori, numai pentru scurt timp, se uniră mai multe seminții de acestea pentru a întemeia un Stat. De aceia și la dânșii ca și la Iliri se pomenește numai din când în când

câte un rege vestit (ca *Sitalke*), care n'are însă după dânsul un lung șir de urmași vrednici.

4. Tracii aveau încă dela început legături cu *Grecii*; se înțelegeau destul de bine cu aceștia, cari erau negustori în mijlocul unui popor de țărani; orașele de pe malul Mării Negre și al Arhipelagului erau întemeiate mai mult pentru Traci, dar în ele locuiau Greci. Mai rău s'au înțeles Tracii cu *regii Macedoniei*, și ei de sânge iliric și dominând peste Iliro-Traci cari au căutat să unească toate țările balcanice supt stăpânirea lor. Au avut astfel lupte cu vestitul rege *Filip*, și, pe urmă cu fiul său, încă și mai vestit, *Alexandru*, cari, deci, sunt de același sânge cu strămoșii noștri neromani. Alexandru a înaintat până la Dunăre, unde, pe vremea aceia, se afla, pe malul drept, seminția *Misilor* (de unde Bulgaria de astăzi și o parte a Serbiei s'a numit Misia sau Moesia), iar, pe malul nostru, *Geții* (poate «țărani»). Alexandru-cel-Mare a intrat în regiunile acestea prin părțile de mlaștine ale Ialomiții; s'a mulțămît să vadă pe barbari fugind înspăimântați în fața lui și n'a îndrăznit să cerce mai departe primejdiile unei țeri necunoscute.

După moartea lui Alexandru, regatul cel mare întemeiat de dânsul s'a fărâmițat, împărțindu-se între generalii săi. Unul dintre aceștia, stăpânind pe malul drept al Dunării, a luat titlul de rege al *Traciei*, fiindcă supușii săi erau în cea mai mare parte Traci. Și el a avut să lupte cu un *rege getic*, a fost însă învins de acesta. Așa încât stăpânirea lui nu s'a putut întinde asupra noastră.

Regatul macedonean a fost sfărâmat de Romani, și regatul Traciei n'a avut nici el viitor. Romanii au pătruns cu încetul în regiunile centrale și de Răsărit ale Peninsulei Balcanice, au trecut linia munților Hemus (Balcanii de astăzi), au intrat în

Ținuturile deluroase dintre Hemus și Dunăre, și astfel, în anul 46 după Hr., Tracia era încă una din provinciile marelui Imperiu.

5. Tracii din Balcani găsiseră în fața lor, ca dușmani, veniți printr'o năvălire nouă, pe *Celți*, al căror neam ținea cheile apusene ale munților. Această năvălire celtică a grăbit înfrângerea Tracilor de către regii de obârșie macedoneană. Cei dela Dunăre, mai ales pe malul stâng al acestei ape, prin urmare Geții, avură dela o bucată de vreme împotriva lor o seminție care se crede însă germanică, venită din sălașurile răsăritene ale acestui mare neam, pe *Bastarni*, cari locuiau prin părțile Basarabiei, în Bugeac, și în ostroavele dela gurile Dunării. Astfel neamul tracic, strâns pe de o parte de cucerirea macedonică și, poate, răspins dela Răsărit de cele d'intăiu valuri ale potopului german, trebui să părăsească malul apei și să se adăpostească în regiunile mai ferite ale Carpaților. Un trib nou sau unul vechiu care-și schimbase numele: *Dacii* (oameni din *davae*, din sate), își făcuseră astfel sălașul de căpetenie în munții Hațegului. Acolo, un râu îngust, Streiul, care se varsă în Murăș, curge supt mari înălțimi rotunzite, care și astăzi sunt acoperite cu păduri. În mijlocul acestor culmi se deschide o vale largă, și aici zidiră Dacii, cu bolovani smulși din munte, cetatea regilor lor: o numiră *Sarmisagetusa*, și în ea se grămădiră în cursul anilor comorile smulse de acești războinici neobosiți dela barbarii mai noi din vecinătate sau dela Romanii de dincolo de Dunăre.

De sigur că în stăpânirea lor erau acum și minele de aur pe care le ținuseră odinioară *Agatirșii*, asemenea poate cu Transii tracici, despre cari se pomenește în vremuri foarte depărtate că trăiau prin părțile acestea de Apus ale Ardealului și erau un popor bogat și cu moravuri blânde.

V.

Romanisarea Tracilor. — Luptele Dacilor cu Romanii.

I. Cu vremea Tracii s'au făcut Romani în ce privește limba și chiar părerea pe care o aveau despre neamul lor. Cum s'a făcut o schimbare ca aceasta nu spun oamenii din acele vremuri, dar putem găsi pe altă cale.

Un popor nu se deprinde a vorbi alt graiu decât atunci când asupra lui *vin oameni mai mulți vorbind acel graiu și având aceleași îndeletniciri cu el*. Trebuie și una și alta pentru ca prefacerea aceasta, așa de însemnată, să se îndeplinească și să rămâie.

Deci, pentru ca din atâta lume ilirică și mai ales tracică să se aleagă sute de mii de Romani, asemenea cu aceia cari erau așa încă dela obârșie, au trebuit să vie, *într'un anume loc de unde a pornit mișcarea, un număr mare de Romani, plugari și păstori*.

Înțelegem cum de au putut veni acești oameni. Dela o vreme, țeranii din Italia n'au mai avut loc în țara lor, unde cei bogați cumpărau pământurile pentru a le lucra cu sclavii ori pentru a face din ele grădini și păduri de vânătoare. Nici nu era nevoie de munca țărănească pentru scoaterea roadelor din ogor, căci hrana orașelor italiene venia mai mult cu corăbiile, de afară, din Sicilia, din Egipt, din insulele Arhipelagului, de pe coasta africană și din alte părți. Unii din vechii plugari sărăciți și deslocuiți au romanisat, plecând spre Apus, partea de Miazăzi a Galiei, căreia i s'a zis *Provincia*, fiindcă era supusă Romei, iar alții s'au strecurat în Peninsula Balcanică, romanisând și aici.

Căci, din locul unde întâiu biruise limba latină, ea s'a întins apoi firește și în celelalte. Și anume chiar pe malul stâng al Dunării, unde nu era încă stăpânire romană.

2. Din nodul de munte al Hațegului pleacă, cu mai multă răpeziciune decât Streiul, curgând mai puternic decât dânsul. alt râu, *Jiul*, care, pe urmă, prin pasul Vulcanului, străbate în Oltenia de astăzi. Pe această cale mergeau cetele prădalnice ale Dacilor, căutându-și hrana pe alt tărâm. Cu timpul, satele lor se răspândiră prin părțile mai înalte ale Olteniei de astăzi, dar erau așa de puține la număr, încât abia de vor fi ajuns până dincolo de marginea Ținutului înalt.

În prădăciunile lor, Dacii mergeau însă până foarte departe: trecură Dunărea și apele moldovenești și ajunseră la țărmul apusean și nordic al Mării Negre, cucerind chiar și orașele de pe acolo, pe care, neapărat, nu le țineau însă în stăpânirea lor, căci nu erau în stare să le ocârmuiască. Încărcați cu bani și cu lucruri scumpe, se întorceau înapoi în răcoarea și taină întunecoasă a muntelui lor, îmbogățind Vistieria regală și templele Sarmisagetuzei cu roadele călătoriilor lor războinice.

3. S'a păstrat numele unui rege dacic care a străbătut cu ostașii săi multe țări străine și a făcut să se deschidă porțile atâtor cetăți grecești din țara civilizației. Este fără îndoială și cel mai mare dintre oamenii pe cari i-a produs acest neam, și, de oare ce sângele nostru e în mare parte tracic, se cuvine să știm numele lui. E *Boirebista*, care n'a fost numai un căpitan vrednic și un cuceritor îndrăzneț, dar și un legiuitor și un îndreptător al poporului său.

4. Ca și înaintașii săi, și Boirebista stăpâna de-a dreptul numai asupra colțului hățegan și asu-

pra Ținuturilor muntoase vecine, din Oltenia de astăzi ori, ca unul de care ascultau orașe grecești la Mare, își avea basa la Dunăre? Nu știm. Totuși, de sigur că autoritatea lui era recunoscută și armele lui temute în părțile de dincolo de Olt și în Moldova de astăzi, în părțile de stepă și dealuri lutoase, unde, din cele mai întunecate timpuri, își aveau sălașurile popoarele uralo-altaice. În cea mai veche alcătuire a lor, aceștia se numiau *Sciți*, după clasa lor dominantă, stăpânitoare, de atunci, care era însă de obârșie arică. Sciții ocupau un Ținut nemărgenit, care străbătea adânc și în continentul asiatic, unde acești bărbați, cari trăiau în războiu și din războiu, erau o primejdie necontenită pentru Statul de înaltă civilizație al Perșilor: cu cinci veacuri înainte de Isus Hristos, cu patru veacuri înainte de ivirea lui Boirebista, marele rege al Persiei, *Dariu*, veni până în părțile noastre — cel puțin așa spune povestea — ca să pedepsească pe Sciții jăfuitori și nesupuși; ei însă trăiră și mai departe viața lor cu totul slobodă în veșnice rătăciri prin buruiana deasă a pustiului. Și dela dâșii vor fi venind multe din hârburile și uneltele de piatră și os care se descopăr prin Moldova, până sus, în munte, de-asupra Pietrei, și oasele regilor lor vor fi odihnind în movilele ce se perindează prin unele părți moldovenești și prin stepa muntoasă, precum astfel de movile fac linii întinse de-a lungul nesfârșitului șes rusc.

5. Dela un timp se petrecuse o schimbare în masa cea mare scitică: clasa stăpânitoare adecă, dinastia de rasă nobilă, va fi dispărut; amestecul cel mare de popoare în care, pe lângă barbari uralo-altaici, erau acuma foarte mulți *Slavi*, mai blânzi, aplecați către lucrarea pământului (Slavi de aceștia locuiau și în Moldova și în multe părți ardelen

chiar), se chemă, cu un nume nou, *Sarmați* (Sarmații de Răsărit se mai ziceau și *Roxolani*; aceștia trebuie să fi fost Slavii cei mulți), iar cei de la Apus, din Panonia, se ziceau *Iazigi* (numele acesta a rămas până mai târziu în evul mediu). Și Roxolanii și, mai ales, Iazigii au stat în legătură de vasalitate cu puternicul rege al Dației în cel mai larg înțeles al cuvântului, cu Boirebista.

6. Boirebista n'a vrut să se lupte cu *Romanii*; de la o bucată de vreme însă, *Moesia* fiind în stăpânirea acestora, orice trecere prădalnică a Dacilor peste Dunăre trebuia să aibă ca efect o pagubă și o jignire a Statului roman. Nu putea să fie vorba de o luptă în câmp deschis cu astfel de dușmani. Dacii veniau răpede, culegeau prada, strângeau robii și cu aceiași răpeziciune fulgerătoare, care era și însușirea lor militară de căpetenie, ei se întorceau îndărăt.

Pentru a se asigura posesiunilor romane de pe malul drept al Dunării pacea desăvârșită pe care Romanii o garantau când făceau cuceririle lor, trebuia o expediție sau un șir de expediții împotriva așezărilor de căpetenie ale Dacilor. Numai prin nimicirea dușmanului în însăși viziunea lui putea să se înlăture primejdia acestor incursiuni care se înoiau cu o regularitate desăvârșită în fiecare an. Împăratul Domițian se hotărî să îndeplinească această operă. El era însă un cârmuitor care stătea mai mult în capitala sa, și nici într'un chip n'ar fi putut să se hotărască a veni pe drumuri grele în aceste locuri sălbatece pentru a răpune vârtutea unui popor îndărătnic. Doi generali ai lui fură biruiți; cel de-al treilea câștigă o izbândă, care însă nu slăbi întru nimic situația Dacilor, în țara cărora el pătrunsese, prin Banat, spre „Poarta de fier“ a

Ardealului, și, deci, spre însăși reședința noului rege dac, *Decebal*.

7. Decebal ceruse pacea, iar, Împăratul fiind învins în Boemia, regele barbar putu să capete condiții mai ușoare. Decebal intră, ce e dreptul, în clientela romană, recunoscând, astfel, puterea mai mare a Cesarului, dar, în schimb, primi un dar de bani în fiecare an și un fel de misiune de ingineri și arhitecți cari aveau sarcina de a desvolta mai departe Statul său dac. Ceia ce înseamnă că prin banii și meșterii Romanilor Decebal, care era un om de un talent de organizație și de o înțelegere care abia se puteau aștepta dela un stăpânitor barbar, avea să se îndrepte curând împotriva acelorași Romani, dușmanii săi firești.

Cu mijloacele acestea nouă și cu însușirile lui deosebite, Decebal ajunsese a fi cam ce fusese, cu zece de ani înaintea sa, Boirebista. El încercă o grupare a tuturor

Fig. 1. Decebal

semnțiilor barbare în jurul său. Aceasta era însă o foarte mare primejdie pentru Imperiul roman, și, îndată ce se găsi un Împărat care să înțeleagă rostul vremilor sale și datoria ce răsăria pentru dânsul din ele, el își încordă toate puterile Statului său pentru distrugerea organizației dace și a regalității lui Decebal.

8. *Traian*, căci așa se numia acest Împărat, era născut în Spania, dusesese o viață de lupte, și se bătuse un timp îndelungat cu Germanii, așa încât știa în ce fel să trateze pe barbari ; bătrânul Împărat *Nerva* îl adoptase ca urmaș, și acum el era în stăpânirea puterii împărătești depline. Lăsând la o parte orice griji, el veni în Peninsula Balcanică împotriva Dacilor, plecând de la cetatea dunăreană *Viminacium*, în părțile de acum ale Serbiei. Întră în Banat pe drumul pe care-l urmărise înaintea lui generalul biruitor al lui *Domitian*, și răsbătu, cu aceleași greutateși nespuse, până la locul

Figura 2. Sarmați înzale luptând cu Romanii.

unde se oprise mersul aceluia predecesor. Se pare că aici, la *Tapae*, unde se dădu o luptă de tot sângeroase cu Dacii, veniți pe neprevăzute, cari luptau cu o furiie nebună ca să apere Scaunul de domnie al regelui lor Romanii pățiră o înfrângere. Lupta urmă și mai departe, căci această expediție a lui *Traian* n'a ținut mai puțin decât doi ani de zile: 101 și 102 după *Hristos*.

9. *Decebal* nu era nimic ; însă se arăta bucuros și acuma, cum fusese și la început, să facă pace

cu Romanii, pe cari-i ştia mai tari decât dânsul. La urmă, căpătă această pace, dar cu condiții foarte grele: trebuia să deie îndărăt meşterii, să renunțe la primirea darurilor anuale, să îngăduie cetăţuile de strajă ale Romanilor şi chiar fiinţa unui lagăr de supraveghere al acestora. În astfel de împrejurări un om ca dânsul nu putea să trăiască, şi îndată el începu să țeasă iarăşi legăturile sale cu barbarii vecini împotriva Romanilor. Se găsiră acum printre stăpânitorii sarmaţi din vecinătate de aceia carisă-l pârască la Roma. Traian îşi adună puteri nouă şi era hotărât să dea cea din urmă lovitură omului care nu se putea umili, nici supune.

10. Un pod se făcu peste Dunăre, însă nu la vadul care fusese întrebuinţat întâia oară, ci mai jos pe râu, acolo unde se ridică astăzi, de pe la 1830, oraşul Severin şi unde în evul mediu a fost o cetate ungurească a Baniilor Severinului. Un mare arhitect de pe vremuri,

Fig. 3.

de loc din Asia, *Apolodor*, făcu podul acesta, care a fost așa de trainic clădit, încât şi astăzi, când scade apa, se văd urmele picioarelor lui. Data aceasta, Romanii intrară în cuprinsul Olteniei noastre, îndreptându-se către însăşi cursul Oltului, pe care-l urmară apoi până la una din trecătorile care duc în Ardeal.

11. Acuma Dacii nu se încumetară să dea o

luptă ; totuși Sarmisagetuza, lângă care ajunse Împăratul după multă greutate și cu multe pierderi, nu voi să-și deschidă porțile. Aici, în cetatea regală, muriră frntașii Dacilor, bând venin din cupele cu care petreceau la masă după biruință. Decebal se pierdu în văile muntelui ; Romanii nu-l putură prinde viu, ci găsiră numai trupul marelui lor dușman, care-și făcuse singur sfârșitul. După moartea lui nimeni nu se va găsi pentru ca să ducă mai departe împotrivirea, care ar fi fost zădarnică. În anul 106 dela Hristos, Dacia era acum provincie romană.

Fig. 4. Ardere de cetate în luptele cu Dacii.

12. Ultima încercare a barbarilor din Răsăritul Daciei de a-și apăra neatârnnarea a fost zdrobită în văile granitice înguste ale Dobrogii. În amintirea acestei biruințe s'a ridicat un mare monument de pomenire, împodobit cu chipuri de barbari îmbrăcați în haine sarmatice, care stătea până mai dăunăzi, acoperit de pământ, lângă satul Adam-Clisî (turcește: Biserica Omului, după chipul de om, de Împărat, care se vedea de-asupra movilei).

Tot în Dobrogea s'a întemeiat o cetate menită să veșnicească numele cuceritorului: *Trofeul lui Traian*. Iar întru amintirea luptelor de aproape patru ani de zile purtate împotriva Dacilor și pentru nimicirea regatului acestora, s'a ridicat la Roma, de cei d'întâiu meșteri ai timpului, pe temeul povestirii luptătorilor, un mare stâlp de marmură, înfășurat de jur împrejur cu scene din cele două războaie dacice: *Columna lui Traian*,

Fig. 5. Luptă între Romani și Daci.

acel monument al Împăratului Traian care se vede și astăzi într'o piață ce se înfundă mai jos decât stradele moderne. Dar chipul Cesarului care a hotărât pentru totdeauna soarta acestor pământuri și a creat viața noastră nu mai stăpânește deasupra columnei, ci a fost înlocuit în timpuri mai nouă cu statuia Apostolului Petru.

VI.

Dacia Romană

1. Stăpân acum pe Dacia întregă și pe Ținutul barbar din vecinătate, pe care le cuprinse supt a-

celași nume, dacic, al neamului stăpânitor, Traian organiză pe malul stâng al Dunării *o nouă provincie*. Numi administratori împărătești pentru dânsa: ei erau trei la număr mai târziu, și numai pentru a eînști persoana Împăratului și a săvârși anume ceremonii religioase ale Statului se adunau din timp în timp represintanții celor trei împăr-

Fig. 6. Alt chip al lui Traian

țiri ale Daciei unitare de odinioară. De-a lungul Dunării moesice se întăriră castelele vechi și se întemeiară o mulțime de cetăți nouă. Un drum mare urmă linia Oltului, pe malul care fusese dacic și care era acum în stăpânirea Romanilor, pe când celălalt mai slujia drept ultimă linie de jaf pentru barbarii Răsăritului. Dincolo de munți, în Ținuturile care fuseseră inima însăși a Daciei libere, drumurile fură mai multe. Acestea se făcură, atât din cauza caracterului mai strategic al țerii, pentru însemnătatea ei militară deci, cât și din cauza mai marelui număr de barbari cari, aici, își amintiau încă de trecutul lor neatârnat. Se croiră cu multe jertfe, și în curs de mai mulți ani de zile, aceste nouă linii de comunicație de-a lungul Oltului, Murășului și Someșului, apele cele mai mari ale Ardealului (dela *Apulum*, Alba-Iulia de astăzi, la *Napoca*, Clujul de acum, era o linie care lega cursul Murășului cu al Someșului). Drumurile romane din Ardeal se mai explică și prin alt motiv:

Ardealul avea bogate *mine de aur*, în țara Moților de astăzi, și lângă Sibiiul de timpurile noastre se săpa de multă vreme în adâncul pământului pentru a scoate sarea. Drumurile acestea nouă aveau prin urmare un rost și în creșterea și circulația bogăției Imperiului.

2. Dar Traian nu vroia numai să asigure Dacia, precum și Moesia vecină, să facă drumuri nouă sau să îmbunătățească pe cele vechi, să clădească cetăți și cetățui de strajă în toate părțile primejduite ; el avea un scop mai mare ; voiă, ca și marii generali și bărbați de Stat din trecutul Romei, să întărească în părțile acestea *viața romană* însăși. Era sigur că nu se pot desnaționalisa și atrage la neamul său Grecii, cari aveau o civilizație prea veche și trăiau la o parte, în zona de lângă Mare, rezervată parcă anume pentru dânșii: dar, din puținii Iliri rămași tot cu caracter iliric, din Tracii de peste Dunăre, cari erau în mare parte atinși de civilizație, și din Tracii dacici, pe cari acuma și mai mult îl ajungea cultura romană, era să se creeze pe base mai largi și mai tari, și supt raportul politic, un popor roman al Răsăritului. Pentru a face să înceteze vechea viață de păstorie și de sate răzlețe, precum și de veșnice prădăciuni, pentru a înfrâna și învăța pe barbari ce este o viață mai înaintată și, în sfârșit, pentru a da exemplul muncii nouă, Traian chemă din toată lumea târgoveți, oameni deprinși a trăi în orașe, a face negoț și meșteșuguri, precum și a lucra pământul mai bine, și-i așeză și în Moesia, dar mai ales în Dacia. La acești locuitori noi să adăugiră și *veterani*, cari ieșiau din oaste pentru vrâstă și, căsătorii cu localnice, stăteau prin satele din preajma lagărelor Daciei.

3. Așa se întemeiară, în această din urmă țară, pe lângă vechile sate dace, ale căror nume se mântuie în „dava“, atâtea orașe, între care cele mai multe se află, firește, în Ardeal: *Apulum, Porolissum, Napoca, Potaissa* și altele. Pe lângă acestea, în *lagărele întărite*, care aveau lângă dânsule acele sate cu târguri unde se așezau veteranii ca plugari, se aflau *ostași legionari (legiunea a XIII-a Gemina* a lucrat mai mult pentru civilizarea și chiar împoporarea Daciei).

Astfel se întemeie o mai prosperă stare de lu-

Figura 7. Triumf roman.

cruri. În orașele cele nouă erau băi, piețe, temple, locuri unde se împărția dreptatea.

Locuitorii își ziceau toți *Romani*, fiindcă făceau parte din Imperiul Roman și, dela Împăratul Caracalla încolo, erau și *cetățeni romani*, oricare ar fi fost obârșia lor națională. Toți vorbeau limba latină a poporului, potrivit-o fiecare după limba cu care erau deprinși de acasă, ei și părinții lor; dar unii erau Italieni, foarte puțini, alții Asiatici, dar mai ales Traci romanisați, și alte neamuri.

4. În *sate* rămaseră neapărat tot *Dacii*; numărul lor, în mijlocul celorlalți Traci romanizați, nu era tocmai mare, căci neamul suferise mult în anii din urmă. Unii dintre Daci rătăceau încă prin mijlocul barbarilor vecini și nu se puteau hotărî să se întoarcă supt stăpânirea Romanilor. Pe alții, mai ales dela un timp, Imperiul, temându-se de răscoale dace, îi trimetea ca soldați departe prin Africa și Bretania, care se socotia ca fiind la sfârșitul lumii. Dar veni o vreme când barbarii sarmați, și mai târziu germani, din ramura vandală și gotică, aruncară pe Dacii de peste graniță în cuprinsul provinciei: mulți se rugară de guvernatorii romani și fură primiți să locuiască acolo în siguranță. Astfel se mai întări încă elementul dacic propriu-zis în țara care fusese odinioară Dacia liberă.

5. Se întâmplă că și țeranii daci, cari veniau la târg și aveau a face necontent cu oameni ce vorbeau limbă latină, căpătau cunoștința acestei limbi, pe care o vorbiră, schimbând-o după felul cum erau deprinși a vorbi limba lor dacă. Dacii cei noi învățară latinește dela cei vechi, cari și ei învățaseră dela Tracii întâii romanisări, *populare*. Și când, mai târziu, Sarmatii, Vandalii, Goții pătrunseră în unele părți ale provinciei, după ce stătuseră și ei multă vreme la hotare și deprinseră ceva latinește, limba în care se putea înțelege un neam cu cellalt a fost numai limba latină a poporului, așa cum o schimbaseră Traco-Ilirii dela început și Dacii. Astfel, din unii și din alții, din atâtea izvoare asemenea, începu a se alcătui și poporul nostru românesc și limba noastră românească, deși au trebuit veacuri ca aceasta să se desăvârșească.

Și în alte țări unde trăiesc mai multe neamuri

laolaltă și niciunul nu ocupă o bucată mai mare de pământ fără a fi amestecat cu altul, limba în care se înțelege lumea mai ușor biruie și ajunge limba tuturor. Pe calea aceasta și mai târziu mulți dintre barbari, iar, în vremurile mai nouă, atâția dintre Ungurii și Sașii din Ardeal au ajuns a vorbi limba românească și s'au pierdut în mijlocul poporului nostru.

VII.

Goții, Hunii, Slavii. — Dacia și Moesia în stăpânirea barbarilor.

1. De prin al treilea veac încep a se mișca *Germanii* de Miazănoapte și Răsărit, cari se găseau pe atunci dincolo de marginile Imperiului roman, pe când frații lor din Apus erau amestecați de mai multe veacuri cu viața provinciilor romane.

Vandalii, apoi *Goții*, cari se împart și ei, cum se știe, în Goți de Răsărit și Goți de Apus, încep să atace granițele provinciei Dacia, iar, de la o bucată de vreme, să pătrundă într'însa cu năvălirile lor. Imperiul nu era în stare să-i răspingă. Marele Împărat *Marcu-Aureliu* și-a întrebuintat toată voința pentru a fărâma cuibul de dușmani germani ai Boemiei. Dar cu aceasta nu se zăbovi mult luarea în stăpânire a regiunilor de la Nordul Dunării de către ceilalți Germani, pe cari Împăratul nu-i putuse distruge, nici supune.

2. Pe la jumătatea veacului al III-lea nu era nimic mai obișnuit decât să se vadă sosind în cuprinsul Daciei trimeșii cutărui rege sau „judecător“ al Goților pentru a cere dijmă de la păstori și de la plugari și prețul răscumpărării de la orașe. Aceste orașe căzură, de almintrelea, foarte răpede în sărăcie; rar când vre-un Împărat nou își dădea os-

teneala să li ridice iarăși zidurile. Drumurile nu mai erau sigure ; izvoarele de bogăție secaseră în parte, așa încât *viața orășenească*, ce strălucise timp de abia o sută cinzeci de ani, era acum în decădere deplină. Au rămas însă *satele* cele vechi *dace* și altele nouă, întemeiate pe urmă și după chipul lor. În satele acelea trăiau acuma de-avalma și urmașii vechilor barbari și târgoveți mai săraci, goniți din orașe, pe când orășenii bogați trecuseră dincolo de Dunăre, retrăgându-se pe măsură ce se retrăgeau oștile.

3. *Împăratul Aurelian*, om îndrăzneț și străbătător, care merse până în pustiile îndepărtate ale Arabiei urmărind pe dușmanii Imperiului, a mai trecut de câteva ori Dunărea, răspingând pe Vandali și pe Goți. Dar nu-i fu greu să vadă că țara nu se mai putea ținea pentru Imperiu. Atunci — sau pe atunci — soldații plecară, așezându-se în *Moesia*, care fu numită și ea *Dacia* pentru că a-mintirea lui Traian era foarte vie atunci și Aurelian căuta să-i semene. Aici în Moesia urmă și mai departe *viața orașelor*, deși ele erau amenințate tot mai mult de prădăciunile barbarilor, cari puteau răzbate acum slobod până la Dunăre. Aici era centrul administrativ și ostășesc ; aici erau reședințele de *episcopi creștini*, cari sfințiau preoți și pentru locuitorii de pe malul celălalt al Dunării ; aici erau deschise încă drumurile care duceau către centrele mai însemnate din lăuntru Peninsulei Balcanice ; cum era *Sardica*, Sofia de astăzi, sau depărtatul Bizanț, și din porturile de la Marea Neagră și Arhipelag.

4. Dincoace de apă, țărani, cari nu-și părăsiseră meșteșugul lucrării pământului, ci, din potrivă, trebuiră să lucreze brazda cu mai multă stăruință ca să poată hrăni și pe barbari, se împăcau cum pu-

teau cu aceștia. De la o bucată de vreme, se produse aici și colo un amestec cu barbarii germani creștinați: cutare avea un tată barbar și o mamă romană sau din potrivă ; începeau și din mijlocul barbarilor a-și face turme mari de vite și ajungeau ofițeri ai Imperiului: puteau chiar să se ridice la

Fig. 8. Împăratul Constantin.

vrednicia de Împărat, cum s'a întâmplat cu câte unul. Căci, dacă Dacia cea veche era părăsită, în schimb părțile de dincolo de Dunăre, în care se grămădise o poporație mare și care făcea un negoț însemnat, erau în deplină înflorire. Atunci s'au ridicat la o prosperitate neașteptată multe orașe balcanice. Cum din aceste părți au plecat atâția conducători ai Împărăției, aici s'a săvârșit și mai departe romanisarea foarte răpede pe toate căile. Pe urmă, cum vom vedea, din Balcani au venit pe încetul, în deosebite vremuri, locuitori noi pe malul stâng al Dunării, unde au îm-

puternicit neamul nostru și l-au făcut să ajungă singur stăpânitor și în stare să înainteze.

5. Mai bine de două veacuri după moartea lui Traian, un alt Împărat mare, Constantin, care a făcut din legea creștină o religie a Statului, dădu însemnătate mai multă Răsăritului, strămutând aici și reședința sa, în Bizanț, care se numi Cons-

tantinopol și Roma cea Nouă. Astfel, răzimându-se mai mult pe părțile Răsăritului, a trebuit el să caute a supune iarăși Împărăției Ținuturile noastre. S'a bătut cu stăpânitorii barbari, și i-a învins; dar silințele lui cele mai mari se îndreptară mai ales împotriva Ținuturilor dela Sudul Basarabiei de astăzi, spre care răzbătu prin Dobrogea, care se numia pe atuni *Scitia Mică* sau țara cea mică a Sciților. Prin aceste părți s'au purtat lupte și de urmașii lui Constantin, între alții de fiul său *Constanțiu*, care se bătut în același timp și cu barbarii sarmați, mai mult slavi, din părțile sârbești ale Dunării, și chiar din Ardeal.

Prin aceste îndelungate ciocniri cu Romanii, Goții și-au pierdut puterea de odinioară. Astfel, când în a doua jumătate a veacului al IV-lea se mișcă în stepa Răsăritului *Hunii* uralo-altaici, cei d'întăiu fură răspinși, împrăștiați și goniți în Peninsula Balcanică. În acest chip dispar cetele gotice din locurile noastre, pe care le-au stăpânit multă vreme --- unii dintre năvălitori fiind, cum s'a spus, chiar creștini ca și noi.

6. Mulți învățați cari aveau interes la aceasta au scris că noi am căpătat legea creștină târziu dela Bulgari. O mai mare rătăcire decât aceasta nu se poate. Întăiu că un neam mai vechiu și mai cult nu poate să capete de obicei astfel de adăugiri sufletești dela un neam mai nou și mai sălbatec.

Dar mai sunt și alte dovezi pentru vechimea legii creștine la noi, despre care putem fi siguri că a fost, fără să cerem numai decât mărturisiri pe mormintele bogaților, care și acelea ar ieși la iveală dacă s'ar fi scormonit mai mult pământul românesc după urmele vremii celei vechi.

Traian a adus locuitori din toată Împărăția în-

tr'o vreme când pretutindenii răzbătuse legea lui Hristos. Și ei au venit mai ales din părțile Asiei Mici și Traciei, unde dregătorii împărătești prigoniau mai mult pe creștini, cari erau și mai numeroși și mai dârji. Așa fiind, creștinismul a fost adus în chip firesc de cei d'întâiu coloniști.

Să se mai adauge că în oaste foarte mulți fuseseră cuceriți de blândeța noii legi a frăției omenesti. Ostașii însă rămâneau, cum am văzut, în țară după ce-și mântuiseră slujba. În apropierea taberelor se făceau sate pentru hrana lor, și locuitorii din ele primiau și dânșii credința cea mântuitoare. Locuitorii aceștia ai satelor ajungeau s'o împărtășească la rândul lor. Aceasta cu atât mai vârtos, cu cât și vechea religie a Dacilor cuprindea credința în nemurire și cerea jertfe pentru Dumnezeu.

În sfârșit o sumă de cuvinte, ca: biserică, botez, comunicătură, toate de origine latină, arată că am avut un creștinism vechiu dela Romani. Alte cuvinte în legătură cu slujba bisericească n'au atâta preț, pentru că ele nu sunt nedespărțite de creștinism și se întrebuițau și, în alt înțeles, de păgâni.

7. Hunii avură țerile dunărene în atârnare de dânșii, dar, neasimilabili și păgâni, n'au fost în stare să se amestece cu populația romană, ca Francii germani în Galia cu supușii lor. Stăpânitorul lor, Hanul sau Haganul Hunilor, căruia Romanii îi ziceau „rege“, stătea în Panonia. Cel mai mare rege hun, *Attila*, a prădat de multe ori Serbia și alte părți ale Peninsulei Balcanice, dar nu numai ca să ucidă și să ardă: lui îi trebuiau, pentru sine și poporul său, robi mulți, și pe aceștia-i aducea de peste Dunăre, dintre Romani. Așa începea să

se întărească elementul romanic, mulțămită chiar barbarilor din aceste părți.

8. După împrăștierea Hunilor, Împărații cei noi ai Răsăritului, cari ajungeau acuma să aibă mai mult chip grecesc decât roman, nu arătară mai multă îndrăzneală decât Constantin pentru a face iarăși romane locurile pe care stăm noi astăzi. Cel mai mare dintre dâșii, *Iustinian*, în veacul al VI-lea, a înnoit, de multe ori (și la Turnu-Măgurele de astăzi), întăririle cele vechi de pe malul stâng, pe când punea într'o stare de apărare desăvârșită cetățile care mărgeniau malul moesic. După dânsul, în veacul al VII-lea, s'au găsit comandanți bizantini și chiar Împărați (ca Împăratul *Mauriciu*) cari au străbătut peste apă, venind până adânc în pământurile de pe țărmul stâng.

9. Ei nu mai găsiră firește pe Goți, al căror rost se încheiase cu totul, nici pe Huni, ale căror sălașe n'au fost niciodată așezate în mijlocul sătenilor traco-romani, strămoșii noștri, ci pe *Slavi*. Slavii trăiau mai mult pe lângă malul apelor, căutând de gospodărie câmpenească sau hrănindu-se din pescuit. Dunărea era plină de luntrile lor, scobite dintr'un singur copac. Numele râurilor celor vechi, așa cum ele fuseseră puse de Sciți și Traci, s'au păstrat numai pentru Siretiu, Prut, Olt, Jiu, Tisa, Criș, Timiș și Murăș; cele mai multe din râurile noastre se numesc cu nume slave, care sunt însă foarte vechi. Căci mai ales de *ape* erau îndrăgiți Slavii. Toată mitologia lor, cu zei blânzi, e în legătură cu negurile, cu valurile râurilor, cu adâncimea iazurilor. Stăteau în grupe de sate amestecate prin grupele de sate ale noastre, ei având o vale, noi, alta; asupra lor stăpânia câte un șef căruia Bizantinii se încumetau a-i zice „rege“.

VIII.

**Viața laolaltă a elementului romanic cu cel slav.
Întemeierea neamului nostru. Cea mai
veche viață românească.**

1. Cu Slavii, strămoșii noștri se aflau pe aceeași treaptă de civilizație. Strămoșii noștri au învățat dela dânșii, dar ei au învățat dela strămoșii noștri. Cuvinte pentru idei nouă s'au împrumutat și de o parte și de alta, dar, dela o vreme, Traco-Romanii au covârșit și cu numărul, și astfel Slavii, străbătuți de înrăurirea lor, s'au contopit cu dânșii, așa încât, astăzi, abia după trăsăturile feței, culoarea părului și alcătuirea trupului dacă ai putea să cauți a deosebi pe Românul de origine slavă de acela al cărui străbun va fi fost trac sau roman. Din toată viața Slavilor ce au fost în părțile acestea au rămas numai cuvinte foarte multe, care au intrat în limba noastră, dar mai mult pentru idei secundare și pentru articole de comerț, luate la bâlciuri pe malul drept dunărean, căci pentru ideile de căpetenie noi ne putem exprima tot cu cuvinte care vin din vechea moștenire romană. Au rămas, apoi, dela dânșii anumite elemente de mitologie populară, anumite așezăminte, și atâta.

2. Contopirea Slavilor cu Traco-Romanii s'a făcut cu atât mai ușor, cu cât, dela o bucată de vreme, ei, Slavii, au fost îndemnați să meargă mai departe, urmând aceeași cale ca și Goții și Hunii, în Peninsula Balcanică. Aici au luat în stăpânire toată Bulgaria de astăzi. *Bulgarii* uralo-altaici, cari au venit mai târziu, în al treilea șfert al veacului al VII-lea, au fost puțini la număr și s'au pierdut între Slavi, dându-li însă numele lor și o dinastie de origine uralo-altaică, adecă tot hunică.

Alți Slavi au făcut din *Serbia* o țară cu totul slavă: elementul romanic, care era destul de numeros odată, slăbise prin strămutările făcute de Attila pe malul stâng, și acest element dispăru, la urmă, în mulțimea slavă. *Slavii din Panonia* au fost înghițiți mai târziu de Unguri, alți barbari uralo-altaici, după ce li-au dat acestora tot tezaurul lor de cultură. În sfârșit, foarte mulți Slavi au luat-o *de-a lungul Mării Adriatice*. Aici orașe au fost distruse de dâșii ori au sărăcit de pe urma lor; elementul iliric neromanizat cu totul a fugit în munte, hrănindu-se mai mult din prădăciuni: ei sunt *Albanesii* de astăzi. Alți locuitori, mai vechi, romanizați cu desăvârșire, s'au adăpostit și ei prin văi, căutându-și mai mult de păstorie: nu sunt alții decât *Aromânii* din timpurile de mai târziu. Așa a fost de puternic șivoiul slav în aceste părți, încât cetele lor au trecut Termopilele și au ajuns în Grecia veche, unde au nimicit o bună parte a populației grecești, dar la urmă s'au pierdut între cei cari mai rămăseseră. Numai numirile slavone ale unor sate din părțile acestea ale Moreii arată cât a fost de puternic valul de barbari care a năpădit țara și a înecat-o într'o clipă.

3. Acum era în părțile dunărene un neam românesc, având datini și așezăminte care s'au schimbat numai foarte puțin, în felul de a trăi al țerănimii noastre până astăzi. Elementul tracic vechiu, elementul romanic suprapus și ceva element slav infiltrat pe urmă se amestecaseră cu desăvârșire. *Eră un singur neam, o singură limbă, o singură fire.*

4. Dar noi nu eram încă în stare să ni facem țara noastră, cu stăpânitori din mijlocul nostru;

viața țerănească greu se adună la un loc, și noi eram numai *țerani*, lipsiți de *orașe* cu desăvârșire. Fiecare sat era locuit de urmașii aceluiași *moș*; tot pământul pe care-l avea satul, și vatra, și câmpul, și pădurea, formau *moșia*; urmașul cel mai de aproape al întemeietorului îndeplinia sarcina de judecător: de aceia s'a început a i se zice dela un timp: *jude*. Mai multe sate alcătuiau un grup, locuind în aceiași vale sau în același ascunziș, unde barbarii nu-i puteau găsi lesne pe oameni, pentru a-i globi sau jăfui. O astfel de vale putea să aibă *un singur jude*, când satele se alcătuiseră unul din altul, și atunci valea toată, cu câte sate erau într'însa, se chema *județ*. Slavii aveau, dela cuvântul german care înseamnă „rege“: *König*, și un nume al lor deosebit pentru jude, pe care ni l-au trecut și nouă: *cnez*. Mai multe județe laolaltă, fiind vecine, se uniau însă pentru războiu, pentru apărarea de dușman sau pentru căutarea de pradă, pentru răzbumare; atunci călăuzul se chema, cu un cuvânt împrumutat din slavonește, *Voevod*, adecă duce. În aceasta se încheie toată rânduiala noastră cea veche.

5. Țara întreagă însă: și Ardealul, unde erau Românii mai mulți, și Oltenia, unde erau destui, și Muntenia, unde satele erau mai rare, și Moldova, unde în partea de Nord-Est se mai urmă. pe încetul, de ai noștri romanisarea *Slavilor de Apus*, a Rușilor Mici, toate la un loc se chemau *Țara-Românească*, ceia ce înseamnă același lucru ca, în Apus, *Romania*, adecă teritoriul părăsit de Imperiu, neocupat de barbari și trăind de sine, în forme populare. Dar se chemau așa numai pentru noi înșine, cari știam că suntem în cea mai mare parte locuitori ai ei. Pentru străini, era țara acelor popoare bar-

bare care, venind din stepa răsăriteană sau trăind în acea stepă, ne siliseră a li plăti *dijma în produsele pământului*, în *rodul turmelor* și în *câștigul vânătorului*. Aceste popoare erau de origine *uralo-altaică*.

È bine să le avem în minte, pentru că viața noastră a fost strâns legată de puterea lor.

IX.

Românii și semințiile barbare de origine uralo-altaică.

I. Ca niște urmași de aproape ai Hunilor, ne-au stăpânit un timp Avarii, cari nu se deosebesc decât prin nume de oamenii lui Attila. Și ei aveau în fruntea lor un *Han* sau *Hagan*; și ei au stat în Panonia; și ei au atacat Serbia, îndreptându-se mai ales, prin regiunea sirmică, dintre Sava, Drava și Dunăre, împotriva regiunilor de Apus ale Peninsulei Balcanice. Au ajuns și până la Constantinopol, pe care l-au asediat de multe ori, fără folos însă. În atârnarea lor stăteau *Slavii*, așezați prin sate și pe lângă apele din Ținuturile noastre. De o sălășluire a Avarilor în mijlocul poporației sătești care a rămas în părțile Daciei Traiane nici vorbă nu poate să fie. Dela o vreme, ca și Hunii, Avarii au perit: s'au împușinat adecă în îndelungatele războaie; unii s'au întors înapoi în locurile de unde pleaseră; alții s'au amestecat cu câteva neamuri germane, ca Gepizii și Longobarzii, cari și-au avut rostul tot în Panonia. De fapt, noi n'avem nimic a face cu dânșii.

În *veacul al VIII-lea* se poate zice că se mântuiseră cu totul barbarii aceștia panonici. Satele de Slavi trăiau în liniște, ofițeri ai *Împăratului apusean*, de nație *francă*, păziau granița prin Mora-

via și chiar pe la Dunărea sirmică. În aceste părți, barbarii erau să vină mai târziu numai, din aceiași rasă: Ungurii, despre cari se va vorbi mai departe, fiindcă n'au stat la Dunărea noastră.

2. Întâiu ne-au stăpânit, cerându-ni bir și une ori și ajutor de oaste, neamul *Pecenegilor*. În ultimii ani ai veacului al XI-lea, cu puțin înainte de anul 1100, pătrunzând în Peninsula Balcanică de mai multe ori, ei au fost încunjurați la sfârșit de Împăratul bizantin și nimiciți aproape cu totul. Au rămas numai câteva cete de călăreți în oastea Cesarului din Bizanț.

În locul lor a ajuns atotputernic în părțile dunărene un popor foarte asemănător cu dânșii din toate punctele de vedere, *Cumanii*. Cumanii aceștia s'au ținut până în veacul al XIII-lea, făcându-ne să li dăm hrană și, adesea, îmbrăcăminte și prădând tot așa de nemilos Ținuturile balcanice.

În sfârșit, către jumătatea veacului al XIII-lea, *Tatarii*, cari de fapt erau Turci din pustile Asiei, dar aveau în fruntea lor conducători dintre Mongoli, se revărsară asupra aceleiași regiuni rusești pe urma Cumanilor.

3. Cumanii învinși se adăpostiră parte în Ungaria, unde și mai târziu au trăit, având, după dătină noastră, un jude deosebit al lor, judele Cumanilor. Tatarii aduseră acum cu dânșii jaful cel mai necruțător și vărsară sângele cu cel mai mare bielșug. Au pătruns și la Unguri, au sfărâmat oastea regelui unguresc, oprind în loc desvoltarea regatului, și de aici au ajuns până în Germania-de-mijloc. O încercare ca aceasta n'au făcut-o însă pe urmă, ci au trăit în mijlocul Rușilor pe cari-i stăpâneau, cerând dela noi ceia ce mai ceruseră Pecenegii și Cumanii. Între Români nu s'au așe-

zat decât atunci când, în veacul al XIV-lea, puterea lor era sfărâmată cu desăvârşire în aceste părţi apusene, rămânând Hanul lor numai Domn prin anumite oraşe ale Rusiei de astăzi. Atunci locuitorii din Industan, târâţi de mişcarea lor, au rămas pe aici ca robi, precum robi fuseseră şi la dâşii. Ei sunt *Țiganii*, cari păstrează până astăzi în alcătuirea lor, cu juzi şi Voevozi, pletoşi, cu cizme roşii, rânduiala românească pe care au găsit-o în timpul când au venit în atingere cu noi.

4 Supt Tataři chiar, juzii şi Voevozii noştri au îndeplinit atâtea fapte războinice însemnate dincolo de Dunăre. Pe vremea această, şi Bizantinii ne-au întrebuiţat la luptele pe care le purtau cu Turcii prin *Asia Mică*. Mulţi Români au luptat şi s'au prăpădit acolo fără să ştie nimeni care au fost căpeteniile lor.

Dar vremea noastră se apropia. Pe urma Tatařilor, stepa nu ni-a trimes alt stăpânitor, şi atunci mai ales în Țlnuturile de dincoace de Carpați, unde stăpânirea tătărească încetează, noi am început a ne organisa cu Domnii noştri.

X.

Românii şi Ungurii.

I. În luptă cu Bulgarii, o bucată de vreme, un alt popor, de aceeaşi obârşie cu dâşii, *Ungurii*, se așează întâiu, înlăturându-i pe aceştia, în părțile Basarabiei-de-jos. Altă dată însă, Bulgarii, uniți cu Pecenegii, se dovediră mai tari decât dâşii, şi atunci — la sfârşitul veacului al IX-lea — Ungurii, cărora li se zicea pe atunci, cu un cuvânt pe care-l păstrează şi până astăzi, pentru a numi ei înşii

neamul lor: Maghiarii, se ridicară în sus, prin văile Basarabiei, ajunseră în munții Galiției, trecură prin această parte a Carpaților în văile maramurășene, și din aceste văi, în sfârșit, se coborâră în Panonia. Pe acea vreme ei erau păgâni și foarte crunți, deprinși a trăi mai mult din vânătoare și din prada dușmanului. În Panonia ei găsiră însă o ramură foarte puternică și bine dezvoltată a Slavilor, — Slavi din aceeași seminție ca și aceia cari colonisară Moravia și cari dădură pe marele stăpânitor morav, un fel de rege slav, *Sviatopluc*, și în mijlocul cărora s'a alcătuit o formă deosebită de creștinism, cu limba bisericească slavă și cu litere chirilice. Slavii fură desnaționalizați, cum am spus, de către Unguri, cari îi luară și sălașurile și civilizația.

2. Întărindu-se Ungurii, își aleseră din mijlocul lor, tot din dinastia cea veche, nu un duce, ca până atunci, ci un rege. Regele acesta fiind și în vecinătatea Germanilor din Imperiu, cu cari avea fel de fel de legături, trecu la legea creștină în forma catolică, și astfel putu să capete dela Sfântul Scaun din Roma titlul regal și să se încununune cu o coroană de obârșie bizantină. E *Ștefan-cel-Sfânt*.

3. De aici înainte Ungurii ajunseră un popor tare și de viitor, și, nu numai că răzbătură până la Dunărea sârbească, dar o trecură, se amestecară în luptele din Peninsula Balcanilor, când cu Bizantinii, când împotriva lor. Ei râvniau la stăpânirea asupra Croației și Dalmației, țeri ale căror nume îmbogățiră titlurile regale ungurești. Se părea că aveau de gând să înlocuiască Imperiul bizantin în stăpânirea lumii răsăritene; Papa, știindu-i catolici, îi ajută împotriva Grecilor, cari erau

ortodocși și, prin urmare, după părerea Romei, eretici.

Era lucru firesc ca Ungurii, ajungând în această fasă a puterii lor, să străbată și către Răsărit: ei trecură Tisa, luară în stăpânire Ținutul crișan și cel bănățean, dădură de apa Murășului și, urmând-o, ajunseră la Poarta-de-Fier a Ardealului, unde se dăduseră cele două mari lupte ale Romanilor cu Dacii¹. Pe aici intrară ei în țara frumoasă care se numește și astăzi Ardeal, după un cuvânt unguresc „Erdély“, ce înseamnă „pădure“ (în întregime: Király Erdély“, Pădurea Regelui).

Aici întăriră din nou o cetate veche slavă: *Bălgradul*, adecă Cetatea-Albă, al cărui nume îl traduseră în ungurește, și făcură castele la Turda și la Dej. Luară în stăpânire și *ocnele de sare, minele de aur*, și începură să umble cu luntrile lor în apele Ardealului. Se credea că au trimes chiar o strajă depărtată pentru ca să apere granița răsăriteană de către Cumani, Secuii. Dar aceștia n'au venit, în adevăr, decât mai târziu, pe vremea Cavalerilor Teutoni, de cari va veni vorba mai jos.

Urme de viață românească, cu un Voevod, s'au păstrat și în alcătuirea cea nouă a provinciei supt Unguri, căci represintanții regelui în Ardeal s'au numit și ei Voevozi, ceia ce nu e un titlu unguresc, ci românesc, căci în niciun alt loc nu-l găsim la Unguri.

4. Regii unguri căutară să colonizeze și altfel țara și aduseră, în număr mare, *țerani germani* din regiunile Rinului-de-jos și Moselei, cărora li dădură drepturi întinse, de săteni, dar, având prilej, aceș-

¹ Ceia ce spune o cronică ungurească mai nouă (din veacul al XIII-lea), a „notarului regelui Bela“, despre lupte între Unguri și Voevozii români ca „Gelou“, e luat din cântece ori curată plămăuire. Astfel de lupte *vor fi fost însă*.

tia întemeiară apoi viața municipală, de negustori și meșteșugari, în Ardeal: *Sașii*¹.

Cavalerii Teutoni luară apoi în stăpânire Țara Bârsei. Încă de pe la începutul acestui veac al XIII-lea, acești călugări înarmați, de nație germană, și ei în căutarea unui sălaș, pe care-l aflară apoi în Prusia, fură aduși de regii unguri în Ardeal. Ei avură în mâna lor cetatea *Brașovului* (Brașăului), făcută pe locul unui vechiu sat slav și românesc. De aici, coborând prin pasul Branului, ajunseră unde sunt astăzi satele Rucărul și Dragoslavele. Pe valea cea lungă care se deschide în apropiere de cursul Dâmboviței, ei așezară o colonie a lor în „țara de dincolo de munte“. Îi dădură numele de *Câmpulung*, din cauza acestei înfățișări a pământului și a vieții împreună între sate. În acest „câmp“ se așezară câțiva Unguri și mulți Sași; Teutonii își clădiră o biserică de lege apuseană. Destui Cumanii au trecut în acele timpuri la catolicism și, împreună cu dânșii, un număr destul de mare dintre locuitorii români ai țerii.

Dar în curând certe pentru stăpânire și pentru drepturi începură între regi și Teutonii chemați de dânșii. Regii îi înlăturară atunci și începură pe sama lor opera de cucerire și de aducere la catolicism. Astfel s'a întemeiat *episcopia Cumanilor*, al cării rost și a cării reședință se aflau în *cetatea Mitcovului*. Episcopia aceasta n'a avut însă niciun viitor: Românii își țineau *episcopii lor deosebiți*, niște stareți de mănăstiri cari stăteau prin *schituri de Iemn* în mijlocul pădurilor și nu voiau prin urmare să știe de episcopii aceștia noi, trimeși de

¹ Sași, *Sachsen*, li s'a zis Germanilor lucrători la mine, și de aici celorlalți. La început Sașii ardeleni erau Flandri (de unde numele: Flondor).

regele Ungariei și înfățișând o *lege străină*, socotită de localnici ca spurcată.

Mai departe decât atâta nu s'a putut întinde prin urmare stăpânirea ungurească. Tatarii au împiedecat pe regi dela aceasta. Până la întemeierea unui Stat românesc cărmuit de Domni români, Ungurii au păstrat în atârnarea lor numai colțul de Sud-Vest al Moldovei și cetatea Severinului, către granița Bulgariei.

5. Din Ungurii pe cari cavalerii îi așezară ca străjeri la granița răsăriteană contra Cumanilor, din acești noi coloniști, cari erau catolici și și avură și episcopii lor, se trag *Secuii*. Însă mulți dintre Secuii de azi sunt de obârșie românească: precum noi am desnaționalizat pe Ungurii de lângă Poarta-de-Fier și din părțile Hațegului, așa Secuii ne-au desnaționalizat pe noi în acele părți de Răsărit. Ei au păstrat dela noi ceva în port, în clădirea caselor, în lucrul câmpului, poate și în datine, și chiar în povești și cântece. El se chiamă așa după numele unguresc al Scaunelor de judecători, al județelor (*szék*) ca ale noastre.

6. După împrăștierea Tatarilor, Ungurii voră să așeze încă în părțile oltene pe *Cavalerii Sfântului Ioan*, mai mult latini de rasă, cari s'au strămutat mai târziu la Rodos și cari atunci își căutau tocmai un sălaș. Dar acest plan n'avu urmare.

7. Ei, Ungurii au pătruns, cum am spus, pe acel timp și în *Moldova*, și anume în partea dintre Carpați și între Siretiu: îl atrăgeau minele de sare din *Ocna*. Urmând mai departe cursul Trotușului, au ajuns pe Bistrița în Siretiu, și întemeiară un oraș al cărui nume, *Bacău*, este curat unguresc. Și o parte din Ținutul *Putnei* a fost în atârnare de regii Ungariei. Aceasta se dovedește, între altele,

și prin numele târgușorului *Sascut*, care înseamnă „Fântâna Sasului“. Aici, în părțile putnene, coloniștii unguri își întemeiază și acea episcopie a lor deosebită, care se găsea în cetatea întemeiată de dânsii pe apa Milcovului și purtând numele acesta de *Milcov*. Până foarte târziu a ținut episcopia latină, care a fost strămutată pe urmă la Bacău.

8. Regele unguresc trebui să caute apoi, în veacul al XIII-lea, a stăpâni și „Țara de dincolo de Munte“, („Transalpina“), în părțile oltene și muntene. Pentru aceasta s’au întrebuițat, pe de o parte *ostașii* așezați în cetăți și, pe de altă parte, *episcopii* veniți să aducă legea catolică, care era și a regelui. Mai mulți *cnezi* și *Voevozi* din părțile oltene, ale căror nume ni s’a păstrat pentru o vreme mai târzie, au fost siliți să recunoască astfel stăpânirea ungurească. Așa a fost pe la 1250, pe lângă un Ioan, un Fărcaș, judele-Voevod *Litovoiu*¹, din țara Oltului, dacă nu și Voevodul *Seneslav* de dincolo de Olt, de pe *plaiurile argeșene*, avându-și chiar reședința în *Argeș*. Numele altor Voevozi, mai de la Răsărit, nu s’au păstrat în actul de danie care ni le-a transmis pe cele de mai sus.

Regii unguri se gândiseră a încredința Ținuturile acestea, pentru a le stăpâni mai bine, cavalerilor din Apus. Pe de altă parte, ei își îndreptară luarea-aminte asupra *părților oltene*. Din străduința lor de a supune părțile acestea a rămas însă un singur rezultat statornic. Anume: pentru a-și apăra granița dunăreană din acest loc. ei au întemeiat, încă pe de la 1230, cetatea *Severinului*, așezată în apropiere de podul clădit odinioară de Traian. Ce-

¹ Numele trebuie citit în acest chip; cetirea Litvon e greșită (*n* pentru *y*), ca și acela de țara „Litva“ pentru Ținutul său (acolo e „țara lui Litvoiu“). Litvon, din care unii au făcut *Litean*, nu e un nume, pe când Litvoiu se întâlnește și are aceeași alcătuire ca alte nume vechi: Radivoiu, Berivoiu.

tatea a fost puternică, având și un Ținut, din care se hrăneau apărătorii ei. Era comandată de un dregător ungar, care purta numele, împrumutat de la Avari, de *Ban*. S'a încercat și așezarea unui *episcop* ungar în părțile acestea, și *călugării dominicani* predicau în acea vreme legea catolică prin locurile noastre.

XI.

Românii și Bulgarii

1. În cercările lor de a lua în stăpânire șesul muntean până la Dunăre și de a se întinde apoi și în Peninsula Balcanică, Ungurii întâmpinară încă de la început împotrivirea celui de-al doilea Sat bulgăresc.

Strămutându-se între semințiile slave de dincolo de Dunăre, neamul hunic al Bulgarilor întemeiasă un *Hanat* (ca al lui Attila), care purtă, vreme îndelungată, lupte cu Împărații din Constantinopol. Scopul stăpânitorilor bulgari nu era altul decât să înlocuiască pe acești Împărați greci și creștini în stăpânirea cetății împărătești de pe Bosfor ; voiau adecă să facă și ei ceia ce făcuseră Germanii în Apus: un nou Imperiu roman de nație barbară. De la o vreme, acești *Țari* ai Bulgarilor (își ziceau „Țari“ fiindcă se socotiau Împărați și voiau să iea cetatea împărătească, Țarigradul) se botezară, și lupta lor începu și mai înviersunată împotriva Împăraților din Bizanț. Pe atunci a trăit marele *Țar Simion*, care a încunjurat Constantinopolul și părea că va fi în stare să-l cucerească. Dar, după mai puțin de o sută de ani dela moartea lui, Împărați răsăriteni energici porniră împotriva Bulgariei desbinate și stăpânite de un Țar slab și izbutiră s'o

cucerească. În aceste turburări se amestecară și *Ruși de la Chiev*, conduși de căpetenia lor, *Sviatoslav*.

Ei veniră prin părțile noastre și, trecând Dunărea, luară în stăpânire cetatea *Silistra* (Drâstorul, vechiul *Durostorum*), de unde trebui pe urmă ca Împăratul bizantin *Ioan Timishes* să vie pentru a-i scoate.

Împărăția aceasta bulgărească d'întâiu n'are pentru noi nicio însemnătate din punct de vedere politic ; toată luarea aminte a Țarilor bulgari era îndreptată asupra prăzii care li se deschidea dincolo de Balcani ; nu li mai rămânea vreme să se gândească la Ținuturile noastre, unde pe vremea aceia nu era bogăție adunată. Țara noastră nu se găsea printre acelea pe care să le poată râvni neamuri lacome și pentru care ele să fie bucuroase a-și duce jertfa de sânge.

Se poate zice, prin urmare, că niciodată dregători de-ai Țarilor bulgari din vechea dinastie hunică n'au stăpânit asupra șesului muntean. Cu atât mai puțin ar fi putut ei răzbate în părțile de munte. Dar înrâurirea lor a lucrat asupra noastră în alt domeniu. Când Bulgarii curați din stepa rusească au venit la Dunăre, ei erau păgâni și n'aveau nici cea mai mică aplecare să treacă la legea creștină. Dar Slavii, semințiile în mijlocul cărora s'au așezat ei, trebuiau să fie de atâta vreme creștini. Locuitorii din stânga Dunării erau, cum s'au văzut, încă de mult creștini, cu toate că numele vre-unui episcop în părțile acestea nu se pomenește niciodată. Romanii n'au rămas însă în părțile noastre până la recunoașterea creștinismului ca religie de Stat : dacă însă cel d'întâiu Împărat creștin al Romei, Constantin-cel-Mare, ar fi stăpânit într'adevăr și pe la noi, de sigur că ne-ar fi cuprins în alcătuirea

ierarhică creștină, ceia ce știm că nu s'a întâmplat. Deci episcopi pentru noi au fost ei de pe malul drept al Dunării. Aceștia s'au ținut până la venirea Bulgarilor, și chiar după aceea ei trebuie să fi avut încă rostul lor, de și mai puțin liber. Când însă Bulgarii se hotărâră a trece la creștinism și căpetenia lor, care se chema până atunci *Boris*, primi, odată cu creștinismul grecesc (ortodox), numele de *Mihail*, al Împăratului ce era atunci în Constantinopol. se făcu o nouă orânduire deosebită a Bisericii din aceste părți. Dintr'însa se poate zice că am făcut și noi parte, fiindcă noi n'am avut până foarte târziu un episcop al nostru recunoscut de Patriarhia constantinopolitană.

2. După cucerirea bizantină a Bulgariei răsăritene unii din boierii bulgari, — căci „boieri“ se numiau căpeteniile lor, — se adăpostiră în părțile de Sud-Vest ale regatului, pe lângă *lacul de Ohrida*. Patru feciori de boieri tineri luară puterea, și unul din ei, încununându-se la *Prespa*, ajunse, mai mult cu ajutorul Aromânilor păstori și al Albanesilor, Țar nou „al Bulgarilor“. Un alt Împărat bizantin însă, *Vasile*, porni priu munții Macedoniei împotriva acestui Țarat al Apusului și izbuti să-l distrugă; el a omorât cu acest prilej atât de mulți „Bulgari“ încât i a rămas pentru totdeauna numele de Vasile Bulgaroctonul, adecă „Uci-gătorul de Bulgari“.

3. Un timp, Bulgaria toată a fost *provincie bizantină*; episcopii bulgari de pe malul Dunării, la cari se hirotonisiau preoții noștri, au fost înlocuiți prin episcopi greci, în legătură cu Patriarhul din Constantinopol, și nu, ca până atunci, cu Patriarhia bulgărească deosebită. Se părea că niciodată Bulgarii nu se vor ridica diu căderea lor.

4. Încă de atunci, din veacul al XI-lea, puțin după anul 1000, pe vremea Pecenegilor, cu îngăduința acestora și oarecum supt înrâurirea Bizantinilor din vecinătate, cari aveau Marea și Dunărea, *căpetenii românești au întemeiat, cu ajutorul locuitorilor din orașele care se păstrau, cele d'întâiu State ale noastre, între Silistra și cetatea Vicina a Dobrogii*¹; un Tatul, un Seslav, un Saccea², un Chalis. Ei avură lupte cu Împăratul Alexie Comnenul, dar se păstrară până ce nepotul de fiu al acestuia, Manuil, întinse din nou Imperiul în aceste părți. De pe urma acestui Stat, cu limba oficială slavă, se chiamă *Vlașca* (slavonește, pentru „Țara-Românească“) unul din județele de câmp muntene³. *Dunărea rămânea în tot acest timp împărătească, bizantină, cu străji pe amândouă malurile.*

Însă după un veac de nouă decădere a Împărăției bizantine, care ajunsese iar pe mâinile unor oameni netrebniți, se ridicară nemulțămiri în toate părțile Peninsulei Balcanice. Între nemulțămiiți erau și Aromânii cari-și aveau așezările lor de căpetenie în *Tesalia*, zisă și *Vlahia Mare*, adecă marea „Țară-Românească“. În fruntea acestora se puseră doi frați: *Petru și Asan*, îndârjiți pentru că li se refuseră o favoare împărătească și unul dintre ei fusese palmuit. Sarcinile apăsau pe vremea aceia, între alții, chiar și pe ciobani, cari trebuiau să plătească dijmă mai mare decât până atunci. Astfel cei doi frați, *celnici* sau fruntași ai Aromânilor, putură să adune o mare mulțime în jurul lor. Zi

¹ În locul unde se deschid Gurile Dunării; n'are a face cu Măcinul.

² Isaccea de azi are un nume prefăcut de Turci (după Isac); de demult i se zicea: Saccea.

³ Și acum toată partea de jos, către Dunăre, e pentru munteni *Vlașca*. Numele e traducerea în slavonește a expresiei latino-grești *Romania*.

de zi, ei prădau prin toate târgurile din vecinătate, fără ca ostașii împărătești din cetățuile dela trecătorile Pindului și Balcanului să-i poată împiedeca. Un șir de expediții ale Împăraților înșii nu duseră la rezultate mai fericite. Aromânii căpătau din ce în ce sprijinul Bulgarilor din orașe și al stăpânitorilor din provincii. Astfel căpeteniile lor ajunseră a se socoti ca un fel de regi; unul dintre răsculași îndrăzni chiar să ceară Cesarului din Apus, venit în cruciată, lui *Frederic Barbă-Roșie*, cununa Împăraților din Constantinopol.

4 El nu putu s'o capete; însă un al treilea frate, crescut între Cumani și ajutat de aceștia, *Ioniță*, văzu și acest vis îndeplinit: el se folosi de dorința Papei de a-și întinde autoritatea și în Peninsula Balcanică și izbuti să dobândească dela acesta recunoașterea sa ca stăpânitor al Bulgarilor și „Romanilor“, deci ca Împărat al Bulgarilor și Grecilor¹. Ioniță duse o sumă de lupte, atât împotriva Grecilor înșii, cât și împotriva Împăraților latini din Constantinopol, cari se așezară, în urma cruciatei a patra, la 1204, în această reședință împărătească. În lupta dela Adrianopol, a prins pe Împăratul latin, Balduin, și l-a ținut în închisoare până la moarte. De nenumărate ori se părea că el va ajunge să aibă stăpânirea exclusivă a Peninsulei Balcanice, să fie de fapt Împărat al Bizanțului. Muri însă ucis, de o o rudă. Nepotul lui, Ioan Asan, urmă mai departe cu stăruință pentru căpătarea acestei situații strălucite. Al doilea Împărat al Bulgarilor și al „Romanilor“ a fost cel mai puternic stăpânitor pe care l-au avut în

¹ Împărat nu putea să fie cineva decât peste Romani, și peste alt neam doar pe alături; dar peste Romani trebuia să fie. Grecii din Bizanț își ziceau însă Romani (Rhomaioi, Romei), împărăția lor fiind romană.

acest timp țerile răsăritene. Supt urmașii lui însă Împărăția bulgărească de-a doua a decăzut foarte mult

5. De alminteri, această Împărăție n'are interes pentru noi decât prin aceia că a fost *întemeiată* de niște conducători aromâni, ajutați de Aromâni, și că dinastia a rămas aromânească până foarte târziu. Ne-ar mai interesa și pentru aceia că unii dintre cei mai puternici stăpânitori ai *Târnovei* noua Capitală de supt Balcani a Împărăției bulgărești, au căutat să unească la Statul lor, nu numai Serbia, dar și anume Ținuturi muntene din apropierea Dunării. Astfel Ioan Asan s'a luptat cu Ungurii pentru stăpânirea Severinului, prin care Bulgarii voiau să între în părțile noastre. Însă Împărații aceștia de obârșie aromânească și-au pierdut foarte curând conștiința că se țin de alt neam decât de neamul bulgăresc, și pentru noi, pentru neamul nostru, n'au putut să aibă aproape niciun fel de tragere de inimă.

Prin Aromânii aceștia răzleți, dintre ciobanii noștri, s'au îndeplinit, prin urmare, lucruri mari și glorioase, dar pentru *alt neam*.

XII.

Întemeierea principatelor Țerii-Românești și Moldovei. Condițiile întemeierii.

I. Către începutul veacului al XIV-lea împrejurările erau prielnice pentru întemeierea unei nouă țeri a Românilor care să poarte acest nume și să se găsească supt stăpânirea celui mai puternic dintre Voevozii ce erau atunci. Cei trei stăpânitori cari ni stăteau în vecinătate și cari până atunci

se amestecaseră în afacerile noastre, luându-ni bir și întrebuițându-ne pentru scopurile lor, erau acum în vădită stare de slăbiciune. Nu puteau să împiedece ridicarea unei țeri neatârnată a Românilor, adecă a unei *Domnii* a Țerii-Românești, căci așa trebuiau să se cheme cele d'întâiu State pe care le-am întemeiat noi, cuvântul de Domn având înțelesul vechiu al latinescului *dominus*, Împăratul. Va să zică, noi am început, nu ca două țeri deosebite, cum au fost pe urmă Moldova și Muntenia, ci ca o țară singură: *uniți* prin urmare dela învierea noastră ca popor istoric. *Și țara aceasta era modernă, fiind făcută pe pământul unui neam și pentru el tot, pentru el însuși.*

2. În zădar încercase regatul Ungariei să se ridice din marea umilință și din marile pierderi pe care le-a fost suferit pe urma năvălirii Tatarilor. *Cavalerii Sfântului Ioan*, pe cari-i chemase în părțile oltene, vrând să li dea Severinul și chiar cetatea cea nouă *Codlea* din Țara Bârsei, de unde ei trebuiau să stăpânească și regiunea munteană din Răsăritul Oltului, n'au venit niciodată ori n'au stat decât scurtă vreme prin aceste părți.

3. Regii Ungariei avură multă vreme de lucru cu cetele de Cumani cari se oploșiseră în regatul lor și cari nu voiau să iasă de acolo. Nu era ușor să aducă cineva la o viață așezată și la datini de supunere un popor prădalnic și nestatornic, cum a fost acesta, care, pe lângă toate, nici nu trecuse 'n întregime la legea creștină catolică. De la o vreme izbucniră neînțelegeri între regele cel bătrân, *Bela al IV-lea*, și între fiul său, *Ștefan*. Acesta găsi, firește, sprijin într'un număr de cete ale Cumanilor, căci fără aceeaștia nici nu s'ar fi ridicat împotriva tatălui său. Ii trecu prin minte atunci să se facă domn al Cumanilor, deci *și al celor cari mai putuseră rămânea pe la noi*; el se așeză pe multă vreme în *Ardeal* și avea prin urmare legături de

prietenie și alianță cu *Voevodul nostru din Argeș*, care era, precum știm, *Seneslav*.

4. Ajungând rege al Ungariei, la sfârșitul veacului al XIII-lea, *Ștefan al IV-lea* se apucă de lucruri mari: voiă să biruiască pe Bulgari, să înfrângă chiar pe Împăratul Constantinopolei, luând moștenirea răsăriteană; el se luptă și la *Plevna* împotriva *Bulgarilor*, și, dacă a răzbătut până acolo, fără îndoială că n'a putut s'o facă decât călăuzit și ajutat la fiecare pas de Românii noștri din părțile argeșene.

Dar neamul acesta de regi, care se numia, după întemeietorul său, dinastia *arpadiană*, adică dinastia coborâtoare din Arpad sălbatecul și păgânul, se stinse în curând. Ungurii trebuiră să aleagă un rege nou, și atunci începură lupte între cei cari ar fi vrut pe un principe frances, din dinastia strămutată în regatul de Neapole, pe Carol Robert, și între ceilalți, cari ar fi primit mai bucuros pe un principe german, pe Otto de Bavaria. Acesta din urmă era sprijinit și de puternicul *Voevod al Ardealului*, prin urmare, de sigur, și de *Muntenii din Argeș*.

Au fost atunci multe nenorociri în Ungaria, și chiar în Ardealul vecin cu noi; a ars până și Bălgradul cel vechiu al nostru, Alba-Iulia, unde stătea acuma un episcop latin sau catolic pentru Ardealul întreg. Chiar după ce Carol-Robert izbuti să învingă pe rivalul său, el nu se bucura de multă iubire în părțile acestea megieșite cu ale noastre. Prin anul 1320 Sașii se ridicară împotriva lui, cerându-i să vie în Ținutul lor, să-l vadă și dâșii și să se împărțască de beneficiile prezenței regale.

Ungaria aceasta, cu toată ambiția regelui celui nou, nu mai sămăna de sigur cu Ungaria mare și puternică a vremurilor arpadiene; ea nu mai putea prin urmare să ne fie în ghiarele sale.

5. Cât privește Statul bulgăresc, el se ridicase o bucată

de vreme supt *Țarul Constantin*, dar această nouă împu-
ternicire n'a ținut multă vreme. Idată țara începu să se
împartă în Ținuturi, pe care le stăpâniă câte un Domn
neatârnat de „*Impăratul*” din Târnova. Astfel s'au așezat
unii și la *Vidin*, în preajma noastră, în cetatea cea mare
care slujia ca piață de negoț pentru țeranii satelor oltene
și unde stătea un *Vlădică*, dela care-și luau darul preoții
noștri din aceste părți. Stăpânitorii bulgari ai Vidinului
fără îndoială că nu puteau să trăiască prea bine cu *Banul
unguresc din Severin*, care avea supt ascultarea sa și ce-
tatea cea mare bănățeană de atunci, *Crașovul*. (Timișoara,
capitala de astăzi a Banatului, s'a ridicat numai într'o epocă
puțin mai nouă.)

În Severin a stat un Ban în vremurile acestea
de turburare și de desbinări ale Ungariei, vestitul
Ban Laurențiu, care pare să fi fost Ungur; după
dânsul însă a venit un Ban de obârșie românească,
căruia în ungurește i se zicea „*Miked*” și care trăia
pe vremea alcătuirii Domniei Țerii-Românești. Cu
juzii și Voevozii români din Oltenia neamul de stă-
pânitori *bulgari* din *Vidin* trăia însă în legături
de prietenie, și astfel ai noștri au avut înlesniri
când această dinastie nouă ajunsese a stăpâni asupra
Bulgariei întregi prin *Țarul Mihail*.

6. Al treilea stăpân al nostru fuseseră *Tatarii*. Aceștia
se ridicară foarte mult pe la 1270, când din mijlocul lor
se ivi un om cu însușiri de vitejie și pricepere deosebită.
Il chema *Nogai*, și mulți ani de zile am atârnat de dânsul.
El era așa de puternic, încât de porunca lui ascultau și
Bulgarii dincolo de Dunăre, ca și cum el ar fi fost mai
presus decât „*Impăratul*” lor. Se încuscrise și cu Impă-
ratul Constantinopolei, dar el peri în luptă cu un dușman,
și fiul său, care voiă să facă o Impărăție bulgaro-tătărească,
fu ucis în Târnova, capitala Bulgariei.

De pe la 1308, în sfârșit, *Tatarii*, căroră li fu-
sesem birnici, n'au mai avut rosturile de odinioară:
stăteau ca mai înainte în Rusia, ridicau dijmă de

la noi, ni cereau ajutor în lupte sau dădeau ei ajutor Voevozilor noștri; n'aveau însă sălaşe în mijlocul satelor românești, și târguri nu întemeiasem noi încă încă pe atunci. Doar dacă stătea câte un vameș tătăresc prin porturile cele mai însemnate dela Dunăre sau Marea Neagră: așa găsim Tătărime așezată în *Cetatea-Albă*, dela vărsarea Nistrului în liman, oraș însemnat și foarte vechiu, care-și are obârșia de pe vremurile stăpânirii bizantine prin aceste locuri: pe la 1330 Tatarii au ucis acolo pe *Sfântul Ioan cel Nou*, ale cărui moaște au fost aduse apoi în Moldova și așezate în Suceava, unde, după o ultimă rătăcire, se află până astăzi. Stăpânirea tătărească asupra noastră nu se mai poate zice însă că se exercita prin cei d'intâiu ani ai veacului celui nou, al XIV-lea.

XIII.

Cei d'intâiu Domni ai Terii-Românești.

I. În vremea când Ungaria era turburată, chiar dela sfârșitul veacului al XIII-lea, Voevozii români începură deci să se miște, doritori de neatârnavă; nu mai voiau adevărat să plătească darul pe care, măcar din când în când, erau siliți a-l răspunde către Unguri. Pe atunci Voevodul din părțile oltene ajunsese la o putere mai mare decât aceia pe care o avea prin anul 1250, când era vorba, cum am spus, să se aducă pe capul lui cavalerii ai Sfântului Ioan. Astfel nu se mai amintesc, — după înecarea planului cu cavalerii, — cnezii sau juzii cari aveau până atunci ființă deosebită pe lângă Voevod. Deci acesta avea acum toate trei județele oltene.

2. Noi nu mai suntem astăzi în măsură să știm cu siguranță cari erau toți acești juzi, și până unde se întindea puterea lor; pe vremea aceia Românii nu obișnuiau să scrie pentru știința urmașilor fapte din viața lor; dar noi știm că în *cetatea Severinului* stăpâneau Ungurii, și de aici urmează că ei își aveau Ținutul lor, provincia regală sau Banatul unghuresc, până în munte; al lor era deci o parte din județul care se numește și astăzi, ca și în cele mai depărtate timpuri pe care le putem cunoaște, al *Mehedinților*: acest nume nu însemnează altceva decât că pe vremea aceia dăinuia cetatea Mehadia sau Mehedia, Meedia, al cărui supuși se chemau Mehedinți, precum locuitorilor de la Dunăre Oltenii li ziceau și Dunărinți.

Județul nordic de lângă apa Oltului se numia *Vâlcea* sau: *județul Vâlcii*; aceasta presupune că a fost cândva pe acolo un judec cu acest nume (Vâlcu, în slavonește = Lupul), despre care însă, iarăși, noi nu știm să spunem nimic. Regii unguri de la începutul veacului al XIII-lea încercaseră să cuprindă acest Ținut mai mult pentru *pescăriile Oltului* decât pentru altceva.

Ei aveau dincolo de Carpați cetatea săsească, foarte puternică, a Sibiiului, dar dela Sibiiu în jos se întindea muntele pustiu, în care locuiau numai păstori și câțiva plugari români. Regele se gândi să colonizeze acest Ținut până departe în Vâlcea, și dete provinciă în sama unui fruntaș sas cu titlul de *conte*, *Conrad*

Acesta a făcut cetatea *Tâlmaciului* din Ardeal și o a doua cetate, a *Lotrului*, chiar în strămtorea de munte pe unde se trece la noi (Lotrul e numit după apa Lotrului, care și ea se zice așa după un „lotru”, adecă după un fur sau hoț ce va fi fost prin aceste părți). „Comitatul” acesta a lui Conrad n'a putut ținea însă multă vreme, și juzii noștri l-au înlăturat răpede.

3. Pe aici, prin Vâlcea, sau prin partea de munte a Mehedinților, vor fi fost acei Ioan și Farcaș cari judecau pe Românii din mai multe sate supuse lor și-i duceau întâmplător și la războiu. Al lui *Litovoiu Voevod* trebuie să fi fost județul Jiiului, care se împarte în Jiiul de sus, pe slavonește: Gorj (era și un judec: al Jaleșului), și Jiiul de jos, tot pe slavonește: Dolj.

Cum am zis, Litovoiu se întinse și asupra pământurilor juzilor dela Răsărit și asupra locurilor care atârnavă de juzii dela Apus. Acuma voia să scape și de închinarea față de Unguri și de sarcinile care ieșiau dintr'însa. El se încumetă deci să înceapă războiul, nu cu regele însuși, ci cu dregătorii lui ardeleni. Avea, de alminterea, și o stăpânire în Ardeal, căci Țara Jiului mergea pe atunci până la obârșia apei, cuprinzând în sine *Ținutul Streiului* sau al *Hațegului* (numit astfel după cetatea Hațegului, ce se găsește în mijlocul său). Acolo până la 1400 au rămas puternici nobili, nemeși români, făcând biserici de piatră, cu inscripții slavone, ca la Sângiorzul Streiului. Dacă Litovoiu ar fi biruit în luptă, ar fi fost poate în stare să ieie și malul stâng al Oltului, să fie el cel d'întăiu Domn al Țerii-Românești, dar a căzut luptând; fratele său, care purta frumosul nume românesc vechiu de *Bărbat*¹, a ajuns în prisoare și nu s'a răscumpărat decât mai târziu. Cu aceasta se hotărâse soarta Voevodului oltean, însă nu Ungurii puteau să-l moștenească, în starea în care se găseau, ci numai *Voevodul* de dincolo de apă, din *Argeș*.

4. Acesta avea cetatea Argeșului, așezată în mijlocul muscelor împădurite, pe o culme rotunzită, de unde se vede o bună parte din Ținutul încunjurat, lângă apa, destul de mare și în aceste părți, care poartă același nume; acolo se mai văd, lângă orașelul Curtea-de-Argeș (ceia ce înseamnă Curtea domnească din Argeș), ruinele de cărămidă ale bisericii Sânicoadă (adecă a Sfântului Nicolae, căci Nicolae se zice în graiul poporului Nicoară;

¹ Numele lui e poate al localității Râul-lui-Bărbat.

Nicolae e o formă impusă prin calendarul slavonesc). Acolo a fost și locuința Voevozilor argeșeni. Turnul dela Sânicoadă a făcut parte de sigur din cetate și s'a alipit pe urmă numai la biserică. Dar cetatea cea veche a Argeșului pare a fi fost sus în munte, la Poienari.

5 În județul de acum al Muscelului stăpâni erau, la Nord, străinii din *Câmpulung*, cari aveau o mănăstire catolică numită de ai noștri Cloașter (german: Kloster) și țineau în fruntea lor un jude orășenesc, căruia i se dădea numele străin, latin, de „comite“ («comes», nemțește: Graf). Până ceva mai târziu, Câmpulungul a fost, prin urmare, un oraș liber, fără legături cu Domnia. La Răsărit de Muscel nu erau târguri, ci alcătuiri țerânești, al căror rost nu-l putem ști Mai departe, în sfârșit, județul de astăzi al *Râmnicului-Sărat* se va fi ținut în bună parte de episcopia catolică dela Milcov. Dar cetatea fusese sfărâmată la năvălirea Tatarilor și n'a mai putut să se ridice niciodată din ruinele ei, care nici nu se mai cunosc astăzi.

În sfârșit, cât privește *șesul*, unde sunt acum județele bogate în grâne, dela Teleorman (după turcescul vechiu: Delî-orman, „pădure mare“, ca și în Sudul Dobrogii) până la Ialomița, erau numai păduri și sate mai răzlețe, prin poiene. Cum se vede, Muntenia de azi nu era nici pe departe așa de civilisată și așa de bine locuită ca Ținutul oltean. Numai în marginea Dunării, cu vechi și vestite pescării, ca la Celeiu, din timpuri vechi se întemeiasă o șchelă pentru vânzarea grânelor, pe care le luau de acolo corăbii bizantine: *Brăila*, adică târgul Brăilei, al lui Brăilă, numit după un sătean cu acest nume (compară numele: Brae, Brăescu, Brăiloiu), care a întemeiat cel d'întâiu, de sigur,

așezarea de pescari din acest punct. Produsele ogoarelor românești se mai puteau vinde și mai departe pe cursul Dunării, la *Chilia*, care e pe locul unde cei vechi cunoscuseră așezarea Lykostomon (grecește «Gura Lupului» după gura cea mai apropiată a Dunării), și mai încolo era *Cetatea-Albă*, dar cu dâusa n'aveau legături Muntenii.

6. În părțile argeșene trebuie să fi fost vre-un schit de lemn avându-și un Vlădică (cuvântul e slavonesc și înseamnă «stăpân»), care îndeplinea funcțiunile episcopale și sfinția pe preoți. Episcopii cei adevărați erau, cum am spus, dincolo de Dunăre, adecă în Vidin, în Cirven, lângă Rusciucul de astăzi, și mai departe, pe cursul Dunării de-jos, la *Vicina*: episcopul de Vicina, pe un vechiu pământ de stăpânire românească, e și acela care va avea legături cu plaiurile asupra cărora se întindea stăpânirea lui Seneslav. Acești episcopi erau une ori slavi, dar limba de care se slujiau ei în Biserică și în care scriau răvașele și țidulele era totdeauna limba macedoneană veche sau, cum i se zice: slavonă.

Această limbă se scria cu caractere care se zic *chirilice*, fiindcă se credea că le-a născocit, prefăcându-le întru câtva după caracterele grecești uncialie, însuși călugărul Chiril, de obârșie din Salonic, care a jucat un rol foarte însemnat în dezvoltarea bisericească a Slavilor.

Așa era viața supt cei d'întâiu Voevozi din Argeș.

7. *Seneslav* a murit în împrejurări pe care nu le putem cunoaște. Se pare că el a lăsat un fiu căruia cronicile slave îi zic *Ivanco*, dar poate că dânsul se chema Iancu, Ioan, ca și judele oltean din veacul al XIII-lea. Trebuie să fie aceiași per-

soană cu *Tihomir*, pe care-l pomenesc izvoarele ungurești. La Sârbi era obiceiul numelui popular lângă cel de botez.

Tihomir și el este un nume de origine slava, care vine de la acela de Tih, pe care l-a purtat și un Țar al Bulgarilor, zis grecește Tochos. Nume ca Seneslav și Tihomir, care sunt hotărât slave, nu înseamnă altceva decât că la poporul nostru, din vechile vremi de frăție cu Slavii vechi, erau obișnuite nume de acestea. Acela de Litovoiu chiar este în legătură cu nume care se întâlnesc și în Peninsula Balcanică¹.

De-odată, prin anii 1320-40, ni se înfățișează ca stăpânitor al Țerii-Românești, ca singur Domn, care avea prin urmare în stăpânirea sa și Oltenia, luată dela urmașii lui Litovoiu, un *Băsărabă* (Basarab), fiu al lui Tihomir.

Băsărabă este un nume care până târziu s'a întrebuințat în popor, mai ales în părțile de Miazănoapte și Apus ale așezărilor românești (vezi nume ca Talabă, Tâncabă, de unde satul Tâncăbești). Cu vremea s'a pierdut, dar Țigani, cari au păstrat, și în nume ca și în așezăminte, o mulțime de elemente românești vechi, îl întrebuințară până foarte târziu, în veacul al XVII-lea, ca nume frumos și de cinste.

8. Basarab birui și goni din Scaunul lor de stăpânire o sumă de juzi cari se adăpostiseră la Curtea regelui lor unguresc Carol-Robert. Acesta nu-l vedea bine: între altele și fiindcă, simțindu-se destul de tare, Basarab nu voiă să plătească darul de 7.000 de mărci de argint. I s'a întâmplat la 1330 lui Basarab o nenorocire: prietenul și ruda lui, *Mihail, Țarul Bulgarilor*, al cărui nepot ținea pe o Domniță din Argeș, fu bătut la *Velbujd* (apoi Chiustendilul Turcilor), în părțile macedonene, și

¹ De alminteri, țerani cu numele acestea se întâmpină și mai târziu prin părțile muntoase.

ucis de stăpânitorul Serbiei. Carol-Robert crezu că Domnul românesc, lipsit astfel de aliatul său, va putea fi biruit și înlăturat răpede, puindu-se în locul lui un om mai ascultător față de Ungaria. El pătrunse astfel în țară cu o oaste mai mult ardeleană, după cum era datina de războiu a regilor de atunci. Basarab îl lăsă să înainteze, dar când regele nu putu merge mai departe, din necunoștința drumurilor și din lipsa de hrană, căzu asupra lui la întoarcere și-l birui cu desăvârșire. Lupta s'a dat lângă Câmpulung, la *Posada*, într'o adâncitură de unde nu mai putea scăpa cine era prins odată într'însa (9-12 Novembre) căci regele ungar trebui să se retragă neapărat pe acolo, trecând de pe cursul râului Argeș pe cursul de sus al râului Dâmbovița, spre *Bran*.

XIV.

Românii munteni până la Mircea Voevod

1. Urmarea firească a acestei biruinți, prin care se răsuna moartea lui Litovoiu și înfrângerea lui Bărbat și se afirma pentru întâia oară putința Țerii-Românești celei nouă de a se păstra împotriva oricui și de a înlătura orice străin din cuprinsul ei, a fost ruperea legăturilor de închinare către Unguri. E sigur că Basarab nu li-a mai plătit nimic până i s'au sfârșit zilele, la Câmpulung, fiind adus apoi la Argeș, în biserica domnească, unde, lângă ai săi, i s'a găsit, de curând trupul, cu diadema de mărgăritare pe cap, cu mantia de purpură pe umeri, cu inelele de aur în degete și strălucita cingătoare tot de aur sculptat.

Dar în Ungaria, murind *Carol-Robert*, care era, de altfel, un rege slab, îi urmă fiul său *Ludovic*,

om de o mândrie fără margini: avea pofta de a face cuceriri pretutindeni, și în Polonia, și în Pe-

Fig. 9. Rămășițele lui Basarab-Vodă, în mormântul dela Argeș.
ninsula Balcanică, unde voiă să nimicească rămă-
șițele de Stat ale Sârbilor și Bulgarilor, și, prin

urmare, hrănia aceleași gânduri și față de Țara-Românească.

Planul lui Ludovic nu era altul decât să facă o Împărăție catolică a Ungariei, care să se întindă până la Arhipelag, avându-și reședința poate chiar în Constantinopol.

2. Ludovic nu era numai un om ambițios, dar și unul neobosit, îndrăzneț și în stare a lua hotărâri nouă și cuminiți. Fiul lui Basarab, numit *Alexandru* (precum tot Alexandru se chema și Țarul cel nou al Bulgarilor, nepotul lui Mihail), nu se simția încă destul de tare față de uneltirile din țară și stăruințele fugarilor (astfel de fugari se numesc *pribegi*) ca să stea deocamdată împotriva Ungariei. Astfel el merse înaintea lui Ludovic, când acesta sosi în Ardeal, și i se închină. Ni închipuim că darul și l va fi plătit numai când va fi avut prisos de bani, și mijloc de a-l împlini nu era.

3. Astfel Domnia lui Alexandru se desfășură cu totul pașnic; el ținuse întâiu o principesă din Bosnia, fată de Voevod de acolo, căci fiul său poartă numele, obișnuit numai în Bosnia, de *Viaicu*, diminutiv din Vladislav. Mai târziu a luat — poate după sfatul regelui Ludovic — pe fata unui nobil din Ungaria, pe *Clara*, din neamul magnaților dela Doboca (În Țara-Românească li s'au zis Dobăceștii, după ce s'au strămutat la noi și au căpătat moșii). Cu Clara, Alexandru avu două fete, care s'au măritat, una după un stăpânitor sârbesc, iar cealaltă după Strașimir, fiul cel mic al Țarului Alexandru. Mai târziu vedem că este o încustrire între dinastia aceasta nouă munteană și, se pare, Casa împărătească din Constantinopol (ori mai curând, ramura din Avlona, în Albania, unde aflăm un prinț Mreșa) prin Doamna Calinichia (mama lui Mircea Voevod). Astfel de înrudiri arată la ce însemnătate și putere se ridicase neamul Voevoților munteni.

4. Alexandru izbuti a-și întinde stăpânirea și asupra *Câmpulungului săsesc*; aici, în fața biserici

catolice, unde se păstrează încă piatra de mormânt dela 1300, pusă pe locul de odihnă al unui jude

străin, el ridică o *mănăstire domnească*, în care a și fost înmormântat, în toamna anului 1364. Se vede și până astăzi lespeda în această biserică, prefăcută de almințeri de foarte multe ori: slovele chirilice sunt săpate adânc, simplu, dar frumos, în această mai veche dintre pietrele de mormânt ale Domnilor noștri.

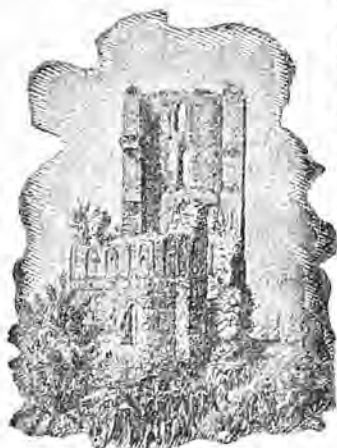

Fig. 11. Ruinele bisericii Sânicău din Argeș (cu turnul de cetate la poartă)

5. Alexandru a întrebuintat Domnia sa, destul de îndelungată, și pentru alcătuirea mai deplină și mai strânsă a Țerii-Românești pe care o întemeiasse tatăl său. Până atunci, cum văzurăm de mai multe ori, țara n'avea clădiri bisericesti de piatră.

Alexandru a făcut-o pe aceia din Câmpulung, dar cu atât mai mult fusese necesar să se clădească astfel de biserici în Argeș chiar. Acolo era pe deal zidirea de modă ardeleană a bisericii din cetățuie, «Sânicău». De vale, în marginea caselor domnești de pe malul Argeșului, Basarab făcu o biserică destul de mare, cu cupolă puternică pe zidurile ei de piatră traianică și cu două rânduri de stâlpi care o împărțesc în trei părți. Aceasta nu fu numai o biserică domnească pentru nevoia Curții, ci Alexandru și puse în gând să așeze în preajma ei un episcop, cel d'întăiu al țerii sale.

6. Pe vremea aceasta, Bulgaria era cu totul decăzută: mai avea de trăit vre-o treizeci de ani numai.

Încă de pe vremea lui Alexandru, Turcii, un popor asiatic foarte viteaz și deprins cu disciplină de fier, iar, pe de altă parte, străin de toate viciile popoarelor cu civilizație mai înaintată, se amestecaseră, fiind chemați, în lupta dintre Împărații Constantinopolului, cari căutau să se înlocuiască unii pe alții. De la o vreme, aceștia făcuseră cu dânsii o tabără statornică unde puteau să găsească oricând ostași cu plată mică. Tabăra aceasta se întinse din ce în ce mai

Fig. 12. Biserica domnească din Curtea-de-Argheș.

mult și, cu prilejul unui cutremur care dădu jos zidurile multor cetăți d'împrejur, căpetenia Turcilor luă în stăpânire orașul vecin, Galipole.

De aici înainte ei se întinseră neconținut, urmând drumurile cele mari de negoț: spre Apus către Salonic, spre Miazănoapte către Adrianopolul Grecilor, către Filipopol, care era bulgăresc, și către pasurile care duc spre Niș și spre Sofia.

Alexandru trăia încă în anul când Sultanul turcesc *Murad*, cel d'întâiu care a venit să stea în

Europa, luă în stăpânire marea cetate a Adrianopolului, pe malul râului Ebru sau Marița, și făcu dintr'însa reședința sa apuseană, în Europa, pe care Turcii o numiau Rum, „țara romană“.

7. De atunci nici Grecii, nici Bulgarii, și în curând nici Sârbii din Apus nu avură o zi liniștită, căci rostul Turcilor era să se țină din pradă, și vrednicia fiecăruia dintre stăpânitorii lor se afla în cuceriri nouă.

Turcii erau puțini, dar se țineau strâns laolaltă, aveau încredere în Dumnezeu și respectau orice poruncă a cârmuitorilor lor, însușiri prin care un popor poate să se ridice la cea mai mare înălțime și putere.

Deci legăturile Țerii-Românești cu Bulgaria sau încă și cu Statul sârbesc — care tocmai pe vremea aceasta avu pe cel mai mare stăpânitor al lui, Ștefan Dușan, Împărat al Sârbilor și al «Romanilor» (Greci), precum Ioniță Aromânul fusese Împăratul Bulgarilor și al Grecilor, — nu mai puteau să mai fie acelea de până atunci. Vecinii noștri de peste Dunăre, amenințați de Turci cu o peire apropiată, scăzuseră uimitor în câțiva ani de zile. Mulți dintre bogații și cărturarii lor fugiau chiar, căutând adăpost, în Țara-Românească, și aceasta a căpătat astfel îndată o sporire a clasei stăpânitoare și clasei culte.

XV.

Puterea Domnilor Țerii-Românești. Organizarea principatului

I. Domnul muntean avea acum toate *plaiurile*.

Din ce în ce creștea negoțul pe care-l făceau negustorii sași din cele două orașe mari dela gra-

niță: *Sibiul* și mai ales *Brașovul*. Sibiul era în legătură cu Oltenia și drumul Oltului, pe când Brașovenii treceau pe la Bran, o luau pe cursul Dâmboviței, se coborau apoi la Târgoviște, urmau calea lor pe cursul Ialomiței și ajungeau pe urmă la *Brăila*, unde veniau mărfurile răsăritene, *specii* sau spițerii ori, cum li s'a zis mai târziu: coloniale.

2. Astfel acest Domn ajunsese a-și avea și Vistieria lui, în care se aflau pungi cu bani ungurești (*florini*, pentru că erau cu floarea crinului frances pe dânsii, regele însuși fiind Frances de obârșie) și cu bani răsăriteni, bizantini, bulgărești și sârbești, ziși: *perperi* sau hiperperi de aur și *aspri*, bani cu totul de argint (numele de *ban* vine dela o monedă ungurească a Banilor din Slavonia).

Dela fiecare locuitor al țerii el primia daruri; *dijma* de pe grâne (*câblărit*, după măsura de socoteală zisă câblă, săsescul *Kübel*), *vinăriciu* de pe vin, și altele. Mai primia fel de fel de *ajutoare*, precum *podvezile*, sau transporturi gratuite pentru Domn, și *gloabele*, adecă amenzi dela acei cari se făcuseră vinovați cu ceva. La fiecare schimbare de stăpân pe vre-o moșie, Vodă, ca stăpân al țerii întregi, primia în dar câte un cal.

3. El avea acuma și o Curte, care era alcătuită după Curtea Împăraților bizantini, ca și a Țarilor din Vidin și Târnova; dintr'însa făcea parte un *Logofăt*, care avea sarcina diplomelor sau cărților domnești, scrise în slavonește, după normele obișnuite dincolo de Dunăre; un *Vornic*, care păzia Curtea Domnului (*dvor* înseamnă în slavonește Curte) și deci dădea acolo judecată în numele Domnului, care era județul cel mai mare; un *Vistiernic*, care se îngrijia de banii lui Vodă, de Vistierie;

un *Stolnic*, care avea rostul mesei (*stol* în slavonește e masă), un *Păharnic*, care dădea de băut la ospete, un *Comis*, în sama căruia erau caii Măriei Sale («comis» este forma grecească a cuvântului latinesc: comes, căpătat prin Slavi) ; apoi un *Clucer*, care orânduia beciurile Domnului ; un *Spătar*, care întovărășia pe Domn ținându-i spada (*spata*, în româneasca veche), unul sau mai mulți *stratornici* (cuvânt grecesc în obârșie și slav în terminație), care poruncia asupra oștirii, un *Postelnic*, care răspundea de «patul», prin urmare de iatacul, de camera de culcare a Domnului. Când, mai târziu, Domnii munteni își întinseră stăpânirea și asupra Banatului Severinului, atunci avură, firește, un Ban al lor, care înlocuia pe Banul regelui Ungariei.

4. Un Domn ca acesta nu putea să fie lipsit — după cum am spus — de un *episcop*. Acest episcop nu era să fie cerut dela Sârbi sau Bulgari, căci a cere episcop dela Patriarhia unei țeri însemna pe vremea aceia a recunoaște supremația politică a țerii aceleia. Deci i-a venit cu mult mai la îndemână lui Alexandru să-și iea episcop dela Constantinopol. Dar episcopi nu se puteau face după voie ; era o ierarhie veche, care trebuia respectată. Episcopii dela Dunăre s'ar fi putut teme de o îngustare a cercului lor de stăpânire și ar fi avut dreptul să înfățișeze plângeri pentru aceasta ; astfel se găsi mai cu cale a strămuta pe episcopul de *Vicina*, care nu avea de lucru acolo, în Dobrogea, supusă, cum am spus, influenței, dacă nu chiar dominației românești, la Curtea din Argeș, a Domnului plaiurilor. El rămase și mai departe tot episcop de *Vicina*, dar căpătă dela Patriarhie și drepturile Patriarhului față de toate plaiurile muntenesti. De

acea i s'a zis exarh, adevă: delegat statornic al Patriarhiei constantinopolitane. Mai târziu, când Domnul muntean își arată voința de a stăpâni Ținuturile de peste Olt în întregimea lor, înlăturând dominația ungurească, care căutase să introducă în Severin un episcop catolic, și izbutise poate, se simția nevoia unui episcop deosebit pentru aceastăaltă țară. Deocamdată, însă, țara nu avea niciun episcop anume al ei, ci numai un Mitropolit și exarh al Patriarhului, care stătea în Argeș. Acesta, întrând în legături rele cu Patriarhia, a fost înlocuit ; dar, Patriarhul neputându-l scoate cu totul, trebui să se dea înlocuitorului de fapt un titlu *general*, de „Mitropolit al unei părți din Țara-Românească“¹.

Mai târziu, acest al doilea episcop și-a aflat rost la Severin, fără ca pentru aceasta să se fi întemeiat în adevăr o episcopie olteană deosebită.

XVI.

Țara-Românească supt Vlaicu-Vodă

I. Urmașul lui Alexandru a fost un Domn mare și iarăși un războinic. El nu se înfățișa însă ca un om pornit să caute lupte oriunde și cu orice preț: era mai curând un socotitor dibaciu al împrejurărilor, gata să prindă orice pradă i se înfățișa, ca să rotunjească hotarul țerii sale ; nu-i păsa de titlu, de și ajunsese așa de mare și tare: nu umbla după acela de rege, pe care l-ar fi putut lua după întinderea țerii sale, și nici măcar după titlul de cinste pe care Bizantinii îl dădeau ru-

¹ Pe care Grecii o numiau *Ungro-Vlahia* ; Vlahia de lângă Ungaria, pentru a o deosebi de Vlahia cealaltă, de Vlahia cea mare sau aromânească, din Tesalia, unde erau celnici, ba chiar și dregători superiori dintre Bizantini.

delor împărătești mai apropiate și mai depărtate:
Despot¹.

Fig. 13. Turnul și o parte din zidul de încunjur al mănăstirii
Câmpulungului (refăcut în veacul al XVII-lea).

¹ De alminteri, titlul său de Domn era mai mare ca acel de Despot.
Căci Domn e, cum am spus, în concepția romană: *Impărat*.

2. Nu a atacat pe regele Ungariei, dar a știut să răspundă unui atac venit din partea lui Ludovic. Acesta-și pusese, de fapt, în minte să-și aliepească Serbia și Bulgaria pentru a le uni cu Bosnia, adecă Serbia apuseană, pe care el o și sumpuse apoi, așezând într'însa un Ban unguresc dintre localnici (asemenea cu Banul Severinului, care era une ori ales dintre Români). Supt cuvânt că pleacă într'o expediție cruciată împotriva Turcilor, el se folosi de moartea *Țarului Alexaudru* și de împărțirea stăpânirii bulgărești, pentru a lua *Vidinul*, unde stătea *Strașimir*, cumnatul lui Vlaicu. Peste câteva luni însă Domnul muntean izbuti să scoată pe Unguri din cetate și să rămână el stăpânitor Vidinului. Locuitorii îl voiau pentru că era ortodox, pe când regele Ungariei adusese călugări catolici (1369).

Ludovic nu voi să îngăduie însă aceasta ; el plecă deci împotriva *Severinului*, pe care, în împrejurări ce nu se cunosc, Vladislav îl căpătase dela dânsul mai mult ca un dar decât ca o cucerire. O altă oaste ardeleană intră prin pasul Buzăului, dar fu oprită la cetatea *Dâmboviței* (care poate fi Bucureștii mai curând decât altă cetate mai sus pe cursul râului)¹ și bătută cu desăvârșire de «pârcălabul de Curte», *Dragomir*. Regele, din partea lui, nu isprăvi nimic și trebui să se împace astfel cu Vlaicu. Acesta și retrase pe Români, din Vidin, dar în locul lor nu rămaseră Ungurii, ci veni *Strașimir* însuși, cumnatul lui Vlaicu.

3. Încă înainte de acest războiu, acest Domn mai săvârșise o întregire a țerii sale.

Pe când Ludovic era grăbit să ajungă la Vidin și avea nevoie de ajutoare românești, el căpătă de la dânsul coasta de dincolo a munților dela

¹ Se poate să fie și cetatea Ialomiței, deci Târgoviștea.

hotar, și în părțile argeșene, și în acelea al Vâlcii. Stăpânirea lui mergea astfel până în locul unde Oltul, venind din munții Secuimii, își îndoaie cursul în chip de genunchiu, trecând către Turnul-Roșu ; până în apa lui el avu *Țara Oltului* ardeleană, cu cetatea *Făgărașului* (veche cetate a Românilor ; numele pare să vie din : fag). La Apus de Olt, până la aceiași înălțime, se întindeau satele românești ale Sibiiului, avându-și cetatea în *Amlaș* (Amnaș). Ținutul acesta se adause mai târziu numai, supt nepotul de fiu al lui Vlaicu, supt *Mircea*, la stăpânirea Domnilor români. Dar prin luarea Făgărașului de Vlaicu se pregătise și această întregire.

Ca să nu arăte că înstrăinează pentru toate timpurile aceste părți și le desparte cu totul de țara sa, regele Ungariei numi provincia nouă a Domniei muntene: *ducat*, și făcu pe Vlaicu *duce* sau, cum se zicea, cu un cuvânt german, trecut și în slavonește: *herțeg* al Făgărașului.

4. Vlaicu a trăit încă multă vreme. Odată el luă dela *Turci*, cari pătrunseseră până la Dunăre, amestecându-se în certele Bulgarilor, cetatea *Nicopol* ; de bună samă că și alte părți de pe malul drept al Dunării erau supt stăpânirea lui.

•Cu Ungurii mai avu ciocniri la graniță, fără a pierde nimic din pământul său, vechiu sau nou.

5. Vlaicu lăsă un frate, *Radu*. A fost așa de neînsemnat încât s'a putut pune întrebarea dacă a domnit. Pe vremea aceia, după anul 1382, începuseră, de alminteri, în Ungaria vremuri tulburi: Ludovic, care ajunsese și rege al Poloniei, murì, lăsând numai două fete: *Maria* și *Hedviga*, a' căror soți erau să se lupte pentru stăpânirea acestor două regate. La urmă, Maria rămase în Ungaria, dar soțul ei, *Sigismund de Luxemburg*,

fiul Împăratului german, nu se putea impune deocamdată. El avu de luptat cu un partid care susținea pe un membru al dinastiei napoletane.

În aceste împrejurări, Românii s'ar fi putut întinde până foarte departe în regiunile bănățene, unde încercarea lui Ludovic de a face un nou Banat cu reședința în Vidin nu izbutise, precum văzurăm. Însă *Dan*, fiul cel mare a lui Radu, nu era om de ispravă; el trebui să fie înlăturat și fugi în *Bulgaria*, unde s'a stins mai târziu, — ucis, după cât se spune.

În locul lui veni Domn astfel, pe la 1386, Mircea, fratele său, care era să fie orânduitorul definitiv al principatului Țerii-Românești.

XVII.

Întemeierea țerii Moldovei.

I. Pe când grija lui Vlaicu era să smulgă dela regatul Ungariei, întrebuițând prilejuri potrivite, stăpânirea de până atunci a Ungurilor asupra Severinului și laturea ardeleană a plaiurilor, puțința unei întinderi a Domnilor Țerii-Românești către Răsărit, în părțile udade de Siretiu, Prut și Nistru, era oprită prin întemeierea și statornicirea *unei alte Țeri-Românești*, numită, după râul pe care l-a urmat întâiu în desvoltarea ei: *Țara Moldovei*.

Iată care este obârșia acestui al doilea principat român:

Ungurii, cum știm, ajunseseră, încă din veacul al XI-lea, stăpâni politici, dar nu și locuitori de căpetenie ai Ardealului. Stăpânirea lor de fapt însă nu se întindea și asupra Ținuturilor muntoase care se află la Nordul acestei cetăți ardelene, ridicându-se ca

înălțime și putere mai sus decât munții ardeleni înșii. Acest Ținut a fost numit mai târziu de Unguri Ținutul *Maramurășului*: el se împărția în cinci văi, dintre care cele mai însemnate sunt ale *Vișăului*, ale *Izei*, și ale *Tisei*. De-a lungul văilor acestora, din vechi timpuri erau înșirate sate, pe când ciobanii trăiau în munte; la Miazănoapte erau și ceva Ruși, dar așezările rusești din Maramurăș s'au întărit numai după colonizarea cu dânșii, făcută mai pe urmă, cum vom vedea îndată.

Românii din văile pomenite erau supuși judecății unor *juzi*, unul pentru mai multe sate, și în fruntea lor stătea un *Voevod*, căpetenie de războiu, întocmai precum Ardealul sau țara olteană și plaiurile muntene își aveau Voevozii lor.

Regele Ludovic nu se putea învoi multă vreme cu starea de libertate aproape desăvârșită în care se găsea Maramurășul; el căută să unească și în realitate această țară cu Coroana Ungariei. Voevodul Românilor ajunsese astfel Voevodul regal asupra Românilor, precum ajunsese și Voevodul ardelean cu două, trei veacuri înainte. Se pare că Rușii fură strămutați, supt conducerea unuia din principii *Coriatovici*, din părțile Haliciului sau ale Galiției, principe care purta titlul de cneaz, tradus în latinește cu acela de duce. Poporația orășenească așezată în deosebite timpuri prin unele părți de pe lângă cetăți (ca în *Sighet*, în *Câmpulung*) fu întărită. Prin Maramurăș înțelegea Ludovic să poată răzbate oricând în *Galiția*, pentru care se luptă cu regele Poloniei sau cu Litvanii, încă păgâni, cari și ei doriau să aibă stăpânirea țărilor rusești apusene.

Dar, încă dela începutul domniei lui Ludovic, se răsculase împotriva ofițerilor regali *Voevodul din Maramurăș, Bogdan*, care avea de sigur legături cu dușmanii Ungariei din aceste hotare. El

se zbătu multă vreme, și nu putu să fie izgonit sau supus cu desăvârșire. În zădar veni regele de mai multe ori prin părțile acestea, urmându-și lupta cu Litvanii sau Tatarii ; tot în zădar fu numit un singur cârmuitor, un Ungur, pentru toate Ținuturile de graniță împotriva Tatarilor din Moldova, împotriva Litvanilor din părțile rusești și împotriva neascultătorilor din acel Maramurăș ; autoritatea lui se întindea dela Brașov până în marginea Galiției. Pe toată linia acestei granițe răsăritene se urma războaie și prădăciuni, adecă *tot Ținutul dintre Siretiu și munte* se afla în anarhie, și această anarhie putea să amenințe oricând liniștea provinciilor regale.

Într'un târziu, Bogdan se hotărî în sfârșit să-și părăsească vechile apucături de răsculat. Tot odată Ținuturile de peste munte, în ceastălaltă parte de hotar, fură încredințate unui alt fruntaș din Maramurăș, care mai avuse rosturi pe aici ; lui *Sas* (ori mai degrabă *Sasul*), *fiul lui Dragoș*, care atârna, firește, purtând titlul de Voevod, de comitele Andrei fiul lui Lațcu (poate și el deci Român de obârșie), care îndeplinea funcția de căpetenie a străjerilor la acest hotar. *Sasul* nu avea a face cu locurile ce atârnavă de rege în părțile Putnei, ci numai cu acelea care răspundeau Maramurășului său și regiunii ardelenesti a Bistriței.

Acolo, încă de pe la 1200, Sașii veniseră din Ardeal ca să îndeplinească același lucru pe care-l făcuseră Cavalerii Teutoni în Muntenia, la Câmpulung. Ispitiți de bogățiile în metale ale acestui unghiu dintre Carpați și apa Moldovei, ei se așezaseră, întemeind și un oraș, care se numi *Baia Moldovei* sau *Baia de lângă apa Moldovei*. În legătură cu acest oraș este și stăpânirea ca Voevod a lui *Sasul*. El era vasal al regelui Ungariei într'o

situație cu mult mai strânsă decât situația de vasal pe care o avuseră pe la 1330 Voevozii Oltului și Argeșului.

3. La moartea lui Sasul, tovarășii lui de luptă și stăpânire, așa-numiții *viteji*, toți din Maramurăș, purtând în mare parte și nume care se întâlnesc numai acolo; unele chiar de obârșie ungurească (așa ca Domuncuș), se turburară neștiind pe cine să asculte. Stăpânirea ungurească trimise pentru a face liniște pe mai mulți frunțași maramurășeni, la urmă chiar pe fiul lui Sasul, care slujia în oastea regelui, pe *Balc* sau *Baliță*. Dar Bogdan îi luase înainte; el trecuse munții pe la Cârlibaba, urmând cursul Bistriței-Aurii mai întâiu, și apoi al Moldovei, și se făcuse *Voevod românesc al Țerii Moldovei*.

Parte din fiii lui Sasul căzură în luptă cu dânsul; alții căpătară ca despăgubire dela rege posesiuni în Țara Ungurească, unde însă nu mai aveau firește situația domnească pe care nădăjduseră să o aibă în Moldova. Bogdan rămase astfel Voevod aici și se simți îndată Domn tot așa de deplin și neatârnat ca și Domnul Țerii-Românești (c. 1360).

Dar legătura cu Maramurășul rămase așa de strânsă încât căpeteniile de acolo dădeau pe la 1400 acte în limba slavonă, primită de cancelaria noii Moldove.

XVIII.

Cei d'întâiu Domni ai Moldovei.

1. Ludovic era prea mult ocupat în alte părți ca să poată cheltui multă luare aminte cu acest răzvrătitor îndărătnic care smulsese la granițele sale o pradă ce nu putea fi prețuită la început după valoarea ei adevărată. Căci, din unghiul de

țară dela Baia, Bogdan și urmașii săi știură să facă aceia ce făcuseră înainte de dânșii, din colțul de munte dela Argeș, Domnii Țerii-Românești. Urmașul lui (căci Bogdan n'a trăit decât puțini ani dela izbânda-i), *Lațcu*, însurat poate cu o princesă rusească, întră în legături cu Polonia, al cărei rege, un rege mare, *Casimir*, ajunsese de curând în stăpânirea Galіției și era prin urmare vecinul la Miazănoapte al Voevodului. Precum Vlaicu Munteanul se dăduse bine pe lângă regele Ungariei, primind cu plăcere propaganda catolică și numind chiar episcop latin la Argeș, tot așa făcu și Lațcu, pentru același scop, adăpostind un episcop de rit apusean în reședința sa cea nouă: în adevăr el nu mai era acum Domn numai la Baia, ci Domn de pe cursul Moldovei până la al Sucevei și al largului Siretiu. Avea cetatea numită după acest din urmă râu *Sirețiu* sau Sirete.

În Bucovina se vede și astăzi, pe o înaltă culme rotunjită, asemenea celei de la Argeș, o biserică veche care trebuie să fie pe locul unde au fost curțile, cetatea și lăcașul de închinare ale lui Lațcu-Vodă, cel de-al doilea Voevod al Moldovei.

2. Nici Domnia lui Lațcu nu fu lungă. Poate că și el era om în vârstă când ajunse la stăpânire. După moartea lui se deschide moștenirea Poloniei, și, biruind Ludovic, regele Ungariei, stăpânirea acestuia la Poloni fu de fapt dominația unuia care nu stă însuși în țerile supuse lui, ci le cârmuiește de departe. Dar nici moștenirea moldovenească nu fu mai lesnicioasă. Lațcu nu lăsase decât numai fete, care nu puteau să domnească, după datina Românilor.

Pentru a găsi un Domn, „vitejii“, — căroră li s'a zis numai pe urmă *boieri*, după pilda Muntenilor, cari împrumutaseră cuvântul de la Bulgari,

ori și datina Rușilor, — se puteau îndrepta la Unguri, la Poloni și la Munteni chiar.

3. Cu Ungurii ei stăteau însă în dușmănie. *Țara Băsărăbească*, — căci așa-i ziceau Moldovenii aceștia dela Băia, Suceava și Siretiu pământului dela Miazăzi, — adecă țara lui Basarab, era prea departe. Unii din ei trimeseră deci să li se aducă un Domn din *Haliciu*, și anume din acea familie mare care dăduse și un duce rusesc al Maramurășului. Noul Domn din neamul *Coriatovicilor*, care luă pe *Anastasia*, fica lui Lațcu, se chema *Gheorghe*, pe rusește *Iurii*. Cu dânsul însă nu se învoi țara; el înțelegea să cârmuiască *rusește*, și, dacă erau acuma, după cucerirea părților siretene, și Ruși între frunțașii Țerii Moldovenești, satele curat românești, cu juzii lor în frunte, erau deprinse cu o viață mai slobodă. Se pare că Iurii a fost omorât fără să fi ajuns vre-odată stăpân în adevăratul înțeles al cuvântului. În locu-i se alese poate un domnișor, *Ștefan*, Român, care am crede că ținea pe o Româncă de obârșie maramurășeană, fată mai mică a lui Bogdan, sau a lui Lațcu, trecută însă la catholicism (pe românește îi ziceau *Mușata*, iar potrivit cu calendarul catolic ea se numia *Margareta*). Dispărând Ștefan cel Bătrân, fiul său, *Ștefan-cel-Tânăr* se luptă cu un frate mai mic, *Petru*, amestecând și pe Poloni în aceste lupte. Atunci se zice că pentru întâia oară o ceată de Poloni sau, cum ziceau ai noștri, de *Leși* au fost năpădiți într-o pădure de ostașii lui Petru și nimiciți prin prăvălirea copacilor, cărora li se tăiaseră, d'inainte, cu fierăstrăul, trunchiurile.

4. Petru al Mușatei rămase astfel Domn legiuit, ca unul ce se trăgea prin mamă-sa din sângele întemeietorului. El știu să se facă recunoscut de noul rege al Poloniei, soțul Hedvigei, un Litvan,

Iagello, care se botezase de curând luând numele de *Vladislav*. Petru-i făcu închinare la *Lemberg* (aî noştri îi ziceau cetăţii: *Liov*), oraşul cel mare pe care de curând, în acest veac al XIV-lea, îl întemeiasă, cu Nemţi, Armeni şi Poloni, regele Casimir. El avu cu dânsul în această călătorie doi boieri mari, dintre cari unul e numit *căpitan* şi celalt, după rostul polon, *mareşal*. „Mareşalul“ Drăgoiu era poate un *Vornic*, căci datiunile muntene începeau pe încetul să pătrundă în Statul moldovenesc, care se organisa şi el după aceleaşi principii bulgaro-bizantine.

5. Petru-Vodă trăia de alminteri în bună prietenie cu Muntenii — sau Băsărăbenii, cum li se zicea din partea aceasta —, asupra căroră stăpâniă acum *Mircea*. De şi erau două Ńeri româneşti deosebite, politica lui Petru şi politica lui *Mircea* s'au desfăşurat într'o potrivire desăvârşită, alcătuint, se poate zice, până la moartea celui d'intâiu, şi chiar după aceia, în Domnia fraţilor lui, *Roman* şi *Ştefan*, o *singură* politică românească.

6. În părţile oltene, fără amestecul Domniei şi fără înrăurirea Patriarhului de Constantinopol, se începuse o viaţă bisericească menită să aibă o mare înrăurire asupra desvoltării sufleteşti a Românilor din principatul muntean, şi chiar, mai târziu, asupra celei a Moldovenilor.

Un călugăr de peste Dunăre, un „Sârb“, *Nicodim*, care avea şi darul preoţiei, de aceia îşi zicea „popă“ (deci, cum se zice în călugărie, ieromonah), fugi de primejdiile pe care le adusese pentru Ńara sa sârbească năvălirea Turcilor şi, descălecând pe malul stâng al Dunării, chiar lângă cetatea Severinului, el făcu, cam două ceasuri la Apus de această cetate, acolo unde până ieri era graniţa dintre România şi Banatul unguresc, mănăstirea *Vodiţa*. Ea a fost clădită în stil bizantin, deci, cum s'a zis şi mai sus, cu cupole şi abside rotunzite. Înăuntru trăiau călugări cari se închinău, călugări cari lucrau pământul şi călugări cari

se îndeletniciau cu cartea, — călugări cărturari de limbă slavonă așezați pe pământ românesc. Vodița este astăzi cu totul pustie și abia se mai cunosc liniile clădirii, din mormanul de cărămizi ce au mai rămas.

Ajutat de Vlaicu-Vodă, și mai târziu și de urmașii lui, Nicodim urmă și mai departe opera lui de întemeietor și împodobitor de mănăstiri. În munții Gorjului, pe o înălțime din care țâșnesc izvoare, în marginea unui codru care s'a păstrat și până astăzi, el făcu a doua mănăstire, *Tismana*, care dăinuiește în parte până în zilele noastre, de și a suferit atâtea prefaceri, încât nu-i mai poți recunoaște deplin forma originală. Aici mai mult a trăit Nicodim, scriind cărți, între care o Evanghelie care până la prada bulgărească din 1916 se afla în Muzeul de Antichități din București, și tot aici, în preajma mănăstirii înălțate de dânsul, se arată, supt o piatră nouă, locul unde el și-a aflat odihna. De și străin, dar poate nu cu totul, și folosindu-se de o limbă străină, Nicodim, vechiul „popă” de pe la 1370 până dincolo de începutul veacului al XV-lea, merită să ni amintim de dânsul cu evlavie și recunoștință, căci a fost întemeietor de cultură și în părțile noastre românești.

De la dânsul pleacă și zidirea cele d'întăiu mănăstiri de zid cu părinți cunoscători de carte în părțile ardelenе, și anume în unghiul care corespunde Gorjului nostru, la *Prislop* (și această clădire, mult prefăcută, se ține și astăzi încă). În legătură cu Nicodim stă și întemeierea curentului de cărturărie bisericească în Moldova, căci o astfel de legătură și trebuia să existe între mănăstirile oltene și cele moldovenești: chiar celui d'întăiu Mitropolit al Moldovei i s'a zis „Sârb”, fiindcă se formase, nu supt influența grecească, ci supt cea sârbească înfățișată de ctitorul Vodiței și Tismanei.

XIX.

Domnii noștri și țerile vecine până în vremea Voevodului ardelean Iancu din Inidoara (Hunyadi) I. Domnii români și înantarea Turcilor.

1. Situația țerilor noastre, atât a Moldovei, cât și a Munteniei a fost de la început în legătură cu lupta cea mare pe care o duceau sau trebuiau s'o ducă în curând Puterile

creștine din Nordul și Apusul nostru, *Ungaria și Polonia*, cu dușmanul cel mare al Creștinătății, care se ridica de la Miazăzi, *Turcii*.

În adevăr, Turcii izbutiseră a se face cu totul stăpâni pe întreaga Peninsulă Balcanică. Încă de pe vremea când domniă în Țara-Românească Vlaicu-Vodă, stăpânitorii *sârbi* din părțile *Macedoniei*, uniți supt conducerea Despotului *Uglieșo* de la *Seres* și a *Craiului sârbesc Vucașin*— fiul lui lui Dușan, Uroș, a ținut pe sora vitregă a lui Vlaicu—, fură biruiți lângă râul *Marifo*, în anul 1371. Cele două căpetenii creștine căzură în această luptă. Asupra Sârbilor stăpâni de acum înainte, însă cu un titlu mai puțin strălucitor decât acela de Craiu și cu drepturi mai puțin întinse *Lazăr*, care-și zicea cneaz (vecinii îl numiau pe latinește: *comes*, comite). Lazăr avea însă mai mult Ținuturile dunărene și era în legătură cu Ungurii, pe când în părțile mai adânci ale muntelui macedonean se afla stăpânirea *Brancoviceștilor*. Lazăr încercă să înlăture năvălirea turcească ce înainta prin silința comandanților turcești de la graniță (a begilor) pe linia *Nișului* (Serbia Veche). Odată, într'o ciocnire a lui cu dâșii, putu să aibă biruința, dar Turcii erau în stare să-i răsplătească iute, și în chip îngrozitor. Sultanul Murad însuși veni împotriva Sârbilor, și o a doua luptă se dădu în câmpia de la poalele Pindului, care se numește a *Mierlelor* sau *Cosovo*. La urmă, oastea turcească birui, și, dacă Sultanul Murad fu omorît în învălmășeală, el avu drept urmaș pe fiul său, *Baiezid*, care era cu mult mai presus în ceia ce privește însușirile războinice. Saltanului acestuia nou i s'a zis: *Fulgerul*, fiindcă hotărârile lui nu suferiau nicio zăbavă și-l aveai înaintea ochilor când nici nu te gândiai la dânsul.

Baiezid nu mai voi să stăpânească în felul patriarhal cum stăpânise tatăl său, ci înțelegea a fi domn deplin în părțile Răsăritului, Împărat, cum fuseseră vechii împărați ai Constantinopolului de până aici. Aceasta trebuia să fie cu adevărat o grozavă primejdie pentru orice stăpânitor creștin de la Sudul Dunării, chiar pentru țerile noastre, care începuseră a-și înjgheba rostul pe malul stâng, și, deci, și pentru Ungaria vecină.

2. Sultanul cel nou sili de la început pe toți frunțașii Sârbilor, atât pe acei din Serbia propriu-zisă (moștenirea lui Lazăr a luat-o aici fiul lui *Ștefan*, atunci de tot tânăr,

iar Brancoviceștii au fost înlăturați de Turcii din Macedonia), cât și pe cei din *Bosnia*, ce stătuseră până atunci într'oa strânsă atârnare de Ungaria, și numai de dânsa. Pe *Bulgari* nu înțelegea să-i cruțe Baiezyd, îngăduindu-i și pe dâșii a trăi mai departe supt condiția de a-i plăti un tribut și a-i da un contingent militar în cas de războiu, condiție care se îngădui altor învinși. Încă din 1393, vechea Capitală a țerii, unde stătea *Țarul Șişman, Târnova*, care ajunsese la mare strălucire prin domnia glorioasă și prin norocul la războiu și pradă al vechilor împărați de neam aromânesc, fu cucerită; boierii bulgari, cari erau strânși acolo, se împrăștiară în toate părțile; cei mai mulți se adăpostiră la noi și se făcură în curând Români ca toți ceilalți. Tot așa se întâmplă și cu cărturarii din școala bisericească vestită a Patriarhului *Eftimie*: cărturarii aceștia bulgari, ca și cei sârbi cari se oploșiseră la noi mai târziu, ni-au fost de mare folos în alcătuirea unor noi datini de învățatură și de scris frumos în țerile noastre.

3. Pe atunci *Dobrogea* (în vechiul înțeles al cuvântului, țara aceasta se întinde până la Varna), adecă Ținutul bulgăresc de la Răsărit, ce-și luase numele după stăpânitorul coastei Mării Negre, *Dobroici*¹, nu mai avea nicio atârnare: *Ivanu*, fiul lui Dobrotici, dispăruse. Mai trăia, dintre alcătuirile bulgărești, numai aceia a *Vidinului*, unde stăpâniă încă *Strașimir*, fratele lui Șişman, care-și zicea Țar, de și avea în puterea sa numai cetatea însăși a Vidinului și câteva cetățui vecine. Astfel Turcii ajunseseră până la Dunăre.

4. Românii își formaseră abia Statele lor; ei nu erau în stare să se împotrivească puhoiului sălbatec al Turcilor, cu atât mai puțin să iea împotriva acestora moștenirea Statelor bulgărești și sârbești care se duceau de bătrâneță și slăbiciune. Ar fi fost un mare noroc dacă noi, avându-ni Statele organizate mai de mult, am fi fost în stare, în

¹ Turcii li-au zis țerilor pe care le-au cucerit după numele celui mai vechiu stăpânitor al lor pe care-i știau; deci țara aceasta se numi de dâșii Dobrugei-lli, adecă Ținutul lui Dobrugei, cum îi spuneau ei lui Dobroici.

acea clipă care nu s'a întors niciodată, să înlocuim pe vecinii de dincolo de Dunăre în dominația asupra Peninsulei Balcanice? Dar aceasta n'au fost în stare să o facă nici Ungurii, cari aveau țară veche și bine alcătuită și se puteau răzima pe sprijinul în bani al Papei și pe ajutorul vitejilor cavaleri ai Europei occidentale. Țara-Românească abia ajunsese pe atunci până la malul Dunării, și încă părțile de Miazăzi erau prea mult acoperite cu păduri și aveau și o poporație foarte rară.

5. Cât privește Moldova, ea se întindea în adevăr răpede către Dunărea-de-jos și hotarul Țerii-Românești: în curând Domnii moldoveni avură tot pământul ce merge până la vărsarea râului Moldova în Siretiu, deci tot unghiul dintre aceste două ape. *Roman-Vodă*, urmașul lui Petru și tovarășul lui de stăpânire, a și întemeiat, ca să arăte până unde merge puterea dinastiei sale, o „cetate nouă“ la locul de vărsare al Moldovei, punându-i numele său: *Cetatea lui Roman-Vodă*, — Romanul de astăzi¹.

6. Cu câțiva ani înainte, fratele lui Roman, Petru, luase în stăpânire Ținutul de înălțimi blânde și de lungi văi împădurite ale Neamțului; care se numi astfel după cetatea pe care Petru o așeză acolo, *Cetatea Neamțului* (este și apa Neamțului); lângă cetate, într'o pădure mare, Petru făcu din nou, de piatră, și schitul ce va fi fost în aceste părți. Aceasta este vestita mănăstire a Neamțului.

7 La Răsărit, stăpânirea Domnilor cuprindea

¹ Locuitorii își zic: Romașcani; deci pe el l-a chemat Romașcu.

Fig. 14. Mircea-cel-Bătrân și fiul său, Mihail, ținând pe palme ctitoria lor, Cozia.

tot mai multe Ținuturi de către Prut și Nistru: câteva vechi târguri rusești ajunseră în mâinile stăpânitorilor celor noi, și vameșii lor stătură pe rând, la *Tighinea*, cel mai potrivit vad al Nistrului¹. și chiar, mai pe urmă (după 1400), la Cetatea-Albă.

În această stare a granițelor ambelor Principate, nu putea fi vorba însă de lupta cu Turcii pentru întinderea stăpânirii românești dincolo de Dunăre.

8. O astfel de luptă a fost cu neputință și din alt motiv. Nu erau pe atunci o Ungarie și o Polonie tare, cu o dinastie bine așezată, cu o politică în adevăr hotărâtă, ca să fie în stare a se uni cu noi pentru a răspinge cotropirea păgână. Știm ce s'a întâmplat după moartea lui Ludovic: dintre ginerii lui, cel din Ungaria, Sigismund, râvnia Polonia, iar cel din Polonia, Vladislav Jagello, își zicea și rege al Ungariei. Domnii noștri, Mircea și Petru al Mușatei, trebuiau să aleagă între unul și celălalt: cel din *Moldova* nu putea decât să se împrietenească mai ales cu *Vladislav*, care era mai aproape, și, dacă nu putea să-i facă niciun bine, putea să-i aducă mult rău. Deci, cum văzurăm, el se grăbi să-și săvârșească față de dânsul *aciul de închinare*.

Inchinarea aceasta nu trebuie să ne facă a crede ca Domnii noștri erau un fel de slugi sau căpitani ai vecinilor lor. Pe atunci legătura de închinare era legătura cea mare între stăpânitorii de pământ. După aceasta se vedea cine este mai tare și cine este mai slab. Deci *a te închina cuiva* însemna același lucru ca și cum te-ai *uni* cu dânsul, recunoscându-i o mai *veche* ori o mai mare putere. Și numai așa se puteau căpăta la Munteni părțile ardelene, la Moldoveni Ținuturile din sus.

9. Petru împrumută regelui polon, care era foarte încurcat în toate privințele, o sumă de bani italieni de argint și primi ca zălog *Ținutul Hal-*

¹ Pe acolo se mergea spre Țara Tătărească și spre marele oraș genoves *Caffa*, așezat în peninsula Crimeia, care făcea cel mai întins negoț cu Răsăritul, chiar și mai târziu, după anul 1400.

ciului. Însă acest Ținut al Haliciului nu era decât urmarea de spre Miazănoapte a Moldovei-de-sus, a Bucovinei de astăzi ; așa încât Petru ar fi putut să stăpânească foarte bine țara aceasta prin dregătorii săi. Pe urmă însă i se hotărî Ținutul cel mai potrivit pentru astfel de stăpânire, anume în așa-zisa *Pocuție*¹: această provincie, care venia în atingere nemijlocită cu granița de sus a Moldovei de atunci, cuprindea și *Țara Sepenicului* sau *Șipințului*, unde Domnul își pusese un *staroste* după moda polonă, cu cetatea *Țeținei*, ale cărei ruine se văd și acum în cuprinsul Cernăuților — Cernăuții erau pe atunci numai un sat așezat la vadul Prutulului — și *Hmilovul*, care s'a nimicit cu totul ; poate chiar cu *Hotinul*, cetate mare, așezată pe malul drept al Nistrului, chiar de-asupra apei. Țara aceasta a rămas multă vreme în stăpânirea Moldovei, de și regii poloni nu se învoiră niciodată să părăsească dreptul asupra ei, socotind-o de formă ca un zălog pentru banii pe cari nu voiau să-i plătească însă cu niciun preț, căci, de fapt, fusese o vânzare.

10. Acum Petru izbutise să apropie și pe *Mircea*, vecinul său, — cu care era, cum știm, în legături strânse de prieteșug, — de regele Poloniei. Astfel Mircea întră și el într'un fel de alianță împotriva lui Sigismund, vecinul său din Ungaria, cu care avu voie însă a încheia pace chiar și în numele regelui Poloniei. Ca răsplată pentru această alipire către Vladislav, regele-i dădu, pe lângă *ducatul Făgărașului*, unde stătea și acum un căpitan român și unde Vlaicu strămutase o parte din boie-

¹ Pocuția înseamnă „unghiu“ ca și Bugeacul : era unghiuul dintre Nistru, Ceremuș și Bistrița Neagră, răzimat pe linia apuseană a Carpaților.

rîmea sa, dându-i moşii întinse¹, şi *Amlaşul*, despre care a mai fost vorba.

O alianţă ca aceasta rămânea fireşte fără urmări pentru Mircea, privit de regele polon aproape ca un egal, şi se încheiară chiar *legături de familie* între Domnul muntean şi Vladislav, care dădu de soţie noului aliat o rudă a sa, poate din Moldova.

II. Pe vremea aceasta Polonii nu stăteau în duşmănie cu Turcii ; prin urmare Mircea putea să rămâie prieten al acestora. De fapt, nici nu se amesteca în luptele cele mari pe care le-au dus creştinii în Peninsula Balcanică împotriva năvăli-torilor.

Îl vedem stăpânind în *Silistra*, Dârstorul Bulgarilor, cea mai însemnată cetate de pe cursul de jos al Dunării. Cine avea Silistra şi cine ţinea ca Mitropolit al ţerii sale pe un *episcop de Vicina*, aşezată către gurile apei, apoi cine, ca Mircea, stăpâniă, în cetatea *Chiliei* şi mai departe, *delta dunăreană*, acela trebuia să aibă toată moştenirea lui Ivancu, fiul lui Dobrotici. Deci Mircea era fără îndoială stăpân pe malul drept al Dunării, cel puţin de prin părţile Silistrei înainte. Malul stâng era al lui până la vărsarea braţului Chiliei în Mare. Astfel Basarabia-de-jos de astăzi era muntenească. De aici şi porneşte numele de Basarabia, pentru că Ținutul era, va să zică, băsărăbesc. Să nu uităm că de-a lungul Dunării întregi el îşi avea un şir de cetăţi, şchele şi porturi, de unde lua *vama* mărfurilor (vama vadurilor) şi de unde putea să plece totdeauna la războiu împotriva Turcilor,

¹ Şi până astăzi au rămas neamuri de boieri de Făgăraş din vremurile acelea în Țara Oltului, ce s'a ținut apoi în Ardeal.

ori să-i răspingă, dacă ei ar fi încercat să-l treacă. De altfel, era Domn și în *Severin*¹; la vărsarea Oltului în Dunăre, el avea, pe locul unei cetăți vechi, cetatea *Turnului*, zisă și „Nicopoaia cea mică”². Ostașii lui Mircea ședeau în *Giurgiu*, și Domnul însuși venia dese ori acolo de pândia mișcările Turcilor. În astfel de împrejurări, el putea să se creadă asigurat față de Turci, cari, fără îndoială, recunoscuseră situația lui pe malul drept al apei, ca vasal al lor.

XX.

Domnii noștri și înaintarea Turcilor (urmare până la moartea lui Mircea-cel-Bătrân).

I. O astfel de recunoaștere însă nu putea să ție mult; rostul Turcilor era să lupte necontenit, să tot cucerească, să trăiască din munca popoarelor supuse. Deci, îndată ce organizară mai bine Bulgaria cucerită, îndată ce se făcură stăpâni și peste Târnova, ei trebuiră să caute a căpăta linia de graniță, netedă și sigură, a Dunării. Astfel ei intrau însă în lupta cu Mircea, care avea nevoie de amândouă malurile.

Turcii, cari nu puteau gândi la o cucerire de-a dreptul a Țerii-Românești, căci erau prea slabi pentru aceasta, întrebuițară un mijloc pe care l-au întrebuițat totdeauna străinii față de noi: desbinarea între ai noștri. Ei găsiră un boier de neam domnesc, *Vlad*, pe care-l recunoscură ca Domn; o oaste turcească veni să-l aducă în țară.

¹ Ungurii nu mai luaseră cetatea înapoi de pe vremea lui Vlaicu, și Ban al Severinului era acum unul din boierii Țerii-Românești.

² În fața Nicopolului bulgăresc, pe care Vlaicu-l luase și se pare că tot el îl pierduse, așa încât acum era turcesc.

Sultanul însuși năvăli, unit cu Sârbii, cari erau acum vasalii săi, în părțile oltene. Se dădu o luptă la *Rovine* (adecă: Mlaștini), prin Ținutul de dealuri al Jiului-de-jos (satul se află încă și până acum). A fost o bătălie mare: între fruntașii Sârbilor, căzu aici și fiul lui Vucașin Craiul macedonean, vestitul *Marcu*, „feciorul de Craiu“ sau „Crăișorul“, pe care l-au cântat multă vreme, cu mândrie, pentru biruințele lui și pentru sfârșitul în anii de tinereță. cântecele vitejești ale Sârbilor (*10 Octobre 1394*).

2. Un Dcmn al nostru a putut învinge totdeauna pe dușmanul care venia de dincolo de Dunăre în părțile de păduri și mlaștini care se întâmpină după trecerea apei, dar niciodată noi n'am avut atâta putere ca să ne putem folosi de biruința aceasta. Dușmanii au putut trece prin urmare slobod către munte. Așa se întâmplase, de alminteri, și de mult, în luptele Dacilor cu Romanii (la Tapae). Căci noi acum eram în locul Dacilor, iar Turcii veniau în locul Romanilor.

3. Deci Mircea trebui să se dea în lături, retrăgându-se către munte; el căută întâiu să ajungă la reședința sa pentru a-și culege de aici Vistieria. Din *Argeș* el apucă pe linia Dâmboviței, spre trecătoarea Branului, unde, încă de pe vremea aceasta, Ungurii făcuseră cetate, în fața pasului: vestita cetate a *Branului*, care mai târziu a fost chiar în stăpânirea lui Mircea, — și ajunse la Brașov. Regele Ungariei, care auzise de pregătirile Turcilor, veni și el acolo.

Astfel nevoia turcească împacă pe Mircea cu Sigismund.

4. La începutul anului următor, în *Martie 1395*, cei doi vecini făcură legătură între ei pentru a se apăra împotriva Turcilor. Sigismund părea hotărât să întrebuițeze toate puterile sale pentru a goni pe Vlad din Țara-Românească, puind în loc pe Mircea. Regele era și altfel pornit pe războiu, ca unul ce se simția acuma asigurat în stăpânirea Ungariei.

Fig. 16. Ornament muntean cu stema Bizanțului.

5. Înainte de a se întâlni cu Mircea la Brașov, el făcuse cea d'întâiu mare expediție pe care au întreprins-o Ungurii în Moldova. Aici *Roman-Vodă*, care, aliat și cu Teodor Coriatovici, «ducele» rusesc din Maramurăș, se arătase nehotărât în lupta dintre Vladislav și ruda lui din Lituania, fu scos de acesta, prins și dus în Polonia. Astfel ajunse Domn în Moldova *Ștefan*, al treilea dintre feciorii Mușatei. El era, neapărat, vasal credincios al Poloniei; Sigismund nu voiă să îngăduie însă aceasta. Aducându-și aminte că Ungaria avuse odată o provincie a Moldovei, el se hotărî să-și însușească întreaga țară moldovenească cea nouă, ale cărei hotare erau mult mai întinse decât provincia ungurească de odinioară. Astfel veni regele, de bună samă prin pasurile din Secuime, pe la Oituz sau Ghimeș, înaintă între Siretiu și munte, trecu pe celalt term al apei prin părțile Romanului, și se îndreptă către cea mai nouă reședință, către cel din urmă Scaun al Domniei, care era *Hârlăul*, de lângă apa Bahluiului¹. Întră în Hârlău chiar, și sili pe Ște-

¹ Pe atunci Botoșanii erau numai în sat, iar Iașul începuse a se forma ca un popas de negustori supt o cetate domnească, Cetățuia de astăzi.

fan să i se închine. Dar, îndată ce regele părăsi Moldova, Ștefan se întoarse iarăși către suzeranul său de până atunci.

6. Mai cu ispravă însă a fost expediția pe care Sigismund o începu în primăvara anului viitor pentru a da înapoi lui Mircea stăpânirea asupra Țerii-Românești. Ungurii veniră prin Argeș, urmară pe linia Oltului și pătrunseră până la *Turnu*. Cetatea fu asediată și cucerită. Dar Vlad rămânea stăpân în părțile răsăritene ale Principatului. Când Sigismund, care pierdu în acest an pe soția sa (ea avea drept asupra Ungariei, și nu el; din căsătorie nici nu se născuse un fiu, ci numai o fiică), se întorcea răpede în Ardeal, *Vlad-Vodă* se luă după dânsul, îl sjunse puțin mai sus de Câmpulung, în cazanul adânc de munte al *Posadei*, în care Basarab strivise oastea lui Carol-Robert. Românii stăteau pe înălțimi, și ei prinseră iarăși pe Unguri ca într'o groapă, care se făcu mormântul unei părți din oastea regală.

Posada se află astăzi chiar în marginea drumului celui mare, a frumoasei șosele care ducea de la Câmpulung la graniță. Dar nici acolo, nici la Rovine, nu se vede vre-un monument care să amintească urmașilor cele ce s'au petrecut pe vremuri.

7. Sigismund era hotărât însă să urmeze mai departe cu lupta împotriva Turcilor. El se credea în stare să capete pentru dânsul Bulgaria dunăreană întregă, ca unul ce era doar urmașul lui Ludovic cel puternic și ambițios, care dorise să fie Împărat, catolic și unguresc, în Constantinopol.

Neavând destulă oaste, regele se îndreptă către *Apuseni*, cerându-li să-i vie în ajutor. S'a strâns atunci o mare mulțime de cavaleri, mai ales *Fran-*

cesi; dar atâția dintre ei veniseră și din *Germania-de-Sud* și din alte părți. Să fi fost de toți vre-o 15.000.

Cei mai mulți era îmbrăcați foarte luxos, în catifele și mătăsuri, purtând pe trup platoșe de oțel; aveau arme grele, cai frumoși cu valtrapuri bogate; în picioare purtau cizme de piele supțire cu vârf lung, care se mișca slobod ca un șanaf (astfel de încălțăminte se zicea în Franța: cizme leșești, polone, și erau la modă pe atunci).

Sigismund strânse și el oaste ungurească, alcătuită după norme nouă, și chemă în ajutor și pe Mircea, care tot mai stăpânia prin anume Ținuturi românești, față de Vlad, care era însă *el* adevărat Domn. Mircea se grăbi să vie cu oastea lui Sigismund. Voevodul Ardealului, Stibor, trecu în Țara-Românească, unde se luptă cu Vlad, și izbuti să-l rănească. Oastea creștină luă Vidinul și alte cetăți și locuri de pe malul drept al Dunării și înaintă până la *Nicopol*.

Planul era să meargă spre *Varna*, unde ar fi venit corăbii din Apus, ar fi luat pe cruciați și i-ar fi dus la Constantinopol, care era asediat atunci de Turci, și de aici s'ar fi început un războiu pentru sfărâmarea puterii turcești și întoarcerea Peninsulei Balcanice în stăpânirea creștină. Dar el nu izbuti.

Anume Francesii nu voră să lase pe Mircea a ataca el întâiu pe călăreții din oastea Sultanului, spahiii, cari erau așezați la cele două aripi ale frontului, pe când Baieșid, încurajat de ieniceri, soldați pedestri, stătea în dosul parilor legați cu sârmă și al unui șir întreg de cămile.

Mircea era deprins să se lupte cu Turcii și ar fi făcut de sigur isprăvi bune. Dar Francesii se năpustiră orbește, urmărind pe spahii, cari se făceau numai că fug, și ajunseră cu caii lor înfierbântați între parii lagărului turcesc: spahiii îi încunjurară acum, și ienicerii îi hăcuiră.

Regele Ungariei, ajutat de Mircea, încercă și după aceasta să schimbe sorții luptei; ai lui se purtară bine, și câteva

izbânzi mai mici fură câștigate. Dar, la urmă, Sigismund tot trebui să fugă spre Dunăre, unde-l așteptau corăbii care-l duseră la Constantinopol și, apoi, tocmai prin Marea Adriatică, înapoi în Ungaria.

8. Vlad, Domnul pus de Turci, rămânea acuma să lupte cu Mircea, ajutat numai de Stibor. La urmă, cel d'întâiu fu prins de Voevodul ardelean și dus dincolo de munți. Țara-Românească era astfel a lui Mircea, dar el trebui s'o apere de Turci, cari căutau răzbunare. Sultanul veni dincoace de Dunăre, prin părțile Silistrei Îi fu însă cu neputință să meargă mai departe, într'o țară unde nu erau nici drumuri, nici mijloace de hrană pentru străini.

I se întâmplă lui, prin urmare, ceia ce i se întâmplase, înainte, lui Alexandru-cel-Mare, când venise să nimicească pe Geți.

9. Timp de mai mulți ani de zile, Mircea trebui să apere granița Dunării împotriva Turcilor, cari nu veniau cu oștiri mari, ci în *cete mici, prădalnice*, pe care le trimeteau peste Dunăre begii din neamurile lui *Evrenos* și *Turacàn*, așezați în Vidin, Nicopol și Silistra. Dar Mircea trebui să petreacă multe săptămâni și luni întregi în Giurgiu, care ajunsese pentru Turci *cheia Țerii-Românești*. La 1402 el primi vestea, nespus de plăcută pentru dânsul, că Baiezid, în urma unui războiu cu o căpetenie turcomană din Pustiu, *Timùr*, ajuns stăpânitor asupra Turchestanului și Persiei, și îmbodobit cu titlul de „Împărat al Împăraților“, fusese biruit de acesta, pe câmpia de la *Angora*, în Asia Mică, și întrase 'ntr'o robie care nu i se mântui decât odată cu viața.

Baiezid lăsă mai mulți fii, cari se luptară pentru stăpânire, căci nu erau datine de moștenire în împărăția tur-

cească cea nouă. Unul din fii, *Isa*, s'a luptat și a perit în Asia; altul, *Mohammed*, a rămas mulți ani de zile în aceleași părți asiatică. În Europa veniră, căpătând puterea, întâiu *Soliman*, apoi *Musa*, care ucise pe cel d'întăiu. Numai în anul 1413 Mohammed, Sultanul din Asia, un om cumpătat, viteaz și bun la fire, așa încât putea să capete răpede prieteni, sosi și el în Turcia europeană și puse capăt luptelor, înlăturând pe *Musa*.

XXI.

Sfârșitul lui Mircea; Alexandru-cel-Bun, Domn al Moldovei.

1. Acum era vremea ca Românii — și cei din Țara-Românească, și cei din Moldova, pentru că și Moldova era să fie ajunsă în curând de urgia cească — să se unească pentru a smulge vecinilor de altă lege de peste Dunăre cât mai multă stăpânire și o situație cât mai bună. Mircea era bucuros să facă aceasta, dar în Moldova Ștefan dispăre și el, și locul lui a fost vânat de mai mulți pretendenți sau, cum se zicea pe atunci, *domnișori*; în urmă, îl luă un alt urmaș al lui Bogdan, *Iuga*¹, care cârmui scurtă vreme, apoi *Alexandru*, fiul lui Roman, și fratele lui, *Bogdan*. Cronicarii țerii spun că *Iuga* a fost înlăturat de la stăpânire prin amestecul lui Mircea: *Alexandru* făcu un loc tot mai mic fratelui *Bogdan*, care nici n'a trăit mult, așa încât, prin 1400, el, *Alexandru*, era, de fapt, deplin Domn.

2. Mircea nu făcuse războiul său moldovenesc ca să ridice în scaun pe *Alexandru*; de sigur încă de pe atunci se porniseră lupte nenorocite între

¹ Că *Iuga* ar fi un fiu al lui *Iurg Coriatovici* n'avem nicio dovadă, și nu e nicio probabilitate.

Moldoveni și Munteni pentru stăpânirea *părților băsărăbești*, care-și aveau centrul lor în *Chilia*. Astfel și după ce Alexandru ajunsese Domn, mai mulți ani de zile nu se mai putu pune la cale o alianță între principatul românesc dela Miazăzi și principatul mai nou dela Miazănoapte. Nici măcar înnoirea tratatului lui Mircea cu Polonii, înnoire pe care o făcu de-a dreptul și nu prin Domnul Moldovei, nu îmbunătăți legătura între cele două țeri. Ele trăiră și mai departe o viață deosebită totdeauna și dușmană în timpul Domniei acestor mari stăpânitori cari au fost Mircea și Alexandru.

Căci și Alexandru era un Domn mare. N'a fost un războinic, dar nici nu i s'au înfățișat atâtea prilejuri ca lui Mircea ca să poarte războaie în toate părțile. Domnia lui era mai liniștită, dar nu trebuie să credem că de aceia i s'a zis «cel bun». El era numai «strămoșul», «bunul», «bunicul» (precum, la Munteni, lui Mircea i s'a zis «cel Bătrân», «cel Mare» pentru că alții cu acest nume ajunseră la Domnie după dânsul). Alexandru găsisese Moldova deplină, afară numai de stăpânirea genovesă în Cetatea-Albă, care se înlătură în timpul stăpânirii lui, astfel că el era cu adevărat, cum apucase a se numi și tatăl său, Roman, „Domn dela Munte până la Mare“.

Simțindu-se așa de puternic, Alexandru, care a făcut de multe ori legături de închinare cu *regele polon*, niciodată însă cu *cel unghuresc*, a putut să se întituleze, el cel d'întâiu în dinastia moldovenească: *Domn de sine stătător*.

4. Pe vremea lui, Moldova și-a căpătat și ea ierarhia bisericească, care-i lipsia până atunci,

Alexandru apucă mănăstirea *Neamfului*, întemeiată de unchiul său, dar lui i se datorește clădirea mănăstirii de la

Bistrița, lângă apa cu aceiași nume, într'un colț de munte, în apropierea târgului de lemnari și butnari Piatra (sau, cu numele întreg: Piatra-lui-Crăciun). Pe malul Siretiului, la un loc ferit de vederea dușmanilor, într'un ochiu de pădure, el (sau fiii lui) făcu biserica *Sfântului Nicolae din Poiană*, care s'a zis pe urmă *Pobrala*.

Înainte de dânsul nu era pentru părțile moldo-venești niciun episcop, ci numai un stareț de mănăstire lângă oasele Sfântului Ioan-cel-Nou chinuit de Tataři pe la 1330 în *Cetatea-Albă*, care se socotia ca atârând de Mitropolia, foarte depărtată, a Rușilor din Haliciu¹. Această episcopie fu înoită, sfințindu-se ca Vlădică *Iosif*, Român de baștină, dar nu rudă domnească. Se mai întâmpină și un *al doilea Vlădică*, în Moldova, *Meletie*, dar acesta nu pare să-și fi avut reședința lui hotărâtă. Va fi fost mai mult un Vlădică de mănăstire, un *stareț* după datina «sârbească» a lui Nicodim. Nici pe unul, nici pe altul însă nu voiă, după cererea ce i se făcuse, să-i întărească *Patriarhia din Constantinopol*, care trimesese în loc pe doi dintre *Grecii* ce-și aveau rostul prin locurile stăpânite sau turburate de Turci. Pe aceștia nu voi să-i primească însă Moldova; ca să aibă totuși o căpetenie bisericească, Domnia dădu unuia din preoții Moldovei titlul de *protopop*; Patriarhia era bucuroasă să-l facă *exarh*, precum făcuse exarh pentru Țara-Românească pe un Mitropolit de Vicina. Nici așa însă nu voiau Domnii Moldovei, cari țineau, din mândrie, dar și din nevoia de a se arăta neatârnați, de sine stătători, la întărirea acestuia. La urmă trebui să li se facă pe voie, și anume toc-

¹ Pentru că, pe vremea stăpânirii regiilor ruși din Rusia Mică, ei se întinseră, trecător, și până la Cetatea-Albă, astfel că se făcuse legătura între Cetatea-Albă și Mitropolia aceasta a Rusneșilor.

mai în cele d'întăiu timpuri ale stăpânirii lui Alexandru.

Acesta aduse în Cetatea-Albă, care era însă tot genovesă, moaștele Sfântului Ioan cel Nou, și le așază în orașul de Scaun al Moldovei, în Suceava. Odată cu aceasta, veni și păzitorul lor, Vlădica Iosif, care fu așezat acolo ca Mitropolit asupra Moldovei întregi.

5. În Domnia lui Alexandru-cel-Bun, Moldova s'a îmbogățit, atât prin înmulțirea, în timp de pace îndelungată, a populației, apoi și prin îngăduirea unei munci spornice, în buna rânduială pe care o ținea Domnia, cât și prin necentenita strecurare a *negustorilor străini*.

Acești negustori veniau din *Cracovia* și *Lemberg* (Liov), cetăți pe care le întemeiasă, în Galiția, regele Casimir, încă din veacul al XIV-lea. Negustorii, cari erau Nemți sau Armeri (Polonii fiind sau nobili sau țerani), duceau mărfurile lor pe cară de-ale Moldovenilor, pe așa-numitele *cară moldovenești*. Unii străbăteau întreaga vale a Siretiului și mergeau în Țara-Românească, unde-i aștepta portul Brăila sau vadul Giurgiului; alții lăsău de la o bucată de vreme această vale și porniau spre *Ardeal*, prin trecători ce se întâmpină în munți (din Ardeal veniau negustorii mai puțini, mai ales din Bistrița, pe drumul pe care sosiseră întemeietorii țerii Moldovei). Erau și negustori cari porniau la Răsărit, trecând spre *Tălărimi*, spre portul genoves al *Caffeii*, prin vadul Hotinului, sau, mai jos, prin acela al Tighinei, ori, în sfârșit, prin portul cel mare de la Marea Neagră, *Cetatea Albă*, pe unde puteau apuca drumul Mării, care ducea în deosebitele țeri răsăritene.

Negustorii aceștia, atât cei din Galiția, cât și cei din Ardeal, aduceau în cea mai mare parte mărfuri nemțești, în deosebi *postov* (postav de Colonia, postav de Louvain, de Ypres, de Beauvais, „din Flandra”, de Silesia). Mai ales Sașii exportau în Moldova, ca și în Țara-Românească, pălării, cuțite, funii și tot ce li trebuia țeranilor, în afară de lucrurile pe care le făceau aceștia înșii în gospodăria lor de sat (era negoțul cel mic; Polonii făceau însă negustorie mare); din Brăila și Cetatea-Albă mai ales, dar și din alte părți, ei aduceau apoi mărfuri *tătarești* sau *turcești*, de dincolo de Măre; deci: șofran, piper, mirodenii,

stofe scumpe, lucrate cu fir de aur pe catifea (brocart) și altele. Domnul luă *vamă*, nu numai la graniță, dar, ca și în Țara-Românească, și în deosebite târguri unde negustorii făceau popas. Astfel venia în Visteria lui, pe lângă *dijma* — obișnuită și în Moldova, în aceleași condiții ca și în țara vecină, purtând doar alte nume (*sulgiu, iliș, etc.*), — și *bani*: ruble, grivne, groși, și mai ales *bani tătarești*, cei mai prețuiți, de aur și argint, bătuți cu marca Genovei și aduși din Caffa.

Alexandru lăsă *regelui Poloniei* o mie de bani de argint genovesi din datorie și câpătă dela acesta, care nu mai cerea înapoi stărostia Sepenicului, în 1411, și *Pocuția* cea adevărată, cu vestitele cetăți galițiene ale Śniatynului și Colomeii. Alexandru era așa de prețuit la Curtea Poloniei, încât regele-i dădu de soție pe vara sa, *Rângala*¹, sora lui Vitold, domnul Lituaniei, --- a treia soție a Voevodului Moldovei, soție cu care, de alminterea, el trăi numai puțină vreme, despărțindu-se apoi în condiții împovăraătoare, și pentru el, și pentru Moldova.

Alexandru avea și *episcopie catolică la Baia*, unde se văd și acum ruinele strălucitei biserici de piatră pe care o făcuse el acolo poate încă de pe vremea când era soțul *Margaretei*, întâia lui soție, și ea catolică.

6. Negoțul acesta însă cu Galiția, mult mai însemnat decât acela pe care-l făcea Țara-Românească, prin Sașii din Ardeal, cu părțile de peste Carpați și cele de peste Dunăre, îmbogăți Moldova cu *târguri*. Aceste târguri erau cu adevărat de nevoie negustorilor, ca *popasuri* pe calea cea lungă pe care o făceau încet cu carele, fără să fie drumuri largi și solide ca acelea de astăzi. Neexistând prin urmare șoselele², drumurile trebuiau să fie scurte pentru ca să se poată odihni vitele și oamenii. Deci o cale de negoț era sămănată cu orașe și târguri apropiate unul de altul. În felul acesta, de-a lungul unor asemenea căi a ajuns Moldova să aibă un mare număr de popasuri cu locuitori sta-

¹ V. satul botoșănean *Rânghilești*.

² Șosele au început a se face abia după anul 1700 în deosebitele părți ale Europei, dar la noi numai dela 1800 înainte.

tornici. Însemnăm între Siretiu și Prut¹. *Cernăuții*, apărați de cetatea Țeținei; *Dorohoiul*, *Hârlăul*, târgul *Cotnariului*, unde erau așezați Nemți și Unguri cari lucrau la *viile domnești*², *Vasluiul*, *Bârladul*, *Tecuciul*, la vadul Siretiului. Între Siretiu și munți: *Baia*, fostul Scaun de Domnie; *Romanul*, supt cetatea lui Roman-Vodă; *Neamțul*, în umbra cetății și în apropierea mănăstirii cu același nume; *Bacăul* și *Trotușul*, întemeiate de Unguri pentru munca ocnelor de sare, cu lucrătorii lor cari și până astăzi se zic, cu un cuvânt unguresc, *șangăi* (șalgău, șangău, lucrător la ocne)³. Prin multe din locurile acestea, Alexandru-cel-Bun, care, ca și Mircea, era Domn cutreietor al țerii, mergând în toate părțile ca să dea dreptate și să îngrijească apărarea împotriva oamenilor răi și străinilor pizmătareți, își făcu *Curți domnești* și de sigur și *biserici*.

7. Pe când Alexandru-cel-Bun stăpâniă în pace, Mircea căută să întrebuințeze împrejurările de peste Dunăre în folosul său; astfel el primi la Curte, făcându-l poate chiar să plece din Asia, pe *Musa*, fiul lui Baiezid. Îl ținu la dânsul, îl trimise de mai multe ori peste Dunăre, până ce, la urmă, în desfășurarea luptelor acestuia cu Sultanul *Soliman*, un tânăr bețiv și stricat, *Musa* învinse și stăpâni doi ani împărăția turcească. Pentru Mircea a trebuit să fie mare durerea când *Musa* a fost înlocuit, în mijlocul anului 1413, de fratele său *Mohammed*. În zădar încerca Domnul să provoace o răscoală a begilor nemulțămiiți, prin găzduirea la sine și expedierea în părțile bulgărești și apoi la Constantinopol și Salonic a unui nou fiu al lui Baiezid, *Mustafă*, pe care Mohammed îl declară însă fals. Și după peirea lui *Mustafă* stăteau la Mircea alți turburători ai liniștii din Împărăția otomană, fanatici fugiți de prin Asia.

¹ Ținutul dintre Prut și Nistru, Basarabia de astăzi, a fost multă vreme, în părțile de jos, un pustiu, din lipsa de ape mari și de păduri ocrotitoare.

² Astăzi Cotnariul e un sat părăsit, fără vii, dar cu o biserică românească și una luterană în ruine.

³ De aici vine și cuvântul de: Ciangăi, pentru acei Unguri vechi cari au venit în Moldova de mult și se deosebesc de ceilalți Unguri din Secuime pentru că spun în loc de ș: s.

Deci, în anul 1417, Sultanul de și era om iubitor al păcii, trebui să vie la Dunăre ca să se răsbune. Mohammed însă era un om foarte cuminte, care înțelegea că nu poate folosi nimic pătrunzând prin smârcurile și pădurile Țerii-Românești și pierzându-se în locuri pustii sau chiar anume pustiite pentru a lăsa pe năvălitori să piară de foame ; el se mulțami prin urmare să înlătore orice stăpânire munteană de pe malul drept al Dunării. Sultanul luă *părțile dobrogene* din mâna lui Mircea, făcând cetăți în două locuri: la vadul cel mai însemnat care duce din Dobrogea în Basarabia, la *Isaccea*, și lângă marginea Mării, unde era centrul pescarilor pe atunci, la *Ieni-Salè*¹. Pe de altă parte, el cuceri sau păstră pe pământul Țerii-Românești *Giurgiul* și *Turnul*. În sfârșit se găsiră boieri olteni, din părțile *Severiuului*, cari veniră și i se închinară când el sosi la hotar.

Peste câteva luni de zile numai, în *Ianuarie 1418*, — poate în ultima zi a acestei luni, — Mircea muri.

El domnise treizeci de ani, dar își începuse Domnia încă tânăr, așa încât poate să fi avut la moarte între cincizeci și șaiszeci de ani.

XXII.

Lupta pentru moștenirea lui Mircea și apoi pentru a lui Alexandru-cel-Bun până la hegemonia lui Ioan Corvinul asupra Principatului.

I. La moartea lui Mircea și *prin* moartea lui Mircea, Turcii trebuiau să fie îndemnați a se a-

¹ Cetatea Ieni-Salè se vede și astăzi, foarte puțin stricată, nu departe de Babadag.

mesteca în afacerile noastre. Mohammed I-iu mai trăi încă trei ani de zile, dar războiul nu veni din partea lui: Sultanul nu se mișca pentru așa de puțin lucru. Deci, dacă liniștea a fost turburată de năvălirile turcești, întâiu în Moldova și apoi în Țara-Românească, aceasta se datorește păzitorilor de graniță, *begilor dunăreni*. Aceștia veniră întâiu cu un fiu *al lui Dan*—, fratele izgonit și omorât în străinătate al lui Mircea,—care fiu purta *ace-lași nume ca și părintele său*. Acest om isteț, care avuse multe de îndurat în tinereța lui, fiind ostateg la Turci, apoi fugar la Greci, sosi împotriva fiului lui Mircea, *Mihail*, care stăpânise o bucată de vreme și alături de părintele său, Mihail chemă în ajutor pe Unguri, și Voevodul Ardealului alergă să-l ajute, tocmai așa cum alergase Stibor în ajutorul lui Mircea. Dar periră amândoi, și Voevodul Ardealului și tânărul Domn al Țerii-Românești, la 1420, așa încât Dan ajunse singur Domn. Îndată după aceasta, oștirile turcești din Țara-Românească străbătură Moldova și atacă *Cetatea-Albă*, pe care Alexandru-cel-Bun se temu să n'o piardă.

2. Dacă Dan ar fi fost un Domn slab, fără dorință de neatârnare și fără sete de glorie, stăpânirea turcească s'ar fi întemeiat chiar atunci în părțile noastre. Dar el nu aștepta decât ceasul potrivit ca să-și unească oastea cu a *regelui Sigismund*, ajuns acuma *Împărat*, pentru a lupta împotriva Turcilor.

Sigismund fusese împiedecat mulți ani de zile prin interesele sale din Apus, în Boemia, Germania, Italia, de a se gândi la provinciile dunărene; fusese bun bucuos că, prin moartea lui Baiezid și certele dintre fiii lui, granița Ungariei nu mai era amenințată din partea acestor dușmani strașnici.

Acum însă, când era din nou un singur Sultan al Osmanlailor, când begii dunăreni începeau să se miște, de la Vidin până 'n Dobrogea, el văzu că este o adevărată nevoie de a-și începe iarăși luptele de apărare.

Dan nu se arată deci credincios Turcilor: nici nu hrăni cu daruri, nici nu măguli cu vorbe frumoase pe vecinii săi de dincolo de apă. Atunci aceștia ridicară împotriva lui alt Domn, pe un fiu al lui Mircea, om poate mai în vrâstă, care se chema *Radu* și căruia i se zicea, pe slavonește, Prasnaglava, adecă, pe românește: *Cap gol* sau *Cap pleșuv*. Dan și Radu purtară lupte îndelungate; însă cel d'întăiu birui.

3. Îndată el începu un șir de *lupte pe Dunăre* pentru căpătarea cetăților fără de care nu putea trăi în liniște și bielșug Țara-Românească.

Deci războaiele lui Dan nu erau războaie nebunatece și fără scop, pornite de un om ce n'are de lucru, ci războaie din cele drepte, de folos, care țintesc la aceia ca, prin jertfa unei părți dintr'un popor, să se asigure poporului întreg, și pentru toate timpurile, hotarele firești cele mai bune și fericirea care poate să iasă dintr'însele.

După frământări care ținură mai mulți ani de zile Radu se întoarse însă și izgoni pe Dan în Ardeal, printr'o mare înfrângere a acestuia. I se înmplase deci acestuia ceia ce pățise Mircea în 1394, aproape în aceleași împrejurări, și, tot așa, Sigismund veni însuși în țară, cu Prințul Pedro (Petru) de Portugalia, gonind pe epitropisitul Turcilor, care îndrăznise, de alminterea, să atace Ardealul și să prade Brașovul, Deci, în 1427, Sigismund înoi expediția pe care o făcuse cu treizeci de ani în urmă. *Giurgiul* ajunsese iarăși în mâni românești și Dan

năvăli în părțile *Silistrei*, încercând să capete și acest oraș, care fusese odinioară al lui Mircea.

Atunci se întâmplă să moară, după o îndelungată Domnie pașnică, de om foarte șiret, *Ștefan, stăpânitorul Sârbilor*, care-și zicea *Despot*, fiindcă era încuscrit cu familia împărătească din Bizanț, și primise acest titlu odată cu căsătoria lui. Urmașul îi fu unul dintre *Brancovicești*, nepotul lui de soră, *Gheorghe*; dar Sigismund se grăbi să ieie îndată *Cetatea Belgradului*, așezată la Dunăre. Prin aceasta el stăpâniă Dunărea sârbească, precum, prin Severin și Giurgiu, dânsul și vasalul său, Dan, aveau puterea la Dunărea Românilor, și precum mai departe, prin Cetatea-Albă, reparată din nou de Alexandru-cel-Bun, se mai punea un zăvor în calea de trecere a Turcilor. Sigismund și voi însă și mai mult decât atâta. Încă din tinereță se luptase cu Turcii pentru cetatea *Golubaci*, așezată între Belgrad și Severin; în 1428 el se hotărî s'o atace și pe aceia. Era ajutat de Dan, care alergă însuși cu o oaste destul de mare ¹, chiar și de *Poloni*, căci venise un general al regelui Poloniei ca să iea parte la această nouă cucerire nădăjduită. Dar Ungurii lui Sigismund se purtară mișelește, și Români, ca și Polonii, lăsați singuri, fură aproape nimicii.

Totuși Sigismund nu se lăsă de planurile sale, ci aduse în *Severin*, pentru paza acestei cetăți și pentru apărarea graniței dunărene în toată întinderea ei, *Cavaleri Teutonî*, cari stătură aici mai mulți ani de zile: era, firește, un ajutor pe care Dan nu-l vedea bucuros, căci în felul acesta i se smulgea Banatul Severinului și i se punea epitrop pe cap. Pe Teutonî voiă să-i puie Sigismund și în cetatea moldovenească a *Chiliei*, pe care, în sfârșit, Alexandru o rupsese de la Munteni, poate chiar înaintea morții lui Mircea ².

Pe *Alexandru-cel-Bun*, care nu ajutase niciodată pe Dan, precum nu ajutase nici pe Mircea, doria să-l înlătore Sigismund, iar pe ducele Litvaniei, *Vitold*, căuta să-l facă rege, dând în sama lui oarecum Moldova.

¹ Pe atunci Domniile munteni puteau să scoată până la 10.000 de ostași, în cea mai mare parte călărești, la luptă.

² Erau însă două Chilii, o *Chilie Veche*, pe care o zidiseră Genovezii într'un ostrov din Dunăre, și o *Chilie Nouă*, întemeiată și întărită de Moldoveni, pe malul drept al Dunării.

4. De și Dan fu gonit de Turci pentru câțva timp, în folosul lui Radu-Vodă, el se întoarse iarăși și începu un războiu cu *Moldova*. Acesta este *al doilea războiu nenorocit* între cele două țeri, și scopul pentru care se făcu era stăpânirea Chilieii și părților băsărăbene de-asupra brațului Dunării cu același nume.

Împrejurările de la Dunăre fură însă cu totul schimbate prin moartea lui Vitold, prin plecarea Cavalerilor Teutoni, cu toate că Sigismund li dăduse până și minele din Ardeal ca să se ție cu dânsele, apoi prin moartea lui Dan și, mai ales, prin chemarea lui Sigismund iarăși în Apus, pe mai mulți ani de zile, din cauza intereselor lui împărătești de acolo.

5. La moartea lui Dan al II-lea se părea că a venit vremea pentru Moldoveni să ia locul întâiu în viața politică a Românilor, prin Alexandru, de care se temeau și Polonii și Litvanii, în afacerile cărora se amestecase adesea. El era cu mult mai tare decât Domnul tânăr care se lupta pentru moștenirea lui Dan¹. Apoi se găsi încă un fiu al lui Mircea, *Aldea*, care fusese până atunci boier ca toți ceilalți și nu dăduse în vileag cine i-a fost părinte. Aldea luă ca Domn, ca să măgulească pe ocrotitorul său, numele acestuia, și-și zise *Alexandru-Vodă*. Era înțeles oarecum și cu Turcii dela Dunăre, pe când cel mai de temut dintre rivalii lui, *Vlad*, și el fiu al lui Mircea, care fusese crescut la Curtea regelui unguresc, ca un fel de zălog al tatălui său, se răzima pe Unguri². Alexandru cel nou birui pe Vlad; el ajută pe Turci să între în Ardeal și să prade acolo. Îndată după a-

¹ Acesta lăsase doi fii, dintre cari niciunul nu putuse stăpâni deocamdată în *Țara-Românească*.

² El și venise din Apusul Germaniei, unde se afla Împăratul Sigismund, dela *Nürnberg*.

ceasta merse chiar la Poartă și se închină Sultanelui.

Fig. 17. Alexandru-cel-Bun (după țesătura unui patrafir).

. Acest lucru este vrednic de a fi însemnat, pentru că *întâia oară* se întâmpla ca un Domn al nostru să meargă

înaintea „Împăratului” sau *să-i sărute poala veșmântului, căpătând de la dânsul întărirea în Domnie*. Niciun Domn al Moldovei de până atunci nu se supusese încă acestei umilinți, și astfel din acest punct de vedere Moldova se ridică acum mai sus decât principatul, mai vechiu, al Țerii-Românești

În loc să ajute pe Turci la năvălirea lor în Ardeal, Moldovenii ieșiră împotriva lor, și astfel, la o dată pe care e bine s'o ținem minte, pentru că este a celei d'întâiu biruințe moldovenești asupra unei oștiri de Turci, la *23 Iunie 1432*, izbutiră ei să înfrângă cu desăvârșire pe Turcii intrați în Moldova.

De câteva luni numai, *la începutul anului 1432*, Alexandru-cel-Bun murise, după o Domnie ceva mai lungă ca a lui Mircea. De și ni-l înfățișăm ca pe un om foarte bătrân, el nu era poate mai mare de cincizeci de ani.

6. Peste trei ani muri și Alexandru cel din Țara-Românească. *Vlad*, prietenul Ungurilor și ocrotitul Împăratului apusean, izbuti să înlăture pe toți doritorii de Domnie. De data aceasta, îl sprijiniau Moldovenii, cari-l combătuseră înainte. El cumpără acest sprijin luând de soție pe *o fiică a lui Alexandru-cel-Bun*, sora Domnului celui nou al Moldovei, *Ilie* sau *Iliaș*. Ca prieten al creștinilor se ținu *Vlad* câțeva vreme, dar, pe urmă, mai ales după moartea, la sfârșitul anului *1437*, a bătrânului Împărat Sigismund, el trebui să facă aceia ce făcuse, înainte de dânsul, Alexandru-Aldea: merse deci la Curtea Sultanului, îndeplini închinăciunea cuvenită și lăsă la el ca ostateci pe doi din fiii săi: *Vlad*, un tânăr crunt, și *Radu*, căruia i s'a zis: *Radu-cel-Frumos*¹. Ca să se arăte credincios Turcilor,

¹ Un alt fiu, mai mare, *Mircea*, stătea pe lângă tată.

Vlad merse fățiș împreună cu dâșii când atăcară Ardealul, robind o mulțime de Sași din orașele provinciei. Este drept încă că a făcut tot ce i-a stat prin putință ca să cruțe pe acești sărmani creștini.

Se făcu astfel, timp de patru ani, liniște în părțile muntene. Din potrivă, Moldova, pe care n'o amenințase încă niciun dușman, căzu răpede în cei câțiva ani după moartea lui Alexandru-cel-Bun. De și *Ilie* era fratele mai mare, de și tatăl său îl ținuse o bucată de vreme lângă dâșul ca tovarăș de Domnie, precum făcuse în Muntenia Mircea cu fiul său Mihail, de și, în sfârșit, el era fiul legiuit față de alții născuți din deosebitele legături ale Voevodului și astfel se învrednicise a lua de soție pe sora soției lui Vladislav cel tânăr, noul rege al Poloniei — fratele său *Ștefan* îndrăzni să se ridice împotriva-i. Ei se frământară mai mulți ani de zile, și Moldova căzu ca însemnătate, trebuind să recunoască în condiții mai umilitoare suzeranitatea Poloniei și părăsind față de aceasta părțile *Pocuției*. La urmă frații fură aduși să se împace, neputând să se nimicească: *ei împărțiră între sine veniturile țerii*.

Ilie avu veniturile Moldovei-de-sus, Ștefan ale Moldovei-de-jos, dar și unul și altul erau de o potrivă Domni deplini ai Moldovei, ca niște răzeși cari-și împart folosința moșiei după nevoile și puterea lor, dar nu împart dreptul asupra ei, nici n'o taie în două. Fratele cel mai mic însă, care era și cel mai isteț, nu aștepta decât clipa potrivită pentru a înlocui și înlătura cu totul pe Ilie.

La 1443 Ștefan avu cruzimea și neomenia de a orbî pe fratele său pentru a-l face să nu mai poată umbla după Domnie.

XXIII.

Ioan Corvinul și țerile noastre (1441—1457).

1. În acest timp, cumnatul acestor doi frați răi, *Vlad*, își schimbase politica. Anume, după moartea lui Sigismund Împăratul și a ginerelui și moștenitorului său, *Albert*, ajunsese atotputernic la granița Ungariei de spre Turci, și curând chiar guvernatorul regatului întreg, un Român din Ardeal, *Ioan din Inidoara*.

Era *fecior de țeran*, dintre țeranii liberi cari apărau granița prin părțile de Apus ale provinciei. Om de ispravă și de îndrăzneală, el învăță meșteșugul războiului slujind regilor Ungariei împotriva Turcilor de peste Dunăre, și chiar luptând supt steagul unui stăpânitor așa de îndepărtat cum era ducele de Milan. Astfel a ajuns Ioan, cu timpul, foarte puternic și bogat, împrumutând și pe rege cu bani în timpuri grele.

Fig. 18. Ioan Corvinul

El putu să aibă 'n sama lui cetățile de graniță din Banatul Severinului: *Orșova* și *Mehadia*.

Avea numai ca vecin în părțile de către Apus, aproape neatârnat și el, pe un Ragusan, Banul *Franco de Talovaci*, care ținea cetățile Crașovul și Belgradul.

Încă mai târziu, Ioan, căruia i se zicea de acasă *Iancu* și care și-a păstrat acest nume spre a se

deosebi de un frate mai mic, care se numia, nedesmierdat: Ioan, căpătă (în 1441) și *Voevodatul Ardealului*.

Avea astfel o situație foarte mare, asemenea cu aceia pe care o avuse Banul teutonic din 1430, și chiar mai mare decât a acestuia, căci supt mâna lui era întreg Ardealul.

Iancu din Inidoara, care se chema acum, după numele unguresc al acestei cetăți¹, *Hunyadi*, nu se gândia să întrebuițeze puterea sa în folosul Românilor din Ardeal. Românii, neamurile *Cândea*, *Chendereș* și altele, aceștia stăteau totuși adese ori în jurul lui Iancu. fiindcă-l ajutau să apere Ungaria împotriva Turcilor².

2. Românii ardeleni ajunseră din ce în ce mai mult în stare de sărăcie și de umilință față de neamurile celelalte: regii Ungariei îl împărțiseră între episcopul de Alba-Iulia, între Sașii așezați în sate și orașe și între deosebiți nobili, ca *iobagi* ai lor³. Pe vremea regelui Sigismund ei se și răsculasera, unindu-se cu mulți dintre Unguri cari se aflau în aceiași stare de șerbie: pretindeau să fie tratați mai blând de stăpânii de moșie, să li se ceară mai puțin, în bani și daruri, decât li se ceruse până atunci. Dar, în urmă, *răscoala* aceasta a *iobagilor* a fost înăbușită 'n sânge.

Deci nu ca apărător al Românilor în Ardeal, sau ca om care să întrebuițeze situația sa ca să li fie de folos ni se înfățișează feciorul de țeran din părțile Inidoarei. „Iancu-Vodă” era acum *catolic*, se număra printre *domnii cei mari de pământ*, printre dregătorii cei înalți ai Ungariei și nu înțelegea să slujească decât întâiu ambiția sa și pe urmă, interesele obștești ale creștinilor.

3. *Planul lui Iancu* era acesta: să întrebuițeze faptul că în Moldova și Țara-Românească sunt

¹ Cetatea se vede și acuma, fiind reparată de fiul lui Iancu, care a fost rege al Ungariei, Craiul Matiaș.

² Ei erau așezați în *șapte județe*, care se numiau *județele românești*, în Apusul Ardealului și în Banat.

³ Cuvântul *iobag* însemna, întâiu, luptător liber, pe urmă însă a ajuns cuvânt de batjocură, având același înțeles ca și „șerb” în Apus.

Voevozi români, cu cari poate să întreție legături mai strânse, și să-i cheme la o luptă mare împotriva Turcilor, din care luptă apoi el ar rezulta ca un mai mare stăpânitor al tuturor părților acestora de la granița păgânilor.

La 1442 unul dintre comandânții turcești de la hotar intră în Ardeal, și anume chiar în primăvară, cu scopul să prade în țară, precum prădaseră, cu câțiva ani înainte, Turcii Sultanului, călăuziți de Vlad Dracul. Hunyadi strânse repede toate trupele ce-i stăteau la îndemână și sări înaintea lor, când ei, după ce mântuiseră opera de jaf, se găteau a trece în șesul unguresc pentru a urma cu prădăciunile. Dar, înainte de a ajunge la *Poarta de fier*, la trecătoarea de munte prin care ieșia cineva din Ardealul apusean, oastea ardelească îi întâmpină și, într'o luptă mare, lângă satul, locuit astăzi aproape numai de Români, *Sântimre*, năvălitorii fură puși pe fugă cu pierderi foarte mari.

În toamnă, pentru a răsbuna această înfrângere, Sultanul trimise pe guvernatorul tuturor provinciilor europene, pe begul begilor, pe *beglerbegul Rumeliei* (Rumelia, Rum + ili = provincie romană). Acesta intră în Țara-Românească, nu prin părțile oltene, ci prin ale Ialomiței. Peste câteva săptămâni numai el se întorcea încărcat de pradă și, în părțile de sus ale Țerii-Românești, deci prin Buzău sau Prahova, era bătut cu desăvârșire, despoiat de comorile strânse și făcut de râsul lumii de către Hunyadi însuși, ajutat, data aceasta, și de Vlad.

Va să zică acesta se ridicase împotriva Turcilor. Vechea politică îndrăzneată, priincioasă creștinilor, a lui Dan învinse deci în zilele lui Vlad, pe care ai lui îl numiau, pentru istețimea-i răutăcioasă: *Dracul*.

4. În sfârșit, la 1443 Hunyadi, întărit în credința că poate birui, prin isprăvile sale din Ardeal și Țara-Românească, îndemnă pe regele cel nou al Ungariei — care înlocuise pe văduva lui Albert și pe fiul ei, Ladislau, — pe Vladislav, care era până atunci numai rege al Poloniei, să înceapă o expediție asemănătoare cu aceea din 1396 a lui Sigismund. Data aceasta însă, în toamna anului 1443 nu se mai merse de-a lungul Dunării, luând o cetate după alta, ci gândul lui Hunyadi era să treacă prin părțile din lăuntru ale Serbiei, la Sofia din Bulgaria și de acolo, prin pasul cel mare al Ihtimanului, în Rumelia, urmând apoi tot înainte spre Filipopol și Adrianopol, pe cursul râului Marița. Creștinii izbutiră a bate de mai multe ori pe Turci și răsbătură până în munții cei înalți ai Balcanilor. Dar acum era prea târziu, în inima iernii chiar, așa încât ei trebuiră să se întoarcă.

În anul următor, o nouă expediție se pregăti de Hunyadi, de regele sprijinit de dânsul și de legatul Papei, care se interesa, potrivit cu chemarea lui, de un asemenea războiu împotriva Necredincioșilor.

Legăturile de pace încheiate cu Turcii fură călcate, și astfel în Septembrie oastea se puse în mișcare.

Acum și Vlad se uni cu creștinii, precum se unise înainte Dan cu regele Sigismund la Golubaci. Se merse mai răpede decât în anul celălalt. Dela Orșova creștinii înaintară până la Nicopol, primiră aci pe Vlad cu Românii și se îndreptară către Varna. Bătrânul Sultan *Murad*, fiul lui Mohammed, se întoarse anume din Asia spre a li sta împotrivă.

Lupta se dădu pe câmpia din margenea Mării, lângă portul *Varna*. Regele Vladislav, om tânăr și cutezător, făcu aceiași greșală pe care o făcu-

seră Francesii odinioară supt Nicopol. Hunyadi era stăpân acum pe soarta luptei, când regele se aruncă furios asupra Turcilor, crezând să poată omorî pe bătrânul Murad însuși, și, calul său împiedecându-se, un Turc reteză capul regelui. A fost o înfrângere ne mai pomenită. Hunyadi fugi iute spre Dunăre, și de aici, în Ardeal.

În anul următor însă, *corăbii creștine*, care așteptaseră în zădar la 1444 sosirea cruciaților ca să-i ducă la Constantinopol, veniră pe fluviu. Vlad, care suferise înainte de a doua expediție din 1442 și închisoare din partea Turcilor, la Galipole, numindu-se un alt Domn în locu-i, rămăsese credincios creștinilor, și el urmă pe uscat corăbiile plătite de Papa și ducele Burgundiei, care se suiau pe cursul Dunării. *Silistra* a fost atacată, *Turtucaia*, arsă; cetatea *Giurgiului*, bătută cu înviersunare, căzu iar în mâinile Muntenilor, ca pe vremea lui Dan. Se ajunsese la *Turnu*, care nu putu fi luat. La gura Jiiului veni Hunyadi să se unească în sfârșit cu creștinii, dar era prea târziu, și oastea ungrească și munteană se înfățișa prea slabă față de Turcii ce se adunaseră pe malul celălalt. Astfel se mântui expediția.

Buna prietenie dintre Vlad și Hunyadi se încheie și ea, de alminterea, foarte răpede. Cam pe vremea când, la 1445, se isprăvisse expediția pe Dunăre, în anul următor Hunyadi pornia pe neașteptate spre Țara Românească, prindea pe Vlad și fiul său Mircea, cari nu se așteptau să fie atacați, și-i ucidea. După foarte scurta Domnie a lui *Danciu, fiul lui Dan*, și a unui trecător *Basarab*, Scaunul muntenesc fu luat de *Vladislav*, care-și zicea și el «fiu al lui Dan».

5. Acesta stăpâni în liniște măcar nouă ani de

zile. El n'a ajutat personal pe Hunyadi în marea lui expediție de război pe care o făcu la 1448 și care-l duse, din cauza dușmăniei ascunse a Despotului sârbesc Gheorghe, căruia nu-i plăceau aventuri de acestea — odată ce-și căpătase țara înapoi dela Turci — la înfrângerea din câmpia *Cosovei*. Ioan Hunyadi înlătură numai târziu de tot pe Vladislav acesta, când Turcii se pregăteau acuma de asediul Belgradului, în 1456, trei ani după ce Constantinopolul însuși, Capitala Împăraților de Răsărit, căzuse în mâinile păgânilor.

El se temea ca Ungurii să nu aibă aceeași soartă, căci știa bine că, odată luat Belgradul, Turcii puteau să între'n răgaz și'n Ungaria și să-și îndeplinească voința de jaf și cucerire. Vladislav părându-i-se prea slab pentru împrejurările grele, el îl înlocui deci, și puse, încă în primăvara anului 1456, pe *Vlad, fiul lui Vlad Dracul*. E acela care s-a tuse mai înainte la Turci ca ostatec și care, de o bucată de vreme, fugărit de la dâșii, se adăpostise în Ardeal. Acestui Vlad i s'a zis *Țepeș* pentru că, urmând după datina stăpânilor cumpliti din Răsărit pe acea vreme, el pedepsia mai bucuros pe vinovați și pe dușmanii săi în războiu trăgându-i în țapă.

6. În toată vremea aceasta Moldova a dus, prin păcatele stăpânilor lui, viața cea mai ticăloasă ce se poate închipui. Împotriva lui Ștefan care orbise pe frate-său se ridică, ajungând de vârstă, fiul nenorocitului Ilie, *Roman*, numit astfel după tatăl lui Alexandru-cel-Bun. Roman birui pe unchiul său cu ajutorul Polonilor, și-l ucise. Trupul lui Ștefan fu dus la mânăstirea Neamțului, și acolo i s'a săpat mormântul, supt o piatră care s'a pus mai târziu.

Roman, om tânăr, sfătuit de maică-sa, Polona, Marinca, avu o Domnie scurtă și fără însemnătate. La urmă muri otrăvit. Fii ai lui Alexandru-cel-

Bun, din legături nelegiuite și nesigure, se ridicară, să ceară Domnia în dauna fratelui mai tânăr al lui Roman, *Alexăndrel*. Unul dintre ei, *Petru*, avu norocul să stăpânească mai multă vreme, dar stăpânirea aceasta a lui a fost cumpărată prin umilinți grele; el a luat de soție pe bătrâna soră a lui Hunyadi și a dat voie Ungurilor să-și așeze ostașii în *Chilia*, care, firește, era apărată de dânșii în sama Muntenilor.

7. Tot din rândul fiilor din flori ai lui Alexandru se ridică însă un om de ispravă, viteaz și nobil, *Bogdan*. Înțelegându-se cu Hunyadi, el intră în Moldova și birui oștile lui Petru. Când Polonii veniră în ajutorul acestuia, trimețând o întregă oștire care porni din *Camenita*, cetatea lor din fața Hotinului, el își adună boierii, cari erau mulți și dârji, și ținătimea, în pădurile Vasluiului. Aici, la *Crasna*, sat care dăinuește și până acum, dar care era cuprins atunci în adâncul codrilor, Bogdan birui pe ostașii poloni în așa fel, încât abia putură să găsească drumul întorsului.

Pentru întâia dată, va să zică,— afară de vechea ciocnire—, a fost învinsă o oaste polonă de către Moldoveni, în *această zi de 6 Septembrie 1450*.

8. Dar un *alt Petru*, *fiu a lui Alexandru*, căruia i se zicea *Aron*, fiindcă Aron îl chemase înainte, veni la Domnie. El unelti un complot ticălos pentru a înlătura pe Bogdan în folosul lui *Alexăndrel*. Lângă Suceava este uu sat *Reuseni*, așezat în marginea unor dealuri bogate în livezi, și aici obișnuia Domnul să iasă din când în când la petreceri sau la plimbare. Bogdan era dus acolo la o nuntă, când, în mijlocul nopții, sosi ceata de cutezători în fruntea căreia stătea Aron. El fu scos din casă, îngreuiat de vin cum se găsia, și i se

tăie capul tocmai pe locul unde fiul său, care a fost Ștefan-cel-Mare, a ridicat o frumoasă biserică de piatră întru pomenirea lui (*Octombre 1451*).

Aron își zise Petru-Vodă, și nu voi să dea Moldova-de-sus lui Alexandrel. Tânărul acesta-și petrecu de aici înainte vremea 'n ospețe, la Cetatea-Albă, unde-și află și sfârșitul, peste patru ani de zile. Acuma Petru Aron ajunsese singurul stăpânitor al țerii. Așa cum era el pătat de sânge, fără mândrie, cei mai mulți boieri se strânseseră totuși în jurul lui, fiindcă nu se mai găsia în Moldova nimeni din neamul lui Alexandru-cel-Bun. Față de Poloni ca și față de Unguri, dar mai ales față de cei d'întăiu, el se arătă gata la orice concesii.

Când Turcii, cucerind Constantinopolul, căutară să-și stabilească dominația exclusivă în tot cuprinsul Mării Negre, cerând și dela Genovesii din Caffa, și dela stăpânitorii greci din Mangup (cetatea Sfinților Teodori¹, iarăși în Crimeia), și dela toate orașele și stăpânirile de pe malul acestei Mări plata unui *haraciu*, de răscumpărare, Petru se grăbi să îndeplinească cererea atotputernicului Sultan *Mohammed al II-lea*, (fiul lui Murad). Astfel, o solie de boieri moldoveni merse în anul 1456 de găsi în Rumelia, la Sarucanbeglie, pe „Împăratul“ cel tânăr și nou, care-și avea reședința obișnuită 'n Țarigrad, și-i aduse suma de *2.000 de galbeni ungurești*, care i se ceruse. De sigur că și Țara-Românească plătise pe vremurile lui Vlad cel vechiu, apoi pe ale lui Radu Prasnaglava, lui Alexandru-Aldea, lui Vlad Dracul și lui Vladislav ca tribut o sumă, pe care n'o putem hotărî, față de Turci: acuma și Moldova se supunea la această îndatorire.

¹ Tiron și Sțrațilat.

Noi nu trebuie să o credem, de alminterea, așa de rușinoasă, pentru că și Puterile cele mari obișnuiau a plăti câte ceva Turcilor pentru ca posesiile lor să nu fie atinse de dâșii. Astfel plătitese tribut odinioară Impăratul din Constantinopol și toată familia lui până la căderea lor (1453) și până la înlăturarea stăpânirii grecești din Moreia; tribut trimiseseră Sârbii și Bulgarii câtă vreme li-a trăit Statul; în sfârșit Veneția dădea tribut pentru posesiunile ei în Albania și pentru orașul Lepanto: dacă i s'ar fi îngăduit să mai fie Salonicul, ea era gata să răspundă un tribut nou și pentru acest oraș.

Petru Aron ar fi putut stăpâni încă multă vreme Moldova dacă l-ar fi suferit Ungurii și ar fi vrut să-l îngăduie mai departe noul Domn al Țerii-Românești. Acesta însă, care era, cum știm, Vlad Țepeș, înțelegea să nu aibă la hotarele sale un om de care nu putea să fie sigur în planurile mari pe care le făcea; de aceea el se hotărî să-l înlăture, dând Domnia unui fecior al lui Bogdan-Vodă cu o femeie anume *Oltea* (Maria), — om tânăr, frumos, voinic și viteaz, care de câțva timp se adăpostea la dânsul. Astfel, în primăvara anului 1457, Ștefan, fiul lui Bogdan, plecă să-și cucerească moștenirea.

El avea să fie Ștefan-cel-Mare.

XXIV.

Domnia lui Ștefan-cel-Mare până la începerea luptelor cu Turcii.

I. Ștefan, fiul lui Bogdan-Vodă, plecă din Țara-Românească cu ajutorul pe care i-l dăduse Vlad Țepeș și cu o mică ceată de pribegi care se va fi găsit încă dela început în jurul său. Urmă malul drept al Siretiului și nu întâlni nicio împotrivire decât tocmai sus, prin părțile Romanului, la *Dol-*

jești, și, mai departe, la *Orbic*, în Ținutul Neam-țului (căci Ștefan nu voise să treacă Siretiul pe la Doljești, ci, căutând să înșele pe dușman, luase mai către munte, prin Neamț, drumul spre Suceva).

În amândouă luptele, oastea fiului lui Bogdan nu avea în fața ei decât, de bună samă, numai câteva sute de boieri și țerani cari se adunaseră în pripă pentru ca să apere Domnia lui Petru-Vodă Aron. Acesta nu se arată în stare să strângă alte mijloace de apărare.

Peste puțin Ștefan se înfățișă înaintea Sucevei. Aici îl întâmpinără boierii lui Petru, care fugise grabnic spre Polonia, unde-și avea legăturile cele mai însemnate Mitropolitul de atunci al Moldovei, Teoctist, om foarte respectat, care-și căpătase cârja dela Patriarhul din Ohrida sârbească¹, veni în marginea cetății de Scaun a Domnilor Moldovei, pe locul ce se zice: la Direptate, pentru că acolo se îndeplinia osânda cu moarte împotriva vinovaților. Pe acest câmp stătură fruntașii Moldovei înaintea tânărului fecior domnesc biruitor și-l recunoscură de căpetenie statornică a lor.

2. Cronica țerii, scrisă mai târziu în românește după vechea însemnare slavonă care se făcea prin mănăstiri, spune că, apoi, cea d'întăiu măsură pe care o luă Ștefan-Vodă a fost să-și pregătească o oștire. Aceasta nu înseamnă că el avea de gând să pornească, nebunește și cu cutezanță de tânăr care nu socotește urmările, războiul împotriva tuturor. El știa însă că *Ungaria* era turburată, căci țara de la moartea lui *Ioan Corvinul*, care se stânsese câteva săptămâni după ce despresurase Belgradul încunjurat de Turci, era în prada a două partide ce se luptau de moarte. Știa, iarăși, că Polonii vor lua măsuri ca să

¹ Căci, Constantinopolul fiind luat de Turci, legături cu Patriarhia de acolo nu mai avură multă vreme Bisericiile noastre, atât cea din Moldova, cât și cea din Țara-Românească.

aducă înapoi în Scaunul Moldovei pe Domnul fugar care se potrivea așa de bine, prin lipsa lui de energie, cu scopurile lor. Pe de altă parte, *Turcii*, cu toate că trebuiseră să plece de supt zidurile Belgradului — Sultanul însuși fusese ușor rănit—, erau destul de tari ca să înceapă; chiar în anul următor, iarăși opera lor de cucerire la Dunărea sârbească, și poate chiar și în părțile dunărene care erau în legătură cu România.

3. O oaste moldovenească adevărată nu exista pe atunci. Domnii întrebunțau mai mult *cavaleria* ușoară și strălucitoare a *boierilor* și *cete țărănești*, chemate la luptă prin focuri care se aprindeau pe dealuri. Cel puțin n'avem nicio dovadă că în vremea turbure de după moartea lui Alexandru-cel-Bun s'ar fi înjghebat o puternică armată demnă de acest nume. Pe când în Domnia lui Ștefan, care, cum vom vedea, a ținut o jumătate de veac, întâlnim ca oaste statornică pe *viteji*,— călăreți și nobili,— numiți așa după vechii coborâtori din Maramurăș. Apoi pe *hânsari*, oaste de strânsură și de pradă, și în sfârșit pe voinici, ostași de rând, țerani aleși, cari nu se deslupiau de Domn.

Toți aceștia aveau ca răsplată pentru slujba făcută de dânșii pământuri; astfel pământurile acelor „viteji” mai mărunți cari se ziceau, măcar mai târziu, și *curteni*, pentru că stăteau totdeauna la Curte, erau osebite de ale altor locuitori ai țerii și se chemau chiar: moșii de Curteni. În vreme de primejdie, firește, toată boierimea era ținută să alerge pentru a încunjura pe stăpânitorul țerii și, iarăși, din fiecare sat, supt călăuzirea boierilor, dacă aveau drepturi asupra lor, sau a celui d'întăiu dintre locuitorii liberi, care se chema *vătâman*, plecau multe miș de oameni îmbrăcați în portul lor obișnuit pentru ca să-și asigure moșia lor cea mică în apărarea moșiei celei mari care era țara. Cei destoinici primiau răsplătire în pământuri și astfel mulți țerani ajunseră să aibă locuri întinse 'n deosebite părți ale Moldovei. Ștefan se arată foarte darnic și cu boierii de ispravă, pe cari-i îmbogăți mai ales făcându-li daruri în „*pustiu*”, adică în Ținuturile mai rău locuite, acoperite încă mai mult cu păduri ce se aflau în părțile de dincolo de Prut și cu deosebire în apropierea Dunării.

Cu toate aceste pregătiri războinice, Ștefan n'avu prilej să încerce 'ndată puterile nouă pe care le alcătuiseră pentru luptă. Schimbările cele mari, primejdiile din partea străi-

nului, luptele, prădăciunile și cuceririle se întâlnesc în celălalt Principat românesc, de unde Ștefan însuși își luase zborul: în Țara-Românească a lui Vlad Țepeș.

4. Vlad Țepeș, Domnul muntean, era un om ciudat: strașnic la înfățișare, dar frumos și isteț, crud la faptă, neadormit la lucru, cutezător în planuri, dorind binele săracilor și gata să jertfească bielșugul celor puternici pentru aceasta. El a rămas însă 'n mintea urmașilor săi mai ales supt chipul grozav al unuia care ucide oameni pentru plăcerea sa și-i schingiuește ca să se bucure văzând chinurile lor. Să nu fi fost atât de crud, să nu-i fi plăcut a trage oameni în șa, a-i rupe în bucăți cu mâinile sale înseși, a-și bate joc de omenie și de lege stând la masă pe hoiturile celor morți din porunca lui, sau răsându-și de slujba bisericească, pe care punea s'o facă pentru câte unul, căruia însă groapa îi era numai deschisă înainte (așa a făcut el cu pretendentul Dan cel tânăr), el ar fi fost unul dintre eroii cei mai mari, dintre apărătorii cei mai vrednici ai pământului și neamului românesc.

5. În Ardeal se oploșiau feciori de Domni cari voiau să-l înlocuiască: astfel *Dan*, de care a fost vorba, și un frate al lui Țepeș după tată, *Vlad*, care fusese odată călugăr și pentru aceia i se și zicea *Vlad Călugărul*. Domnul muntean îi ceru în zădar dela vecinii săi, *Sașii* din Ardeal, și, neputând deci să-i capete, se apucă să prade Ținuturile dela graniță; mai ales în părțile *Brașovului*. Când Dan se coborâ în țară, cu îngăduința noului rege unguresc, care nu era altul decât *Matiaș*, fiul lui Ioan Hunyadi, Vlad isprăvi repede cu dânsul. Alte prădăciuni în Ardeal urmară.

Cât timp a făcut el această ispravă, măcelărind,

fără cât de puțină dreptate, pe Sași și chiar pe Români din Ținuturile săsești ale Ardealului, Vlad putea fi sigur de sprijinul Turcilor dela Du-

Fig. 19. Vlad Țepeș

năre. De la o vreme însă, i se urâ cu dânșii. Auzind că în Apus se fac pregătiri mari pentru un nou războiu al creștinilor împotriva Împărăției

otomane, precum fusese acela ce se încheiase cu înfrângerea dela Varna, Vlad se lăsă măgulit de regele cel nou al Ungariei, și, fiindcă avea nevoie, totuși, să prade totdeauna, își căută jertfele printre Bulgarii și chiar Români de dincolo de Dunăre.

Neapărat însă că el se bucura mult mai mult să vadă aducându-i-se saci plini cu capetele, nasurile sau urechile tăiate ale Turcilor. Cine face astfel este, fără îndoială, un om sălbatec și vrednic de osândă, dar nu trebuie să uităm că pe acel timp și Turcii, din partea lor, când găsiu prilej potrivit, făceau tocmai așa cu locuitorii Țerii-Românești. Dacă ar fi fost însă un om cu inimă iertătoare și un creștin adevărat, fără îndoială că Vlad ar fi știut să-și apere țara fără să-și bată joc în felul acesta de durerea și de vjața omenească.

6. Turcii căutară a-l prinde, poftindu-l să vie la întâlnire, pentru a duce *tributul*, neplătit de mai mulți ani în urmă, și darul de *cai* și poate chiar și de *copii* pentru *cetele Ienicerilor*, la care Vladislav, înaintașul său, se îndatorase față de puternicii vecini de peste Dunăre.

Așa-zisul *tratat al lui Mircea-cel-Bătrân* cu Sultanul Baiezid e o *născocire târzie* făcută după 1770 pentru a dovedi, cu prilejul încheierii unei păci între Ruși și Turci, care era să prevadă drepturi pentru noi, că Țara-Românească s'a supus prin învoială. O socoteală venețiană dă pentru această vreme un *tribut de răscumpărare* sau *haraciu* de 17.000 de galbeni; aflăm însă pe la 1500 abia 8.000. Moldova e trecută în vremea lui Mohammed al II-lea numai cu 6.000; supt Petru Aron, care a făcut cea d'întăiu supunere, se dădeau, cum s'a spus abia 2.000. Ștefan însuși plățja, după zările venețiene ale lui Sanudo, 4.000; după Ștefan au fost 8.000 de galbeni. Știm de la un scriitor italian că Muntenii dădeau și 50 de cai, poate și tot atâția șoimi.

Vlad însă, mai șiret decât begul dunărean, izbuti să-l înșele așa de bine, încât îi împrăștiè ceata și

luă chiar în stăpânire *Giurgiul*. De aici înainte, după peirea begului, al cărui trup fu așezat în țapă chiar în marginea *Târgoviștii*, Vlad putu să jăfuiască în toată voia pe malul drept al Dunării.

Cu o nespusă bucurie s'a lăudat el într'o scrisoare către regele Matiaș, care făgăduise să-i dea o rudă a lui drept soție, cu atâta moarte de om pe care o făcuse împotriva vrăjmașilor.

În primăvara anului 1462, Sultanul însuși se hotărâ să vie la Dunăre pentru a înlătura pe acest cumplit dușman al oștilor și supușilor săi.

Vlad ar fi putut strânge, cum știm, cel mult 10.000 de oameni, cea mai mare parte din călăreți: oaste statornică n'avea precum avu în curând Domnul Moldovei. Din partea lui, Sultanul venia totdeauna cu 7—10.000 de ieniceri și cu cete de spahii al căror număr putea să se ridice la 20.000 de oameni, în sfârșit cu o mare mulțime de ostași mai iefteni și mai puțin vrednici, cari impuneau totuși dușmanului, prin număr. De o împotrivire în câmp deschis a Domnului muntean nici nu putea fi vorba.

După ce hărțui un timp pe Turci la Dunăre, Vlad trebui să se retragă întocmai așa cum văzurăm că au făcut pe rând predecesorii săi, Dan și Mircea. Planul lui era acela care ieșia din condițiile generale ale țerii: să lase pe dușmani a înainta 'ntr'un Ținut fără drumuri și lipsit de orice mijloace de aprovizionare, rămânând ca ei să-i atace în locul potrivit, cu puterile ce ar fi avut la îndemână. Cei mai slabi dintre boierii săi, bătrânii, femeile, copiii, cu Vistieria domnească, fuseseră ascunși în mănăstirea din lacul *Snagovului*, care era încunjurată, pe lângă aceasta, din toate părțile de păduri, așa că numai oamenii cunoscători ai locurilor ar fi fost în stare să răsbată până la dânșii.

Oastea turcească pătrunsese adânc înlăuntrul țerii, când Vlad, care o pândia, năvăli într'o noapte întunecoasă și începu să-și taie drum drept, prin mulțimea înspăimântată, către linia ienicerilor și apoi către cortul Sultanului, care se afla tocmai în mijlocul taberei.

Vlad, care stătuse atâta vreme în mijlocul Turcilor, știa mai bine ca oricine care este felul lagărului de apărare al acestora și prin ce mijloace se poate ajunge la sălașul stăpânitorului însuși.

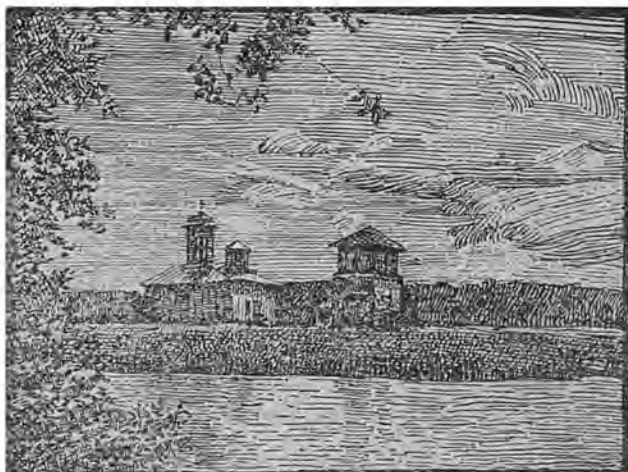

Fig. 20. Mănăstirea Snagovului.

Lupta ținu până spre ziuă, cu multă pierdere din partea Turcilor, fără ca Românii să fie prea mult împuținați în desnădăjduita încheștare cu spahii și ienicerii. Dacă și dintre ai noștri căzură, aceasta se întâmplă mai ales în ciocniri prin văile depărtate cu cete desfăcute din oastea turcească.

Firește însă că Vlad nu era în stare să gonească din țară, *luptând*, pe un ostaș și comandant de oaste ca Mohammed al II-lea. El trebui să

aștepte mai mult ca osteneala, desgustul, foametea și boala să iea în stăpânire pe năvălitori. Așa se și întâmplă, căci, după trecere de câteva săptămâni, Sultanul luă iarăși drumul Dunării.

El lăsă însă un alt Domn în locul lui Vlad, pe însuși fratele acestuia, *Radu*, care, fiind frumos, tânăr, măgulitor pentru oricine, știu să-și câștige sprijinitori printre boieri și ajunse mai ales tare după ce izbuti a pune mâna pe oamenii și bogățiile ascunse în Snagov. Lui Vlad i-ar fi fost totuși ușor să înlătore pe Radu, cu câți credincioși mai avea în jurul său, dacă nu i s'ar fi prilejit nenorocirea de a fi atacat, în același timp când Turcii străbăteau țara lui, de către Domnul Moldovei.

7. Ștefan doria, înainte de toate, să dea Moldovei sale granițe geografice naturale, sigure, pe care să le poată apăra bine. Moldova avea împotriva Polonilor, dacă acestora li-ar fi venit gustul s'o atace, cetatea puternică a *Hotinului*; mai jos în aceleași părți de către Nistru, dar cam înlăuntrul țerii, el zidi apoi o altă cetate, a *Orheiului*, împotriva Tatarilor, cari, cum știm, locuiau acum în mijlocul Rusiei și-și aveau mai ales sălașele obișnuite în peninsula Crimeii, fiind stăpâniți de un Han cu numele de Mengli-Ghirai ¹. Împotriva unui dușman care ar fi venit de la Miazănoapte,— deci, iarăși, Polonii,— puternica cetate a *Sucevei* era o piedecă. De spre Miazăzi, dușmanul (adecă întâmplător Muntenii) nu putea să înainteze decât prin punctul de vărsare al Moldovei în Siretiu, unde se înălța cetatea lui Roman-Vodă, *Romanul*. Împotriva unui atac neprevăzut din partea Ardelenilor, veniți prin trecătorile Carpaților, era *Cetatea Neamțului*. Toate acestea au fost și mai bine întărite decât înainte, clădindu-le din piatră, făcându-li turnuri și porți puternice de stejar, de Ștefan însuși, care alese pe cei mai buni dintre boierii săi de-i făcu-

¹ Tatăl său, Haği-Ghirai, fusese întemeietorul dinastiei Ghiraizilor, care, până la sfârșitul vietii tătarești neatârna'e, a stăpânit asupra acestui neam.

*pârcălabi*¹. Pentru ca să fie cu totul sigur din partea oricăror vecini, îi mai rămânea să desăvârșească granița de la Sud, unde, până atunci, numai *Cetatea-Albă*, cu minunatele ei zidiri genovese și litvane, stătea în calea dușmanilor, veniți pe uscat și pe apă. Gândul lui era, prin urmare, să atace și *Chilia*, pierdută de Petru Aron, pentru a desăvârși linia de apărare a cetăților sale.

8. Recunoștința este una din legăturile cele mai puternice și mai sfinte, și nu se poate om cu adevărat de samă care să nu fie și recunoscător pentru tot binele ce i se face, dar, când cineva este un stăpânitor de țară, interesele ferii merg mai presus de orice.

Ștefan avea acum prilej să ieie în stăpânire *Chilia*; el vedea cum *Turcii* se îndreptau împotriva ei și știa că din mâinile acestora ar fi fost cu neputință s'o capete. Deci lăsă la o parte prietenia cu *Vlad* și porni asupra cetății, sigur fiind că el va apuca înaintea *Turcilor* și va ajunge în stăpânirea ei. N'avu noroc însă și trebui să se retragă cu piciorul rănit de un glonte al apărătorilor *Chiliei*. Dar acest amestec al lui în războiu strică mult situația lui *Vlad*: acesta trebui să fugă în *Ardeal*.

Regele *Matiaș* era hotărât să-l aducă înapoi și, tot odată, el ar fi vrut să întrebuițeze acest prilej pentru a scoate pe *Ștefan*, aliatul *Turcilor*, și a pune în loc pe *Petru Aron*, care, acum, dela împăcarea lui *Ștefan* cu *Polonia*, se oploșise în *Secuime*. Oștile ungurești erau aproape de granița munțeană și se găteau să treacă pasul *Branului*. *Vlad* apucase înainte, dar, de oare ce era un om șiret și nu ținea samă de niciun fel de îndatorire sau legătură, se apucă să scrie *Sultanului*, *Vizirului* și *Domnului Moldovei*, rugându-se să-l ierte *Turcii* pentru ce păcate va fi făcut și să-l primească

¹ Pârcălab vine dela germanul *Burggraf*, pe cale ungurească.

din nou în rostul cel vechiu. Scrisorile acestea fură descoperite, și atunci regele Matiaș nu mai făcu expediția plănuită, ci se întoarse îndărăt, luând pe Vlad ca prins. Mulți ani de zile, acela care fusese odinioară Țepeș cel temut de toată lumea stătu în temniță la Buda. Se zice că, neputând să verse alt sânge, ucidea șoareci, și în felul acesta își mai săra puțin inima.

9. Ștefan rămase astfel asigurat în stăpânire.

Pe *Unguri*, cari i se ară taseră dușmani cu acest prilej, el își răzbună, prădând prin *Secuime*; cu *Vodă-Radu* nu voi să facă nicio prietenie. Îl pândia de aproape, și, într'o clipă când vecinul nici nu se gândia la putința unui atac, Ștefan se răpezi asupra *Chiliei* și o aduse în stăpânirea sa, fără multă vărsare de sânge.

Fig. 21. Doamna Evdochia a lui Ștefan-cel-Mare

Acum se simția așa de tare, încât nimeni n'ar fi fost în stare să-l clinească din situația pe care o câștigase și cu vitejia, dar, până acuma, mai mult cu judecata.

10. Pentru prădăciunile dela graniță, cât și, mai ales, pentru această luare a *Chiliei*, care era socotită, oarecum, mai mult ca oraș unguresc, încă din vremea lui *Ion Hunyadi*, se hotărî să-și răz-bune regele *Ungariei*.

Războiul cu Moldova fu zăbovit însă de încurcăturile lui la granița sârbească, și bosniacă, unde avea de lucru cu Turcii, apoi de amestecul lui Matiaș în deosebitele afaceri apusene, asemenea cu acelea care încurcaseră pe Sigismund ca stăpânitor unguresc.

Numai în 1467 trebui Craiul să lase la o parte orice alte griji și să alerge la granița sa de Răsă-

Fig. 22. Matiaș Corvinul.

rit, nu numai pentru a pedepsi pe Ștefan, dar, și pentru a potoli focul pe care acesta izbutise a-l aprinde în Ardeal. Acolo se răsculară *Sașii* împotriva Domniei lui apăsătoare și ridicaseră chiar pe unul dintre ei ca rege al Ungariei. Nu i-a fost

greu unui tânăr hotărât ca Matiaș să facă liniște în aceste părți. Apoi el trecu în Moldova prin pasurile din Secuime, luă de-a rândul satele și târgurile din părțile Bacăului, arzându-le, pentru a sui, ca Ștefan în 1457, prin Roman, spre *Baia*. În Decembre, după ce făcu în liniște drumul său și-și săturase prin pustiirea Moldovei apusene toată setea de răzbunare, regele se afla în acest vechiu oraș săsesc, încunjurat numai cu împrejurimi de pari și nuiete, unde se pregătia să-și facă serbătorile de iarnă, înainte de a porni mai departe, spre Suceava. Nici nu putea să se gândească la o lovire cutezătoare din partea lui Ștefan, despre soarta căruia nu se știa nimic și a căruia oaste nu se văzuse nicăiri. Dar, în mijlocul unei nopți geroase de Decembre; Voevodul moldovean se înfățișă, ajutat de ai săi, și îndeplini împotriva regelui Matiaș, cu mult mai mult izbândă, ceea ce, cu cinci ani în urmă, încercase a îndeplini Vlad Țepeș împotriva Sultanului Mohammed al II-lea.

O oaste ungurească nu sămăna însă cu una a Turcilor: aici era strălucire, zgomot, veselie, vorbă multă, trufie, dar nu disciplină și spirit de jertfă pentru Domn și stăpân.

Astfel Ungurii se împrăștiară : mulți dintre căpitani rămaseră să ardă în focul care cuprinsese *Baia*, iar regele o luă la fugă, purtând în spinare trei săgeți moldovenești, drept dovadă, în același timp, a nenorocirii și a mișeliei sale.

Cu acestea se încheie războiul Ungurilor împotriva lui Ștefan. Matiaș nu se mai gândi a se întoarce în Moldova, de care era legată cea mai rușinoasă amintire a Domniei lui. Din potrivă, Ștefan putu să pătrundă în Secuime, unde ispiti prin viclesug pe vechiul său rival, Petru Aron, și-l tăie la locul de întâlnire, tocmai așa precum, mai

înainte, fusese tăiat, de acest ucigaş, Bogdan-Vodă.

II. Acum Domnul Moldovei era slobod să-şi încerce puterile împotriva vecinului său din Țara-Românească.

Nu că el ar fi avut planul de a se face Domn și acolo: pe atunci ideea vieții unitare a Românilor supt aceeași stăpânire era cu neputință: ea s'a desfăcut mai târziu numai din cunoașterea între sine a elementelor românești de prin deosebitele Ținuturi, din cultivarea aceleiași limbi și alcătuirea aceleiași literaturi și din înălțarea ideii pe care Românii de pretutindeni erau în stare să și-o facă despre viitorul lor. Datina era atunci ca fiecare țară să trăiască deosebit, în împrejurările pe care i le impunea dezvoltarea ei istorică și supt dinastia care o alcătuisese la început. Prin urmare Ștefan, care se trăgea din neamul Domnilor Moldovei și stăpâniă această țară, pentru că era din sângele lui Bogdan Maramurașanul, n'avea niciun fel de drept asupra Țerii-Românești, unde numai Domni băsărăbești, din osul întemeietorului principatului de Argeș, aveau chemare a stăpâni. Astfel el putea să dorească un singur lucru, anume așezarea în părțile muntene a unui Domn legiuit, din dinastia locală, care însă, fiind pus de dânsul, să-i păstreze recunoștință, să-l ajute'n scopurile sale politice. Pentru aceea numai, a început el războiul cu Muntenii.

Radu știa ce i se pregătește, și deci el ațâță împotriva Moldovei pe prădalnicii ei vecini dela Răsărit, *Tatarii*. Aceștia veniră, în obișnuita lor goană nebună, înarmați cu cu arce și cu săbii încovoiate, și străbătură răpede o bună parte din șesul ce se întinde între Siretiu și Prut: pe atunci nu erau ostași așezați în Soroca și în Orhei. Năvălitorii țintiau firește, asupra Sucevei, dar Ștefan ieși înaintea lor la *Lipnic*, în luna lui *August 1469*, și-i zvântă în bătaie. Una din căpeteniile rămase în mâinile lui, și Domnul, crud cu cei cruzi, știu să arăte Tatarilor că el poate să lupte împo-

triva lor cu înseși armele obișnuite ale năvălitorilor: schingiuirea și omorul.

La începutul anului următor, în *Februar 1470*, Moldovenii se înfățișau dincolo de granița munteană și cuceriau, d'într'un singur avânt. portul cel mai însemnat al Țerii-Românești, *Brăila*, care fu arsă, pentru ca mărfurile din Răsărit să vie numai la porturile moldovene.

Radu sosi prea târziu, fiind oprit în loc de frică.

Ceva mai mult de un an după împrejurarea aceasta însă, același, pentru ca să-și răsbune, intră în Ținuturile de graniță ale vecinului său. Dar el nu putu merge mai departe decât până la satul *Soci*, în județul Bacăului¹.

Ștefan știa că *Turcii dela Dunăre* nu sunt la îndemână ca să ajute pe învinși, și el se luă deci pe urma lui Radu: dar nu crezu că e vreme potrivită pentru a încerca o izgonire a dușmanului său.

Acesta putu să se întoarcă și să-și asigure granițele, clădind în margenea pârâului Milcov, dar pe malul muutenesc al acestei ape, o cetate pe care o numi, după satul din apropiere, al Crăciunei. *cetatea Crăciunei*.

12. În anul următor, *Turcii* avură de lucru 'n alte părți. Îndemnat de mândria sa și ațâțat de stăruințele creștinilor din Apus, mai ales ale Venețienilor, se ridicase împotriva Sultanului un urmaș al stăpânirii și al puterii lui Timur, învingătorul de la Angora. Acestălalt stăpânitor de *Turcomani* se chema *Hasan-cel-Lung* sau *Uzûn-Hasan*, și avea supt ascultarea sa Persia întreagă și regiunile Caucasului, fiind înrudit prin soție și cu Împărații grecești din Trapezunt, de la Marea Neagră. Mohammed porni împotriva lui, dar nu putu să-l biruiască; se întoarse obosit în toamna anului 1473.

¹ „Sociu“ înseamnă pe ungurește cojocar: deci satul este unul din cele ungurești de prin părțile băcăuane.

La 1473 încă, Ștefan chibzui lovitura hotărâtoare contra lui Radu. Acesta-i așinu calea lângă *râul Râmnicului* (la „Vadul Apei“). Dar se dovedi încă odată mai slab ca putere și pricepere decât Ștefan. Peste cinci zile, Domnul Moldovei intra în *București* — care se zicea atunci: *cetatea Dâmboviței*, — și prindea pe Doamna, rămasă singură, și pe fiica ei, Voichița-Maria, pe când Radu umbla fugar prin cetățile dunărene ale Turcilor. Ca Domn fu așezat *Basarab, fiul lui Dan*, care mai stăpânise, trecător, în Țara-Românească și căruia i se zicea de obicei *Lăiotă*¹. Îndată însă acest Basarab se întoarse 'napoi în Moldova la sprijinitorul său, căci Turcii dela Dunăre, cari sosiseră acum din expediția lor asiatică, aduseseră înapoi în reședința de pe apa Dâmboviței pe Radu. De sigur că acesta încercă prin luptă nouă să smulgă dela Ștefan familia sa prinsă, dar în această frământare, departe de a câștiga ceva, își pierdu viața. Turcii îngăduiră atunci ca Domn pe Basarab, care se întoarse din Moldova și știu să împartă daruri begilor de la Dunăre.

La un an după cea d'întâiu gonire a lui Radu, Ștefan, care nu voiă cu niciun chip să aibă o slugă turcească dincolo de granița Milcovului și Siretiului porni iar asupra Domnului de acolo, pe care-l puse, dar care se ridicase apoi împotriva lui. Acum se uitase vechea dușmănie cu Ardealul: *Secuții* ascultau de Ștefan aproape ca de Domnul lor, iar Voevodul Ardealului, Ștefan Báthory, era gata să-l ajute cu toate puterile sale. Și Moldovenii și Ungurii intrară cam în același timp în Țara-Românească: cei d'întâiu răsătură pâna la apa *Teleajenului*, unde se ridica încă o cetate

¹ Cf. numele Dăbrotă, Călotă, Gărotă, Hociotă, Cășotă, din Dobruța Calul, Gerul, etc.; deci acesta vine din Laiul (Negru).

munteană, pe locul Vălenilor-de-Munte de astăzi. Venind de spre Miazănoapte, Ungurii biruiră, de și nu fără greutate, pe Basarab. Acesta făcu atunci ceia ce făcuse, înaintea lui, Radu și atâția alții cari aveau ca sprijin mai ales pe Turci: fugi în *Giurgiu* sau dincolo de Dunăre. În loc fu așezat un fiu al lui, care-și zicea tot *Basarab* și cu care tatăl trăia de multă vreme în dușmănie. Când însă *Basarab-cel-Bătrân* se întoarse cu ajutor turcesc, *cel Tânăr* se adăposti în Moldova, întocmai ca și tatăl său la 1473.

XXV.

Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Turcii.

1. Turburând însă pe Domnul Țerii-Românești, Ștefan săvârșia o faptă de dușmănie împotriva Sultanului. Acesta se hotărî să-l înlătore. Ca de obicei, i se ceru ce nu putea să deie, adecă tributul rămas în urmă și stăpânirea cetăților de Miazăzi ale Moldovei, Cetatea-Albă și Chilia. Ștefan răspinse cu mânia astfel de pretenții, și, așteptându-se la o lovitură din partea Turcilor, se așeză într'un loc foarte bine apărat, nu departe de acela unde tatăl său Bogdan câștigase biruința lui cea mare asupra Polonilor, în același Ținut de dealuri înalte, de văi înguste și păduri neștrăbătute al *Vasluiului*. Se așezase, cu boierii țerii și ostașii săi de Curte, având pe lângă aceștia țerani și câteva sute de *Secui*, chemați de-a dreptul de dânsul, în *marginea drumului celui mare* care mergea dela Bârlad la Vasluiu și dela Vasluiu la Iași, iar de aici către părțile de Miazănoapte: pe acest drum mare de negoț erau să vie Turcii.

Aceștia sosiseră aici în a doua săptămână a a-

nului 1475, puține zile după Bobotează. Aveau în fruntea lor pe *beglebergul Rumeliei, Soliman Hadâmbul*. Basarab, Domnul muntean, arăta drumul. Când puterile turcești ajunseră în marginea pădurii, lupta se începu între Moldoveni și cetele care putuseră pătrunde înlăuntru. O apă săracă curgea pe acolo, și de-asupra ei fusese clădit, pentru nevoile negoțului, un pod de lemn; iarna era blândă, zăpada se topise, și apa se revărsase până departe, în bălți. O negură deasă se ridicase în faptul zilei.

Astfel, în noroiu, în întunec și în cea mai mare neorânduială și necunoaștere a locului, se zbuțiară Turcii câteva ceasuri, până ce fură puși pe fugă (*10 Ianuar*). Moldovenii îl urmăriră multă vreme, petrecându-i până la vadul dela *Isaccea* sau *Oblucița*, al Dunării dobrogene. Pe lângă atâția morți, mulți prinși se găsiră în mânilor: Ștefan puse să i ucidă. La cererile de răscumpărare, el răspunse nemilostiv: «dacă sunt așa de bogați, ce au venit să mai caute în țara mea săracă?». Trei zile oastea stătu pe loc, postind și mulțămind lui Dumnezeu cu rugăciuni. Așa era datina lui Ștefan în războaiele lui.

Intr'o scrisoare, lipsită de orice trufie, el arată apoi tuturor stăpânilor lumii, până și depărtatului Uzûn-Hasan din Răsărit, cum că el, cu ajutorul lui Dumnezeu, a izbutit să înfrângă cu desăvârșire oastea cea mare a Sultanului turcesc.

Lupta aceasta se chiamă: lupta dela *Podul Înalt*, după locul unde a fost începută. I se mai zice: lupta dela *Racovăț*, după apa ce curgea pe acolo, ori lupta dela *Vasluiu*.

2. Dintre toți vecinii, unul singur trebuia să-l ajute, acela care era amenințat și dânsul de cotropirea

turcească, anume regele unguresc Matiaș. Acuma, în vara anului 1475, se făcu în toată forma o împăcare: Craiul făgădui să sprijine pe Ștefan cu toate puterile sale. Îi dădu ca loc de adăpost — dacă ar avea nenorocirea să fie învins — două cetăți în Ardeal: *Ciceul*, așezat lângă apa Someșului, în părțile Bistriței, și *Cetatea-de-Baltă*, pe Târnave, în mijlocul șesului ardelean. Se luă hotărârea de a se înlătura Basarab Munteanul și de a pune în loc, fie pe *Basarab-cel-Tânăr*, care se îndreptase și el împotriva Turcilor fugari, fie pe *Vlad Țepeș* însuși, scos acum din închisoare.

Din partea lui, Sultanul primise cu mânia ce se poate înțelege ușor vestea înfrângerii din Moldova. Precum în 1462 plecase pentru a izgoni din Țara-Românească pe tributarul său răzvrătit, așa se hotărî să facă, în vara acestui an 1475, cu Moldova. Corăbii turcești, din flota care se alcătuiseră îndată după cucerirea Constantinopolului, plecară asupra *Chiliei* și *Cetății-Albe*, fără să izbutească însă a le lua, pe când, la Răsărit de dânsese, în peninsula Crimeii, *Caffa*, marele oraș de negoț al Răsăritului, apărat și de Români din amândouă țerile noastre, era cucerită și, în același timp cu supunerea către Turci a *Hanului Tatarilor*, se nimicia și stăpânirea creștină a domnilor din *Mangup*¹.

Pe uscat, însă, Mohammed nu putu să înainteze, fiindcă, încă de pe atunci, îl chinuia reumatismul de picioare sau podagra.

Astfel anul acesta trecu în liniște pentru Ștefan. Nici regele Matiaș nu avu să sufere din partea Turcilor. Ba încă el trimise în Bosnia pe moștenitorul sârbesc *Vuc*² și pe

¹ Soția lui Ștefan-cel-Mare, *Maria*, era sora ultimilor stăpânitori de acolo.

² Despotatul sârbesc fusese nimicit după moartea lui Gheorghe Brancovici de către Sultanul Mohammed al II-lea, care luă și Bosnia.

Tepeș, cari pătrunseră adânc în această provincie turcească și săvârșiră — mai ales cel de-al doilea, firește— cruzimi care abia se pot spune prin cuvinte.

3. Atașul lui Mohammed împotriva Moldovei trebuia să se săvârșească. El fu zăbovit însă de boala Sultanului până târziu, în *vara anului 1476*. Ștefan, văzând că oștile împărătești nu se mișcă în primăvară, crezu că a fost uitat sau iertat, cu toate că, nici într'un chip, el nu se învoise a se

Fig. 23. Mohammed al II-lea.

pleca înaintea Turcilor, a-i despăgubi și a li plăti haraciul, rămas în urmă. Când Sultanul ajunse la Dunăre, Ștefan n'avea în jurul lui decât oastea obișnuită, fără niciun ajutor din partea vecinilor. Trebui deci să treacă din părțile vasluiene *dincolo de Siretiu*, cu toate că primise vestea că *Tatarii* se răpăd asupra *Sucevei*. Străbătu Ținutul Romanului și se înfundă în *codrii Neamțului*, nădăjduind să poată apăra în felul acesta cetatea sa de Scaun împotriva Sultanului însuși.

Acesta veni, aducând cu dânsul pe *Basarab*, Domnul muntean, care ştia sau era în măsură să afle toate cărările Moldovei. Oastea turcească, obosită întru câtva de calea îndelungată, şi rău hrănită, dar în stare să facă drumuri lungi, să poarte lupte înviersunate, ajunse către sfârşitul lui *Julie*, în ziua de 26, aproape de codrul unde stătea ascuns Ştefan. Acesta n'avea acum decât prea puţini ţerani, căci celorlalţi li îngăduise a se întoarce pe la satele lor ca să le apere împotriva urgiei tătareşti; boierimea era însă toată, tineri şi bătrâni laolaltă, în jurul Domnului.

Cu dânsa împreună, acesta stătea lângă un curs de apă nu mai mare decât acela lângă care se câştigase lupta din Ianuar 1475: pârăul se zice *Valea Albă*, pentru că undele lui vin albicioase, străbătând pământuri de lut. Într'această adâncime de pădure, lângă acest pârău se luptară ceasuri întregi, cu îndărătnicie şi înviersunare fără păreche, Turcii, furioşi de împotrivire, şi Moldovenii, cari ştiaua că fac cea din urmă încercare pentru a-şi apăra Suceava. Până şi ienicerii, cari nu se clinţiau din loc niciodată, se zguduiră data aceasta, şi Sultanul însuşi, bătrân şi bolnav cum era, trebui să se arunce asupra Românilor, cu buzduganul în mână.

Ştefan avea şi acuma tunuri, care fură bine întrebuinţate; la urmă, când lupta se hotărî în folosul Turcilor, rămăseseră numai frânturi din oastea boierească a lui Ştefan. Aceia a fost ziua când s'a prăpădit boierimea cea vitează a Moldovei. Ştefan, scăpat prin jertfa ei, alergă în munţi să-şi caute oaste nouă. Ţeranii fuseseră îngăduiţi a plecă pentru ca să-şi apere casele ameninţate de Tataari.

Dar campania moldovenească din 1476 n'avu

pentru Mohammed același rezultat ca aceia din 1462 în Țara-Românească ; el nu putu să lase un alt Domn așezat în Scaun. De și încunjură Neamțul și arse Suceava, trebui să ducă înapoi cu dânsul pe fiul lui Petru Aron, pe care-l adusese pentru a înlocui pe Ștefan. Oastea lui se întoarse cu greu, și mulți dintre jăfuitorii Moldovei fură secerăți de bolile rele care se iscară în oastea ruptă de oboseală și hămesită.

În toamna anului 1476, peste câteva săptămâni de luptă, Ștefan se afla iar în fruntea unei oștiri ; el era sigur și de ajutorul Ardelenilor, cari se adunaseră, cu Voevodul în frunte, pentru a păzi hotarele țerii lor, și, întâmplător, a-l ajuta pe dânsul. În sfârșit, în toamnă, el pătrunsese în Țara-Românească, ducând cu sine ca Domn în locul lui Basarab pe însuși *Vlad Țepeș*; *Bucureștii* căzură în stăpânirea Domnului celui nou, și Ștefan veni însuși să se împace și să se unească pentru toate timpurile cu dușmanul său de odinioară. Voevodul Moldovei se întoarse în curând acasă cu călăreții săi, dar nu peste multă vreme, înainte de a se sfârși anul 1476, el avu durerea de a primi vestea că Vlad, călărind în preajma Bucureștilor, fusese întâlnit de o ceată de Turci — poate la *Bălteni* — și ucis. Și astfel *Basarab* intrase iarăși în stăpânirea țerii sale.

4. Cât mai trăi Sultanul Mohammed, Ștefan avu de acum înainte ani de pace. În Țara-Românească, Basarab fu îngăduit numai câteva luni: la 1477, cu toate că Turcii dela Dunăre îl sprijiniau, el fu înlăturat de Ștefan în folosul lui *Basarab-cel-Tânăr*, căruia i s'a zis și *Țepeluș*, pentru că știa să tragă și el în țapă, de și nu cu acea dărnicie care i-a asigurat lui Vlad, înaintașul lui, numele

de Țepeș. Cu aceasta Ștefan trăi câțiva ani în liniște ; Turcii dunăreni își căutară prada în Ardeal, și aici ei fură zdrobiți, la 1479, de Voevodul Ștefan Báthory și de un Român bănățean, *Pavel Chinezul* sau Cnezul, cu oastea dela graniță. Numai la 1481 Basarab-cel-Tânăr se simți destul de tare pentru a încerca să-și capete înapoi Chilia cu ajutorul Turcilor.

Fig. 24. Ștefan-cel-Mare.

El luă calea pe care o urmasă și Radu, când se ducea spre înfrângerea dela Soci. Ajunse până la satul băcăuan *Lunca-Mare*. Tocmai atunci se întâmplă însă ca Sultanul Mohammed să moară, și Ștefan, știind că nimeni nu-l mai poate opri în răsbunarea sa, trecu iarăși în Țara-Românească.

În a doua luptă dela *apa Râmnicului*, Basarab păți ca Radu odinioară.

El nu crezu însă că poate afla sprijin la Turci, ci merse la prietenii și rudele sale de dincolo de Olt, unde-l ajută socrul său *Neagu* și fiii acestuia. După îndelungate frământări, mergându-i când mai bine, când mai rău, el fu ucis în sfârșit lângă satul *Glogova* din Mehedinți, de niște boieri dușmani.

În locul lui, Ștefan încercase a pune pe un pretins frate al lui Țepeș și Radu-cel-Frumos, pe *Mircea*, dar la urmă rămase în stăpânirea țerii un alt pretendent, sosit din Ardeal, acel *Vlad Călugărul* împotriva căruia se plângea Țepeș la începutul Domniei sale și pentru descoperirea și uciderea căruia el se aruncase asupra părților ardeleni (1482).

Din acest nou vălmășag muntean se pare că Ștefan păstră însă și mai departe stăpânirea cetății *Crăciunei*, pe care o cucerise, tot în 1482, fiul său *Alexandru*.

Acest Alexandru, copil din tinereță al tatălui său, avea acum grija părților de la Miazăzi ale Moldovei, mai ales a celor dintre Siretiu și Munte. Fiind astfel păzitorul graniții de către Țara-Românească, el își avea reședința în *Bacău* și supt îngrijirea și cheltuiala lui s'a clădit biserica cea veche a Bacăului, precum și aceia din satul *Borzești*. Dar straja pe care o făcea Alexandru în părțile acestea de la Sud ale țerii nu fu în stare să afle sau să preîntâmpine primejdia cea nouă a Turcilor care se abătu asupra Moldovei.

5. Sultan era, la 1484, fiul cel mai mare al lui Mohammed al II-lea, *Baiezid*, care izbutise, în sfârșit, după îndelungate frământări, să înfrângă pe fratele său *Gem* și să-l silească a fugi la creștini în Apus. Baiezid era un bun îngrijitor al oștirii, la care ținea tot așa de mult ca și marele Sultan Mohammed, dar gândul nu-i stătea la cuceriri. Pentru a-l face să plece asupra Moldovei, trebui o răscoală a ienicerilor, cari nu mai voiau să asculte de un Împărat ce nu era în stare a li asigura biruințile și prada. Atunci cu o oaste

mică, dar setoasă de luptă și jaf, porni Baieziid spre *Chilia* și *Cetatea Albă*. Ștefan se trezi deodată cu Turcii pe pământul său: în *Iulie 1484* căzu Chilia, iar la *4 August* Cetatea-Albă se dădu Sultanului.

Niciodată aceste două „chei” ale Moldovei de Miazăzi nu mai intrară în mâinile Moldovenilor. Ștefan însă nu se hotări lesne să lase bogatele și folositoarele cetăți în stăpânirea păgânilor. În zădar ar fi stăruit la Unguri: regele Matiaș, încurcat în multe afaceri, mai ales în războiul cu Austria, și îmbătrânit înainte de vreme, nu putea să se ție de invoiala din 1475. Rămânea regele Poloniei, care era încă, pe vremea aceia, Casimir, și el om în vârstă și, pe lângă aceasta, cârmuitor blajin, bucuros să steie în cu-prinsul graniților sale.

În anul următor după cucerirea cetăților dela Miazăzi, Ștefan se duse la *Colomeia*, în Pocuția, pentru a face însuși închinarea către regele Poloniei (până atunci actele sale de închinare față de Poloni fuseseră făcute numai prin delegați). În această clipă, beii dela Dunăre, cu Ali Hadâmbul, beglerbegul Rumeliei, întraseră 'n Moldova, aducând pe un domnișor căruia i se zicea *Hrūet*. În lipsa lui Ștefan, acești Turci, mai ales din părțile Chiliei și Cetății-Albe, prădară și Suceava.

Ajutorul Polonilor se arată însă de foarte puțin folos. Cel mai îndrăzneț fiu al regelui Casimir, *Ioan-Albert*, veni mai târziu în părțile de dincolo de Nistru și se luptă cu Tatarii. Dar aceasta nu ușură mult situația lui Ștefan.

Câteva cete de călări poloni veniră însă în țară chiar dela început și se puseră supt comanda Domnului Moldovei. Aceștia biruiră întâiu pe vecinii lui cei noi, Ischender Mihalogli (Mihalogli înseamnă „fiul lui Mihail”) și *Bali-beg*, fiul lui

Malcociu, în marginea lacului *Cătlăbuga*, din Basarabia-de-jos, în apropierea teritoriului (turcește „raià“) Chilieii.

Peste câteva luni, aceiași Turci, pătrunzând în Moldova pe vreme de iarnă și urmând calea lui Mohammed al II-lea la 1476, ajunseră până la satul *Șcheia*, din părțile Romanului, cu același pretendent Hruet: aici însă acesta și pierdu capul, și astfel begii nu mai avură cine să-i întetească pentru a năvăli asupra lui Ștefan (Mart 1486).

6. De la o vreme, însă, relațiile cu Turcii se făcură mai bune. Ștefan vedea că orice silință a lui nu-i mai putea da înapoi cea ce pierduse în 1484; pe de altă parte, în luptele care se deschiseră îndată în preajma lui, atât pentru moștenirea regelui Matiaș, cât și pentru a lui Casimir din Polonia, el avea de apărut interese pentru satisfacerea cărora se putea plăti haraciul Turcilor și face daruri dregătorilor împărătești de la graniță.

Regele Romanilor, *Maximilian*, fiu al Împăratului Frederic, nu izbuti să ieie Ungaria, cu tot sprijinul pe care l avu dela Ștefan. În această țară se așezase un fiu al lui Casimir, blând, molâu și fricos, *Vladislav*, împotriva căruia Domnul Moldovei ajutase pe însuși fratele lui, principele *Casimir*. În Ardeal, Ștefan păstra și Cetatea-de-Baltă și Ciceul, unde porunciră și mai departe pârçălabii lui. De aceste cetăți, și mai ales de cea d'întâiu, era legat câte un număr de sate, care alcătuiau ca un adevărat Ținut.

6. Aceste Ținuturi erau cârmuite întru toate după datina moldovenească, ba încă, pentru a fi de ajutor sufletesc Românilor din aceste părți, Ștefan făcu să se clădească pe apa Someșului, în satul *Vadului*, o frumoasă biserică în stil gotic, unde așeză un Vlădică. Acest Vlădică atârna de Mitro-

politul de Suceava (biserica din Vad există și până astăzi). Tot acest unghiu ardelenesc al Ciceului, până în marginea domeniului săsesc al Bistriței, era în stăpânirea Moldovenilor. Dacă împrejurările ar fi fost mai prielnice, cu acest teritoriu și cu drepturile întinse pe care Ștefan le avea în Secuime, ar fi fost cu puțință a câștiga *întreg Ardealul răsăritean* și a-l anexa în chip statornic la Coroana Moldovei.

XXVI.

Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Polonii și sfârșitul Domniei lui.

I. Față de Poloni, Ștefan avea să reclame pământul pe care înaintașul său Iliăș îl părăsise, — făgăduind și înapoierea țerii Sepenicului —, adecă Pocuția.

Încă înainte de a se sui pe tron noul rege polon, Ioan-Albert, o fire pornită și nebunată, ascultând în toate de un curtean al lui italian, care-l îndrepta spre lucruri mari, Ștefan pătrunse 'n Pocuția și o luă în stăpânire (1490). Ioan-Albert nu putea să rabde multă vreme această umilință și să primească o pagubă așa de însemnată ; deci în anul 1497, sfătuit de acel Italian al său de casă, Buonaccorsi, el făcu proiecte mari, și pe urma lor, începu o expediție 'mpotriva Moldovei.

La început, însă, tânărul rege polon nu se arătase ca un dușman al lui Ștefan ; din potrivă, îi făgădui să-l ajute a lua înapoi Chilia și Cetatea Albă. Zicea că voiește să pătrundă în părțile bășărăbene și de acolo să se îndrepte asupra raialei turcești dela Dunărea-de-jos. Când oștile polone intrară însă 'n țară și Ștefan trimise boieri ca să

li arâte calea, se văzu că, în loc să se îndrepte spre Răsărit, ele apucă drumul *Sucevei*. Îndată cetatea de căpetenie a Moldovei fu asediată.

Albert credea s'o cucerească răpede ca să poată așeza într'însa pe fratele său *Sigismund*, singurul copil al regelui Casimir care rămăsese până atunci fără stăpânire.

Ștefan prins pe neașteptate, își strânse oastea în Roman. Când avu pe ai săi adunați pentru războiu, el nu se grăbi să-i arunce spre Suceava, știind

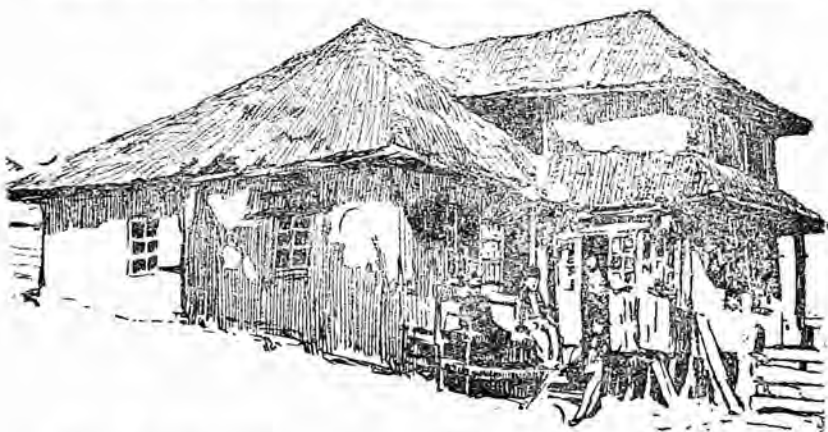

Fig. 25. Casă veche de oraș moldovenesc (în Basarabia de astăzi).

bine că cetatea este în stare să se împotrivească, așa cum o întărise în aniî din urmă, unui dușman oricât de puternic. Peste câțva timp însă Ioan-Albert văzu că nu se poate isprăvi nimic și fu bucuros de amestecul fratelui său din Ungaria și mai ales al puternicului Voevod din Ardeal, *Bartolomeiu Dragffi*, din neamul Voevozilor din Maramurăș, care ceru lui Ștefan să se poarte creștinește, iertând jiguirea ce i se adusese, și să se împace deci cu Polonia.

Învoiala se făcu. Oastea năvălitoare trebuia să urmeze un drum anume pentru a nu prăda țara. Polonii, bucuroși că se întorc, zburdară însă încotro voră, fără ca regele să încerce a-i opri.

Atunci Ștefan se luă după dânșii și-i prinse 'n codrul cel mare al *Cozminului*, din Bucovina. Ajunși la strâmtoare, cavalerii, între cari se aflau și *Teutoni*, vasali ai regelui, fură 'n mare parte nimiciți. Ajutoarele venite din Polonia au fost biruite apoi la *Lentești*, în țara Sepenicului. Biruința cea mare a fost însă cea din codrii Cozminului, și, astfel, ziua de *Sfântul Dumitru (26 Octombrie) 1497* este una din zilele cele mari ale neamului nostru.

2. Pedeapsa vecinilor răi nu se opri aici. Ștefan dădu în sfârșit, după cum i se cerea de multă vreme, drum Turcilor și Tatarilor spre Polonia. El însuși merse, dar numai cu ostașii săi, fără să se amestece cu păgânii, departe spre hotarele Pocuției. Moldovenii lui se înfățișară supt zidurile puternice ale *Liovului*. Această nemiloasă pradă a Poloniei ținu până în luna lui *April 1499*, când în sfârșit trufia lui Ioan-Albert cedă înaintea puterii Domnului Moldovei și primejdiei pe care el putea s'o aducă asupra regatului. Pacea aceasta cuprindea din partea Polonilor recunoașterea că Ștefan este *Domn de sine stătător*, neavând să asculte de nimeni; o parte și alta, de o potrivă de îndreptățite, se unesc pentru a se lupta, întâmplător, împotriva Turcilor, fiind ajutați de regele unguresc Vladislav.

Pe atunci nu mai trăia Domnul muntenesc Vlad Călugărul, — om pașnic și bun, slăbit de vârstă și deprins ca din tinerețe să trăiască o viață de creștin îngăduitor față de acei cari-l încunjurau. Ii urmasa în Domnie, la 1495, fiul

său *Radu*, care nu mai era tânăr. Nici acesta nu se arătă bun de războiu, căci, îndată după suirea lui în Scaun, el se îmbolnăvi greu de podagră, așa încât, ani întregi de zile, a fost purtat în căruță prin locurile pe unde mergea ca să împartă dreptatea. Și cu Vodă-Radu a trăit deci Ștefan în bună pace.

Odată numai, în 1499 chiar, una din căpeteniile lui Ștefan, *Boldur*, înaintă asupra *Chiliei* și *Cetăței-Albe*, răsplătind prin jafuri nouă jafurile vechi săvârșite de Turcii de acolo asupra Ținutului de odinioară al Moldovei.

Acesta nu era însă războiu în adevăratul înțeles al cuvântului. În zădar i se vorbi lui Ștefan de planurile mari pe care le fac creștinii pentru nimicirea puterii turecești. El era destul de bătrân și învățat prin nenorociri ca să știe ce trebuie să creadă.

În anii lui de bătrânețe o singură dorință avu Ștefan: să-și întărească stăpânirea în Pocuția și să smulgă de la regele Poloniei recunoașterea acestei stăpâniri. În 1502, toamna, îndată după moartea lui Ioan-Albert, nemai recunoscând tratatul din 1499 și față de urmașul acestuia, *Alexandru*, care era totuși un vechiu prieten al Moldovenilor, Ștefan puse mâna pe întreg Ținutul asupra căruia avea drept. Pretutindeni *Rușii* de lege ortodoxă îi primiră cu bucurie; pârçalabul moldovean și vameșul se așezară 'n toate cetățile țerii până la Haliciu. Regele Alexandru nu putu să găsească niciun sprijin împotriva Moldovenilor: cu Turcii și cu Tatarii Ștefan stătea în pace și ei nu cutezau să încerce ceva împotriva lui; depărtatul *Țar al Moscovei*, *Ivan*, era încuscrit cu Domnul Moldovei, prin căsătoria fiicei lui Ștefan, Elena, cu moștenitorul său.

Situația cea nouă creată în Pocuția prin puterea armelor moldovenești rămase deci neatinsă.

4. Acestea erau hotarele, legăturile și puterea lui Ștefan când căzu bolnav de podagră și, adăugându-se suferințele pe care i le cășuna vechea rană căpătată supt zidurile Chilieii, el muri în Suceava, ca Domn liniștit și glorios, biruitor asupra dușmanilor și respectat de prieteni, ascultat de boieri și iubit de țară, la *I-iu Iulie 1504*.

XXVII.

Cultura supt Ștefan-cel-Mare.

1. Domnia lui Ștefan înseamnă și o vreme de bogăție, de lumină, de muncă a cărturarilor și a meșterilor celor buni în Moldova. Orașele, care începuseră a se înjgheba pe vremea lui Alexandru-cel-Bun, crescură mult ca însemnătate în vremurile lui, cu toate întâmplătoarele prădăciuni din partea Turcilor, a Tatarilor, Ungurilor și Polonilor. În fiecare din aceste orașe, întemeiate mai mult după datina *Nemșilor din Galiția* decât după aceia a Sașilor din Ardeal, stătea ca ocârmuitor un *șoltuz* (nemțește *Schulteiss*; vorba *șoltuz* e după polonește; la Munteni se zicea: *judes*) și un număr de *pârgari* (nemțește *Bürger*); ei țineau un *caiaștif* al târgului, aveau *Scaun de judecată* și trebuiau să fie față la statornicirea de hotare și la recunoașterea proprietăților disputate. Ici și colo, Domnul își avea însă locșitorul său care se numia *vornic* sau *ureadnic*, *dregător*. Unde era cetate, puterea o exercitau, în numele Domnului, cei doi *pârcălabi*. Dar firește că în orașele care se alcătuiseră 'n umbra cetății pârcălabii n'aveau nimic a face, ci rosturile se săvârșiau aici prin magistrați municipali, ca în Polonia.

Aceste orașe moldovenești nu erau încunjurate cu ziduri ca orașele din Apus, și dacă Domnul li dădea un *hrisov*, acesta privia mai puțin drepturile decât hotarele. O ade-vărată viață orășenească, cu orașe neatârinate, nu s'a putut desvolta în Moldova, unde puterea Domnului a fost cu mult prea mare pentru aceasta.

În anumite locuri, ca în Botoșani, în Lențești, se țineau *târguri* (*iarmaroace*; cuvântul, care se întrebuițează în Moldova, vine din germ. *Jahrmarkt*; iar bâlcu, care-i corespunde în Muntenia, e bucsu, ung. *pelerinagiu* la un hram;

odată se zicea, după slavonește, *nedei*; la Munteni se mai zice: *sbor*, *sobor*, *adunare*), și astfel satele acestea au ajuns cu vremea să se înalțe la însemnătatea de orașe.

2. Negoțul *Liovenilor* cu țerile răsăritene se purta necontentit prin Moldova lui Ștefan-cel-Mare, care și el încheiase un tratat de comerț cu Lembergul. Banii poloni curgeau din bielșug în Vistieria Voevodului. Ca să-și arăte puterea și neatârnairea. de mult Domnii Moldovei începuseră și ei *a bate bani* după asămănarea celor din Polonia, precum în Muntenia Domnul bătea bani asămănători cu cei ungurești. Moneda moldovenească, cu inscripții chirilice sau latine, purta ca semn osebitor stema

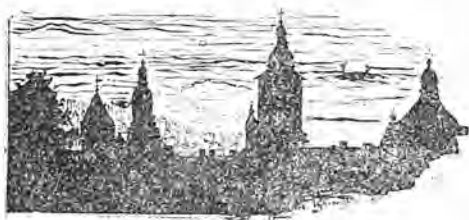

Fig. 26. Mănăstirea Neamțului.

sau herbul țerii, care se vede și în *pecetea* Domnului pusă pe ceară și atârnată în josul hrisoavelor scrise pe pergament. Este capul de bour purtând între coarne o steluță, și având, de o parte și de alta, soarele și luna, pe când cea munteană are la început vulturul, apoi corbul așezat pe o culme de munte și ținând dela un timp în plisc crucea răsăriteană.

3. Ștefan, mai mult decât Alexandru-cel-Bun, a făcut rânduială între boierii săi: acumia Moldovenii aveau aceiași boieri ca și Țara-Românească, afară de stratornici (stratornicii erau înlocuiți prin pârcălabii multelor cetăți). Unele regătorii speciale moldovenești au dispărut cu vremea.

4. În *ordinea bisericească* Mitropolitul avea supt ascultarea sa un episcop al Țerii-de-jos, care stătea în *Roman*, înlocuind, va să zică, pe episcopul catolic care stătuse odinioară în cetatea Milcovului și în Bacău ¹.

Între anii 1463 și 1472, Ștefan mai făcu o episcopie, pentru țara Sepenicului și, întâmplător, pentru părțile Pocuției, dacă ar ajunge să le stăpânească. Această episcopie nouă este în legătură cu Scaunul de Vlădici din schitul cel vechiu al *Rădăușilor*, unde erau îngropați atâția dintre Domnii cei d'întăiu ai Moldovei. Ștefan a făcut o mare biserică de piatră aici și a pus să se așeze lespezi de mormânt

Fig. 27. Vechea pecete latină a Băii.

de jur împrejurul clădirii, pentru înaintașii și rudele sale morți până la cei d'întăiu ani ai veacului al XV-lea ².

¹ Scaunul acestui *episcop latin* a fost restabilit în mai multe rânduri, ca și acela din *Argeș*, în Muntenia, ca și, une ori, acela din *Severin*, de Papa; dar episcopii au fost mai mult de formă: în Țara-Românească nu erau catolici mai mulți decât în Câmpulung și Târgoviște; iar, în Moldova, de religia catolică se țineau, afară de negustorii în trecere, numai țeranii unguri din părțile Romanului și Bacăului. Scaune de episcopi catolici au fost și la Siretiu și Baia (Poloni), la Cetatea-Albă (Italieni).

² Biserica se păstrează și astăzi cu toate aceste pietre de mormânt. Așa s'a făcut la Biserica Domnească din Argeș cu Domnii din veacul al XIV-lea, măcar, ale căror morminte au fost găsite în 1920 de d. Virgil Drăghiceanu.

Până la dânsul, Moldova avea numai patru *mănăstiri*: *Neamțul*, a lui Petru Mușat (fig. 26), *Pobrala*, cam din același timp cu *Bistrița*, întemeiată de Alexandru-cel-Bun, ca să-i fie lăcaș de mormânt (acolo a fost îngropat și fiul, numit după Alexandru-cel-Bun, al lui Ștefan-cel-Mare, Alexandru), și *Moldovița*, așezată într'o vale bucovineană, în partea de Apus a țerii, aproape de munți, Ștefan-cel-Mare a înnoit sau a întărit toate mănăstirile cele vechi: ele se văd astăzi așa cum le-a lăsat el sau vre unul din urmașii săi, iar nu în forma lor cea veche. Pe lângă aceasta

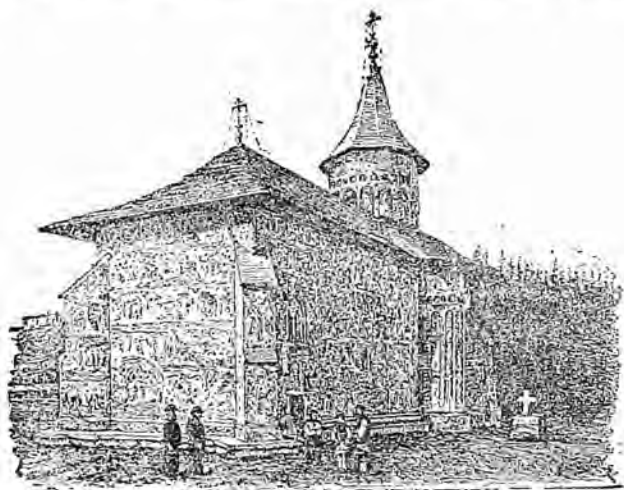

Fig. 28. Biserica din Voroneț.

el a început a zidi clădiri bisericesti nouă. Astfel a făcut pentru pomenirea biruinții sale asupra Tatarilor cea mai mare mănăstire din țară, *Putna*, pe malul râulețului cu același nume, nu tocmai departe de Rădăuți. De dânsul au fost întemeiate și mănăstirile *Humorului* și *Voronețului* (fig. 28), așezate în apropiere una de alta, și ele în văile frumoase ale aceleiași țeri bucovinene.

Dar Ștefan a căutat să împodobească cu *biserici* frumoase mai ales orașele și târgurile sale, și lângă fiecare biserică, firește, erau și *Curțile domnești*, unde obișnuia să petreacă el o parte din an în rătăcirile lui prin țară. Avem astfel clădiri bisericesti de-ale lui, afară de reparația ce va fi făcut la biserica cea veche a *Mirăușilor* din Suceava și la

aceia de pe dealul Siretiului, la Dorohoiu, apoi la Păpăuți, lângă Botoșani, la Baia, la Hârlău, la Iași (Sf. Nicolae cel Domnesc), la Vasluiu, la Huși, la Piatra, la Bacău, la Râmnicul-Sărat chiar, în Țara-Românească. Apoi în *sate*, ca Reusenii, Bădăuții și Pătrăuții (fig. 29) (în Bucovina), Cotnariu (în Iași), Scânteia (în Vasluiu), Războienii (în Neamț), Borzeștii (în Bacău). Astfel de biserici sunt ridicate de obicei pe locuri unde zac voinicii lui căzuți în luptă cu deosebiții dușmani ai țerii.

5. Bisericile lui Ștefan-cel-Mare sunt clădite din piatră bună, tare și deasă și din cărămidă, care nu se acopere cu tencuială, ci, stând alături cu piatra, ajută la frumuseța

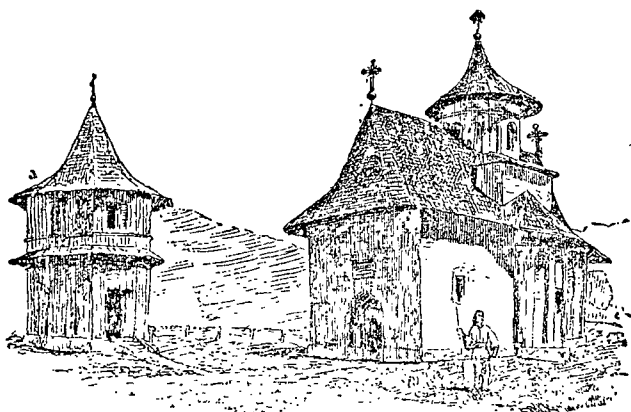

Fig. 29. Biserica din Pătrăuți.

clădirii. Ele cuprind un *pridvor*, o tindă a femeilor (*pronaos*), biserica propriu-zisă, *naosul* și *altarul*. Unele n'au nici *tur-nuri*, și clopotele sunt așezate într'un turn, deosebit, care e în legătură cu zidul de împrejmuire; așa se vede turnul de la Păpăuți sau turnul de la Piatra. Chiar când un turn supțire se ridică pe o potrivire arhitectonică specială a acestor clădiri, el este de tot mic și nu poate sprijini greutatea arămii, așa încât este pus numai pentru frumuseță. Bisericile sunt împodobite pe din afară cu *discuri de small*, lucrute în țară, de bună samă lângă Baia; aceste discuri, rotunde, cu marginea ridicată în afară, înfățișează 'n relief chipuri de zmei încununați, de luptători, de dobi-

toace ciudate, precum și stema țerii; unele sunt galbene, brune, altele verzi sau albastre. Ele se așează supt streșină și într'un singur șir lung care încunjură biserica. Le mai vezi pe marginea de sus a turnului, și, în sfârșit, în colțurile unde se întâlnesc arcele de cărămidă scoase în relief care împodobesc clădirea pe laturi.

Păreții se razimă adese ori pe picioare de zidărie care se numesc *contraforturi*. *Ferestrele* sunt lucrate din piatră săpată, cele de la pridvor înfățișează une ori arcuri și nervuri ca în bisericile gotice ale Apusului. Cadrele celor de pe laturi sunt alcătuite însă din linii care se taie între dânsele 'n unghiul drept. Ușa internă spre pronaos are linii mai înalte și îndrăznețe, care se întâlnesc în formă de arc sfârâmat sau de ogivă. Meșteri *sasi* au lucrat, fără îndoială, după datini apusene, la aceste clădiri, dar, de o bucată de vreme, meșteșugul a fost cunoscut și practicat și de Români.

6. Ca o podoabă însemnată a vechii arte românești trebuie să se privească și frumoasele *inscripții*, săpate în piatră, ce se pun de-asupra mormintelor, cu slove tot atât de elegante, trase în stil gotic, iar, pe lângă ele, la mijloc, fel de fel de înlănțuiri de frunze ascuțite. Ștefan a pus inscripții la toate bisericile sale, și, oriunde știa că zace vre-un membru al familiei sale, a făcut să i se așeze pe mormânt o piatră de amintire. Și unele și altelē sunt printre cele mai strălucite monumente de artă pe care le au, nu numai țara noastră, dar, în general, părțile din Răsărit, în care a pătruns, pe o cale sau pe alta, și influența Apusului.

7. Din odoarele pe care Ștefan le-a dăruit bisericilor sale, puține s'au păstrat numai, după atâtea prădăciuni pe care au avut să le sufere. Rare ori mai întâlnim câte o *cruce* de la dânsul, purtând, în litere slavone de toată frumuseța, însemnarea numelui lui și a anului când s'a făcut darul. La Putna, din Bucovina, în vestita mănăstire, se mai poate vedea încă *perdeaua* cusută cu fir care acopere groapa Doamnei Maria din Mangup înseși, purtând cununa împă-

rătească; e înfășurată într'o lungă haină ce ajunge până la pământ, având ochii închiși ca în mormânt. Multe asemenea acopereminte ori perdele de altar s'au nădud.

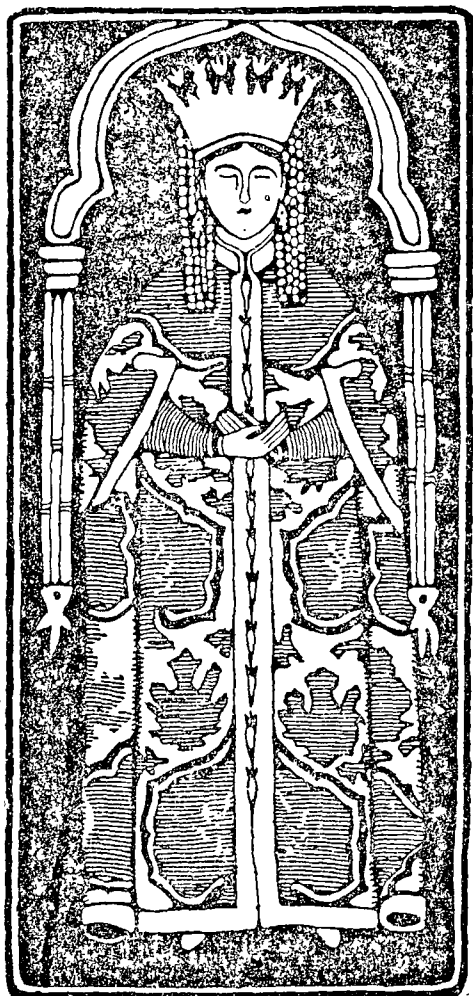

Fig. 30. Măria din Mangup.

8. Pe vremea lui Ștefan-cel-Mare nu se scria *literatură* în românește. Cărțile sfinte erau în limba *slavonă* ca și în-

treaga lor tâlcuire sau lămurire, și iarăși ca și însemnările care pomeniau istoria Moldovei. Numai în unghiul de Nord-Est al Ardealului și în părțile maramurășene vecine cu dânsul pătrunsesse înrăurirea *curentului husit* (al lui Ioan Hus din Boemia), care țintia către tălmăcirea Cuvântului lui Dumnezeu, deci a Bibliei întregi, a Vechiului ca și a Noului Testament, în limbile vorbite și înțelese de popor. Un cleric din acele părți a dat deci pentru întâia dată în românește o *Biblie*, care este încă noduroasă 'n formă și încurcată. Cartea lui a fost copiată de unii și alții, dar nu atât pentru a fi întrebuințată 'n biserici, cât mai mult pentru cetirea acasă. Când preoții voiau să se slujească de Psalmii sau de Evanghelia în românește, atunci se adăugia forma slavonă pe lângă aceia, scriind, spre osebire, ce era într'o limbă cu roșu și ce era în cealaltă cu negru. În biserici nu se îngăduia, în adevăr, a se ceti 'n altă limbă decât în limba sfântă, care era limba slavonă.

Manuscripte de acestea s'au găsit la *Voroneț*, *Șcheia* și în alte părți, și ele poartă une ori pomenirea locului unde au fost descoperite.

Dacă nu aveam o literatură românească a noastră, cărturarii cari învățaseră limba slavonă de la ucenicii lui Nicodim scriu cu sârguință în mănăstirile din toată românia, dar mai mult decât oriunde, acum în Moldova. În această privință este vestită *mănăstirea Neamțului* (fig. 26) care ni-a lăsat cărți sfinte și cărți bisericești, precum și cărți de istorie sau de cuprins amestecat, în limba slavonă. Aceste cărți sunt scrise într'o caligrafie de toată frumuseța, cu slovele drepte și mari, pe hârtie lucioasă răsăriteană sau pe aspră hârtie din Apus. De-asupra capitolelor de căpetenie și a cărților din care se alcătuieste fiecare volum este făcut un *frontispiciu*, țesut din linii ce se împletesc între dânsule și sunt împodobite pe margene cu flori de scaiu; astfel de frontispicii pot să fie făcute și în deosebite colori.

Tot așa de frumoasă ca și scrisoarea este *legătura* acestor cărți, pe care o făceau călugări meșteri. Legătura unei cărți se alcătua din două plăci de argint bătute pe scânduri de lemn : pe ele se înfățișau, în lucru făcut cu ciocanul, și Mântuitorul înălțându-se pe un câmp împodobit cu flori sau cu linii punctate. Plăcile se 'nchid în față cu chiotori de argint, iar în dos ele sunt prinse prin lanțuri de același metal, care fac un fel de platoșă.

XXVIII.

Cultura în Țara-Românească.

I. Țara-Românească, fiind neconținut în stare de războiu și neputând găsi, dela înlăturarea lui Vlad Țepeș înainte, liniștea trebuitoare, n'a înaintat ca Moldova, nici în bogăție, nici în artă. Orașele rămaseră tot niște așezări foarte puțin înjghebate și locuite de oameni cari nu se îndeletniciau numai cu negoțul. *Argeșul* decăzuse foarte mult, *Târgoviștea* singură, veche așezare românească în legătură cu un târg care se ținea în anumite zile ale anului, ajunsese, în cursul veacului al XV-lea, la o mare însemnătate: Domnii stăteau une ori acolo, dar reședința lor era mult mai puțin statornică decât aceia a Domnilor Moldovei. Astfel de Scaune domnești mai erau și altele, ca *Târșorul* (azi sat în Prahova; Ploeștii sunt de obârșie mai târzie), *Gherghița* (mai târziu sat de ostași, așa-numiții Roșii, după îmbrăcăminte; azi, iarăși, sat, de și are biserică dela Matei-Vodă Basarab); *Floreștii* (sat în Ilfov, unde a locuit foarte mult Basarab-cel-Bătrân). Lui Radu-cel-Frumos i-a plăcut mai mult să steie în cetatea *Bucureștilor*, fiindcă era mai aproape de ocrotitoriș săi dela Dunăre, Turcii.

Gurgiul fusese pierdut pentru mult timp în mâna puternicilor dunăreni, cari aveau în mâna lor și cetatea *Turnului*, cu tot locul încunjurător. *Brăila* se mai ținea până pe la 1540 în stăpânirea Domnilor munteni, și aceasta-i mai ajuta să sprijine sarcina războaielor și datorii domnești.

Cât privește Oltenia, aceasta era mai mult o țară de sate. Din capitalele de județ pe care le întâlnim în vremurile mai nouă, niciuna nu avea atunci altă situație decât aceia de sat. *Cerneșii*, vechiul Scaun de isprăvnicie al Mehedin-

țului, e un fost sat de lângă Cerna; *Târgu-Jiului* nu ființă încă pe atunci; oraș nu era nici la *Râmnic*, în marginea Oltului, al cărui nume arată numai existența unui iaz (râmnic) cu vechi pescării domnești. În sfârșit *Craiova* era numai satul neamului de boieri din care Basarab-cel-Tânăr și-a luat soția, Neaga, prin urmare moșia Vornicului Neagu, tatăl acelor puternici stăpânitori de pământ și conducători de țară cari au fost așa-numiții *boieri craiovești*: *Barbu, Pârnu, Danciu, Radu*. Craioveștii ajunseră a hotărî asupra Domniei, și, de la o bucată de vreme, *Bănia Severinului* se afla mai mult în mâinile lor. Barbu a fost, vreme îndelungată, Ban oltean și a lăsat aceste rosturi fraților săi și altor rude ale sale.

Pentru că Oltenia era mult mai liniștită decât Țara-Românească, negoțul cu *Sibiul*, fără să aibă însemnătatea aceluia cu Brașovul, era mai asigurat decât celălalt. Numai arare ori Turcii, în amestecul lor dincoace de Dunăre sau în Ardeal, luau drumul de la stânga Oltului. Astfel Craioveștii putură face pentru ridicarea Bisericii, pentru înaintarea culturii și dezvoltarea artei, pentru pomenirea neamului lor ceia ce nu erau în stare a face, din cauza veșnicelor frământări, Domnii de dincolo de apa Oltului.

2. Acolo, în Țara-Românească, după Mircea, care făcu mănăstirile *Cozio*, în Vâlcea, și *Cotmeana* în Argeș—, păstrată astăzi în forme destul de schimbate—, singur *Radu-cel-Frumos* a întemeiat o mănăstire, mănăstirea *Tânganului*, care s'a surpat cu vremea ¹.

Snagovul trece ca o ctitorie a lui Vlad Țepeș, și în singura biserică rămasă pe ostrov se arată un mormânt acoperit cu o piatră fără inscripție, care mormânt ar fi al cumplitului Domn; însă Vlad a găsit mănăstirea întemeiată de alții, și el s'a mulțămît numai s'o întărească pentru a putea fi un loc de adăpost în zile de primejdie. Din potrivă, dincolo, în părțile oltene, Craioveștii fac frumoasa biserică din *Strehaia*, ce pare să fi fost pe atunci reședința Banilor. Această biserică, așezată astăzi într'un târg din zilele noastre, în părțile nord-estice ale Mehedințului, s'a prefăcut pe urmă de un urmaș al lui Basarab-cel-Tânăr, *Vodă-Matei* din veacul al XVII-lea, dar se vede și acuma

¹ În locul ei se află, în satul cu același nume din Ilfov, numai o biserică nouă fără niciun fel de frumuseță. Tânganul se păstra încă pe la 1650.

chîpul ctitorului, din neamul Vornicului Neagu. În județul vecin al Jiiului-de-Sus (Gorj), la Răsăritul lui, Craioveștii clădîră o mănăstire, cu mult mai frumoasă decît aceia a Strehăii, *Bistrița*, lângă apa de munte cu acest nume, în vecinătatea unor înalte dealuri împădurite. Aici în biserică mare, cu forme bizantine, care a fost dărâmată pe la 1840 și înlocuită cu alta, aduseră puternicii boieri ai Oltului moaștele *Sfântului Grigore Decapoliul*, pe care le cumpăraseră cu sume mari de bani din Serbia și care se păstrară la început în sicriu de lemn scump, iar pe urmă, pe la 1650, în altul de metal, lucrat frumos cu ciocanul.

3. Aici, la Bistrița, se așezară călugări cu mult mai învățați, cu mult mai destoinici, cu mult mai harnici ca aceia din Tismana. Astfel, rostul Tismanei vechi, al ctitoriei lui Nicodim și Vladislav-Vodă, trecu asupra acestei mănăstiri mai nouă. În Bistrița s'au scris în urmă multe cărți frumoase, și o parte din ele au fost scăpate de peire și sunt păstrate 'n Muzeul din București. Ele pot să stea alături, de și nu le ating întru toate, cu cărțile care se lucrară de alți călugări din aceste timpuri în mănăstirea moldovenească a Neamțului.

4. Numai după ce vremea turburărilor, a izgonirilor de Domni, a învrăjmășirilor dintre tată și fiu sau frate și frate încetă, după ce se făcu liniște în buna cărmuirea evlavioasă, îngăduitoare față de orice vecin, a lui *Vlad Călugărul*, care nu-și uitase tinereța petrecută în chiliile de mănăstiri și rugăciunile către Domnul îndurător, Țara-Românească începu să se înjghebe mai bine în ce privește orașele și târgurile, precum și'n ce privește viața culturală și arhitectura. Vlad însuși a fost un întemeietor de mănăstiri: el a clădit schitul *Babelor* și mănăstirea *Glavaciocului* (în părțile Vlășcii), unde i s'au așezat și oasele.

Cu mult mai rodnică a fost activitatea fiului acestui călugăr, mai călugăr în aplecări și fapte decît chiar tatăl său, — *Radu*. Acestuia i s'a zis Radu-cel-Mare, pentru evlavia lui binefăcătoare, pentru dorul cel mare ce-l avea de a înălța pretutîndeni biserici frumoase, de a sprijini pe meșterii cei buni și de a li da de lucru.

Până departe în Răsărit, la *Muntele Atos*, și aiurea, sunt atâtea clădiri și daruri care amintesc de numele lui. În țară ctiiar, acest Domn bolnav și bătrân înainte de vreme

a înălțat cea mai frumoasă dintre bisericile românești de până atunci, mai frumoasă chiar, în ceia ce privește scumpetea materialului și bogăția unor podoabe, decât bisericile lui Ștefan-cel-Mare.

5. Aceasta este mănăstirea din *Deal*, așezată de-asupra Târgoviștii, unde deci va fi petrecut mai bucuros decât aiurea, în preajma munților, Radu, Biserica e zidită după dașini răsăritene și venețiene, iar nu după cele gotice ale Sașilor din Ardeal și ale Germanilor din Polonia. Și ea are abside rotunzite, așa încât samănă cu o cruce al cării picior e pridvorul, laturile aceste abside, iar vârful altarul. În față și pe laturi ea se împarte printr'un brâu în două părți, așa-numite în arhitectură *registre* și fiecare din ele are un șir de firide rotunde: ușa se deschide în față, puține ferestre (două de fiecare parte) se văd pe margene. Trei turnuri, două mici în față, unul mai mare în fund, se razimă cu siguranță pe solida clădire, în care nu s'a întrebuințat alt material decât numai *piatră curată*, adusă cu greutate mare din depărtări, și ale cării lespezi sunt prinse strâns cu *scoabe de fier*. Margenile ferestrelor (odinioară), liniile de supt streășină ale turnurilor, brăul de la temelia acestor turnuri, frontispiciul de sus al bisericii, care se ridică în arc de-asupra liniei firidelor de sus, sunt toate împodobite cu săpături foarte fine, alcătuite din linii rotunde împletite: două medalioane săpate se găsesc sus, în mijlocul fațadei. De o parte și de alta a ușii, în sfârșit, într'o săpătură uimitor de netedă și de curată, cu cele mai bune slove chirilice, de săpătură venețiană, se cetește pisană sau inscripția bisericii: deci numele lui Radu, hramul și data întemeierii. Și aici un minunat cadru de sculptură decorativă încunjură pătratul care cuprinde scrisoarea.

Biserica era menită să fie locul de îngropare al lui Radu, dar urmașii lui n'au știut să-i înalțe un mormânt. Înșă Craioveștii au făcut unul în chip de sicriu pentru Vladislav-Vodă, înaintașul lui Tepeș, care nu li era rudă, dar ridicase neamul acestora la boierie și la putere. Mai târziu și alți Domni și-au găsit lăcașul de odihnă acolo.

6. Din vremea lui Radu-cel-Mare nu ni s'au păstrat, ca din vremea lui Ștefan, acoperișuri de mormânt frumos lucrate în fir, cruci însemnate cu litere slavone, discuri cu dobitoace minunate sau cu stema țerii. Dar, pe vremea

aceia, meșteșugul tipografiei, desăvârșit după jumătatea veacului al XV-lea de un German și introdus răpede în țerile de cultură ale Apusului, ajunse 'n sfârșit și în Răsăritul slavon, de care ne țineam noi în cea ce privește cultura. O *tipografie* s'a întemeiat în *Muntenegro*, țerișoară așezată în munții de lângă Marea Adriatică și supusă înrăuririi care venia din Dalmația și Albania venețiană. Mai târziu, Veneția ajunsese locul de tipar al cărților bisericești pentru toți creștinii răsăriteni cari întrebuițau în Biserică limba slavonă. Radu-cel-Mare știu să ispitească și să aducă la sine pe meșterul de tipar din Muntenegro, care era un simplu călugăr, *Macarie*. Tipărirea atunci nu se făcea cu multe slove și cu mașini puternice mișcate de motoare cu aburi, care se întrebuițează în zilele noastre; meșterul de tipar avea atâtea slove câte încăpeau într'un săculeț și niște cadre de lemn în care ele se strâneau foarte slab, așa încât jucau în voie. O coală se tipăria încet după cealaltă, și astfel lucrarea unei cărți putea să țină luni întregi de zile. Radu acoperi de binefaceri pe Macarie, care ajunse apoi și Mitropolit al Țerii-Românești, căci pe atunci locurile de episcop sau Mitropolit se dădeau unui cleric sau pentru viața lui sfântă sau pentru merite deosebite în cărturărie. Astfel prin Macarie și pentru Radu se tipăriră o sumă de lucrări slavonești, care se deosebesc, nu numai prin slova lor limpede, de tăietură venețiană, dar și prin frontispiciile împodobite, care sunt făcute întocmai după cele obișnuite 'n lucrările mănăstirești ale călugărilor caligrafi din Moldova sau Muntenia și le întrec une ori în frumuseță, de și, firește, nu se întrebuița decât cerneala neagră și roșie, și nu toate colorile care se puteau pune în manuscrise.

În Domnia lui Radu și a Domnilor îndată următori după dânsul, tipărul muntean, care era întemeiat și pentru Moldova și pentru Românii din Ardeal,— și nu numai pentru ei, dar și pentru cea mai mare parte a Slavilor din Peninsula Balcanică, — dădu un *Liturghieriu*, o carte de liturghie, care era de cel mai mare folos pentru preoți; apoi o *Carte de cântări în opt glasuri*, care se zice, după grecește, *Octoih* și, în sfârșit, o *Evanghelie* înfățișată așa cum trebuie pentru cetirea în biserică. Locul lor de tipar nu se arată, dar poate că Macarie și-a fost așezat teascul și slovele lui chiar în chiliile de la Mănăstirea Dealului la îndemâna Domniei. Cărțile s'au tipărit între 1508 și 1512,

și acele lucrări de cultură și artă au, de sigur, în dezvoltarea neamului nostru aceeași însemnătate ca și a unor bătălii câștigate împotriva dușmanului, căci în calea unui popor stă, în afară de dușmanul străin, și dușmanul, și mai îngrozitor, care e întunerecul, și înaintarea popoarelor nu se poate face decât biruind această putere drăcească.

7. Numai atâta ar fi în stare să îndreptățească numele de „Cel Mare” care s'a dat lui Radu. Dar el s'a mai făcut vrednic de recunoștința urmașilor printr'o faptă însemnată: până la dânsul viața bisericească a Țerii-Românești n'avea nicio orânduială și rămăsese astfel mult în urma vieții bisericești a Moldovei, pe care începuse a o statornici Alexandru-cel-Bun și o desăvârșise, într'o formă care s'a păstrat aproape și până astăzi, Ștefan-cel-Mare. Muntenia avea numai pe Mitropolitul din *Argeș*, iar Oltenia un episcop al *Severinului*, care rătăcia din loc în loc, când într'o mănăstire, când într'alta. (De sigur multă vreme el s'a oploșit în *Strehaia*.) Radu chemă însă la dânsul pentru a-i statornici ierarhia bisericească pe un fost Patriarh de Constantinopol, scos de Turci, *Nifon*.

Acesta era vestit ca om sfânt și avea oricum priceperea care trebuia pentru a săvârși o astfel de operă. El hotări ca Țara-Românească și părțile Oltului să aibă un singur arhiepiscop, care să stea, nu în vechea reședință din Argeș, ci în cea obișnuită a Domnului, deci în *Târgoviște*. Episcopul din părțile Oltului s'a supus duhovnicește celui din Țara-Românească. Deocamdată el stătea tot prin mănăstiri, și va fi fost adăpostit un timp la Bistrița; mai târziu numai, pe la jumătatea veacului al XVI-lea, începu să se așeze supt Cetățuia de lângă Olt a Râmnicului, iar biserica lui episcopală s'a întemeiat acolo numai ceva mai târziu, pe vremea Vlădicilor Eftimie și Mihail. Pentru părțile răsăritene ale Țerii-Românești se făcu apoi episcopia de *Buzău*.

Ținutul acesta buzoian avea o boierime care se zicea boierime de Buzău, în deosebire de boierimea din alte părți. Acești boieri erau însărcinați cu apărarea graniților de către Moldova și aveau în ascultarea lor satele de moșneni (țerani cu moșie, trăind slobozi de moșia lor), cari erau răspândiți cu pământuri, ca și „vitejii” din Moldova, pentru isprăvile lor războinice. În Buzăul foarte bine împorât, având o clasă de conducători mândră și dârză,

era, lucru firesc să se întemeieze o episcopie, chiar dacă nu se afla mai de mult datina unui Vlădică stândundeva prin poienile pădurilor, în fruntea călugărilor dintr'un schit de lemn, dar în legătură cu Scaunul catolic al Milcovului.

8. Aceasta este sarcina pe care a îndeplinit-o Radu-cel-Mare (*f* 1508), care, fără a fi purtat vre-o luptă, știind numai să asigure pacea, prin câștigarea dragostei tuturor și împărțirea unei dreptăți bune, s'a învrednicit să fie pus alături de contemporanul său Ștefan-cel-Mare. Până și Sultanul Baiezid al Turcilor a știut de dânsul și l-a prețuit, nu fiindcă meșese să i se închine și plătia tributul, ci fiindcă era om drept și destoinic. Când, trei ani după moartea lui Radu, ienicerii se ridicară împotriva Sultanului, învinuindu-l că este bătrân și bolnav, Baiezid li-a ținut o cuvântare, arătând că și fără să poată umbla și merge la războiu ajunge cineva a fi Domn vrednic, și a dat ca exemplu pe Radu-cel-Mare al Munteniei.

XXIX.

Țerile românești de la moartea lui Ștefan și Radu până la jumătatea veacului al XVI-lea.

1. După moartea lui Ștefan-cel-Mare și a Domnului muntean Radu, țerile noastre avură o viață care este în legătură cu activitatea de cârmuitor și apărător de țară a celui d'întâiu. Ștefan știuse a se face respectat de vecini și, prin urmare, niciunul dintre aceștia nu îndrăzni să tulbure Moldova în anii cari se strecurară îndată după moartea lui; pe de altă parte, el izbutise a se face ascultat de boieri, și nimeni dintre aceștia nu ar fi cutezat să steie împotriva fiilor și urmașilor lui. Pe când în Țara-Românească boierimea era mai mică și neastâmpărată: niciun Domn nu putuse să o facă a se pleca adânc înaintea lui: acolo era de așteptat un șir întreg de lupte pentru moștenirea lui Radu-cel-Mare, și rare ori vre unul dintre urmașii

lui ayu norocul să stăpânească atâta vreme, încât să poată lăsa o urmă veșnică a Domniei lui.

Fig. 31. Bogdan Orbul.

Urmarea împrejurărilor acestora deosebite a fost că Moldova în toate primejdiile și nenorocirile pe care-a avut să le înfrunte și ea de la o vreme, a rămas, până la 1538, numai într'o atârnare slabă de Împărăția turcească, pe când principatul muntean se coborî cu mult mai răpede în atârnare desăvârșită, în storcere nemiloasă și în umilință deplină.

Fig 32. Ruinele Cetății Neamțului.

2. Moștenirea lui Ștefan-cel-Mare a luat-o fiul său *Bogdan* (fig. 31), născut din căsătoria lui Ștefan cu fata, asemenea la chip cu tatăl, a lui Radu-cel-Frumos din Țara-Românească, Doamna Maria.

Fiul mai mare al lui Ștefan, *Alexandru*, care stătuse ca zălog la Poartă pentru credința tatălui său, murise de mai mulți ani. Alți frați ai lui Bogdan n'au trăit niciunul. Surorile n'aveau drept de moștenire, și astfel Bogdan urmă în liniște tatălui său. Încercările pe care le făcură Muntenii de a-i scoate înainte pretendenți, fură iute biruite. Nici din Ardeal n'a putut răsbate un pretendent în țară.

Bogdan era pe vremea tatălui său un fiu ascultător și întru toate supus. Îndată însă ce a scăpat din frâul acestuia, el își făcu planuri mari, de *în-cuscire cu regele Poloniei*, cerând acestuia pe una din surorile lui. Pentru o legătură regală ca aceasta, el era în stare să jertfească *Pocuția* și să primească, precum primise Alexandru-cel-Bun, o episcopie catolică, recunoscută de Curte, în țara lui. Neizbutind față de noul rege *Sigismund*, acela care era să domnească în Moldova dacă Ioan-Albert ar fi biruit la 1497, Bogdan se înfurie și năvălește în Polonia, încercând a lua iarăși în stăpânire *Pocuția* (1506). Altă dată (1509), el înaintează, lovind *Camenita*, din fața Hotinului, până la Haliciu și *Liov* și aduce înapoi clopote smulse din bisericile prădate, precum și o mulțime întreagă de Ruși, pe cari-i așează prin părțile Moldovei-de-sus¹.

Când Polonii încercară să-și răsbune, ei nu putură face o ispravă asemănătoare cu aceasta: războiul se mântui de la o vreme (1510) prin oboseala amânduror părților. Bogdan își găsi de alminteri o nevastă de țară, Anastasia, apoi, după moartea ei², luă pe alta, din neamul Domnilor munteni: fata lui Mihnea-cel-Rău se învoi a merge după Domnul Moldovei, de și acesta fusese rănit la un ochiu și i se zicea, prin urmare, *cel Orb*, adecă cel Chior. Pacea s'a încheiat poate și prin mijlocirea regelui Ungariei, ca și cea de odinioară dintre Ștefan și Regele Ioan-Albert.

3. Când Bogdan primi înțelegere cu Poloni, trecuseiă doi ani de la moartea lui Radu. Ungurii încercaseră să așeze în Scaunul Târgoviștii pe un

¹ Rușii cari locuiesc în număr mare Ținuturile de la Nordul Bucovinei: nu se coboară însă din acești Ruși aduși de Bogdan, cari s'au contopit de mult în mijlocul populației moldovenești, și este cu neputință a deosebi pe urmașii lor dintre Moldovenii ceilalți.

² E înmormântată la mănăstirea Dobrovățului.

ocrotit al lor fiul lui Basarab-cel-Tânăr, *Danciu*, dar Turcii dunăreni prinseră lucrurile mai în pripă, și, astfel, cu ajutorul lor, luă Domnia un fiu al

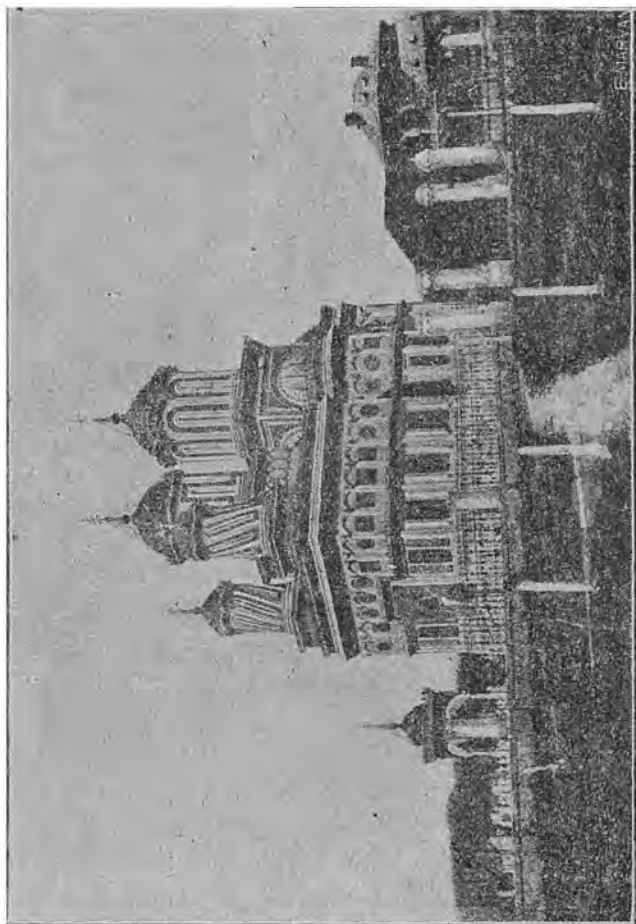

Fig. 33. Mănăstirea din Argeș.

lui Țepeș, nerecunoscut de tatăl său, *Mihnea*. Acesta sămăna cu părintele numai în ce privește cruzimea, dar nu și supt raportul vitejiei și al

științei de a cârmui o țară. La urmă, boierii, cari se săturaseră de călăi, îl gonesc în Ardeal, și aici Danciu, ajutat de un pretendent la stăpânirea Serbiei, *Iacșici*, omoară pe fostul Domn, care se făcuse *catolic*, și în clipa morții se găsea chiar lângă biserica cea mare săsească din Sibiiu.

Un nou Vlad, zis *Vlăduț*, fiindcă era de tot tânăr, fiu al lui Vlad Călugărul, e pus în Domnie de boierii răsculați. Dar Turcii dunăreni, înțețiți de boierii olteni, cari aveau în fruntea lor pe *Craiovești*, cărora li se mai zicea, fiindcă aveau Bănia, „Bănoveții“, iar mai târziu, fiindcă în fruntea lor stătea Pârvu, „Pârvuleștii“, năvălesc în țară, și bietul Vlăduț e prins și tăiat în marginea *Bucureștilor* (1512).

Acum se dădu o deslegare trainică întrebării despre moștenirea munteană prin aceia că boierii craiovești, cari nu puteau lua Scaunul pentru unul dintre dânșii, căci se cerea ca orice Domn să fie din osul Domnilor vechi, așezară în stăpânire pe nepotul lor, fiul lui Basarab-cel-Tânăr și al Neagăi, fata lui Neagu, pe *Neagoe*, care, ca Domn, își luă firește, ca și tatăl și bunicul său, ca și străbunul de la 1330, numele de *Basarab*, și fu Basarab cel mai nou, Basarab al IV-lea (fig. 34).

Însurat cu o coborâtoare din vechiul neam de Despoți al Serbiei, sfătuit și ajutat de puternicii săi unchi, sigur, prin darurile pe care le făcea, de îngăduirea Turcilor dunăreni din neamul Mihalogliilor, Neagoe Basarab n'a căutat să-și întindă stăpânirea în dauna nimănu. A trăit în pace cu Moldovenii și n'a cerut de la regele Ungariei, care era acum tânărul Ludovic, fiul lui Vladislav Polonul, nici de la Voievodul ardelean de pe această vreme, ce trăia aproape neatârnat, Ioan Zápolya, cedarea

feudelor ardeleni ale Domnilor munteni, Făgărașul și Amlașul.

Fig. 34. Basarab-Vodă Neagoe.

În stăpânirea lui de nouă ani de zile, el s'a a-

Fig. 35. Despina Milița, soția lui Basarab Neagoe.

sămănat, fiind poate și bolnăvicios ca și acesta, cu Radu-cel-Mare. Precum Radu făcuse mănăstirea Dealului pentru a-și afla loc de îngropăciune, și el, Neagoe, a înălțat altă biserică, pe care a căutat s'o facă mai strălucitoare decât cealaltă, și anume la Argeș (fig. 33): voise să despăgubească pe orășeni pentru pierderea Mitropoliei dându-li o mănăstire mai mare și mai frumoasă decât toate celelalte și așezând în ea egumeni cari aveau, mai la urmă, aproape drepturile unui Vlădică și erau socotiți chiar ca Vlădici, după datinile cele vechi, de către locuitori.

În această privință e bine să se fie minte că unul dintre cei d'intăiu egumeni, dacă nu chiar cel d'intăiu, a fost un fiu al lui Radu-cel-Mare, *Petru* în mirenie, *Paisie* ca egumen, iar, mai târziu, ca Domn, căci a ajuns să domnească, *Radu Paisie*, sau „*Petru de la Argeș*”, (fig. 36, 37, 38).

4. Mănăstirea de la Argeș este făcută, firește, din piatră, mai trăinică și decât mănăstirea lui Radu-cel-Mare. Are, ca și aceasta, ușa în mijlocul fațadei (pe când, la bisericile lui Ștefan-cel-Mare, intrarea se face pe laturi, în dreapta); și această biserică are două registre, dar firidele nu se văd decât în cel de sus, și ele încă se prefac în arce legate 'ntre dânsese, fiecare arc având supt el, în locul discurilor de smalt din Moldova, o frumoasă săpătură de piatră 'n formă rotundă sau pătrată. Supt brâu nu mai sunt deci firide, ci registrul este împărțit în pătrate, și fiecare cuprinde câte o fereastră cu una ori două deschizături, sau o falsă fereastră. Cadrele ferestrelor adevărate și ferestrelor false sunt toate numai o sculptură în piatră. Această biserică este aproape pătrată, având numai o ușoară rotundire la capăt, în dreapta și stânga altarului. Și ea ca și cea din Dealul Târgoviștii are un turn mare la mijloc și două în față, dar un al doilea turn mare este așezat în dosul celui din mijloc, deci de-asupra altarului. Și aici deosebitele linii sunt împodobite cu sculpturi, dar sculpturile sunt așa de multe și de bogate, încât acopăr toată partea bisericii ce se întinde de la arcele superioare în sus, prin urmare și întregimea turnurilor. Ca mij-

loc de podoabă mai trebuie să se însemne ca turnurile mici
din țară n'au fereștile drepte, ci oable, fiecare însă 'n alt

ПЕТУ·ВОЕВО·

Fig. 36. Petru dela Argeș sau Radu-Vodă Paisie.

sens (adecă unul de la dreapta spre stânga, și altul de la stânga spre dreapta), și, în sfârșit, că în fața bisericii se află un fel de cort de marmură, foarte frumos săpat, pentru rugăciuni în aier liber, pentru botezuri și pentru aghiazme.

Afară de aceasta biserica era văpsită pe alocurea în albastru, cu colori scumpe, și avea o sumă de mici podoabe care o făceau și mai plăcută. Înăuntru, pridvorul era sprijinit pe doisprezece stâlpi, după numărul celor doisprezece Apostoli. Biserica aceasta din Argeș, chiar și după reparația din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, rămăsese totuși cea mai frumoasă clădire bisericască de pe pământul românesc. (În timpul nostru ea a fost dărâmată și făcută la loc de un arhitect.)

În biserica din Argeș se văd până astăzi mormântul lui Neagoe și ale tuturor fiilor săi. Soția lui Neagoe, „Despina” Milița, adecă fata de Despot Milița, care trăi multă vreme după moartea bărbatului ei și rătăci prin Ardeal, făcându-se și călugăriță, a fost înmormântată și ea tot aici.

5 Domnia lui Neagoe se mântui în *Septembre 1521*. În acest an, Bogdan-Vodă, Domnul Moldovei, era mort (încă din *18 April 1517*).

Ultimii ani din stăpânirea fiului legiuit al lui Ștefan-cel-Mare fuseseră turburați de prădăciunile *Tatarilor* din Crimeia, a căror ambiție crescuse de când se încheiaseră legături de familie între Hanul lor și Selim, fiul neastâmpărat al Sultanului Beieid și urmașul lui, la 1512,

La trei ani după însurătoarea sa cea de-a doua, Domnul Moldovei muri la Huși, lângă Prut, unde venise tocmai să apere țara împotriva unei năvăliri a Tatarilor.

Urmașul lui fu un copil, *Ștefan*, născut dintr'o legătură mai veche a tatălui său. Acest Domn de nouă ani trebuia să aibă un epitrop, și dintre vechii boieri ai lui Ștefan-cel-Mare se găsi unul vrednic de această sarcină, *Arbure*. Cel d'întâiu lucru pe care-l făcu însă Ștefan ajungând Domn de fapt, fu să înlătore prin moarte pe bătrânul său epitrop și pe fiii lui. Un astfel de început făcea să

se prevadă ce va fi Domnia lui Ștefan-cel-Nou, căruia i s'a zis, spre deosebire de marele său bun, Ștefan-cel-Tânăr sau Ștefăniță. Era să-și prăpădească viața în petreceri netrebnice și să piară tânăr, cum pierise tatăl său.

6. Astfel țerile noastre nu erau în stare să îndeplinească nimic afară din hotarele lor în anul cel mare 1526, când Turcii, după ce luaseră Belgradul și apoi *Severinul* (care era, de la o vreme, iarăși cetate ungurească), se îndreptară, supt conducerea marelui Sultan *Sotiman*, fiul lui Selim, asupra Ungariei. Regele *Ludovic al II-lea* n'avea mai multă minte decât un Ștefăniță, și puternicul Voevod al Ardealului, *Ioan Zápolya*, nu era mai credincios de cum erau atâția boieri ai Moldovei față de urmașul lui Ștefan-cel-Mare, Totuși Ludovic ieși înaintea păgânilor până în preajma Dunării, și aici, în bălțile pe care le face râul la *Mohaci* (Mohács), se dădu lupta. Ungurii erau puțini și călăuziți de un rege care nu știa cum să înceapă. Oștirea decăzuță a Ungariei fu împrăștiată răpède, și Ludovic n'avu măcar un sfârșit de viteaz care piere cu sabia 'n mână în fața dușmanului, ci se înecă în bălți ca un mișel.

Pentru moștenirea regelui mort se luptă apoi, mulți ani de zile, *Ferdinand de Austria*, un urmaș al lui Maximilian, cel ce dorise Coroana Ungariei pe vremea lui Ștefan-cel-Mare și care se răzima pe un tratat de moștenire, reciproc, încheiat între dinastia austriacă și dinastia iagelonică din Ungaria, a răposatului rege Ludovic. Ungurii din Răsărit, însă, proclamară pe Voevodul ardelean Ioan Zápolya, pe care *Șoșii* din Ardeal nu voiră să-l recunoască.

Peirea Ungariei era o mare pierdere pentru noi, fiindcă n'aveam pe ce ne sprijini acum în rezistența contra Turcilor. De altă parte însă, era și un câștig, fiindcă ni se înfățișa prilejul de a ne amesteca în afacerile ungurești, și mai ales în cele ardelene, de a cuceri cetăți și Ținuturi și de a statornici influența noastră: pentru aceasta trebuiau însă Domni destoinici.

7. Neagoe lăsase un singur fiu, pe *Teodosie* (un altul mai mare, *Petru*, murise înainte), băiețaș foarte bine crescut, supravegheat de aproape de

Doamna Milița și ajutorat de unchiul său, *Preda*,
dintre Craiovești. Dar boierii din Buzău nu voră

Fig. 37. Ruxandra, fiica lui Neagoe, soția lui Radu Paisie.

să-l recunoască și-și făcură Domn deosebit, pe *Vlad*.
Epitropul lui Teodosie căzu în luptă cu răsculații.

Fig. 38. Marcu-Vodă, flul lui Radu Paisie și al Ruxandei.

Cu toate că Doamna cumpără sprijinul Turcilor dela Dunăre, țara-și caută însă alt stăpânitor, alegând pe *Radu*, din părțile Ilfovului, din satul *Afumați*, care-și zicea fiu al Radu-cel-Mare. Acesta a fost un viteaz și s'a luptat în multe locuri, prin Vlașca și Ilfov, prin Teleorman și Argeș, împotriva Turcilor dunăreni, cari sprijiniau pe Teodosie, și mai târziu, după adăpostirea acestuia la Constantinopol, pe un alt Domn în numele Sultanului, pe *Vladislav*. Dela o vreme, el putu să se împace cu Turcii și merse până la Poartă, unde căpătă întărirea. Radu stăpâniă în Țara-Românească atunci când regele Ungariei se prăpădi în lupta dela Mohaciu. Dar firește că el nu era în măsură să se amestece în lucruri așa de mari și de însemnate.

De alminterea stăpânirea lui ținu puțină vreme: la 1529, în cele d'întăiu zile ale anului, boierii *olteni*, cari-l găsiu prea aspru pentru dânșii și cari ar fi dorit, ca supt Neagoe și Teodosie, să-și aibă Domn în legătură cu dânșii, născut din mamă olteancă sau coborător din neamul lor, se ridicară asupra-i. Voevodul și fiul său alergară răpede pentru a-i potoli, dar, la *Râmnic*, Radu se trezi cu răsculații pe urmă-i. Atunci se adăposti în biserica zisă a *Oltenilor*, din margenea apei Oltului. Boierii nu se lăsară însă, ci-l urmăriră și până aici; pângărind, în același timp, sfințenia bisericii și călcând credința față de Domn, ei îl uciseră împreună cu fiul lui. Apoi trupul lui Radu s'a strămutat la mănăstirea Argeșului, unde avea dreptul să fie înmormântat, lângă Neagoe, căci luase în a doua căsătorie pe una din fetele acestuia (fig. 37). Și astăzi se vede, în partea stângă a bisericii, mormântul lui acoperit cu linii care spun despre multele-i lupte cu Turcii și despre micile biruințe câștigate asupra cetelor de păgâni dela Dunăre, și înfățișează, în

același timp, pe Domn călare, cu mantia desfășurată 'n vânt, ținând în mână buzduganul pedepselor și biruințelor.

8. Ștefăniță se luptase cu Radu dela Afumați tocmai pentru acea fată a lui Neagoe pe care Domnul muntean știu s'o smulgă rivalului său. Neizbutind, el trebui să iea pe fata cealaltă, mai puțin frumoasă, a lui Neagoe și a Miliței. Îndată după căsătoria cu Domnița *Stana*, Ștefăniță muri, — se zice otrăvit.

XXX.

Petru-Vodă Rareș

1. Urmașul lui Ștefăniță a fost însă un om care, fără să aibă judecata limpede și sigură a lui Ștefan-cel-Mare, istețimea lui în alcătuirea planurilor mari, moștenise dela acesta, care a fost tatăl său, vitejia și, mai mult decât dânsa, îndrăzneala de a începe lucruri grele, legate cu multe primejdii, dar putând aduce mari foloase.

Petru-Vodă cel nou nu venise din *Polonia*, unde se adăpostia alt Petru-Vodă, doritor și el de Domnie; înlocuitorul lui Ștefăniță era fiul die flori al lui Ștefan-cel-Mare cu soția unui «târgoveț din *Hârlău*”: i se zicea Petru *Rareș* (adecă: Spânul), iar pentru că se ținea cu negustoria de pește, Petru *Măjarul* (fig. 39). Trăise o tinereță de griji și venia în Scaunul țerii la o vrâstă când un om stăpânește toate mijloacele sale. El era să fie, nu numai Domn adevărat, ascultat de toată boierimea Moldovei, dar, în același timp, episcopul Domnilor munteni din vremea sa și un vecin aplecat să se amestece neconținut în afacerile Poloniei, prin Poțuția, și ale Ungariei, prin Ardeal.

2. Petru încercă să întrebuițeze mai întâiu haosul din Ungaria în folosul său. Aici avea Ciceul și Cetatea-de-Baltă, unde-și ținea pârçălabii, și trimitea la Vad un Vlădică hirotonisit de Mitropolitul din Moldova. În Ardeal știa el că locuitorii cei mai mulți ai țerii sunt Români nemulțumiți, că trăiesc în iobăgie și că ar fi foarte bucuroși de venirea unui Domn din neamul lor, care să-î desrobească. Afară de aceasta, el era sigur de credința *Secuilor*, ccri-l voiau mai bucuros pe dânsul, fiindcă-i lăsa ostași slobozi, decât pe cine știe ec alt stăpânitor. Ei erau pentru Rareș și ca un fel de moștenire dela Ștefan-cel-Mare. În sfârșit *Sașii*, cari nu puteau suferi pe «Ianoș.Vaida» (Voevod), adecă pe Zápolya, și doriau rege al lor pe *Ferdinand*, ca German, erau dispuși să ajute pe Petru, dacă, numai, el ar sprijini cauza acestuia.

Petru fu întâiu sprijinitorul lui Ferdinand. Când însă Zápolya fu recunoscut de Sultanul Soliman, care porni chiar o expediție pentru întărirea situației acestuia, Domnul Moldovei își schimbă îndreptarea, dar nu fără să primească drept plată *Bistrița*, marea cetate săsească din vecinătatea Ciceului, ca *zălog*. Moldovenii veniră deci în Ardeal, cu Vornicul Grozav — după ce, în iarnă, Vodă însuși prădase peste munți, silind pe Secui a i se supune din nou — și ei câștigară, la 1529, în ziua de 22 Iunie, o mare biruință la *Feldioara*, în Țara Bârsei, cetate care se păstrează și până astăzi și poate aminti Românilor din Ardealul acum liberat marea izbândă românească căpătată de un Domn al nostru de dincoace de munți.

Totuși Petru încercă în zădar să ajungă în stăpânirea *Bistriței*; locuitorii se împotrivară cu îndărătnicie, și Domnul moldovenesc nu isprăvi nimic, cu toate năvălirile pe care le făcu din nou

în Ardeal, ajungând până la *Brașov (Octombre)*, pe care-l și încunjură câteva săptămâni. Astfel văzu el că scopurile lui față de Ardeal nu pot fi atinse. Se hotărî prin urmare să-și încerce norocul pe alt câmp de cucerire, spre Miazănoapte.

Fig. 39. Petru Răș.

3. Cu multă dibăcie pregăti Petru-Vodă atacul său asupra *Pocuției*, ținând pe Poloni cu vorba și căpătând învoirea trebuitoare dela Sultan. Des-

pre Ardeleni, în starea în care se afla țara lor, era sigur că nu-l vor ataca în lipsă. Cât privește pe Munteni, urmașul lui Radu dela Aumați, *Moise*, care trimesese și el trupe în Ardeal după porunca Turcilor, fu înlăturat, de o căpetenie a boierilor, și peri la *Viișoara (August 1530)*, încercând să-și capete Scaunul prin luptă. *Vlad-cel-Nou*, ucigașul lui Moise, luă în căsătorie pe o fată a lui Rareș, pe *Chiajna*, și prin aceasta el intră în cercul politiceii vecinului său mai puternic.

Cu multă ușurință Petru putu să ieie astfel Pocuția. Polonii n'aveau oaste permanentă, ci se luptau numai cu *mercenari*, cari costau bani, și regatul nu voiă să-i plătească, sau cu cete de nobili, care se adunau foarte încet ; cetățile erau rău apărate. Dar, dacă Petru socotia că a cuceri Pocuția înseamnă a putea s'o păstreze, se înșela amar. Polonia avea generali mari, și mai ales pe Ioan Tarnowski, vestit pretutindeni. Astfel, când o oaste polonă putu să se strângă, Pocuția ajunse răpede iarăși în stăpânirea regelui. Petru nu se lăsă cu atât, ci, într'o puternică năvălire, ajunse iarăși în inima provinciei. Atunci, la *22 August 1531*, se dădu lupta dela *Obertyn*, în care tactica desăvârșită a lui Tarnowski, care-și rânduise el oastea, și meșteșugul tunarilor biruiră pe Rareș ; Domnul nostru își pierdu și tunurile dela Feldioara și fugi, purtând trei răni pe trup, spre Moldova.

Petru, care trimese și mai departe cete de prădători, între cari și *Turci și Tataři*, în țara pe care n'o putuse păstra, judeca astfel nenorocirea dela Obertyn, într'un chip care arată din ce punct de vedere înalt priviau oamenii noștri de odinioară înfrângerile și nevoile care veniau asupra lor: „Să nu fie mândru Craiul pentru biruința lui, căci n'a căpătat-o cu însăși puterea sa, ci numai cu no-

rocul, care se schimbă adesea ; și n'a biruit regele, ci Dumnezeu, care pedepsește pe Domni pentru încrederea lor cea mare într'înșii“.

4. De acum înainte Petru trebui să părăsească și visul său de a stăpâni Pocuția. I se păru chiar că o mare primejdie amenință Scaunul său moldovenesc din partea Turcilor. Aceștia se amestecau tot mai mult în afacerile ungurești, și, puțină vreme după lupta dela Obertyn, un Italian, fecior din flori al unui doge din Veneția, *Aloisio Gritti*, care se bucura de foarte mare trecere la Constantinopol, căpătă Ardealul în sarcina sa, pentru a face liniște într'însul. Se zicea că Gritti voia să fie *rege unguresc* și să puie pe cei doi fii ai săi în țerile românești, înlocuind pe Petru și pe Domnul muntean cel nou (Vlad cel d'intăiu se încase), *Vintilă din Slatina* sau, ca Domn, tot *Vlad*. De aceia, când Gritti întră din nou în Ardeal și toți nobilii țerii se ridicară împotriva lui, închizându-l în *Mediaș*, Petru, care primise de la Sultan porunca de a veni să-l despresoare, făcu altfel: căpitanul oștirilor sale, Vornicu Huru, ispiti din cetate pe trufașul Italian la dânsul și-l dădu apoi pe mâna răsculaților, cari-l uciseră (*Septembre 1534*) : pe copii Rareș îi luă la dânsul și li găti, se spune, un sfârșit năprasnic. Astfel de fapte pot fi folosite, într'o anume clipă, dar nu prin acte de trădare și înșelare sângeroasă se ridicase și stătuse cinzeci de ani în stăpânirea Moldovei Ștefan-cel-Mare.

Petru era să vadă. de alminteri, foarte iute, că acela care înșeală pe toți nu mai află credință la nimeni, și, în clipa hotărâtoare pentru Domnia lui, se văzu singur cu șiretenia, care nu poate ajuta totdeauna.

În anii următori, el crezu că poate să înceapă iarăși intrigile lui ardelene, încheind tratate și căutând a întrebuița în folosul său și pe Ferdinand și pe Zápolya. Visa stăpânirea cetăților *Muncaciu* și *Hust*, prin urmare a Maramurășului, de unde se coborâseră strămoșii lui cu două veacuri în urmă, și-l vedem odată rugându-se de Ferdinand să nu mai numească *Voevod al Ardealului*, căci are să-i spuie el ceva „care privește binele țerii“,

Fig. 40. Petru de la Argeș sau Radu Paisie.
(După o pecete de aur munteană.)

ceia ce înseamnă că însuși ar fi voit să capete această Domnie.

5. Dar acum Polonii erau hotărâți să-l înlăture. Un atac al lor, făcut în iarna anului 1538, nu izbuti. Atunci ei găsiră un mijloc pentru a scoate pe Petru, fără să se lupte cu dânsul ; îl pârră la Constantinopol, arătând că un astfel de om este primejdios, nu numai pentru regat, dar chiar și

pentru Împărăția de care atârnă. *Soliman*, care era deplin ascultat în Ungaria și înaintea căruia Țara-Românească sta fără apărare, se hotărî deci să sfarme trufia primejdiosului Moldovean.

Nici din Ardeal, cu toate legăturile pe care le avea cu Ferdinand, nici din Polonia, de și se arăta gata acum să părăsească orice pretenții asupra Po-cuției, Petru nu primi ajutorul de care ar fi avut nevoie. Boierii îi arătară îndată că nu-l voiesc. Tatarii fură bătuți la *Ștefănești*, dar ei se puteau întoarce asupra-i. Astfel fiul lui Ștefan-cel-Mare nu putu să încerce măcar o luptă împotriva celor mai puternici dușmani ai țerii sale. Se înfățișă înaintea *Hotinului*, dar Polonii apucaseră a se așeza în cetate și-l făcură să plece. Rătăci câțva timp de-a lungul Moldovei, apoi ajunse la *mănăstirea Bistriței* și, intrând în biserica întemeiată de Alexandru-cel-Bun și împodobită de tatăl său, Ștefan-cel-Mare, în biserica unde se odihnia fratele său mai mare, Alexandru, Petru se rugă lui Dumnezeu, plângând cu lacrimi calde și pocăindu-se pentru toate păcatele sale.

Apoi, schimbat de haine, se furișă prin trecătoriile munților și ajunse în Ardeal. Ai săi din *Ciceu* îl văzură cu mirare sosind înaintea porților cetății aproape singur, călăuzit de nobilii secui prin moșiile cărora trecuse.

Stătu aci în Ciceu multe luni de zile, împreună cu Doamna, o Sârboaică din neamul Despoților, *Ecaterina-Elena*, cu fetele lui și cu doi fii, Iiaș și Ștefan. Ungurii îl țineau acum ca pe un prins politic. În Moldova locul lui fusese dat unui fiu al lui Alexandru celui îngropat ia Bistrița. *Ștefan*, care-și zicea însă, ca să pară mai vrednic de stăpânire, fiul lui Ștefan-cel-Mare însuși. Acest Ștefan era încunjurat de Turci, cari-l păziau împo-

triva boierilor, și cu acest mijloc Moldova suferi o pagubă mare prin smulgerea întregului *Tinut care se întinde între linia Bâcului și raiaua cetăților Chilia și Cetatea-Albă*. Deci toată jumătatea de jos a Basarabiei de azi, cea mai roditoare și mai întinsă, era acum turcească. Sultanul Soliman, care intră în *Suceava*, merse până la *Tighinea*, vadul cel mai însemnat al Nistrului, și aici el făcu să se zidească o cetate nouă, pe care o numi *Bender* sau «Poartă», și în care așeză ienicerii săi. Inscripția turcească, pe marmură, de la *Tighinea* pomeneste înfrângerea Domnului Moldovei, despre care spune că „a fost călcat în picioarele cailor împărătești“.

Ștefan cel nou însă, căruia îi zicea *Lăcustă*, fiindcă părea a fi adus cu dânsul nenorocirea unei distrugerii a sămănăturilor de către lăcuste, nu putea fi suferit de boieri, cari cunoscuseră altfel de Domni. Cât a stăpânit, el a avut neconținut a face cu pretendenții cari răsăriau din toate părțile. La urmă, boierii nu mai întrebuițară aceste mijloace ca să scape de dânsul, ci în chiar cetatea Sucevei, unde stătea păzit de ieniceri, îl uciseră, zvârlindu-i trupul în Curte. Portarul Sucevei (adecă pâr-călabul acestei cetăți), *Cornea*, care-și zise fiu al lui Bogdan Orbul, fu înălțat ca Domn supt numele de *Alexandru-Vodă cel Nou* (după numele lui Alexandru-cel-Bun).

Fiindcă Ștefan nu izbutise a ținea în ascultare pe boierii moldoveni ca om al Sultanului, Alexandru încercă să se arăte dușman al Turcilor. Deci se îndreptă asupra raiei *Chiliei și Cetății-Albe*, cum și asupra altor cetăți turcești din vecinătate, prădându-le. Aceasta însă grăbi căderea sa.

Petru se furișase acum din Ardeal și ajunsese la Constantinopol. Un om ca dânsul știa cum să

câştige şi pe cei mai înviersunaţi duşmani ai săi. În curând Turcii fură încredinţaţi că numai un om dibaciu şi practic cum e Petru ar fi în stare să li asigure liniştea de spre partea Moldovei.

Astfel el îl trimiseră cu un ajutor turcesc pentru a domni din nou. Aveau cu atât mai multă nevoie de dânsul, cu cât Ioan Zápolya murise acum, lăsând un fiu în leagăn, născut din *Isabela*, fiica regelui polon Sigismund, şi pentru tronul acestui copil, numit *Ioan* după tată şi *Sigismund* după părintele mamei, erau să se poarte lupte sângeroase: nu era deci indiferent pentru Turci cine avea să stăpânească Moldova în cursul acestor lupte. „Voiu fi“, striga vechiul Domn setos de răsbunare, „ceia ce am fost şi încă mai mult decât atâta.“

6. Petru prinse pe Alexandru-Vodă şi-l tăie. Tot aşa de nemilos fu şi cu boierii cari-l sprijiniseră. Nu mai era Domnul de altă dată, blând cu boierimea şi îndrăzneţ faţă de străini. Acum stăpâniă aspru şi greu, şi nu mai avea în el încrederea care-i trebuia ca să poarte războaie: *Țara-Românească*, de alminterea, nu mai stătea acum în aceleaşi legături faţă de dânsul, cu toate că Domnii munteni cei noi se arătară tot aşa de slabi ca şi cei vechi. Acolo fusese pus de boieri, în locul lui Vlad-Vintilă, care perise la vânătoare, de mână omenească însă, fostul egumen de Argeş, despre care a mai fost vorba, *Radu Paisie* Domnia acestuia se înseamnă numai prin atâtă că atunci s'a pierdut *Brăila* către Turci.

Dar nici Petru nu putu să capete înapoi Basarabia-de-jos şi nici să şi puie ostaşi în *Tighinea*. În zădar stăruî el la toţi vecinii în vederea unui războiu contra păgânilor: nici data aceasta nu voi să-l creadă nimeni. Fiul său *Iliaş* trebui să meargă

la Poartă, ca zălog pentru credința lui, și tânărul, care era ușor de minte, prinse îndată, cu moda turcească și felul de traiu al Turcilor, iubirea pentru legea lor.

În Ardeal, Petru nu mai avea *Ciceul* și *Cetatea-de-Baltă*, pe care dușmanii le smulseseră Moldovei în lipsa lui. Dacă se mai înfățișă în această țară, el veni numai ca trimes al Sultanului, pentru a prinde pe Voevodul ardelean, de sânge românesc, dar unгурit cu totul, *Ștefan Mailat* (Majlath), care părea că se gândește la neatarnare (Iulie 1541). Și în 1542 Domnul Moldovei pătrunse în Ardeal, cu gândul să-și capete înapoi Bistrița. După multe stăruințe, Rareș primi la urmă numai locurile goale unde fuseseră cetățile sale, pe care episcopul *Gheorghe*, administratorul cel nou al țerii, pusese să le dărâme până în temelie.

7. În ultimii lui ani, Petru Rareș fu mângâiat cu gândul că Apusenii se pregătesc de marele războiu împotriva Turcilor. *Electorul de Brandenburg, Joachim*, era să fie în fruntea trupelor creștine, care se strânseseră în adevăr și merseră la *Buda*, intrată acum în stăpânirea Turcilor, — copilul lui Ioan-Sigismund fiind așezat numai în cuprinsul Ardealului și al părților de până la Tisa, — dar cetatea se împotrivi biruitoare (1542). Astfel, tot ca vasal plătitor de tribut și ascultător în războiu al Turcilor, muri Rareș, la 3 *Septembre 1546*.

XXXI.

Domnii mărunți din veacul al XVI-lea până în epoca lui Mihai Viteazul.

I. Cu un an înaintea morții sale, Domnul muntean, *Radu*, fusese chemat la Poartă și trimes toc-

mai în Egipt. Obiceiul de a aduce pe Domni la Constantinopol era acum întemeiat, și niciunul nu cuteza să se împotrivescă la o poruncă de acest fel, dar pentru întâiași dată un stăpânitor al nostru era trimis în *surgun* într'una din provinciile Împărăției turcești.

Urmașul lui Radu a fost cel d'întâiu Domn românesc care n'a fost ridicat, fie și cu ajutorul Turcilor dela Dunăre, de *un partid dintre boieri, ci trimis de-a dreptul*.

Era *Mircea* «Ciobanul» (adecă negustorul de oi pentru Turci, *gelepul*), care-și zicea „fiul lui Radu“, om crunt și sălbatec, care, dacă s'a împrietenit cu Petru Rareș, luând de soție pe fiica acestuia, *Chiajna*, și a trăit în pace cu toți vecinii, fu al doilea Țepeș, mai rău decât acesta față de boierii săi, măcelărind pentru plăcerea de a omorî. În zădar încercară Ardelenii să-l înlocuiască printr'unul din pribegii cari se adăpostiau în această țară: Mircea rămase Domn în Capitala cea nouă și statornică a Țerii-Românești, în cetatea *Bucureștilor*.

2. Fiul lui Rareș, *Iliaș*, se declară, peste câteva luni de zile dela suirea în Scaun, Turc, nădăjduind o nouă Domnie românească, păgână la Dunăre și în Basarabia. Părăsi tronul, merse la Constantinopol și căpătă situația de *beg* în deosebite provincii. Era mai mult o faptă rușinoasă întâmplătoare decât un obicei rău, căci exemplul lui n'a mai fost urmat de nimeni. Țara se cutremură de mânie la auzul acestei fapte nelegiuite; în biserica întemeiată de Rareș, la Târgul-Frumos, numele lui *Iliaș* este ras din pomelnicul care se află în altar, și tot așa și în manuscrise.

Ștefan, fratele mai mic a lui *Iliaș*, era un creștin bun, dar om rău și tânăr ușuratec. Generalul

împărătesc din Ardeal, unde urmă vechea luptă.

Fig. 41. Alexandru Lăpușneanu.

între *Ferdinandiști* și dinastia *Zápolya*, încercă în deșert să-l înlocuiască, precum voise a înlocui pe Domnul muntean Mircea. Ștefan rămase, dar atâta ură se grămădise în sufletele boierilor, cari vedeau că-și bate joc de casele lor, încât acest al doilea fiu al lui Rareș fu omorât de dâșii, tăindu-se sforile cortului supt care el stătea în marginea Prutului.

Chemat din Polonia, unde fugise ca *Petru Stolnicul*, un fiu din flori a lui Bogdan-Vodă, deci un frate a lui Cornea, care-și zicea și el *Alexandru-Vodă*, ca și acesta, începu o Domnie moldovenească nouă, cu apucături asemenea celor ale lui Mircea Ciobanul. Și el ascultă întru toate de Turci, și el era un ucigaș al boierilor, în nădejdea că astfel își va asigura mai bine Domnia.

3. Domnia lui Alexandru Lăpușneanu, om bolnav, cu ochii prinși până la orbire, în Moldova înseamnă desbinare, cruzime și pierderi față de străini. Un Domn ca dânsul, urât de toată boierimea, care singură hotăra în viața noastră politică de atunci, nu putea să facă niciun fel de planuri. Astfel, de și el trebui să se ducă în Ardeal pentru a sluji interesele Turcilor în această provincie turburată, nu-i putea trece prin gând să încerce, ca unchiul său Petru Rareș, un amestec românesc în lucrurile ardelene. De acum înainte Moldova nu cutează să mai ceară Polonilor, serios, Pocuția; dacă *Hotinul*, mulțămită cererilor turcești, ajunsese iarăși moldovenesc, Alexandru-Vodă nu-l întări, ci, din potrivă, porunci, în a doua Domnie; să-i sfărâme zidurile, pentru ca să nu mai poată fi o amenințare față de vecinii de peste Nistru și, mai ales, față de Turci, cari voiau ca din țara peste care stăpâniseră Ștefan-cel-Mare și Petru Ra-

reș să nu mai poată răsări niciodată vre-o primejdie pentru dânșii.

Boierii îl urau așa de mult pentru răutatea și setea lui de sânge, în cât ei fură bucuroși când un pretendent sprijinit de unii nobili poloni și, mai cu samă, de vestitul aventurier polon *Albert Laski*, se ivi pentru a încerca să smulgă Domnia tiranului Alexandru:

Până atunci, oricine doria să domnească în Moldova trebuia să fie un urmaș al Domnilor vechi: cu atât mai mult trebuia el să aibă o obârșie românească sigură. Acuma însă datinile începuseră a se strica și patima a se dovedi mai tare decât așezămintele și obiceiurile țerii. De aceia se găsiră boieri cari să sprijine pe acest vântură-țară care se născuse într'una din insulele Arhipelagului. De și zicea că e fiul unui boier tăiat la Hârlău și voiă să ridice și o biserică acolo în amintirea tatălui său, el era de neam grecesc prost și-și petrecuse până atunci vremea străbătând Curțile germane și oploșindu-se pe lângă deosebiți principi, cărora li plăcea pentru cunoștința lui de grecește¹ și pentru talentul lui de a învărti complimente în vorbă și în scris. Îl chema *Iacov*, avea ca nume de familie *Vasilic* și se lăuda, fără dreptate, că este din neamul Despoților, adică al domnilor din Paros și Samos (cari n'au existat niciodată) sau chiar marchis (margraf).

După ce stătu câtăva vreme în Moldova, dându-se ca o rudă de departe, după strămoși, a Doamnei lui Lăpușneanu, *Ruxanda*, care era *fata lui Rareș*, și, astfel, prin mama ei, din seminția Despoților sârbești, Iacov trecu în Ardeal, stătu

¹ Pe atunci Europa întreagă avea o deosebită lubire pentru civilizația veche, latină și greacă: represintanții culturii grecești fiind rari, ei erau foarte prețuiți.

un timp la Braşov, de aici în țara Zipsului, de

Fig. 42. Ruxanda, soția lui Alexandru Lăpușneanu.

lângă Maramurăș, unde Laski avea stăpâniri, pe pământul Ungariei. Se înțelese răpede cu acesta, fiind amândoi ambițioși, schimbători și fără nicio serioșitate, iar, pe lângă acestea, aplecați și unul și altul către *legea protestantă*. Apoi, cu ostași dați de noul său prieten și coreligionar, el năvăli în Moldova și fu învins. Atunci se făcu mort, și răspândi pretutindeni vestea că bietul Despot de Paros a și fost dus la groapă. Lăpușneanu va fi crezut această poveste de vântură-țară șiret, dar, peste puțin, văzu pe răposatul întrând cu alte trupe polone, plătite tot de Laski, și trebui chiar să fugă, în lupta dela *Verbia*, lângă Jijia, în părțile botoșănene, înaintea norocosului turburător (18 Novembrie 1561).

Doi ani de zile, până în toamna anului 1563, stăpâni Iacov asupra Moldovei. El se încunjură de străini, făcu biserică și școală protestantă la *Cotnari*, unde erau din vechi timpuri Nemți catolici, aduși acum cu sila la credința cea nouă, își chemă chiar un episcop *socinian*¹, și trecu totdeauna înaintea boierilor moldoveni drept un străin. Dar, pe de altă parte, el se încunună după dătina vechilor Domni ai țerii, luă titlul de *Ioan Voevod*, fiu al gloriosului Ștefan însuși, bătut bani după asămănarea celor din Imperiu și din Ungaria, vorbi de drepturile sale asupra Ținuturilor ardelenene câștigate de Ștefan cel-Mare, se laudă că va goni pe Turci din Bugeac și din Tighinea. Ba arăta chiar că voiește să înceapă războiul cu Muntenii *pentru a strânge pe toți Românii laolaltă*, adăogând că el, om învățat, știe bine cum că *neamul nostru se trage din Romani*² și are pentru a-

¹ Socinienii sunt Poloni convertiți de Socin la reforma religioasă.

² Și călugării dela Dealu spusese această, cu treizeci de ani în urmă, unui străin, Della Valle. Din Apus ni venise această știință, iar Apusenii în epoca Renașterii căutau să afle oricărui neam o obârșie antică.

ceasta datorii de vitejie și putere pe care trebuie să le îndeplinească.

De fapt însă, acest om ciudat era prea slab ca să aducă la îndeplinire asumenea planuri, în viitorul cărora nu credea nici el prea mult. După ce, multă vreme, purtă cu vorbă pe toți vecinii săi, fiindu-li, una după alta, și chiar în același timp, prieten și dușman, Despot se trezi înaintea unei realități îngrozitoare pentru dânsul. Boierii se răsulară, ridicând din mijlocul lor ca Domn pe un *Tomșa Hatmanul*, care luă ca nume de Domnie numele lui Ștefan-cel-Mare, zicându-și deci *Ștefan Voevod*. Laski nu-i veni în ajutor, căci Despot, nedându-i Hotinul făgăduit, intrase în dușmănie cu dânsul. Astfel nu era nimeni ca să-l apere decât puținii ostași ce se găseau lângă el și cu cari Despot se închisese în *Suceava*.

Pe când el se împotrivia cu îndărătnicie, în această veche cetate, din care Moldovenii răspinseră pe Ioan Albert, regele Poloniei, oști de alt neam năvăliră în Moldova. Aceștia erau *Cazacii*, din adunătura de oameni care se alcătuiseră, pentru pradă și, mai ales, pentru smulgerea prăzii din mâna Tatarilor, în ostroavele Niprului. Ei se cheamă cu un nume tătăresc care înseamnă vagabond. În fruntea acestor Cazaci, printre cari se aflau Ruși, Poloni și chiar destui Moldoveni, sta Hatmanul lor, Dumitru *Vișnieviețchi*, care se cobora dintr'o soră a lui Petru Rareș și avea astfel drepturi asupra Scaunului moldovenesc, Vișnieviețchi nu izbuti însă, și perî la Constantinopol, iar Iacov, căruia țara-i zicea Despot, ca și cum acesta ar fi fost un nume de botez, nu mai putea să ție în Suceava din lipsă de hrană. El plecă deci din cetate, dar cu toată mândria unui om care cunoștea lumea, care știa din cărți multe fapte omenești și

care avuse cinstea de a sta în tovărășia Împăraților și a domnilor celor mari. Despot, care nu era fricos, ieși astfel din Suceava călare, purtând în mână buzduganul: în toată strălucirea înfățișării domnești, el merse în tabăra răsculaților. Aceștia-l urau prea mult pentru ca să respecte într'însul pe Domnul care stăpânise asupra lor și pe omul, de și străin și nevrednic, care primise pe frunte mirul cu care se ungeau Domnii Moldovei. Tomșa-l lovi cu buzduganul în cap, și îndată Despot fu ucis, Locul de îngropare al străinului nu se cunoaște, fiindcă nimeni nu s'a găsit care să puie o piatră în amintirea lui, aventurierul și veneticul.

4. Ștefan-Vodă cel nou nu putu să rămâie multă vreme în Moldova; Turcii nu voiau să-l recunoască. Aveau la îndemână pe Alexandru Lăpușneanu, care se adăpostise la dânsii și care făcu în aceste împrejurări ceia ce făcuse înainte de dânsul Petru Rareș, arătând Turcilor că numai prin Domni legiuși, cu mâna de fier, se poate stăpâni potrivit cu interesele lor în Moldova. Ștefan trecu în Polonia, ca unul care n'avea unde trece aiurea. Fiindcă însă, în scurta lui Domnie, el prădase anumite Ținuturi de graniță și, pe lângă aceasta, fiindcă se știa foarte sigur, de către regele Poloniei, că uciderea lui ar fi bine privită de Sultan, Ștefan fu aruncat în închisoare, judecat, osândit și decapitat. Era cel d'întâiu Domn român care să-și fi pierdut capul prin străinătate, ceia ce dovedește adâncă decădere a Moldovei, odinioară atât de respectată,

Alexandru Lăpușneanu se întoarse în țară spumegând de furie împotriva boierilor cari-l trădaseră și-l făcuseră să petreacă doi ani de pribegie grea și amară. Acum începură măcelurile cele mari.

5. Exemplul acesta-l luase, nu dela vre-un Domn moldovean, căci nici tânărul Ștefan nu făcuse altceva decât să taie pe câțiva boieri socotiți ca dușmani personali, ci dela tiranul muntean Mircea. Acesta avuse o întâie Domnie sângeroasă, care se mântui prin aducerea lui silnică la Poartă.

Avu ca urmaș pe un fiu al lui Radu Călugărul (Paisie) numit, ca și tatăl său înainte de Domnie, *Petru*, deci, desmierdat, după moda rusească: *Petrașcu*. Petrașcu, căsătorit cu o Doamnă dintre fetele de boieri ai țerii, anume *Voica*, trăi, și după suirea în Scaun, o viață pașnică, liniștită și binefăcătoare. A mers odată în Ardeal pentru scopurile turcești, pe care am văzut că le slujia, de nevoie, și Alexandru Lăpușneanu. Dar nu era războinic; ca și Radu cel vechiu, el pare să fi fost un om bolnăvicios și aplecat mai mult către cele bisericesti. A și murit în Scaun, lucru rar pe vremurile acestea, după ce zăcuse o bucată de vreme la Râmnicul-Vâlci, unde mersese să caute aier de munte și chemase pe un medic sas din Sibiu ca să-l ajute¹.

După moartea lui Petrașcu, care a fost îngropat în *mănăstirea din Deal* lângă tatăl său Radu (și astăzi i se vede mormântul, cu frumoase rânduri slavone), *Mircea* izbuti să capete iarăși Domnia și înlătură orice concurenți putea să-i ridice Ardealul; dintre pribegi. El stăpâni mai mult din București, având legături strânse cu Turcii din *Giurgiu*, cari erau sprijinatorii lui de căpetenie. A fost în a doua Domnie tot așa de rău ca și 'n întâia, și moartea lui, la București, trebui să stârnească mare bucurie printre boieri; a fost îngropat în Biserica Domnească, sau a Curții, care e întemeiară de dânsul și se vede și până astăzi (în marginea Halelor), dar schimbată cu totul.

¹ Pe atunci, și până pe la 1800, medici dintre Români nu se găseau.

XXXI.

**Domni mărunți din veacul al XVI-lea până în
epoca lui Mihai Viteazul.**

(Urmare.)

1. Așa cum îi știm pe Alexandru Lăpușneanu și pe Mircea Ciobanul, ei erau totuși bărbați în toată firea, oameni hotărâți și cari puteau fi viteji la întâmplare. Urmașii lor nu avură nici aceste însușiri.

Moldova, care se ținea mai bine ca Țara-Românească, fiind mai bogată decât dânsa, mai luminată, bucurându-se de o organizație mai bună, nu primî, după moartea lui Alexandru, un Domn de-a dreptul din Constantinopol, cum se făcuse obiceiul dincolo, la Munteni. Fără să se întrebe Turcii, fiul lui Alexandru și al Ruxandei, *Bogdan*, fu numit Domn (dar și în Țara Românească, cealaltă fată a lui Rareș. Chiajna, văduva lui Mircea Ciobanul, procedă *moldoveneste* la moartea bărbatului ei și înălță la Domnie, prin alegere de către boieri și țară, pe fiul ei *Petru*, numit după Petru Rareș).

Bogdan a fost însă un fel de Ștefăniță, neavând alt gând decât să-și iea femeie frumoasă și nobilă din țerile „civilisate“ de peste Nistru; astfel, el nemulțami pe niște magnați de acolo, cari puseră și-l atace și lăcăpătară rănit în mâinile lor (1572).

2. Cu mult mai cuminte, fiindcă era și strunit mai bine de o mamă mai energică, se arătă Domnul cel nou, care era însă și mai tânăr, din București; *Petru*, care nu era să trăiască mult.

Domnia lui *Petru* se încheie numai prin pârile dușmanilor, cari alergaseră la Constantinopol, și prin intrigile unui concurent, *Alexandru*, și el fiu al lui *Mircea-Vodă*, dar nu al *Ciobanului*, ci al

fiului, ce stăpânise numai câteva zile în țară, al

Fig. 43. Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpușneanul.

lui *Mihnea-cel-Rău*, de la începutul veacului al XVI-lea.

Petru și mamă-sa fură poftiți la Poartă, ca să-și dea sama, și de aici nu mai putură să se întorcă îndărăt, fiind opriți ca prinși de Stat: el se stânse în exilul asiatic.

3. În Țara-Românească, *Alexandru* cel Nou (al treilea, cel d'întăiu fiind Bătrânul și al doilea Alexandru-Aldea) a stăpânit în pace până la moarte, trăind tot în București supt aripa Turcilor. Soția lui era Perotă, dintr'o familie levantină după mamă¹. Ea făcu la moartea lui Alexandru ceia ce făcuse Chiajna la moartea lui Mircea: așeză în Scaunul Domniei pe fiul ei numit *Mihnea* după bunicul care stăpânise Țara-Românească, Mihnea cel-Rău. Acest Mihnea avu apoi două Domnii muntene, petrecându-și viața pe rând în cetatea de Scaun a Bucureștilor și în deosebite locuri din Răsărit. Căci, la înlăturarea Domnilor, care se numește acum, cu un cuvânt turcesc, *mazilie*, ca și cum Domnii noștri ar fi fost niște dregători ai Împărăției de care atârnau, li se dădea ca loc de adăpost, unde stăteau însă supt pază, vre-o insulă din Arhipelag (Rodos, Chios), iar mai târziu chiar orașe din Siria, ca Alep, unde a stat mulți ani Chiajna, sau, cum i se zicea în de obște, *Mircioaia*. Trebuie să amintim însă din nou că și alt Domn al nostru a fost trimes astfel în surgun prin Țara Turcească: înaintașul lui Mircea, Radu Paisie (în Egipt).

Alexandru avea un frate numit și el *Petru* (fig. 44). Căută să-l facă Domn al Moldovei. Acolo,

¹ Levantini se numesc Italienii și în genere catolicii cari trăiesc prin porturile Răsăritului. Doamna Ecaterina avea o soră Mărioara, văduvă a unui Adorno Vailarga, călugăriță în insula Murano, lângă Veneția.

după prinderea lui Bogdan, țara rămase fără stăpân, și, nefiind la îndemână vre-un fecior de Domn; Turcii putură să încerce — pentru întâiași dată — trimeterea din Constantinopol a unui Domn nou, a cărui alegere să nu fi fost făcută niciodată de țară și care să nu fi fost măcar cerut de dânsa, — altfel decât prin câțiva boieri momiți anume pentru aceasta, — la Constantinopol. Veni astfel, cu însemnele Domniei (steagul turcesc; *sangeacul*) și încunjurat de Turci, un *Armean*, care asigura și dovedia prin anumite semne de pe trupul său că a fost născut de maică-sa, vre o Armeancă din Suceava sau din alt târg moldovenesc, unde erau Armeni, veniți din Galiția (Botoșani, Roman și Iași) ¹, dintr'o legătură cu Bogdan-Vodă Orbul, fiul lui Ștefan-cel-Mare. Numele lui, pe când făcea negoț de giuvaiere la Constantinopol, era *Ioan*, și tot Ioan se numi ca Domn ².

Ioan fu poftit, dela o bucată de vreme, să plătească Porții tribut mai mare decât cel obișnuit până atunci ³.

Pe atunci, Moldova începuse a sărăci, și giuvaiergiul nostru stăpâniă prea de puțină vreme ca să fi putut strânge mulți bani în Vistierie, — care, nu trebuie să uităm, era totdeauna a Domnului, așa încât cel care pleca își lua toți banii cu dânsul,

¹ Armenii veniți din Galiția se desfăcuseră din Caffa genovesă, iar aici, în Caffa, sosiseră, trecând Marea Neagră, din Armenia Mică (din Anatolia, lângă Marea Mediterană). Se știe însă că Armenia cea mare a fost aiurea, unde și astăzi locuiește în cea mai mare parte poporul armenesc, în regiunile caucasienne, pe la Muntele Ararat și lacul Van (orașele: Erzerum, Erivan, Van).

² „Ioan-Vodă“ fusese și cel d'întăiu soț al Ruxandei Lăpușeanului, care domnise însă numai câteva zile. Ca boier el se chemase Joldea; al doilea Ioan-Vodă e Despot.

³ Tributul Moldovei era pe vremea lui Rareș de 10.000 de galbeni, pe lângă cari se adăugiau apoi darurile în natură și pungile cu bani care se dădeau tuturor dregătorilor celor mari ai Porții. Astfel darurile mai făceau, tot supt Rareș, 12.000 de galbeni. Cele în lucruri cuprindeau; soboli, șube de răs, alte *blăni*, *cai*, *șoimi* (v. și mai sus).

pe când datoria lui rămânea în sama țerii. Astfel Ioan trebuì, sau să plece fugind în Polonia, sau să înceapă războiul cu Turcii.

5. Acest războiu nu-l putea face cu boierii, de oare ce, chiar dela începutul Domniei lui, el se pusese rău cu dânșii, urmând datina lui Lăpușneanu. Ba chiar începuse, ca unul ce avea nevoie de bani mulți, să prigonească pe Vlădicii țerii, arzând pe unul și silind pe Mitropolit să fugă în Ardeal. Îi trebuia deci ajutor din altă parte.

Acesta nu se putea căpăta din Ardeal, unde acum se făcuse liniște după moartea lui *Ioan-Sigismund*, fiul lui *Zápolya*, care trăise ca un slăbănog și se stânsese înainte de vreme. După moartea lui, nobilii din Ardeal aleseră pe urmașul aliatului de odinioară al lui Ștefan-cel-Mare, pe *Ștefan Báthory*, numit și el tot ca înaintașul său. Cel din urmă rege al Polonilor din dinastia Iagelonilor, *Sigismund-August*, fiul lui Sigismund I-iu, murise, și pentru tronul Poloniei se luptau mai mulți prinți străini, cari căutau să capete votul Dietei polone de alegere. Învinsese un prinț din Casa de Franța, *Henric*, care era să părăsească însă 'n curând țara. Și, pe lângă aceasta, Ioan prădase în Pocuția. Ajutor nu putea să vie nici de la Poloni.

Deci Ioan se îndreptă către *Cazaci*, pe cari Moldova-i cunoscuse întâiași dată pe vremea lui Despot. Aceștia și veniră, pentru o plată mică, și începură lupta în slujba lui Ioan-Vodă.

Ioan a bătut pentru plata lor un *ban* moldovenesc nou, care se mai găsește ici și colo, în săpăturile ce se fac întâmplător prin Moldova. Banul infățișează pe Ioan cu pletele lungi (pletele lungi erau o datină la Domnii moldoveni), cu barba bogată și purtând pe cap un calpac (pălărie cu marginile ridicate în sus, paralel cu fundul), după moda ungurească și polonă de pe acel timp.

Războiul a stat mai mult în prădăciuni, făcute

prin raiaua, teritoriul de hrană, a cetăților turcești, câștigată de Baieșid și Soliman cel-Mare. În zădar

Fig. 44. Petru Șchiopul, Domn al Moldovei (cu fiu-său Ștefan).

încercă Domnul muntean să așeze în Scaun pe *Petru* : Cazacii lui Ioan se arătară mai tari decât boierii lui Alexandru, între cari însă erau viteji vestiți, ca frații *Golești*, *Ivașcu* și *Albu* (care, acesta din urmă, și perî în luptă și e îngropat supt o piatră ce ni-l înfățișează luptând, la mănăstirea *Vieroș*, din Argeș).

La urmă însă, când *beglerbegul Rumeliei*, deci generalul cel mare al Europei, veni în Moldova, Ioan trebui să cadă, neavând oaste în stare să se împotrivească minunatei puteri pe care o lăsase Soliman-cel-Mare. A fost încunjurat câteva zile în lagărul dela *Roșcași*, lângă Prut, în Moldova-de-jos, și, la urmă, părăsit de unii dintre boieri, trebui să se predea. Pe când Cazacilor li se dădu voie să se întoarcă înapoi în țară, Ioan-Vodă a fost osândit la moartea trădătorilor: legat cu mâinile și picioarele de patru cămile, cărora li se făcu vânt, el fu rupt în patru bucăți (*10-11 Iunie 1574*).

6. In locul lui stăpâni apoi *Petru-Vodă* Munteanul, un om bolnav (i se zicea: Șchiopul) și obosit. El avu mult de lucru cu Cazacii, cari năvăliră de atâtea ori în Moldova, aducând cu dânșii „domnișori”, fii adevărați sau închipuiți ai Domnilor ce stăpâniau odinioară în Iași.

Unul dintre aceștia, numit tot *Ioan*, se zicea că este Ioan-Vodă cel mort în 1574 și preclit, pentru faptele sale groaznice împotriva clericilor, Ioan-Vodă cel Cumplit ; acesta avea porecla de *Potcoavă*, fiindcă era în stare să rupă cu mâinile potcoave de fier. Biruind pe Petru la *Docolina*, în părțile Fălciului, el se așeză în Iași și petrecu câteva săptămâni acolo, până ce-l scoaseră Ardelenii în folosul lui Petru-Vodă. Potcoavă fugi în Polonia, și i se făcu ceia ce i se făcuse odinioară lui Ște-

fan-Vodă Tomşa, fără ca el să fi prădat, ca acesta, hotarele Polniei. După porunca regelui polon de atunci, care nu era altul decât Ştefan Báthory, fostul Voevod al Ardealului şi tributar al Porţii, un rege mare, dar foarte prudent în ce priveşte legăturile cu Turcii, i se tăie capul fugarului, care era în adevăr Român (i se zicea Nicoară), de şi nu se trăgea din Domnii ţerii. Ioan arată o viteză deosebită în ceasul morţii: învăţă pe calău cum trebuie să lucreze, şi, înainte de a primi lovitura, ţinu o cuvântare frumoasă, în care înfieră pe rege şi pe sfetnicii săi ca robi ai păgânilor şi îndeplinitori ai voinţei acestora: „Oameni buni, ştiţi voi de ce mi se taie mie capul? De aceia fiindcă mi-am adăpat sabia cu sânge turcesc şi mi-am pus de atâtea ori viaţa în primejdie luptându-mă cu duşmanii voştri şi ai tuturor creştinilor“. Şi Polonii,

Fig. 45. Chipul lui Ioan-Vodă cel Cumplit (după o monedă)

car i au fost de faţă în număr așa de mare încât s'a sfărâmat casa unde el a fost ucis, fură mişcaţi pe soarta acestui om frumos şi încă tânăr — n'avea decât, cel mult, patruzeci de ani. Deci, îndată după moarte, el a fost ridicat cu cinste şi i s'a cusut capul de trup cu fire de mătăasă, apoi l-au îngropat în biserica ortodoxă din Liov, zisă a Ruşilor, cu toate că, în deosebite timpuri, ea a fost zidită şi sprijinită cu banii Domnilor Moldovei.

7. Din sângele lui Nicoară Potcoavă, zis Ioan-Vodă, se ridicară şi alţi duşmani asupra bicisnicului Petru, şi toţi veniră cu ajutorul Cazacilor neastâmpăraţi. Totuşi aceşti domnişori nu putură înlătura pe Domnul sprijinit de Turci, şi el căzu astfel numai atunci când îl scoaseră Turcii înşii.

Ei găsiră anume pe unul care plătia măi bine ca să-i dea locul lui Petru-Vodă. Căci Turcii căpătaseră credința că Moldova nu mai este în stare să se împotrivească unui Domn trimis de-a dreptul de Poartă. Se numi astfel acel pretendent larg în daruri: după fiul de Armeancă Ioan, care se zicea odrasla lui Bogdan Orbul, venia acum fiul de Să-soaică din Brașov. *Iancu*, care se lăuda că e născut din legăturile mamei lui cu Petru Rareș, atunci când acesta încunjura cetatea Brașovului. Era un om ușuratec și fudul, care se plimba prin Iași (Scaunul de acum al Moldovei, de pe la 1560-70) cu sanie de os în mijlocul verii și se încunjura cu o mulțime de prieteni și de rude din străinătate ale soției sale, o Greacă din Insule.

Astfel și în Moldova și în Țara-Românească se întări din ce în ce *învrăurirea străinilor*. Aceștia erau mai mult Greci din Constantinopol chiar, unde ei căpătaseră, și supt stăpânirea turcească, însemnătatea pe care o pierduseră pentru câțva timp la 1453, sau din deosebite insule ale Arhipelagului, care aveau multe și strânse legături cu Capitala Împărăției. Nu se poate zice că unii erau nobili și alții negustori, ci mai curând aceiași oameni erau, când negustori, când nobili; temeiul vieții lor era însă negustoria, dar nu negustoria harnică și cinstită, care cere multă osteneală și aduce foloase potrivite cu dânsa, ci negustoria de speculă, care se razimă mai mult pe îndrăzneală și primește de multe ori ca sprijin necinstea. Rostul lor era mai ales *să împrumute cu bani* pe aceia cari voiau să aibă Domnia țărilor noastre, ce se precupeșă acum la Poartă. Pretenții erau, în adevăr, de cele mai multe ori oameni cu totul săraci, cari n'aveau decât drepturi îndoielnice și curagiul de a înfrunța cele mai mari primejdii pentru întâmplătorul noroc de a putea stăpâni Moldova sau Țara-Românească. Astfel ei luau în orice condiții de camete grozave banii de cari era nevoie pentru a căpăta sprijinul Vizirului, al dregătorilor Porții, al Sultanei-mame sau al Sultanei-soții, ori încă al atâtor oameni, bărbați și femei, cari aveau rosturi mici și tainice în Seraiul din Țarigrad.

Când ocrotitul Grecilor din cutare tabără sau tovărășie de speculanți ajungea Domn în Iași și București, el îi aducea cu sine, și acești Greci se adăugiau pe lângă alții, cu cari Domnul era înrudit prin căsătoria lui, făcută tot în părțile răsăritene, și, de multe ori, iarăși în vederea căpătării banilor (în multe casuri, soția făcea parte astfel din camăta pe care o cereau negustorii).

Moldova și Țara-Românească n'aveau, firește, atâția bani, încât să poată face toate plățile. Cu atâta mai mult, cu cât, precum văzurăm, stăpânirile Domnilor ajunseseră a fi de tot scurte, în urma asalturilor neconținute pe care le dădeau pretendenții, cu drepturi sau fără, la ușile puternicilor din Capitala otomană. Deci, ei își căpătau banii înapoi, luând în arendă *vămile* țerii sau primind *dijmă* de *oi* ori de *miere*, de *ceară* și de alte ramuri de bogăție, pe care avea dreptul s'o ridice Domnia ¹.

Astfel țara se istovia, Domnul rămânea sărac, având abia cu ce să-și fie fala Curții, dar fel de fel de oameni necinstiți și nerușinați din deosebitele părți ale Răsăritului câștigau foarte bine la noi și-și dădeau toate silințele pentru a face ca roata schimbării Domnilor să meargă cât mai repede.

Este cea mai mare nenorocire pentru o țară când, din cauza păcatelor locuitorilor ei, toată munca pe care o face și toate darurile cu care a împodobit-o natura ajung, pe o cale sau pe alta, să folosească numai altor neamuri, care au știut să se folosească de slăbiciunile și greșelile celor de țară.

Firește însă că nu atâta Grecii sunt vinovați pentru aceasta, ci vinovați au fost mai mult strămoșii noștri de pe acea vreme, pentru nedestoinicia lor și, mai ales, pentru lipsa de bună înțelegere și pentru vrăjmășia care-i des-
părția.

8. Nici *Iancu Sasul* nu stătu prin urmare multă vreme în reședința domnească a Iașilor ; Turcii îl scoaseră ca să facă loc din nou lui *Petru Șchiopul*, pe care-l sprijinia alt partid de cămătari din Constantinopol.

Iancu-Vodă nu voi să mai facă odată drumul

¹ Dijma oilor, a porcilor, a dobitoacelor mici se zicea: goștină, după un cuvânt slav care a trecut și la Turci.

la Poartă, unde putea să-l aștepte vre-o primejdie, căci mulți boieri se găteau să-l pârască pentru felul cum a domnit.

Deci Domnii noștri, pe lângă că erau siliți să se ducă la Constantinopol pentru a-și da socoteala, dar ajunseseră, întocmai ca niște funcționari turcești, să poată fi pedepsiți cu închisoarea și, cum vom vedea îndată, chiar cu moartea, pentru greșelile ce ar fi săvârșit.

Iancu, care plecase în fruntea unei adevărate oștiri, se adăposti prin urmare în Polonia, uitând și el, ca și Ștefan Tomșa, că stricase buna vecinătate cu această țară. A fost pus deci la închisoare, în același oraș al Liovului unde periseră doi Domni ai Moldovei: acum i se tăie capul celui de al treilea. Și povestea morții lui, duioasă, ni s'a păstrat. Neamul lui Iancu Sasul, soția lui, fiicele lui, un fiu din întâia căsătorie al Doamnei rătăciră pe urmă multă vreme prin țerile regelui Poloniei.

9. Astfel stăpâniră, dela 1582 înainte, în Moldova și în Țara-Românească, Domni legiuți, din vechiul neam de stăpânitori. În Moldova, acest Petru, iar în Țara-Românească *Mihnea*, urmașul lui Mihnea cel-Rău și, prin aceasta, coborătorul lui Vlad Țepeș, domniră în același răstimp. Era, fără indoială, o cârmuire fricoasă și slabă; nici față de boieri, acuma, Domnii nu mai îndrăzniau nimic, pentru orice păcate ar fi făcut, de frică să nu-i tragă pe urmă la răspundere Turcii și să nu plătească scump pentru osândirile rostite de dânșii.

Boierii fură deci slobozi să treacă peste toate marginile datinilor și dreptății în purtarea lor cu țeranii. Aceștia rămăneau să plătească ei cea mai mare parte a birului, a *haraciului*, datorit Porții. Poarta creștea neconținut acest

haraciu, întrebuițând pentru acest prilej schimbarea Dom-

Fig. 46. Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul.

nilor, precum și orice turburare, orice înapoiere a unui teritoriu românesc usurpat câtăva vreme. Țerile noastre trebuiau să primească această creștere, fiindcă totdeauna se găsea un pretendent care să se învoiască a răspunde suma cerută de Turci, și atunci el înlocuia pe Domnul cel vechiu, dacă acesta n'ar fi avut îndrăzneala să primească a da mai mult.

Astfel Țara-Românească sărăciă din ce în ce mai mult. N'avea bani strânși ca să poată rezista unor vremuri grele, când singura bogăție era *munca* și *pământul*; deci, când apăsarea ajunsese și mai mare, țeranii trebuiau să rămână numai cu cea d'intâiu, înstrăinând pe cel de-al doilea.

Cu deosebire 'n Țara-Românească, mai de multă vreme și mai tare stoarsă, sătenii, cari până atunci trăiseră aici, în deosebitele sate, fără să-și împartă moșia, știind doar fiecare cam cât poate să lucreze dintr'însa, trebuiau să prevadă *hotărârea părților* sau, cum se zice în slavonește, a *delnițelor*, pentru a putea să vândă aceste părți unui boier din vecinătate, care avea bani, *aspri* turcești sau *galbeni* din creștinătate, la îndemână. Astfel omul ajungea să fie fără pământul său, iar boierul-l îngăduia pe același loc, unde avea nevoie de el, fiind dator însă țeranul de acum înainte să-i dea, pe lângă dijma de pe sămănăturile pe care le făcea, și slujbe, *clacă*, precum dădeau țeranii colonizați și mai de mult pe pământul boierimii. Mai târziu însă, s'a ajuns și mai rău: numai scurtă vreme țeranii au fost în stare să plătească birul cu banii primiți de la boier și, neavând acum nici pământul înstrăinat de ei, își vândură pentru toate timpurile *munca*. Boierul avu siguranța că sătenii nu vor pleca lăsând moșia pustie. Astfel țeranii ajungeau *oamenii* boierului, sau, de oare ce un om de la țară și un *Rumân* era același lucru, ei se numără *rumânii boierului* care-i cumpărase, împreună cu tot neamul lor, pentru toate timpurile.

10. În Moldova usurparea boierească s'a făcut pe încetul, numărul *vecinilor* fiind, încă de la început, mai mare, căci aici fuseseră mai puțini locuitori vechi și mai multe locuri de colonizare. Deci s'au păstrat numele de *vecini* și *vecinătate* pentru țeranii neliberi și starea lor. Trebuie să se însemne că, în Țara-Românească, cuvântul *megiaș*, care înseamnă același lucru ca și „vecin”, nu ajunsese nici când să reprezinte același lucru ca „rumân” și „vecin”, ci însemna pe țeranul liber.

11. Țeranii liberi se numără de acum înainte în Moldova *răzeși*¹, iar în Țara-Românească, de obicei, *moșneni*. Asemenea țerani rămași de capul lor se mai zic la Munteni și *cnezi* sau *judeci*, fiindcă judele cel vechiu păstrase dreptul pe care aiurea-l luase, prin danie domnească, boierul.

În stare de libertate deplină și de stăpânire desăvârșită asupra pământului rămaseră încă aceia dintre săteni cari apărau țara și erau alcătuiți în colonii militare, ca în Muntenia, ori aveau un ogor milităresc, ca în Moldova. În cea d'întâiu țară ei se numiau *Roșii*: Roșii se aflau în părțile Buzăului, către Moldova, și poate și în părțile de la Dunăre, către Turci. În legătură cu această datină este și faptul că țeranii din părțile Buzăului poartă până astăzi scurteici roșii. În Moldova sătenii ostași, coborâtori ai vechilor „viteji”, se chemau *curleni*. În afară de dâșii locuitorii unor sate de la munte, pe plaiuri, erau *plăieși*, grăniceri: prin urmare făceau strajă și erau asigurați de încălcări din partea boierilor și de apăsări prea mari pentru bir. De spre Poloni, Moldovenii aveau apoi straja țeranilor rămași răzeși până în zilele noastre, cu toate schimbările de stăpânire, din părțile basarabene ale Orheiului, Sorocăi și Lăpușnei, vestiții *Orheiieni*, *Lăpușneni* și *Soroceni*, oameni neastâmpărați și dârji, cari, chiar pe vremea lui Petru Șchiopul, încep a ridica Domni.

Mai târziu apoi erau, de spre Tatari, *Codrenii*, din Codrul *Chigheciului* (Ținutul Fălciului). Pentru aceleași motive, rămaseră neatinși în libertatea lor *Vrâncenii* din Vrancea Putnei și *Câmpulungenii* din Bucovina, vestiți păstori, cari trăiră până pe la 1800 ca în cele mai vechi timpuri românești.

12. Țerile noastre ar fi rămas multă vreme în această stare, care nu putea să se îndrepte, ci numai să se înrăutățească din ce în ce mai mult. Ele ar fi ajuns, cu trecerea anilor, neasămănat mai nenorocite decât acelea care-au fost căzut în stăpânirea de-a dreptul a Turcilor, căci acolo nu se plătia de țerani altceva decât o dijmă mică pentru Împăratul și o dijmă mai mare pentru proprietarul turc, căruia i se dăduse moșia (de obicei, din zece părți

¹ Cuvântul înseamnă la Munteni numai viețuirea în apropiere, în aceeași rază.

una pentru Stat și trei pentru stăpân, șase pentru locuitor). Domnii s'ar fi schimbat tot mai răpede, și ar fi fost luați dintre oameni tot mai ticăloși și mai puțin chemați pentru a cârmui o țară. Din ce în ce s'ar fi uitat mai mult dreptul unor anume dinastii de a stăpâni în Moldova și Țara-Românească. S'ar fi ajuns a se trimete chiar guvernatori, Pași în cele două țeri, și astfel am fi avut toate relele cârmuirii prin Turci, fără să avem și partea bună a acestui regim: cruțarea țeranilor¹.

Dar din această stare de lucruri țerile românești fură scăpate prin răscoala lui Mihai Viteazul.

XXXI.

(Suplementară)

Cultura românească dela 1550 la 1600.

1. În timpurile mai rele, pentru amândouă țerile, care se întind de la moartea lui Ștefan-cel-Mare și Radu Munteanul, cultura noastră n'a urmat aceiași cale de răpede decădere pe care a luat-o viața politică. Clasa stăpânitoare, cu Domnul în frunte, nu era destul de tare pentru a ni păstra neatârnnarea sau a ni câștiga glorie, dar, bogată cum o văzurăm — și se îmbogăția din ce în ce mai mult în dauna țeranilor robiți, — ea putea să ajute neconținut mănăștirile de cultură, care se fac tot mai numeroase de la începutul veacului al XVI-lea.

Petru Rareș a știut să-și întrebuițeze banii: nu spunea în zădar vorbele acelea evlavioase cu care judecase izbânda Polonilor de la Obertyn; era un credincios al Bisericii sale și un pricepător al frumuseții puse în serviciul Credinții, El înțeluse a urma tradiția de împodobire a orașelor țerii și a câmpiilor ei prin biserici și mănăștiri, tradiție pe care o moștenise de la marele său părinte. Pe când de la fratele său, Bogdan, și de la nepoțul său, Ștefăniță, n'a rămas nicio zidire nouă care să li veșnicească numele, el, Petru, a fost *al treilea ctitor mare al Moldovei*, după Alexandru-

¹ Ca în Bosnia, unde boierimea cea veche a rămas stăpână pe moșii —, turcindu-se, și până dăunăzi a apăsat îngrozitor țerănimea.

cel-Bun și Ștefan-cel-Mare. I se datoresc multe zidiri de închinare, în același stil ca și cel întrebuițat în ctitoriile lui Ștefan, dar având păreții mai înalți, spațiul mai larg și podoabe nouă,— precum zugrăvelile frumoase pe păretele din afară, făcute pe un fond dulce, albastru, săpăturile în lemn, migăloase, pentru jețurile domnești și arhieriești sau pentru cadrele sculptate ce se puneau de-asupra ușilor.

Le întâlnim în Baia, unde biserica lui Petru stă lângă a lui Ștefan-cel-Mare, în Botoșani, care se ridică la însemnătatea de târg pe vremea aceasta (aici Petru și Doamna lui au două zidiri: a Sfântului Gheorghe și a Ospeniei=Uspenia, slavonește, Adormirea Maicii Domnului). Biserici de-ale lui Rareș le aflăm apoi la Hârlău, iarăși lângă biserica lui Ștefan; la Târgul-Frumos, așezat între Hârlău și Iași și pomenit chiar în cele mai vechi privilegii de vamă; la Roman, unde Petru a întemeiat Episcopia. Cea mai frumoasă clădire a lui e însă mănăstirea *Pobrata*, de pe malul Siretiului, făcută în apropierea vechii zidiri a Sfântului Nicolae din Poiană, din care astăzi nu se mai cunoaște nimic. Era pentru vremea aceia cea mai mare zidire de biserică a Moldovei. Într'o încăpere anume, așezată înaintea naosului, se vede piatra de mormânt a lui Petru și a soției lui, Elena, amândouă de marmură; pietre mai vechi, de-ale Domnilor și boierilor, între care aceia pusă pe mormântul *Oltei*, mama lui Ștefan-cel-Mare, au fost strânse de la biserica dărâmată și așezate 'n pridvorul celei nouă, sau pe laturi, lângă părete.

Boierii de pe vremea aceasta clădesc deosebite lăcașuri mănăstirești în Bucovina sau biserici în orașe, precum era biserica *Dancului*, dărâmată acum vre-o treizeci de ani, cu o adevărată lipsă de pietate, în Iași.

2. Firește că, în același timp cu înălțarea de mănăstiri și biserici nouă, arta de a le împodobi, prin urmare arta zugrăvirii, a săpăturilor, a caligrafiei, a legătoriei de cărți, a cusăturilor în fir și mătăsuri a înaintat în tot acest timp la Moldoveni. Doamna lui Petru Rareș, *Ecaterina Elena*, a fost o ocrotitoare cu iubire a acestui lucru de frumuseță închinat scopurile sfinte.

3. Pe vremea aceasta în Țara-Românească se urmau clădirile lui *Neagoe*, între care trebuie să se însemne și *Mitropolia din Târgoviște*, zidire cu multe turnuri. astăzi distrusă

și înlocuită cu alta, care nu samănă cu cea d'întăiu. Mitropolia s'a mântuit numai pe vremea lui *Radu Paisie*, înrudit și el, cum am spus, prin căsătorie cu familia lui Neagoe. Acest Radu, care fusese călugăr și ținea la lucrurile bisericești, a fost și el un harnic sprijinitor al artei religioase. Împreună cu fiul său, *Marcu*, el se înfățișează ca întemeietori și la mănăstirea Mislea, distrusă prin foc,

Fig. 47. Chip de sfânt din secolul al XVI-lea.

mai de curând. La *Cozia*, în marginea Oltului, lângă biseri-
cuța întemeiată de Mircea, el ridică pe o înălțime biserica
de îngropare a călugărilor sau *bolnița*, clădită foarte fru-
môs, cu pereți înalți și zugrăveală bogată și îngrijită,
în stil moldovenesc.

4. Ceia ce a făcut Petru Rareș în Moldova a fost urmat de Alexandru Lăpușneanu, care și el, cu toate că-l știmate de cumplit, n'a fost lipsit de simț pentru artă. Lui i se datorește o mănăstire ce era menită să întrecă Pobrata lui Petru Rareș, și a întrecut-o în adevăr. Mănăstirea *Slătina* e așezată 'n mijlocul codrilor Sucevei și unește în sine toate frumusețile clădirilor mai vechi, dar în proporții pe care acestea nu le-au atins niciodată. Acolo e îngropată o fiică a lui Lăpușneanu, și până mai dăunăzi se vedea chiar piatra lui de mormânt, pe care însă era pomenit, nu numai ca Domn, dar și ca smeritul monah *Pahomie*, cum se făcuse 'n cele din urmă zile de durere și zbucium ale vieții sale.

Între urmașii Lăpușneanului, a clădit numai *Petru Șchiopul*. Acuma însă, cum se vede, se făcuse datina ca un Domn să nu zidească mai mult decât o mănăstire, în care să se îngroape rudele sale, sau el însuși, dacă ar fi să moară în Scaun. Astfel Petru făcu pe un deal de lângă Iași o mănăstire pe care o numi, după una din suburbiile Constantinopolului, *Galata*, Mănăstirea, cu clopotniță la poartă și două turnuri, sămănă cu zidurile lui Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu. În această biserică n'a apucat să fie îngropat Petru, care a murit la Bolzano, în Tirol, ci numai o fiică a lui cu Doamna Maria. Piatra-i de mormânt se vede și astăzi pe unul din pragurile Galatei.

5. În Țara-Românească, *Mircea Ciobanul* și-a făcut biserică în *București*, reședința lui obișnuită. Este aceia care-i cuprindea și mormântul, de și nu se vede nicio piatră amintitoare 'n clădirea de azi, cum am spus, cu totul prefăcută.

Pătrașcu-Vodă, căruia i se zise *cel Bun*, a pus să se clădească în săptămânile de suferință pe care le-a petrecut la *Râmnicul Vâlcei*, biserica Sfintei Paraschive. Ea se păstrează până astăzi, dar cu totul transformată și umezită de o reparație nouă. După dânsul, *Mircea* și-a clădit și el biserică 'n Râmnic: este biserica Maica Domnului, prefăcută pe urmă în veacul al XVII-lea. *Alexandru* și fiul său *Mihnea* lucrară în *București* la biserica ce se zice astăzi, după ce a fost făcută din nou de fiul lui *Mihnea*, *Radu*, biserica *Radului-Vodă*: pietrele de mormânt ale unor membri din familia lui *Mihnea* se văd până astăzi în această biserică. Iar *Petru Cercel*, a cărui stăpânire desparte cele două Domnii ale lui *Mihnea*, împodobi *Târgoviștea*, clă-

dind *Biserica Domnească*, mărită pe urmă, și Curți de locuință, care sunt laudate de un călător frances ce a trecut în acele vremi pe aici.

În Moldova s'a făcut, pe vremea lui *Rareș*, o școală de *cărlurari*: un călugăr, *Macarie*, care cunoștea literatura slavonă a evului mediu și care, pentru aceste merite literare, a fost ridicat de Doamna Elena la rangul de episcop de Roman, a întemeiat această școală, ce stătea în legătură, însă, cu tradiția Mitropolitului *Teoclist*, celui de-al doilea și chiar a celui d'întăiu. *Macarie* nu s'a mulțămît cu scrierea analelor Moldovei în felul scurt, obișnuit de înaintașii săi; călugării de la *Putna* sau *Bistrița*, cari au fost apoi urmăriți și de unii călugări din *Slatina* (scrierile lor se chiamă: analele de la *Putna* sau de la *Bistrița*), ci el a început povestirea imbielsugată și împodobită cu meșteșug retoric, după normele bizantine, a vieții Domnilor moldoveni, laudând în tot felul pe ocrotitorul său *Petru-Vodă*.

Alexandru Lăpușeanu a dorit, firește, să-și aibă cronică lui, și astfel a găsit laude pentru dânsul, dintre contemporanii și ucenicii lui *Macarie*, *Eftimie*, călugăr amestecat și în afacerile politice, care trecu apoi de la egumenia din *Neamț* la pribegia prin *Ardeal*, unde ajunse *Vlădică* al *Românilor* de acolo, recunoscut de principii *Ardealului*.¹

Tradiția călugărilor și ierarhilor cărturari a fost continuată apoi, cu toată prigonirea lui *Ioan-Vodă* cel *Cumplit*. Astfel *Ardealul* a putut să aibă, pe lângă *Vlădică Eftimie*, și pe alții, cari se vor fi format în mănăstirile moldovenești, precum a fost episcopul *Cristofor*. Cel din urmă reprezentant al acestui curent de învățătură bisericească este, după cronicarul slavon al lui *Petru Șchiopul*, *Mitropolitul Teofan*, care a păstorit multă vreme în *Moldova* și a fost amestecat în toată viața acestei țeri din a doua jumătate a

¹ În *Ardeal* știm că era o episcopie la *Vad*, întemeiată de *Ștefan-cel-Mare*; dar, oriunde se găsea o clădire de piatră, trăiau *Vlădici* cari hironotisiau preoți. Astfel trebuie să amintim pe episcopii dela *Prislop*, într'o mănăstire care a mai fost pomenită, creațiune a lui *Nicodim*, pe care o făcuse de piatră *Doamna Zamfira*, fiica lui *Moise-Vodă*, adăpostită în *Ardeal* și măritată după magnați ardeleni. În sfârșit o mănăstire și reședință de *Vlădică* era la *Gloagiul-de-jos*, lângă *Murăș*, unde funcționa un *Vlădică* recunoscut de regina *Isabela*, văduva lui *Ioan Zápoiya* și mama lui *Ioan Sigismund*.

veacului al XVI-lea. Supt el călugărul Azarie duce până în acele zile vechiul letopiseț moldovenesc.

7. La Munteni nu sunt cărturari cari să poată fi puși alături cu aceștia. *Patriarhul* orânduitor *Nifon* părăsise răpede Țara-Românească, certându-se cu Domnul care-l adusesese. De alminterea, Nifon nu înfățișa o influență slavonă, care putea prinde la noi, ci pe acea grecească. Laudele lui Neagoe au fost scrise 'n adevăr în această limbă de unul din călugării de la Atos, de cel d'întâiu egumen de acolo, *Gavril*: acestei redacții îi urmă o traducere în slavonește, și, poate înainte de 1600, traducerea românească, ce se întrebuintează mai obișnuit astăzi.

În această țară și *meșteșugul tipografiei* a fost înviat, cu alți meșteri decât intemeietorii de la începutul veacului, în Domnia lui *Radu Paisie*, care dădu la lumină, cu bani domnești, un șir de cărți *slavone*. Acest șir este urmat numai după cruntul Mircea-Vodă, care, între alții, gonește în Ardeal și pe cărturari și pe meșterii de tipar, deci supt *Mihnea*, care stătea supt înrăurirea evlavioasei sale maice, Ecaterina.

8. Încă dela 1544, Sașii din Ardeal, cari, mai ales supt influența învățatului *Honterus* din Brașov, trecuseră dela catolicism la legea protestantă luterană, pe când nobilii unguri treceau la reformă în calvinism, încearcă a răspândi cărți de învățătură pentru *Români*, scrise în limba lor. Astfel se tipări la *Sibiiu*, prin îngrijirea unui orășean de acolo, care știa românește și fusese și pe la noi, un *Catehism*, care nu află însă multă răspândire, apoi pe la 1560, altul la Brașov.

Ioan Sigismund Zápolya își dădu o deosebită îngrijire pentru a face ca Românii ardeleni să primească în de obște credința *calvină*, pe care o împărtășia și dânsul. El alege deci dintre Vlădicii din mănăstiri câte pe unul căruia i dădu, în numele Cărmuirii, supravegherea asupra tuturor bisericilor (organizate deci calvinește) pe care le avea prin satele românești. Nu izbuti însă a face așa încât acești Vlădici ai Statului, numiți, după moda calvină: *superin-*

tendenți, să fie recunoscuți de poporație, care ținea morțiș la vechea ei lege răsăriteană, pe care o numia *lege românească*.

Însă un tipăritor din Țara-Românească, pe care prigonirile lui Mircea îl făcuseră a trece granița, diaconul *Coresie*, sau *Coresi*, se înțelese cu negustorii sași din Brașov, apoi cu un nobil ungar, și începu un șir de tipăriri românești. Ele erau făcute după manuscrisurile celor d'întâiu tălmăcitori dela începutul veacului al XV-lea; limba părea astfel veche, prea veche, și *Coresi* nu era în stare s'o schimbe așa cum s'ar fi convenit. A fost totuși un lucru mare, când, la 1561, în vechea cetate a Brașovului, cu care avem atâtea legături și care era adese ori plină de pribegi dela noi, s'a pus în vânzare, trimețându-se prin mai multe sate, cea d'întâiu *Evanghelie românească*, zisă azi a lui *Coresi* diaconul, care publică și cărți *slavonești* ce-și aflau mult mai lesne cumpărători, căci erau după datina bisericească. El făcu să apară apoi un *Molitvenic*, carte de rugăciuni sau molitve în slavonește, un *Apostol* (1563?) și o traducere nouă, după cartea ungurească, a *Evangheliei* cu învățătură (Tâlc al *Evanghelilor*) sau, pe slavonește, *Cazanie* (1564), pe lângă o *Pravilă* de judecată. Peste câțiva ani ieșia o *Psaltire românească*, iar la 1570 alta, cu text deosebit. Văzând că aceste cărți nu se vând destul de bine, *Coresi* începu să dea ediții în două limbi: slavonește și românește; astfel *Psaltirea cea nouă* în 1577, după care se luă apoi în lucru *Evanghelia* dela 1580. Peste un an se lucra cu binecuvântarea Mitropolitului muntean, o altă *Cazanie*, care, aceasta putea fi cumpărată de oricine, căci era făcută după originalele ortodoxe recomandate de ierarhii munteni: este vestită publicație românească dela 1581. Doi învățăcei

ai lui Coresi tipărită apoi la 1582 începutul *Bibliei* românești, care fusese tradusă, anume pentru aceasta, de mai mulți cărturari din neamul nostru.

Știm că s'a tipărit tot de Coresi o carte de *Liturghie*, care nu s'a găsit însă până acuma.

Cu acestea se încheie șirul cărților românești și slavonești tipărite de Coresi și urmașii sau concurenții lui, atât în *Brașov*, cât și în alte centre ardelenești, precum *Sas-Sebeșul* și *Orăștia*, târgușoare locuite în mare parte de Români. Fără să aibă valoare practică prea mare, cărțile acestea au pentru noi însemnătate deosebită, căci prin ele se începe introducerea, în lucrări care se tipăresc și se răspândesc, a limbii românești, întrebuintată până atunci numai în răvașe sau însemnări pe marginea manuscriptelor slavone.

XXXII.

Faptele lui Mihai Viteazul până la cucerirea Ardealului.

1. Ceia ce a adus de la o bucată de vreme o ușurare în împrejurările noastre a fost apropierea unor Puteri creștine nouă de hotarele românești sau ridicarea acelor care până atunci scăzuseră neconținut.

Dacă prin peirea Ungariei, prin stingerea vechii dinastii în Polonia rămăseserăm lipsiți de sprijin și singuri în mijlocul valurilor cuceririi turcești, și trebuia să ne supunem la orice cerere, dacă nu la orice înjosire, acuma când, dincolo de granițele noastre, la Nord și Apus, de la o bucată de vreme și la Răsărit, începură a se întări Statele creștine, am folosit în chip firesc din desvoltarea lor.

De prin anii 1470-80, Scaunul pontifical al Romei începu a se îngriji iarăși de afacerile Răsăritului. Sultanul Soliman-cel-Mare avu ca urmaș pe fiul său *Selim*, un bețiv și un stricat, iar fiul acestuia, *Murad*, era un lacom de bani, care trăia numai pentru strâns aur, pe care-l grămădia în hrube și pe supt pământ, și, astfel, pune la mezat toate lo-

curile și drepturile, vânzând, de-a dreptul sau prin dregătorii săi, mari și mici, Scaunele de Patriarhie și de Domnie, precum vindea pe acelea de guvernatori ai deosebitelor provincii. Sultanul nu mai ieșea din Constanținopol, nu mai începea războaie: *ieniceri* nu se mai alegeau dintre

Fig. 48. Pecetea lui Petrașcu-cel-Bun

copiii voinici ai creștinilor, luați de-acasă de când erau mici de tot și crescuți într'o școală severă, care nu li dădea alt ocrotitor și părinte decât pe Sultan; spahii, stăpânii moșilor militărești, nu mai veniau la fiecare chemare, și multe

locuri de spahii le luau oameni ce nu puteau să lupte, și chiar femei. Se înțelege deci ușor cum Papa, știind această stare de slăbire a Turcilor, se gândia să învie zilele de la Nicopole, Varna și Belgrad.

2. Mulțămită regelui celui nou al Poloniei, Ștefan Bathory, călugării *tesuiți* se așezară și se întăriră foarte mult în Polonia. Ei pătrunseră și în Ardeal: pe vremea lui *Mihnea*, a cărui mamă era catolică, și a lui *Petru Șchiopul*, care ținea pe o Greacă din insule, unde mulți dintre locuitori erau aplecați către catolicism, se făcură încercări de a se converti țerile noastre la legea catolică. Mai mulți trimeși ai Papei străbătură atât Moldova, cât și Țara-Românească. Ungurii din satele moldovenești dela munte, Nemții din Cotnari fură cultivați în deosebi de acești propovăduitori ai catolicismului. Era vorba chiar să se întemeieze școli catolice în Moldova, la sfârșitul veacului al XVI-lea, și să se tipărească un *Catehism în românește*. Domnii, din partea lor, având nevoie de sprijin, se bucurau de aceasta.

Unii pribegi mai ales se îndreptară către *Roma* și către *Veneția*, ba chiar și către *Curțile de principii din Germania*, către *regele Franciei* și către *regina Angliei*. Astfel se ivi, de la 1570 înainte, un nou fel de doritori ai Domniei românești, cari nu mai cereau bani și ostași în Ardeal sau Polonia, cari nu mai călcau pragul puternicilor de la Poartă, ci se duceau în Apus, cerșind sprijinul *ambasadorilor* pe cari acuma-i aveau la Constantinopol deosebitele Puteri și cari erau în stare, în adevăr, să smulgă Turcilor o numire 'n Moldova sau în Țara-Românească.

3. Cel d'întâiu dintre pretendenții români care a izbutit cu sistemul sprijinirii de către Apuseni și catolici a fost un fiu al lui Petrașcu-cel-Bun, numit și el *Petru*. El stătu o bucată de vreme la Curtea regelui Henric al III-lea al Franciei, care, cum știm, fusese cățiva ani și rege al Poloniei și era inițiat în afacerile Răsăritului. Acest Petru-Vodă a fost un om frumos, deștept, cunoscător al mai multor limbi și înzestrat cu darul poetic (a făcut mai multe poezii în italienește). I se zicea *Cercel*, fiindcă, după dati-nele apusene, purta un cercel la ureche. Din Franța a trecut la Veneția, de acolo la Constantinopol, și, după multe stăruinți din partea lui și a ambasadorului frances, ajunse a domni doi ani de zile. A stat la Târgoviște, despărțind

prin cârmuirea lui cele două Domnii ale lui Mihnea-Vodă. La urmă, când a fost scos, el n'a îndrăznit să se înfățișeze iarăși în Poartă, ci a trecut în Ardeal, în fruntea unei mici oștiri, având tunurile și steagurile sale. Aici însă Báthoreștii, cari stăpâneau provincia, îl prinseră și-l ținură închis un timp; pe urmă, când a scăpat, ducându-se iarăși prin Italia, nu mai erau aceleași vremuri ca la început. Merse, în adevăr, la Constantinopol, nădăjduind să aibă din nou ceia ce avuse, dar, după multe uneltiri ale lui, fu biruit în lupta de intrigi și *inecat* în valurile Bosforului.

Cînd, aproape de aceiași vreme, Scaunele Moldovei și Terii-Românești fură părăsite de cele două rude care le ocupaseră până atunci, *Mihnea* și *Petru Șchiopul*, dintre cari cel d'întăiu se duse la Constantinopol, unde se turci, de teamă să nu fie ucis (de aceia i se zice *Mihnea Turcul*), iar celalt apucă drumul cel greu al pribegirii în Europa,— ajungând la Viena și apoi în Tirol, unde muri și el și Doamna lui, Irina, și frumosul lor copil, Ștefan,— Turcii numiră după plac Domni la Munteni.

Ei se strecoară foarte răpede unul după altul; doi sunt din Moldova: un fecior al lui Bogdan Lăpușneanul și unul al lui Ioan-Vodă cel Cumplit. Aici nu se amestecă deocamdată străinătatea creștină. În schimb, Moldovenii căpătară de la Turci, după fuga lui Petru Șchiopul, pe *Aron-Vodă* fiul lui Alexandru Lăpușneanu,— om lacom, rău și invidios (i s'a zis mai pe urmă, *Aron Tiranul*). Dar alți candidați la Domnie sosiră acum din Polonia. Nu-i mai sprijiniau nici Cazacii singuri, ci în dosul acestora se găsește omul care a încercat, urmând drumul arătat de marele rege Ștefan, și a izbutit, să înalțe Polonia iarăși la rangul de Putere mare: cancelăriul *Ioan Zamoyski*.

4. Fratele regelui Ștefan, Cristofor, avuse un singur fiu, *Sigismund*, nume împrumutat din Polonia. El fu crescut catolic, cu lesuiți și curteni veniți din Italia. Îi intră în cap că are să fie un erou asemenea cu aceia cari s'au ilustrat în antichitate, că trebuie să ridice armele pentru a lupta împotriva Turcilor, să libereze Ardealul, să mântuie Răsăritul, să se facă poate Împărat la Constantinopol! Atâția dintre Ardeleni erau de părere că acestea sînt numai visuri nebune, de pe urma cărora nu pot folosi ei, ci numai Imperiul, Nemții (cum ziceau dănșii), cari râvniau, ca și Polonii, la stăpânirea provinciilor fostului

Imperiu de Răsărit. Dar Sigismund rămânea în părerile lui. Când nobilii n'au vrut să-l asculte și s'au unit împotriva-i, el i-a prins și i-a ucis pe unii dintre dâșii, ba chiar pe însuși vărul său.

Dorind să împiedece statornicirea influenței polone în Moldova și să înoiască pretențiile vechi ale Ungariei asupra Țerii-Românești, Sigismund Báthory, principele Ardealului, intră în legătură cu Domnul Moldovei, Aron-Vodă, și cu acela care înlocui în Țara Românoască la 1593, pe Alexandru Moldoveanul, zis cel Rău, cu *Mihai-Vodă*.

4. Mihai era fiu al lui Petrașcu-cel-Bun, de și nu dăduse până atunci la iveală această mare obârșie, ci trăise o viață mai modestă, fiind Ban al Mehedințului (Ban mic, nu Ban Mare) și făcându-și oarecare avere prin căsătoria cu o văduvă din părțile oltene. Firește că și el mersese la Poartă, că stăruise la puternicii de acolo și ajunsese Domn numai prin sprijinul lor. Îl ajutaseră un *Ban Iani*, rudă cu dânsul, și un coborător din vechii Împărați ai Constantinopolului, din familia care avuse și înainte de aceasta legături strânse cu țerile noastre — prin Mihai, zis Șaitanoglu, ginere al Chiajnei — *Andronic Cantacuzino*.

6. În urma unei visite a trimesului Papei, care era un călugăr slav din Croația, amândoi Domnii se învoiră la o unire cu Ardealul împotriva Turcilor. Unirea aceasta o primiră, atât Aron, cât și Mihai și pentru că, în împrejurările de până atunci, ei nu și-ar mai fi putut plăti datoriile către Poartă și către particulari, sarcina tributului fiind crescută peste orice margene și măsură (30.000 de galbeni pentru Moldova; 60.000 pentru Țara-Românească). Din partea lui, Sigismund înțelegea să aibă pe amândoi Domnii ca pe un fel de locțiitori, de *căpitani* ai săi, și el să fie de fapt măcar *suzeran feudal* al amânduror

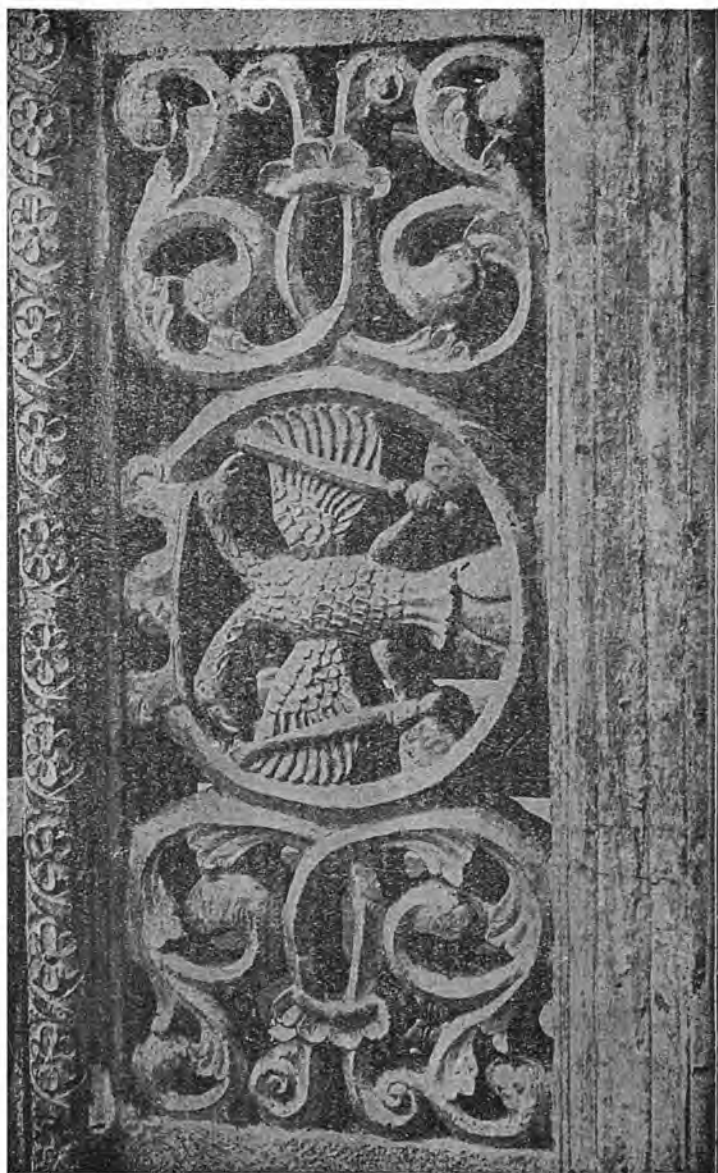

Fig. 49. Stema Cantacuzinilor (într'o biserică din veacul al XVII-lea).

Principatelor până la Dunăre. Deci pe un temeiu foarte slab se alcătuiuse unirea aceasta a creștinilor împotriva Turcilor.

Fig. 50. Doamna Elisaveta a lui Ieremia Movilă.

Pe vremea aceea, începuse un războiu, care era să fie mulți ani de zile, între Imperiu și Turci, cari, stăpâni acum și pe pașalâcul dela Buda și pe pașalâcul, ceva mai nou, din Timișoara, căutau

să smulgă dela Imperiali (Germani și alte neamuri supuse Casei de Austria) cetățile puternice ce se aflau la granița Împărăției în Ungaria. În drumul către locurile ungurești unde se purtau luptele. *Tatarii*, cari de câțva timp erau tovarășii Turcilor în toate războaiele ce le purtau împotriva creștinilor, intrară în Moldova și siliară pe Domn să se adăpostească în mănăstirea lui, a lui *Aron-Vodă* (în satul de astăzi Aroneanu ; frumoasă biserică înaltă, împodobită cu steluțe de smalt albastru prinse în tencuială.

Încă dela sfârșitul aceluiași an 1594 însă, după învoiala pe care o aveau cu Sigismund, amândoi Domnii uciseră pe *creditorii turci* cari li stăteau în preajmă și pe cei câțiva *ieniceri* cari, trimeși dela Poartă ca pentru strajă, făceau, în realitate, și ei parte din rândurile cămătarilor. Prin aceasta, atât Aron, cât și Mihai declarau că vor duce până la capăt lupta împotriva Turcilor, pe cari acum îi jigniseră într'un chip atât de sângeros. *Cazaci* cu plată încunjurau pe Domnul moldovenesc iar cel din București avea în jurul său și *trabanți unguri din Ardeal*, veniți dela Sigismund,

7. A două măsură, în războiul care se deschidea, trebuia să fie, după obiceiul de până atunci, *prădarea raielei cetăților turcești de graniță*. Niciunul din Domnii noștri nu era însă pregătit pentru a putea lua înseși *cetățile*, neavând la îndemână tunurile trebuincioase pentru aceasta și ostași în stare să se slujească de dânselē. Astfel Muntenii lui Mihai nu putură face altă ispravă în lunile de iarnă decât să ardă la Giurgiu, la Silistra, la Șiștov și Rahova, la Hârșova, la cetatea dela Gura-Ialomiței ș. a. ; zidurile însă fură pretutindeni atacate în zadar. Apoi, când *Tatarii*, întorcându-se din expediția ungurească, veniră prin țară (ei trec

Dunărea la Vidin) prădând după obiceiul lor, Mihai îi așteptă cu o oștire destul de puternică, în care se întâlneau mai ales ostașii aduși de atotputernicii frați *Buzești, Stroe, Preda și Radu*, cari aveau,

Fig. 51. Mihai Viteazul.

cu deosebire în părțile oltene, peste trei sute de sate și jucau deci în Banatul oltean rolul pe care-l jucaseră odinioară Craioveștil. În trei ciocniri, asemenea cu acelea pe care le avuse la începutul

veacului Radu dela Afumați cu Turcii dunăreni, Mihai împrăstie pe Tatars, ucigând și pe nepotul Hanului. Acesta însuși, împreună cu Turcii cari aduceau în locul lui Mihai un Domn nou, pe *Bogdan, fiul lui Iancu Sasul*, fură bătuți la *Serpătești*, în Vlașca. Urmărind pe fugari, Muntenii arseră și târgul de supt cetatea *Rusciucului*, pe când Cazacii lui Aron, uniți cu Ardelenii, ucideau la vadul dela *Silistra* pe pretendentul adus de Turci pentru a fi așezat în Moldova (*Ștefan Surdul*, fostul Domn al Munteniei).

Și la Dunărea-de-jos se făcură prădăciuni în raiiele, iar, mai târziu, *Ismailul* chiar, cetate nouă, întemeiată de Turci, pe locul satului românesc *Smil*, în părțile Bugeacului, fu luat și prădat, la sfârșitul lui Martie 1595. Din partea lor, ostașii lui Mihai jăfuiră *Brăila*, care se afla de mai bine de jumătate de veac în stăpânirea Turcilor, și sparseră și cetatea.

8. Cum se vede, se câștigaseră biruinți mai mici, se răspinseseră Domnii cei noi, dar, afară de *Ismail* și *Brăila* (*Mihai* numi un Ban de *Brăila* și *Buzău*), niciuna din cetățile care făceau un lanț la Dunăre și țineau în frâu pe ai noștri, nu fusese smulsă dela Turci. În curând unirea creștină fu vătămată prin aceia că *Sigismund*, care căpătase știri rele cu privire la credința lui Aron, puse pe căpitanul său, ce se găsea pe lângă acesta, să-l prindă și să-l aducă în *Ardeal* (*Maiu*), unde muri, fiind îngropat la *Bălgrad* (*Alba-Iulia*).

În locul lui Aron fu numit atuncea de către *Sigismund*, ca și cum el ar fi avut dreptul de a face Domni în Moldova, așa cum și-l însușiseră Turcii, un boier, *Ștefan Răzvan*, până atunci *Hatman*, care și luă titlul de *Ștefan-Vodă*.

Aceasta trebuia să deie însă prilej de amestec Polonilor lui Zamoyski. Hatmanul și Cancelariul Poloniei nu înțelegea ca Moldova, țară legată prin vechi jurăminte cu Polonia, să cadă 'n atârănarea Ardelenilor și neînsemnatul prinț care stăpâniă asupra acestora să îndrăznească a numi un Domn în Moldova după voia sa. Prin urmare, odată ce Aron fusese răpit din țara sa, odată ce Turcii nu erau în stare să puie un Domn din partea lor, el crezu că are dreptul să între 'n Moldova și să aleagă dintre boieri pe acela care, prin tradițiile familiei sale, prin creșterea lui, prin simpatiile lui dovedite față de creștini, i se părea mai potrivit ca să fie așezat în Scaun.

Câteva săptămâni numai după ce Ștefan făcuse *jurământ de credință* lui Sigismund (un astfel de jurământ l-a făcut, în același timp, și Mihai), trupele polone începură să se adune la granița Moldovei, În vară, *Marele-Vizir Ferhad* se hotărî să pedepsească pe Domnul muntean, dar în lagărul dela Dunăre, gata să treacă apa, sosi înlocuitorul lui Ferhad, *Sinan*, un Albanes crunt, care izbutise a lua din nou puterea. Acesta rămânea să conducă expediția munteană.

9, Ca și înaintașul său Vlad Țepeș, Mihai nu era în stare să împiedece pe Turci de a pătrunde în țara sa, Aceștia trecură deci dela Rusciuc la *Giurgiu*, întrebuițând și ostrovul care se găsește pe Dunăre la acest punct. Mihai ar fi fost bucuros să aibă 'n această clipă hotărâtoare ajutorul pe care i-l făgăduise Sigismund și pentru care se înjosise atât de mult, primind condițiile puse de acesta în luna Maiu. Dar Domnul ardelean, ușuratec ca totdeauna, era ocupat cu serbările căsătoriei sale. Astfel, Mihai, foarte puțin prețuit pe atuncea, se hotărî să cerce el însuși a tăia lui Sinan drumul către București. Se așeză pentru aceasta într'una din văile mlăștinoase care brăzdează județul Vlașca, lângă noro-

iosul râuleț Neajlov: pe acolo treceau negustorii cu mărfuri venind dela Giurgiu și ducându-se spre București, și un pod îngust și slab, ca și podul vasluian al biruinții lui Ștefan cel-Mare dela 1475, ușura calea lor la satul *Călugăreni*. Mihai se ascunsese, cu boierii și Ardelenii săi, în pădurile vecine, și astfel, când Sinan se ivi, — întocmai ca, odinioară, în acel loc din Moldova, Soliman Ha-dâmbul,—având cu dânsul numai atâtea cete câte puteau trece prin acest loc strâmt, el începu atacul, și Mihai ca și Ștefan, de care se arată acum vrednic, întrebuiță tunnurile împotriva armatei turcești, răpede cutremurată de groază (*13 August 1595*).

Lupta ținu până seara, fără ca Turcii să poată înainta. Ei pierdură multe mii de oameni, dar înfrângerea lor nu fu așa de desăvârșită cum fusese înfrângerea lui Soliman la Podul-Înalt. După acea luptă, lui Ștefan nu-i mai rămânea decât să gonească pe dușmani până la vaduri, pe când acum Mihai însuși trebui să se retragă din drumul Bucureștilor. Turcii, după ce se odihniră, plecară mult mai încet însă și cu pază bună, către același Scaun de Domnie munteană.

Bucureștii ajunseră oraș turcesc. Bisericile fură pângărite: pe înălțimea dela Radu-Vodă se făcu o cetate sau o *palancă*, ale cării ruine se văd și astăzi acolo, sus. Un comandant rămase pentru paza orașului. În acest timp Marele-Vizir mergea spre *Târgoviște*. Mihai nu putu să apere nici această reședință; orașul fu încunjurat de Turci cu ziduri făcute în pripă, și bisericile avură aceiași soartă ca și bisericile bucureștene.

10. În acest timp, Domnul ajunsese în munții Argeșului, la *Cetatea lui Negru-Vodă*, urmând o cale de retragere pe care o urmase odinioară Mir-

cea-cel-Bătrân însuși. Aici află întâiu o veste dureră pentru dânsul: *Zamoyski* întrase la 17 August în *Moldova*, supt cuvânt că vrea s'o apere împotriva *Tatarilor*, gata să năvălească în țară pentru a se uni cu oastea lui Sinan. El gonise pe *Ștefan Răzvan*, pusese în loc pe boierul *Ieremia Movilă*, fratele Mitropolitului Gheorghie, din vremea lui Petru Șchiopul. Apoi îi veni însă și o veste bună: Sigismund, ducând cu dânsul și Italieni, veniți tocmai din Toscana și meșteri la încunjurarea cetăților, sosise 'n sfârșit în ajutorul lui, pe la Piatra Craiului, drum luat, în două rânduri, de Împăratul Sigismund. Mihai, unit cu Sigismund, care, acesta, se credea adevăratul stăpân și privia pe biruitorul dela Călugăreni ca pe un căpitan supus lui, veni la *Târgoviște*, o încunjură și, bătându-și zidurile câteva zile, izbuti s'o cucerească, la 18 *Octombre* st. n. Sinan nu îndrăzni să încerce o împotrivire, ci plecă spre București Creștinii îl urmăriră, luară în stăpânire și acestăalt Scaun de Domnie muntean și ajunseră la *Giurgiu*.

Marea cetate dunăreană, cheia Țerii-Românești, fu atacată de Munteni, Ardeleni și câțiva Moldoveni, pe când trupa Italienilor luă măsurile obișnuite în Apus pentru cucerire. Data aceasta, Giurgiul nu se mai putea împotrivi, ci fu luat cu asalt, supt ochii lui Sinan, care, furios, putea să vadă de dincolo de Dunăre neizbânda desăvârșită a expediției sale (29 *Octombre* st. n.).

II. Această stare de lucruri, cu Mihai așezat din nou în Țara-Românească, cu Ieremia stăpânind asupra Moldovei și cu Sigismund închipuindu și că el e de fapt centrul tuturor lucrurilor, ținu mai multă vreme. În zădar cercară Tatarii să gonească pe noul Domn al Moldovei; *Zamoyski* veni în țară

a doua oară și se așază în tabăra dela *Țuțora*, lângă vărsarea Jijiei în Prut, și el sili pe păgâni, cari aveau în fruntea lor pe *sangeacul*. adevărat beiful de *Bender*, să se întoarcă înapoi (*12-22 Octobre st. n.*). Când Răzvan, ajutat de Ardeleni, încercă să-și capete iarăși Domnia, înlocuitorul lui îl bătu și, privindu-l ca pe un trădător fără niciun fel de drepturi, îl trase 'n țeapă (*Decembre*). Dar încercarea lui Ieremia de a scoate pe Mihai, ocrotitul Ardelenilor, și de a pune în loc pe *Radu, fiul lui Mihnea Turcul*.¹ se mântui cu o înfrângere.

Mihai nu putea să fie izgonit. Oștile lui prădară în voie și 'n *Dobrogea*, și la *Vidin*, și până la *Plevna* (*1596*). Un *complot al boierilor* fu descoperit și aduse peirea celor amestecați într'insul. Năvălirea tătarească în legătură cu acest complot fu zădărnicită. Când Tatarii se coborâră în țară, ei putură să prade, dar nu să lase o urmă a năvălirii lor. Ca un răspuns, Mihai goni pe Turci de lângă *Turnu* și sili pe beiful de *Nicopol*, după împresurarea cetății sale, să-i facă daruri.

Turcii de pe vremea aceia, cari nu mai sământau cu Turcii lui Soliman-cel-Mare, văzură atunci că au a face cu un om care este în stare să se împotrivescă oricării silinți din partea lor. Deci ei trimiseră lui Mihai răspuns că li pare rău de ceia ce s'a petrecut, că n'a fost cu voia Sultanului, că el rămâne să fie Domn și de aici înainte, primind încă odată *steagul*, cu care, dela o vreme, Poarta obișnuia să întărească pe Domnii noștri, ca pe niște simpli begi de graniță sau sangeaci.

Când, pe la sfârșitul lui *Decembre 1596*, Mihai intră în *Ardeal* ca să viziteze pe așa-zisul suzeran al lui și cei doi principii stătură alături, la deschi-

¹ Tatăl său fusese silit a se turci și petrecu la Dunăre, având și fii turci.

rerea anului nou, în biserica din cetate, plină de amintirile Corviniștilor, aceasta însemna fără îndoială o neașteptată, dar trecătoare înălțare a Domniei-muntene și a prestigiului românesc. Cu acest prilej, Mihai căpătă dela Sigismund învoiala ca *Ioan, Vlădica din Prislop*, care avea stăpânire de pământ în Alba-Iulia, să se strămute acolo; întemeindu-și și o *Mitropolie românească*.

12. Anul 1597 fu ocupat întreg cu lupta dintre Imperiali și Sigismund, de o parte, și Turci, de altă parte. Imperialii biruiră, pe când asediul *Timișoarei* de către principele ardelean nu duse la niciun capăt. Acesta era desgustat acum de toate ostenele pentru glorie pe care și le dăduse până atunci; voia să lase Ardealul în mâna Împăratului, dela care ar fi dobândit în schimb un loc de adăpost în *Silesia*, un titlu și o pensie anuală. De fapt, se și încheie un tratat, și *comisarii imperiali* veniră încă în vară pentru a da provinciei organizarea cea nouă.

Dacă politica germană ar fi fost mai răpede și ar fi putut întrebuița mai mulți bani, lucrurile s'ar fi mântuit aici. Mihai ar fi fost și el mulțămît cu această stare de lucruri. Îndată ce se află de sosirea comisarilor împărătești în apropierea graniței sale, el îi pofti la el în țară și jură credință Împăratului Rudolf în mănăstirea din Deal, unde odihniău părintele și bunicul său, precum și alți Domni cari în vremurile trecute se luptaseră pentru neatârnairea și numele bun al țerii.

13. Dar, încă în *August 1598*, după ce comisarii petrecuseră numai câteva săptămâni în Ardeal, Sigismund se întoarșe la *Cluj*, Capitala cea nouă a țerii, și o luă iarăși în primire. El veni înapoi, nemulțămît de Imperiali, știind foarte bine că aceș-

tia nu-l puteau ierta pe deplin și hotărât să facă politică turcească. Era să fie deci aliatul lui Ieremia Movilă, cel supus față de Poloni și înțeles cu Tatarii și cu Turcii, și, astfel, era să caute pe ascuns a înlătura pe Mihai.

14. Acesta aflase toate și știa primejdia care-l amenința. Îndată ei intră la înțelegere cu *Secuții* din Ardeal, cu *Cazacii* din Polonia, cu Voevodul din *Chiev*, căpetenia Rușilor din acest regat, și plănuî un mare atac că s'ar fi îndreptat, în același timp, împotriva Moldovei și a lui Sigismund. Dar Mihai nu întâmpină din partea Imperialilor primirea pe care ar fi dorit-o pentru planurile sale. Trebui deci să se mulțamească a strânge oaste, a o așeza în tabăra dela *Caracâl*, pentru a împiedeca năvălirea Turcilor din Nicopol; el și trecu Dunărea, la sfârșitul lui Septembrie, în aceste părți ale *Nicopolei* și *Vidinului*, bătut pe Turci de câteva ori și pătrunse încă odată la *Plevna*, pradând tot Ținutul ce se cuprindea în acest triumphiu. Înțocarea lui în țară fu însemnată printr'o nouă biruință în părțile *vidinene* (Octombrie).

15. În acest timp, Sigismund, care vedea că Turcii nu izbutesc a smulge Imperialilor cetatea *Oradea-Mare*, a cărei stăpânire i-ar fi îngăduit să ajute totdeauna Ardealul împotriva noilor săi dușmani, intră iarăși în legătură cu Împăratul, pe care-l trădase totuși. Negocierile mergeau bine și se aștepta încheierea unui tratat, când, de odată, se află la Praga vestea, neașteptată, că Sigismund, schimbându-și planurile, chemase pe un văr al lui din Polonia, *Andrei*, un cardinal de douăzeci de ani, pe care-l privise până atunci ca pe dușmanul lui cel mare, și-l făcuse acum principe ardelean, cedându-i toate drepturile (*Martie 1599*).

Ar fi fost încă un prilej de războiu, între Im-

periali și acest nerușinat călcător de cuvânt ; totuși politica germană își păstră încetineala ei obișuuită. Mihai văzu cum Andrei cardinalul se instalează în Ardeal, cum intră în legătură cu Turcii, și fu silit chiar să încheie cu dânsul un tratat, pe care noul principe ardelean înțelegea să-l observe numai până când Turcii ar fi în stare să-i gonească necredinciosul vasal. Toate îndemnurile făcute la Curtea împărătească fură zădarnice. Ger-

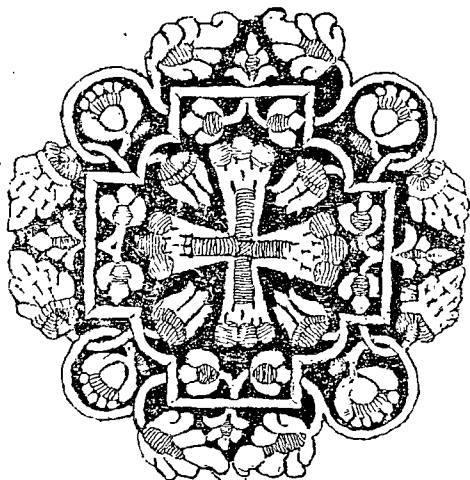

Fig. 52. Veche cusătură bisericească.

manii erau bucuroși de pacea cu Turcii, pe care o negociau tocmai pe vremea aceia.

16. Dar, dacă Imperialii puteau să rabde o astfel de politică, nu-i era cu puțință lui Mihai să îndure ; viața și moartea lui atârnau dela situația politică în care se găsea Ardealul. Deci, fără să mai întrebe pe cei din Viena și Praga, el își strâuse toată oastea din țară și, îndreptându-se spre pasul *Buzăului*, trecu în Ardeal. Avea vre-o 10.000 de oameni. Cu dâșii înaintă până la *Brașov*, unde fu

întâmpinat de căpeteniile Saşilor şi primi jurământul de credinţă în numele Împăratului, al cărui *loçtiitor* se zicea. Se îndreptă apoi către Sibiiu, unde trebuia să se unească şi cu ostaşii olteni, veniţi prin Turnu-Roşu, cu *Banul Udrea*, cu *Baba-Novac*, căpetenia Sârbilor din slujba sa, şi cu unul din *Buzeşti*, *Radu*. Cardinalul principe Andrei nu era gătit de luptă: el se smulse însă din răgazul său şi, cu câte puteri îi stăteau la îndemână, porni răpede spre tabăra românească din Sibiiu. În marginea acestui oraş, cum se coboară cineva către Turnu-Roşu, înainte de-a ajunge la satul săsesc Schellenberg (*Selimber*), locuit astăzi şi de Români, se vede, într'o câmpie roditoare, o movilă rotundă. Toată lumea ştie că supt această movilă se odihnesc oasele ostaşilor români şi unguri cari s'au luptat pentru stăpânirea Ardealului. Lupta s'a dat la *18 (28) Novembre 1599*, şi călărimea lui Mihai, alcătuită din Poloni, Cazaci şi boieri, hotărî soarta ei. Cardinalul Andrei fugi, găsi drum deschis până'n Secuime, nemeri aci între păstori, şi aceştia-l uciseră, crezând să primească o bună răsplată dela Mihai pentru această dovadă de cruzime. Domnul românesc însă, cuceritor al Ardealului, primi cu durere vestea morţii învinsului; el făcu să se îngroape după cuviinţă capul prinţului Andrei, în mausoleul pe care acesta însuşi şi-l pregătise 'n Alba-Iulia, şi urmă chiar sicriul, ţinând în mână, după obiceiul românesc, lumânarea.

17. Mihai întrase 'n Alba-Iulia, unde fusese odată ca prieten al lui Sigismund şi unde acum era Domn, la *1-iu Novembre 1599 st. n.*, cu o strălucită pompă. Îndată el strânse aici o *dietă*, şi fu recunoscut de dânsa ca loçtiitor al Împăratului şi, deci, căpitan al şerii. Fireşte însă că gândul lui

nu era să rămâe numai cu voia Împăratului, și'n marginea condițiilor statornicite de acesta. Vedea el că și aceasta este o țară românească, cu sate locuite de Români și, fără să aibă în minte lămurit, ca azi, ideia *unității naționale*, pentru care acele timpuri nu erau încă deplin pregătite, el își zicea că o să poată stăpâni ca Domn peste satele românești de aici, cum stăpâniă asupra sateilor românești din principatul său.

XXXIII.

Cucerirea Ardealului și Moldovei de Mihai Viteazul și peirea lui.

1. Pe Sași îi credea Mihai prieteni, pe Imperiali nădăjduia să-i încredințeze că nimeni nu-i poate servi mai bine decât dânsul, iar pe magnații unguri socotia să i poată câștiga. La un sprijin din partea sătenilor noștri, cari erau *iobagi*, nu se gândia, și totuși numai pe acest sprijin ar fi izbutit să întemeieze o adevărată și trainică stăpânire românească asupra Ardealului. Dar timpul nu-i îngăduia aceasta. Ceia ce simțiau prin instinct iobagii români, cari-l primiseră cu bucurie, nu putea să înțeleagă în deplină conștiință el însuși.

2. Iobăgia, robia pământului, a fost cuprins pe încetul cea mai mare parte dintre Români din Ungaria. Răscoala lor în mai multe rânduri nu li folosise la nimic. Odată se strânseseră, la 1437 pe muntele Bobâlna și ceruseră ușurarea sarcinilor (v. și mai sus), iar a doua oară se uniseră cu alți țerani din Ardeal și ajutaseră — la 1513 4 — răscoala lui Gheorghe Doja (Dózsa) Secuiul, care peri ars. Împotriva „Valahilor” iobagi cele *trei nații* politice: *nemeșii unguri, Sașii și Secuții* (ostași cu privilegiu) se uniră pentru toate timpurile ca să-i fie în jug. Toată greutatea țerii se răzima pe ei.

Dacă Mihai își închipuia că poate să rămână în Ardeal, să stăpânească acolo, — și avu în adevăr acest gând, ba chiar voià să lase ca urmaș pe fiul său, *Petrașcu*, căruia i s'a zis, ca Domn muntean *Nicolae-Vodă*, — se înșela foarte mult. De fapt nu se afla cine să-l poată sprijini, și nu era în stare să se ție singur, cu mijloacele militare pe care le avea la îndemână și care, pe lângă toate, erau alcătuite în cea mai mare parte din străini cu plată sau din boieri cari nu puteau sta totdeauna în țară cucerită.

Am văzut că Românii din satele ardeleni n'aveau și nu puteau avea niciun rost în politică, orașele săsești erau gata să-l părăsească pe Mihai la cea d'intâiu înștiințare din partea Împăratului, și ele se simțiau umilite că un Român, din același neam ca și iobagii de pe pământul lor, a putut ajunge să fie stăpânitor al țerii. Cât privește pe nobilii maghiari, mulți din ei spumegau de ură împotriva Valahului (străinii numesc cu despreț pe Români: Valahi; cuvântul unguresc e «Oláh»). Chiar aceia cari se lăseseră ispitiți de dânsul și făcuseră parte din Sfatul lui ardelen nu dovediră prin nimic credința lor în clipele grele prin care a trecut Mihai. Cea ce făcu ca starea lui să fie și mai nesigură era, în sfârșit, zăbava și nehotărîrea Curții imperiale, care ar fi vrut bucuros să aibă Ardealul fără Mihai, și nu știa cum să lucreze pentru a-l îndepărta înainte ca el să prindă de veste și să se înfurie.

3. *Iarna anului 1599-1600* trecu fără ca Împăratul să deie Ardealului orânduirea pe care-o cerea Mihai, recunoscându-l, adecă, pe dânsul ca drept stăpânitor al țerii din neam în neam, cu îndatoriri de vasal față de Imperiu. În același timp, dușmanii lui ardeleni se uniau prin legături strănse

în ascuns, și uneltirile lor erau ajutate și de generalul împărătesc care comandă în Ungaria-de-sus, la *Cașovia*. Acesta, un Albanes, dintr'un neam strămutat în Italia-de-sud, *Gheorghe Basta*, ar fi dorit să aibă el locotenența împărătească a Ardealului ; în 1599, când Mihai luase țara, el pătrunsese pe la Miazănoapte, dar, după cererea amenințătoare a Domnului, trebuise, zguduit de o mânie neputincioasă, să-și retragă trupele. O astfel de jignire nu putea s'o ierte, și, prin urmare, aștepta numai ziua potrivită pentru răsbunare.

Mihai ar fi dorit să capete hotărîrea împărătească înainte de a-și răsbuna împotriva *Domnului Moldovei*, care, fiind omul Polonilor, era în legătură cu fugarul Sigismund Băthory și se înțelegea în numele acestuia cu nobilimea ardeleană nemulțumită. Dar omul împărătesc, care i se tot făgăduia, își amână neconținut sosirea, iar alți trimeși ai *Împăratului Rudolf* cari veniseră până atunci la dânsul n'aveau puterea de a încheia cu privire la stăpânirea lui în Ardeal. De și nu era încă deplin asigurat în această țară, Mihai trebui totuși să înceapă un războiu împotriva Moldovei ca să preîntâmpine o năvălire, care cu siguranță s'ar fi întâmplat în această parte.

În *Maiu 1600*, Domnul se afla la *Brașov* ; peste câteva zile, el ajungea, în fruntea unei oștiri mici, dar bine alcătuite, la satul de graniță, din Șecuime, al Brețcului. Gândul că totuși mandatarul împărătesc va sosi îl făcu să zăbovească un timp acolo, între Secui, pe când ostașii lui, având în frunte pe Banul oltenesc *Udrea*, din neamul *Bălenilor*, intrau în Moldova.

4. Cucerirea Moldovei se făcu răpede, dar nu trebuie să ni închipuim că Moldovenii erau bucu-

roși de dânsa. Pe atunci, cum știm, fiecare țară era deprinsă să trăiască după datinele ei, cu dinastia ei străveche. Este adevărat că Ieremia Movilă *nu* se cobora din Domnii de demult, dar fusese, oarecum, ales de boierii moldoveni, și din mijlocul lor¹. Astfel mulți din supușii lui Ieremia-Vodă priviau intrarea lui Mihai, nu ca pe a unui Domn românesc mai viteaz, mai destoinic și mai glorios, venit să îndeplinească unitatea neamului în aceeași formă politică, ci ca pe a unui cuceritor străin, ambițios și neastâmpărat, care turbură țerile din vecinătatea sa.

Totuși, de oare ce Ieremia nu putea fi ajutat în momentul hotărâtor de ocrotitorul său, Zamoyski, Moldova ajunsese ușor în mâinile lui Mihai. Ieremia însuși, cu soția și cu fiii, cu fratele său, Simion (pe care doria să-l pună în Țara-Românească, unde Mihai lăsase ca stăpânitor, cu un Sfat deosebit, pe fiul său Nicolae-Vodă), cu tot neamul Movileștilor și cu boierimea credincioasă lui, se adăpostiră în *Hotin*, pe care Mihai îl atacă, dar nu fu în stare să iea așa în grabă puternica cetate. La *1-iu Iunie*, cuceritorul se află în *Iași*, și boierii moldoveni, câți putură fi strânși, erau puși să jure în numele cârmuitorului celui nou. Dar, cum am spus, mulți dintre boierii cei mai însemnați fugiseră și, dintre arhierii țerii, niciunul nu se înfățișă pentru a lua parte la această solemnitate: Mihai trebui să strângă deci în Iași un *sobor* cu Patriarhul Nectarie de Ohrida, cu Vlădica de Târnova, din Bulgaria, care-l întovărășia, cu un episcop maramurășean, altul macedonean și cu alți doi din Palestina, adăpostiți la dânsul, pentru a da orânduială Bisericii moldovenești, în fruntea căreia

¹ Și apoi Ieremia se lăuda că mamă-sa Maria e rudă cu Despoții sârbești, prin Elena lui Petru Rareș.

puse ca vicar pe acel Mitropolit de Târnova, Grecul *Dionisie Rali Paleologul*. Lăsând pentru stăpânirea Moldovei un Sfat de boieri, alcătuit din *Udrea*, din *Andronic Cantacuzino* și din *Spătarul Negre*,—un Grec și doi Munteni—, el se întoarse în Ardeal.

5. Aici sosise Trimesul împărătesc fără să aducă condițiile definitive ale Impăratului. Mihai îi supuse pe ale sale: să rămâie Domn în Moldova și în Țara-Românească, cu dreptul acesteia de a alege după moartea lui pe cine ar voi; în Ardeal, familia lui ar păstra cetatea *Făgărașului*, *Gurghiul* din Secuime și *Jeciul*, în părțile ungurești, precum și, lângă Ardeal, cetatea *Chioarului*, într'un Ținut cu totul românesc, și până astăzi, iar, în Maramurăș, *Hustul*, vechea cetate care fusese a Voevozilor români din neamul lui Dragoș și în care, de curând, stătuse închis fratele lui Mihai; dar acesta nu cerea dreptul — odată ce nu-l cerea nici în Principate — de a le lăsa fiului sau altui urmaș al său. Fără domeniul cerut pentru familia lui și cu adăugirea necentenitului control al unui consilier imperial în Ardeal, se făcu diploma împărătească, spre slăvișitul lui Septembre. Dar acum ea nu mai putea să folosească lui Mihai, căci magnații unguri, uniți cu Basta, îi răsturnaseră.

6. Mihai chemase, pentru a preîntâmpina orice primejdie, pe nobili în taberele dela *Sas-Sebeș* și *Alba-Iulia*. În loc să vie unde hotărâse el, acești magnați se adunară, după o învoială ascunsă făcută între dânșii, la *Cluj*, de unde se strămutară apoi în marginea orașului *Turda*, pe o câmpie întinsă, ce se zicea de Români *Câmpia Cristișului*. Acolo stătură ei săptămâni de zile, așteptând împrejurările. Lucrurile se hotărâră în sfârșit cu totul,

când *Basta*, chemat de Mihai Viteazul, veni ca dușman, și, la *14 Septembrie st. n.*, își uni trupele cu cetele nobilimii, după ce acestea făcuseră jurământ de credință Împăratului. Peste patru zile se dădea la *Mirislău*, un sătisor subt dealurile de lângă orașul, curat unguresc, al *Aiudului*, o mare luptă, din care Mihai, împrășcat de tunurile lui Basta și biruit de tactica europeană, superioară, ieși cu totul zdrobit. Mulți Români periră înecați în apa Murășului, care curge lângă acest loc de nenorocire pentru noi. Astăzi încă se vede la *Mirislău* un monument pe care Ungurii l'au ridicat pentru a pomeni această izbândă a lor, câștigată printr'o trădare Indoită: a nobililor față de Mihai, căruia îi juraseră, și a lui Basta față de prietenul Împăratului său.

7. Mihai fugi spre *Făgăraș*, unde erau adăpostiți ai săi. Aci se strânsese o mică oaste, venită în cea mai mare parte din Moldova, căci *Nicolae-Vodă* fusese împiedecat să alerge în ajutorul părintelui său. Biruitorii dela *Mirislău* veniră să ofere o nouă luptă în aceste părți de Miazăzi ale *Ardealului*. Mihai nu voiă însă o hotărâre cu armele; el știa că *Polonii* intraseră, cu *Zamoyski* în frunte, în Moldova, că ei goniseră pe boierii lui din *Suceava* și *Iași* și că pătrunseseră acum și în *Țara-Românească*, aducând ca Domn pe *Simion*, fratele lui *Vodă-Ieremia*. Deci, fiind vorba acuma de păstrarea sau pierderea moștenirii sale înseși, Mihai primi orice condiții îi puse Basta, și trecu răpede în țara lui de obârșie, pentru a o apăra.

8. Luptele cu *Polonii* se dădură între apa *Buzăului* și a *Teleajinului*. De două ori fu învinsă oștirea lui Mihai. El însuși comandase în lupta

cea de-a doua, la *Bucovel*. O împotrivire mai departe era cu neputință ; oastea lui se împrăștiase, trecerea înapoi în Ardeal nu i-ar fi îngăduit-o Basta, care ținea zălog pe Doamna lui Mihai, *Stanca*, și pe fiul lor, fostul stăpânitor asupra Țerii-Românești. Deci, după ce se furișă prin văile munților până la *Argeș*, unde totuși se mai ciocni odată cu oastea lui Simion-Vodă, Mihai trecu Olțul, și prin părțile Banatului, apoi prin ale Crișurilor, el luă drumul spre Viena. Voiă să se îndreptățească față de Rudolf al II-lea, să ceară dreptate ca unul ce se știa că nu-și călcase jurământul, că n'avea nicio vină împotriva domnului și Împăratului său.

9. Până în luna lui *Martie 1601*, Mihai petrecu la Viena și Praga. Curtea împărătească nici nu l-ar fi ținut în samă, căci alte motive decât drepturile și omenia hotărau pe vremea aceia, ca și mai târziu, diplomația europeană, dar Ungurii din Ardeal își arătară iute arama față de Imperiali. Basta nu stătu în Scaunul de cârmuire al țerii decât foarte puțină vreme. Îndată veni *Sigismund*, chemat de aceia cari făcuseră revoluția tocmai pentru a l avea din nou stăpânitor peste dânșii. Acuma vasul răbdărilor era plin. Împăratul se hotărî să gonească din Ardeal pe ticălosul tânăr, care nu știa să se lupte, dar se pricepea așa de bine să uneltească.

Se puse la cale o împăcare între Mihai și Basta, cari erau să lupte împreună pentru a da Ardealul Împăratului. Sigismund ieși înaintea oștirii cu plată, în care erau numai foarte puțini Români, în părțile *Șimplăului*, dincolo de munții ardeleni. Aici, la satul *Gorăslău*, într'un Ținut de dealuri asemenea cu acela al *Mirislăului*, care trebuia răsbunat acum, se dădu lupta, la *3 August st. n. 1601*. Că-

lăreții lui Mihai și pedestrașii lui Basta o hotărâre. Sigismund fugi, cu o răpeziciune care se poate lămurii numai prin practica pe care o avea, până în părțile Rodnei, și de aici în Moldova, unde se coborî de-a lungul Siretiului până la Bacău.

9. Mihai avea deocamdată o singură dorință: aceia de a merge la *Făgăraș*, să scoată din robia primejdiei pe ai săi. Poate că mai târziu el se gândia să ceară Împăratului a i se face dreptate, dându-i-se în părțile acestea, a doua oară cucerite prin sabia sa, rostul ce i se cuvenia. Dar Basta înțelegea să rămână guvernator, și Românul îi făcea umbră.

Deci el se făcu a se certa cu Mihai în tabăra dela *Turda* cu privire la cele ce trebuiau să urmeze, cerând tovarășului său să nu pornească spre Făgăraș, ci să urmeze același drum ca și întreaga oștire. Fără să aibă vre-o învoire din partea Împăratului, dar sigur că orice păcate împotriva lui Mihai i se vor ierta de Curte, el trimese, în dimineața zilei de 9 (19) August, o ceată de Germani și de Valoni de limbă francesă, din Belgia, vechi ostași ai lui, de cari era cu totul sigur, și anunță lui Mihai că este arestat. Basta n'avea niciun drept să ieie o asemenea hotărâre, și Mihai nu era omul care să i se supuie. Sări în sus la cele d'întăiu cuvinte pe care i le spuseră trimeșii și puse mâna pe sabie, strigând: «Eu prins?». Atunci acești ostași nevrednici, cari se prefăceau în călăi, tăbărâră asupra lui și-l tăiară cu topoarele.

Trupul lui Mihai fu aruncat apoi în Câmpia Crișului, pentru ca ostașii lui să vadă că a perit căpitanul lor. Niciunul dintre dâșii nu se mișcă pentru a răsbuna această fărădelege. Mai târziu numai, cu ajutorul unui credincios *Radu Buzescu*,

și soția lui, *Preda*, făcură să se aducă din Ardeal capul celui ce fusese Domnul, ocrotitorul și prietenul lor. Astfel capul lui Mihai Viteazul ajunse a se odihni (până la războiul din 1916, care-l mută, un timp, în pribegie), la mănăstirea din Deal, lângă oasele părintelui său, Petrașcu-Vodă, iar trupul, „cinstitul trup“, zice piatra așezată pe locul său de repaus, «zace în câmpia Turdei»¹.

XXXIV.

Moștenirea lui Mihai Viteazul (1601—1632).

I. Din stăpânirea lui Mihai în Ardeal a rămas numai *organizarea bisericească* mai bună a Românilor de acolo. Am văzut că, încă de pe vremea lui Sigismund, când Mihai era în bună prietenie cu acesta *Vlădica de Prislop, Ioan*, fusese adus în *Alba-Iulia*, unde i se îngădui a-și face o mănăstire, și de aici el îndeplinea, *fiind supus Mitropolitului din Târgoviște*, funcțiunea de arhiepiscop față de toate celelalte Biserici pe care le aveau ai noștri în Ținuturile Ardealului sau în cele ungurești vecine. Mihai a mai așezat apoi în *Maramurăș*, unde până atunci stătuse un Vlădică având dreptul de exarh, în mănăstirea *Sfântului Mihail din Peri*, clădită în marginea Sighetului de fiu lui Sas-Vodă, un episcop românesc dintre clericii cărturari ai țerii lui pe *Sârghie, fost egumen de Tismana*. Astfel el hotărî între cele două neamuri care se luptau pentru episcopie, între *Ruteni* și *Români*, puind un episcop care era în stare să impuie liturghia și datinile bisericești ale Românilor.

¹ Azi capul lui Mihai e închis în mormânt de marmură, în care regele Ferdinand al tuturor Românilor a coborît crucea „Mihai Viteazul“ de pe pieptul său.

Sârghie, e drept, a trebuit să se întoarcă, după peirea lui Mihai Viteazul, în Țara-Românească, dar alcătuirea unitară a Bisericii românești din Ardeal arămas și mai de parte puindu-se cel d'întăiu temei de viață sufletească și cărturărească pentru cei din neamul nostru în părțile ardelenе și ungurești.

2. Mai rămăsese un lucru din isprăvile lui Mihai: vechea legătură de strânsă robie cu Turcii fusese ruptă. Românii intraseră iarăși în marea viață istorică a lumii. Era acum în Țara-Românească, și chiar în Moldova, un *partid care ținea cu creștinii*.

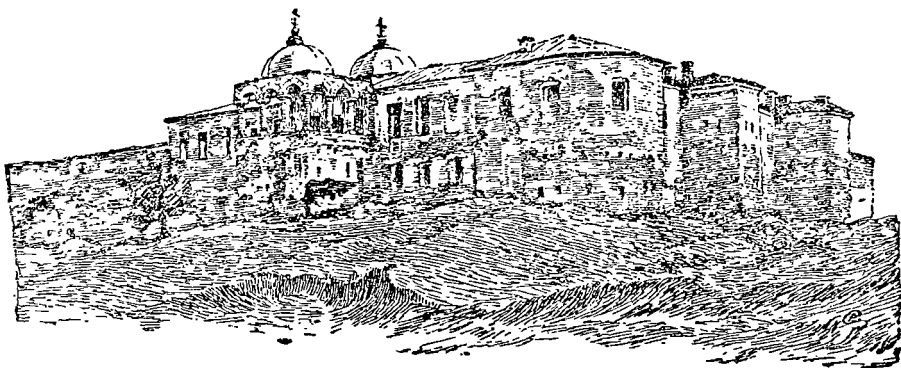

Fig. 53. Mănăstirea Comana, unde e îngropat Radu-Vodă Șerban.

În el se cuprindeau toți oamenii viteji și mândri cari nădăjduiau un viitor pentru noi. Acest partid era să deie mult de lucru Turcilor și celor cari socotiau că, orice am face, tot nu ne putem desprinde din atârnairea deplină față de aceștia și că, astfel, cel mai bun lucru este să ascultăm smeriți de orice cuvânt al Împăratului dela Țarigrad și de dregătorii, mari și mici, ai acestuia.

3. Turcii căutară să pună în locul lui Mihai pe

Voevodul ocrotit de ei, *Radu*, feciorul lui *Mihnea Turcul*.

Acesta era un tânăr care stătuse la Veneția și ajunsese un bun cunoscător de carte grecească, om blând și drept, ales gospodar, având simțul demnității sale și în stare să impună celor de țară ca și străinilor.

Moldovenii apărau însă și mai departe cauza Domnului muntean pe care-l aduseseră ei, *Simion Movilă*, pentru care boierii din Moldova, ca *Nistor Ureche*, se luptară până departe în Ținuturile muntene și oltene, fiind dăruiți de Simion cu daruri și poate și cu moșii în ceastălaltă provincie a Românilor. Dar boierimea de țară, partidul creștin, de care a fost vorba, stăruî să-și aibă un stăpânitor din mijlocul său.

Îndată chiar după moartea lui *Mihai* fu ales, și izbuti la urmă să înlătore orice dușmani și să rămâie, un boier cu numele de *Șerban*, care, ajungând Domn, își zise *Radu*. El se coboră din neamul cel vechiu băsărăbesc (fig. 54).

4. *Radu* a trăit ca bun prieten al lui *Basta*, care întrebuiță toate mijloacele ce le avea la îndemână pentru a-l sprijini. Odată chiar *Ardelenii* intrară în țară, pe valea *Teleajenului*, până la *Ogretin* și *Teișani*, pentru ca să apere pe ocrotitorul lor împotriva *Tatarilor*, cari năvăliseră, aducând pe *Simion*. Nu s'a cercat o mare luptă cu acești năvălitori, căroră li era acum cu mult mai ușor să vie la noi, de oare ce li se îngăduia să steie, vara și iarna, în locurile șese, nelocuite până atunci, ale *Bugeacului*, dar tabăra *Imperialilor* rămase neclintită față de atacurile călăreților pustiului. Ostașii din *Apus* erau deprinși cu o astfel de tactică, de a aștepta închiși în dosul șanțurilor și a altor întărituri, dar *Românii* noștri erau nerăbdători, și li se părea că se ascund și că este pentru ei o

mare umilință în această. Deci unul dintre *Buzești*, *Stroe*, care se afla atunci împreună cu Imperialii, ieși la harță cu Tatarii, și purtă o luptă de adevărat viteaz cu însuși cumnatul Hanului. El birui pe dușman și-l ucise, dar primi o rană la față, de care muri apoi peste câteva zile. Pe piatra lui de îngropare în mănăstirea *Stănești*, din părțile Vâlcii, se vede cum viteazul nostru doboară pe Tatar, care alunecă de pe cal, lăsând să-i cadă tolba cu săgețile, și inscripția, alcătuită în românește, — căci pe atunci limba noastră începea să pătrundă în astfel de inscripții (cum am văzut și în aceia de pe mormântul lui Mihai Viteazul) — zice: „și ieșiră de se loviră în gura Teleajinului, la Teiușani în luna lui Septemvrie, 15 zile, anii 7110 (de la Facerea Lumii cum se socotia atunci deci: 1602¹), Luni dimineață până sara, și făcură

Fig. 54. Radu Șerban.

¹ Deosebirea dintre un sistem cronologic și celălalt este de 5508 ani, dar, pentru că anul cel vechiu bisericesc bizantino-slav începea dela 1-iu Septembrie, se scade 5509 pentru datele cuprinse între 1-iu Septembrie și 1-iu Ianuar. Acest sistem n'a fost primit dela început în Moldova, care a întrebuițat data de 1-iu Ianuar până în vremea lui Petru Rareș. El nu e urmat nici în inscripția din text.

năvală Marți dimineața, de trei ori, de toate părțile, iar jupânul Stroe, atâta nevoie pre creștinii văzând, stătu împotriva Tătarilor, de se lovi cu cumnatul Hanului, și-l junghiè pre Tătar, și dintr'acel războiu se răni la obraz, și peste trei săptămâni i se tâmplă moartea, în luna lui Octombrie 2 zile, v. leato [=anul] 7110; și nu fu pre voia cânilor de Tătari. Dumnezeu-l ierte.»

De la o bucată de vreme, lucrurile în Ardeal se schimbaseră în rău. Între nobilii maghiari ai țerii se ridică bătrânul Secuiu *Moise Székely* (ceia ce înseamnă Moise Secuiul) și fu, împotriva lui Basta, Craiu ardelean. Radu alergă să-și facă datoria față de Împăratul, cum și-o făcuse tot așa de cinstit și Mihai Viteazul. Un an după lupta cu Tatarii pătrunseră iar ostași români în țara care ascultase aproape un an de zile de porucile domnești. Întâlnirea între Români și Rađu-Vodă, care, nu trebuie să se uite, nu mai avea, data aceasta, ajutoare de Cazaci și de Poloni călări, ca Mihai Viteazul, ci numai boieri și țerani de ai noștri, se întâmplă chiar în marginea *Brașovului Vechiu*, într'un loc care este cuprins acuma în orașul cel nou. Moise aducea cu dânsul, nu numai o sumă de Unguri din noblime sau din popor, dar și Tătari și Turci, cari aveau în fruntea lor pe *Pașa din Timișoara*. Nu numai atâta, dar douăzeci și cinci de tunuri se aflau în stăpânirea lui. Totuși așa de fulgerătoare a fost lovitura pe care o dădură Români, având în fruntea lor pe Domn și doi căpitani cu numele de *Mârzea*, precum și pe *Gheorghe Raț*, și acesta un bătrân tovarăș de-ai lui Mihai Viteazul, încât soarta se hotărî «într'o singură clipă», cum spun izvoarele de atunci.

Rare ori în istoria războaielor s'a văzut o strivire ca aceasta. Sulițele lungi ale Românilor lu-

crară necurmat, împuținând rândurile fugarilor. Au perit acolo mulți dintre fruntașii nobilimii ardelené. Cei ce se credeau scăpați fură doborâți de țeranii cu seceri și cu ghioage în pădurea care se zice a Dracului. Craiul însuși, Moise, căzu, nemerit de un glonț românesc, și capul lui, după ce stătu înfățișat tuturora în piața Brașovului, fu bătut în cuie pe zidurile *Făgărașului*. Aceasta era răsbunarea pentru trădarea dela Mirislău și moartea lui Mihai Viteazul (7 Iulie 1603).

6. Din nenorocire pentru Imperiali, *Basta* nu știu să întrebuițeze această mare biruință: poate se sfii să întrebuițeze și mai departe pe Radu, temându-se nu cumva să i se întâmple același lucru ca și cu Mihai Viteazul odinioară.

Astfel Ardealul ajunse 'n stăpânirea unor fruntași dintre Unguri cu cari trebuiră să între în legături de prietenie, atât Radu însuși, cât și Domnul moldovenesc de atunci, care era încă Ieremia (a murit, după o lungă Domnie fără însemnătate, numai în *Iunie 1606*, și urmaș i-a fost fratele, *Simion*).

Stăpânitorul ardelen cu care Domniile noștri încheiaseră pace era *Ștefan Bocskai*, unchiul lui Sigismund, om bătrân, cu o mare autoritate și știutor în toate ramurile Cărmuirii. El își zicea *Craiu*, rege, și era stăpân și asupra Ungariei-de-sus. După moartea lui însă, Ardealul ajunse 'n stăpânirea unui alt *Báthory, Gavril*, om nestatornic, stricat și nebun ca și Sigismund. Acesta și făcuse planul să nimicească viața de sine stătătoare a Sașilor din orașe și să-și facă Scaun de Domnie în Sibiu, iar, de aici, să domine, cu ajutorul Turcilor, până la Dunăre, luând Țara-Românească și Moldova dela Domniile lor. De alminterea, ambiția nu

i se opria acolo, ci gândindu-se la marele rege polon Ștefan, ruda lui, el ar fi vrut să ajungă și rege polon.

Nebunul năvăli în Țara-Românească la sfârșitul anului 1610 și sili pe Radu să fugă 'n grabă spre Moldova. Ungurii lui Gavril prădară cu nespusă cruzime, pângărind și mănăstirile: cea dela *Argeș*, a lui Neagoe, cea dela *Bistrița*, a Craioveștilor, unde egumenul *Teofil*, care a fost pe urmă episcop de

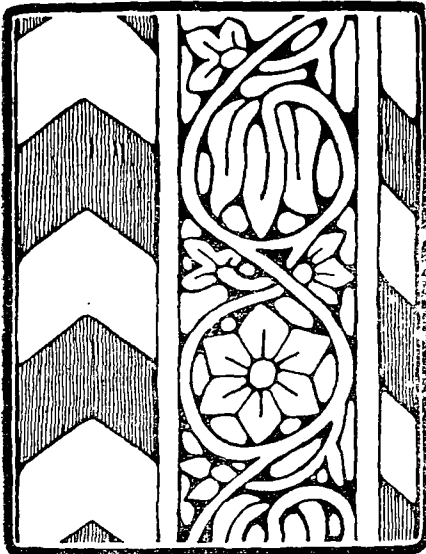

Fig. 55. Săpături la o biserică munteană.

Râmnic, Mitropolit și mare sprijinitor al cărții românești. trebuia să se ascundă în peștera din apropiere. Țeranii noștri erau chinuiți de acești străini nemiloși peste toate marginile închipuirii. Gavril însuși zburda călare prin târguri, împușcând în drumul lui câinii.

Dar, și de data aceasta, răsbunarea fu la înălțimea păcatului.

În Moldova murise *Simion*, dușmanul neîmpăcat al lui Radu, care-i luase Țara-Românească. Acum putu să capete moștenirea părintelui său tânărul *Constantin-Vodă*, fiul lui Ieremia. Acesta, om nobil și viteaz, merit însă unei soarte nenorocite, avu întâiu de lucru cu fiul lui Simion, *Mihăilaș*, care voia să urmeze tatălui său și era sprijinit de Turci. Se dădură multe lupte între ostașii celor doi veri, pe cari-i conduceau mamele lor, femei aprige. *Elisaveta*, văduva lui Ieremia, și *Marghita*, a lui Simion. Și Polonii se amestecară, în acest războiu pentru Domnie, căci fetele lui Ieremia se măritaseră dincolo de Nistru, cu no-

bili poloni. La urmă, *Constantin* birui, și Mihăiლა, care fusese logodit cu o fată a lui Radu-Vodă, se adăpostii în țara acestuia. Se vede și astăzi în mănăstirea din *Deal*, lângă Târgoviște, mormântul tânărului Domn, mort îndată după înfrângere.

Domnul Moldovei, *Constantin Movilă*, se împacă răpede cu Radu, și astfel, când acesta fugi în Moldova, el fu bine primit și ajutat. Se făcu o tabără de Moldoveni și Munteni, dintre fugari, la *Roman*. Cazaci și Poloni se adunaseră pe lângă această oaste. În *Maiu*, Radu pătrunse 'n fruntea ei în Țara-Românească, și, peste câteva săprămâni, el rrecu în Ardeal, ca să-și răsbune.

În ziua de Sâmpietru, Gavril primi această știre, pe care o luă în ușor. Alergă bucuros să întâmpine pe Români, pentru cari n'avea decât despreț. I se părea că a venit ceasul să răsplătească înfrângerea ungurească din 1603; chiar locul de luptă a fost același, între satul românesc *Sâmpietru* și *Moara de hârtie* din marginea Brașovului.

Radu avea călăreți de țară și străini îmbrăcați în platoșe de fier, și putuse căpăta trei tunuri; dar oastea lui Báthory era de toată frumuseța: curteni în haine albastre, Secui mulțime și întreaga nobilime a țerii. În frunte stătea „Craiul”, îmbrăcat ca husar, purtând aripi de vultur la coif și umeri. Dar, cu tot atacul îndrăzneț al Ungurilor, Românii biruiră la sfârșit cu desăvârșire. Secuii fugiră, azvârlind sulilele, care erau așa de multe, încât pe urmă nu călea lumea decât numai pe dânsele, de alcătuiau ca un pod de pământ (*10 Iunie st. n. 1611*). Când, a doua zi, Radu văzu mulțimea morților și a suliiilor acelora aruncate de fugari, el zise astfel: „Dumnezeu din ceruri a dat aceasta; eu sunt prea slab pentru a săvârși o astfel de biruință”.

Nici data aceasta însă Ardealul nu putu fi smuls dela Unguri pentru Imperiali. Săptămâni întregi de zile se pierdură 'n nehotărâre, și astfel, nu nu-

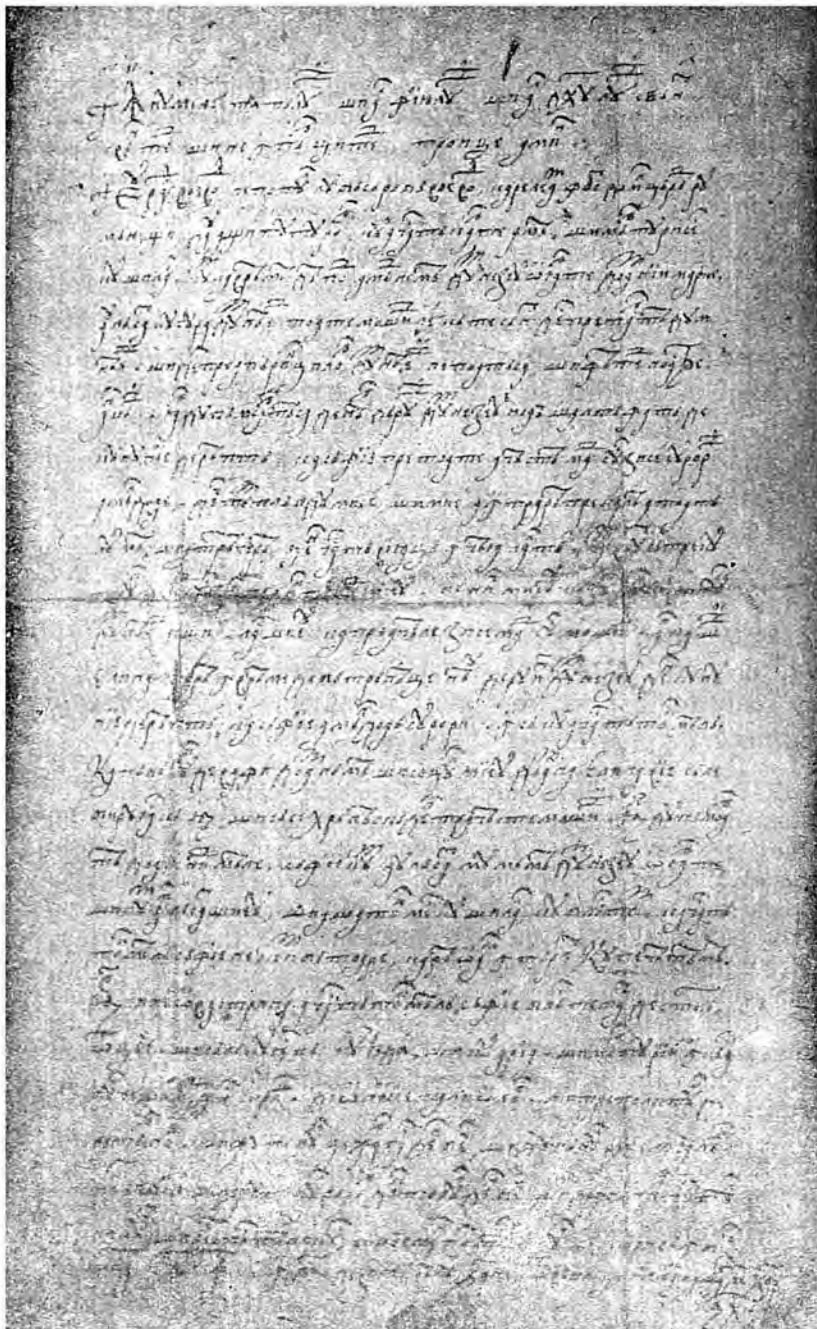

Fig. 56. Testamentul lui Radu Șerban (cetirea la tablă).

mai că învinsul putu să-și păstreze stăpânirea a-
supra Ardealului, dar Radu se trezi că Turcii aduc

Fig. 57. Turnul dela biserica Radu-Vodă (București).

în Țara-Românească, pe când el era ocupat dincolo de munți, pe *Radu Mihnea*. Trecu atunci în Moldova, la Constantin-Vodă, care și el era să fie în curând înlocuit, cu bătrânul *Ștefan Tomșa*, ocrotitul Turcilor. *Tatarii* mișunau prin această țară, și, în pădurile de lângă *Bacău*, ei năpădiră asupra oștirii obosite a lui Radu, și o nimiciră. Învinșul își luă Doamna, cele două fete, dintre care una se mărită cu Nicolae-Vodă al lui Mihai Viteazul, iar cealaltă luă pe fiul lui *Andronic Cantacuzino*, *Constantin*, de făcu dintr'însul cel mai bogat și mai respectat boier al Țerii-Românești, — și fugi.

Trecu în Polonia, de aici în Austria, unde împăratul îi ținu cu o mică pensie. Când muri, nouă ani după biruința lui din Ardeal, el fu îngropat — cinste deosebită — în biserica de căpetenie din Viena, a Sfântului Ștefan, De acolo a fost strămutat apoi, într'un târziu, prin îngrijirile fiicei sale și ale lui Constantin Cantacuzino, la mănăstirea *Comana* pe marginea Argeșului, pe care o zidise prin părțile Vlașcei (v. fig. 53). Acolo se odihnește el, supt o piatră pusă mai în urmă, împreună cu urmașii acelei fiice, cumintea jupăneasă *Elina* a lui Constantin Cantacuzino. Prin vitejia, ca și prin îndelungata lui nenorocire, Radu Șerban se înfățișează ca unul dintre falnicii Domni ai Românilor, spre cari se duce în mai mare măsură respectul și recunoștința.

N'avu mai mult noroc nici *Constantin Movilă*. El trebui să părăsească Moldova înaintea Turcilor, cari întovărășiau pe Ștefan Tomșa.

Acesta, un om cu o viață zbuciumată până atunci, care se luptase oână în părțile Pirineilor, în războiul dintre Francezi și Spanioli, putu să stăpânească asupra Moldovei câțiva ani de zile, — aspru cu boierii, pe cari-i înspăimânta, străbătând străzile Iașului în fruntea străjerilor lui nemiloși. Constantin încercă mai târziu să-și capete din nou moștenirea, dar fu bătut în lupta de la *Cornul-lui-Sas*, lângă Ștefănești, pe Prut, și prins de Tatars. Se înecă în Nipru, pe

când îl treceau într'o luntre pe această apă. La Cornul-lui-Sas peri floarea boierimii moldovenești, și calăii lui Ștefan Tomșa desăvârșiră această ruină a neamurilor vechi, tăind, cum ziceau ei către Domn, cu o bucurie crudă, pe „berbecii cei grași”, ale căroră până atunci fuseseră toate pășunile țerii.

8. Încercările pe care le făcu *Doamna lui Ieremia* de a pune în Domnie pe unul din fiii săi mai mici, *Alexăndrel* sau *Bogdan*, izbutiră numai să încurce țara și să o dea pradă Tatarilor sau Polonilor, pe cari i aducea un partid contra celuilalt.

La urmă, în 1616, Doamna fu prinsă, împreună cu fiii ei, batjocorită de Turci și dusă la Constantinopol, unde fu măritată cu de-a sila după un Agă, Așa soartă avu, ca pedeapsă pentru ambiția ei neînfrănată, care mergea până la nelegiuire, frumoasa și isteța Doamnă a lui Ieremia. Înainte de a pleca din țară, în culmea desnădejdiei, pentru rușinea ce suferise și nenorocirea ce o aștepta, ea-și tăie cozile, și, plângând, le dădu boierilor spre a le duce, ca dar al frumuseții sale către Dumnezeu, la mănăstirea *Sucevița*, pe care o întemeiaseră *Movileștii*, plătind ani mulți sume mari de bani, în părțile Bucovinei. Se mai vede acolo într'o cutie rotundă de argint, atârnată de policandru cel mare, părul castaniu, bogat și lucios al Doamnei Elisaveta.

Cu fuga lui Radu-Vodă, cu peirea *Movileștilor* se poate zice că se mântuie mândria neamurilor celor mari și neatârnaarea țerilor noastre.

9. Turcii trimet de acum oblăduitori pe cari amândouă țerile-i primesc cu o desăvârșită supunere umilită. Unii se coboară din Domni cari au stăpănit, ca *Radu Mihnea*; alții sunt fii ai pretenzenților cari nu izbutiseră să-și capete Scaunul, ca *Alexandru Iliăș*; se rătăcește chiar câte un urmaș al *Movileștilor*, ca *Gavrilaș*, fiul lui Simion, care, încă, pentru ca să ajungă Domn, iea drumul pe

la Constantinopol și nu domnește în Iași moștenirii sale, ci dincolo, în București, fiindcă așa au voit Turcii. Un alt fiu al lui Simion, *Moise*, cârmui de două ori în Moldova: om slab, care pe

Fig. 58. Pecetea orașului moldovenesc Târgu-Ocnei (cu un șalgău ce tale sare).

urmă se adăposti în Polonia, unde s'a și stins. Un frate al lui Gavrilaş și al lui Moise, care umbla după Domnie, se făcu călugăr și ajunse vestitul *Petru Movilă*, care apăra de cotropirea catolicismului Biserica *Rușilor* din Chiev și ajunse cel mai vestit cleric pe care l-au avut vre-odată aceștia și omul dela care pleacă toată viața lor bisericească și culturală de mai târziu.

Pe când astfel de puteri se pierdeau folosind străinilor, Turcii trimeteau ca Domn în Moldova pe un aventurier mai rău decât Despot, pentru că nu avea măcar talentul și cunoștințele acestuia, pe

A handwritten signature in cursive script. The text of the signature is "Gașpar Vodă Gratiani" and "et Lijl de Paris".

Fig. 59. Iscălitura lui Gașpar-Vodă Gratiani.

un Croat (de origine Morlac, „Vlah Negru“ dela Adriatica), un catolic, care ajutase la încheierea păcii dintre Germani și Turci, trădând și pe unii și pe alții, *Gașpar-Vodă Gratiani*, care fusese înainte de aceasta răsplătit cu situația de duce la *Paros* (Paros al lui Despot) și de *Naxos*. (fig. 59).

Vă să zică Domnia noastră ajunsese să fie de o potrivă cu ducate de acestea din Arhipelag, unde Turcii puteau numi, nu numai creștini, dar și Evrei, cum au numit, la sfârșitul veacului al XVI-lea, pe vestitul „Mare Evreu”, de loc din Spania, *don Jose*.

10. Între toți Domnii aceștia se ridică la oarecare însemnătate, prin învățătura, dreptatea și demnitatea sa, ca și prin faptul că el era urmaș adevărat al dinastiei cele vechi, *Radu Mihnea*. Pe rând el a stăpânit și în Moldova și în Țara-Românească. Nici prin gând nu-i trecea să înalțe situația țerii sale față de Turci prin legături cu străinătatea sau prin răscoale, dar era un om chibzuit, înțelept, care știa să-și potrivească lucrurile. Pe când alți stăpânitori se strecurau răpede, mântuind țara lor în nenorocire și sărăcie, el a știut să fie Domn mulți ani de zile: de două ori în Țara-Românească, apoi în Moldova (de și asupra acestei țeri n'avea niciun fel de drept). A murit la *Hârlău*, în curțile domnești ale lui Ștefan-cel-Mare, pe care făcuse să le dreagă, precum dresese și bisericile din Hârlău, și precum, în București, el a mărit și împodobit foarte mult mănăstirea ce-i poartă numele. În biserica Radului-Vodă din București (fig. 57) el se odihnește supt o piatră frumoasă, pe care se povestește, în limpede graiu românesc, istoria vieții lui.

Pe atunci, în 1626, Domnul muntean era *Alexandru*, fiul tânăr — de aceia i s'a zis și *Coconul* (Copilul) — al lui Radu, pe care acesta-l lăsase în București cu voia Turcilor, atunci când el trecuse în Moldova, așa încât se poate zice că între 1623 și 1626 țerile noastre erau *unite* supt stăpânirea aceluiași om, căci, de fapt, Radu-Vodă era tot așa de ascultat în Moldova lui ca și în Țara-Românească, a fiului său.

Inscripția pomenită îl laudă ca pe un „bun cinstitor și de Hristos iubitor Domn creștin”. Un stăpânitor respectat și măreț ca acesta nu l-a avut răpede vre una din țerile noastre, și locul lui de odihnă, cu toate că nu ascunde oasele unui erou, trebuie privit cu evlavie de toți Românii cari țin după cuviință la aceia ce a fost mare, supt un raport sau supt altul, în trecutul nostru.

11. Radu Mihnea merită recunoștință și pentru aceia că a împiedecat cât i-a fost cu putință războiul dintre *Turci* și *Poloni*, care, de o bucată de vreme, se purtase, cu multă pagubă pentru noi, pe pământul Moldovei. Războiul acesta fusese întefit de Gașpar Gratiani, care, ajungând Domn, era ispitit să joace un rol mare în părțile acestea. El se înțelese cu Polonii și li dădu încredințarea că este de ajuns ca o oaste a lor să pătrundă 'n țară pentru ca aceasta să se răscoale și toată stăpânirea turcească în părțile dunărene să fie primejduită. Polonii, cari nu mai aveau drept conducător pe cumintele Zamoyski, crezură 'n asigurările lui: îndată după ce Gașpar, urmând exemplul mai vechiu al lui Aron-Vodă, ucise pe negustorii turci din Iași, proclamând astfel răscoala, Hatmanul și cancelariul Stanislav Zolkiewski (cetește: Jolchievski), urmaș al lui Zamoyski, trecu Nistrul; strălucit îmbrăcat, în haine ca ale lui Despot, în ceasul din urmă,— căci tot la moarte se ducea și Gratiani, de și ea trebuia să-l ajungă ceva mai târziu—, Domnul Moldovei merse de-și uni trupele cu ale Polonilor.

Dar puternicul stăpânitor turcesc de la Dunăre, *Schender-Pașa*, care avea supt ascultarea lui toată linia Dunării și Dobrogea, stând la Silistra, veni, aducând cu dânsul și pe Tatarii Bugeacului, în fruntea cărora stătea un om de înșușiri neobișnuite, *Cantemir*. A treia zi după începerea luptei, la *Tuțora*, vechiul lagăr a lui Zamoyski (șanțurile făcute de acesta se mai păstrau încă; de aceia s'a ales acest loc), Hatmanul moldovenesc, *Șeptelici*, trecu la Turci; îndată întreaga oștire se puse pe fugă.

Retragerea Polonilor a fost nespus de nenorocită; se poate asămăna numai, prin suferințele ei fără nume, cu retragerea ostașilor lui Napoleon în iarna anului 1812 prin Rusia. În marginea Nistrului, un Tatar, trecând fulgerător pe lângă carăta în care se găsia Zolkiewski, îi rătează capul. Un cronicar polon plânge astfel această nenorocire: „Mai bine s'ar fi cufundat în pământ țara aceia a Moldovei ina-

inte de a fi intrat noi într'însa; niciodată Coroana polonă n'a suferit o așa înfrângere".

Păcătosul de Gașpar, care adusese atâta pagubă țerii sale și o așa de mare nenorocire asupra creștinilor de dincolo de Nistru, fugi spre munte, crezând să poată trece 'n Ardeal, unde avuse o bucată de vreme visuri de Domnie (tocmai ca și Despot; astfel sunt totdeauna aventurieri: cu planuri mari, cu mijloace puține, și nenorociți la sfârșit). În satul *Branîște* însă, Postelnicul său, care-l întovărășia 'n fugă, îl omorî, pe când Vodă dormia. Ajuțătorul de căpetenie al Domnului străin în această aventură nechibzuită, *Bucioc*, un mare și puternic boier moldovean, fu prins de Turci și tras în țeapă.

Astfel se deschise războiul. În anul următor, 1621, pentru a pedepsi pe Poloni, Sultanul *Osman*, om tânăr și îndrăzneț, intră în Moldova,— cel d'întăiu Sultan turcesc care a venit în această țară după Soliman-cel-Mare, care a gonit pe Rareș și de atunci până la 1672 am fost scutiți de cinstea împovărătoare de a mai găzdui un oaspete ca acesta. El pătrunsesse până la Hotin, dar Radu știu să găsească răpede mijlocul de a face să se încheie pacea fără ca Turcii și Polonii să se frământa pe pământul moldovenesc.

12. Ca un urmaș al politicei lui Radu Mihnea trebuie să fie privit, nu fiul său, Alexandru, care dispăre răpede, prin slăbiciunea lui de tânăr și nedestoinicia aceloră cari-i epitropisiau, ci ginerele lui, *Miron Movilă Barnovschi*.

Acesta era înrudit prin mamă-sa cu Movileștii; de aceia își zicea Miron Movilă. Numele Barnovschi nu înseamnă originea polonă a tatălui, ci vine din faptul că acest tată al lui, care avea moșia Bârnova lângă Iași, unde apoi Miron înălță o strălucită clădire bisericească, în stilul mănăstirilor lui Ștefan-cel-Mare, căpătase de la Poloni, în mijlocul cărora va fi trăit ani de zile, odată cu nobleța, numele de Bârnoveanul, în polonește: Barnowski. Miron-Vodă, om evlavios și darnic, care a mai făcut, el și maică-sa Elisaveta, două biserici în Iași: Sfântul Ioan și aceia care-i poartă numele: biserica Barnovschi (odinioară mănăstire ¹), a fost

¹ Neamul lui Barnovschi era din Moldova-de-sus, și tatăl său avea curți la *Toporăuți*, în Bucovina, unde se mai vede biserica familiei.

și el un Domn respectat, stăpânind în stil mare. Cu *Talarii* stătea în legături bune, și nu odată s'a amestecat el ca să să asigure pacea la Nistru. Scos de Turci de la o bucată de vreme, pentru a face loc lui Alexandru Coconul, el încercă mai târziu să se așeze din nou în Scaun. Așunci când o răscoală a țerii goni pe *Alexandru Iliș*, al doilea urmaș al Coconului, Turcii îl poftiră să vie la Constantinopol pentru a căpăta însemnele Domniei de aici. Îndată ce-l avură în mâinile lor, se hotărâră să-l pedepsească pentru că îndrăznise, venind din Polonia, unde se adăpostise, a se înstăpâni cu înseși puterile sale în Moldova Sultanului. Astfel el a fost osândit la moarte ca trădător, și tăiat.

Cronica țerii, scrisă de un om de casă al lui Barnovschi, care purta același nume, *Miron Costin*, spune astfel despre moartea lui: „și așa într'o zi l-au luat de la Împărăție, și, la vederea Divanului, privind și singur împăratul peirea lui prin fereastră, i-a tăiat capul”. Și *Miron Costin* adaugă că, după moartea lui, când a fost să-i ducă calul la grajdurile Sultanului, „el s'a trântit la pământ și în loc a murit”. Și, noaptea următoare, s'a stârnit foc mare la Constantinopol, arzând, spune același cronicar, mii de case, ca pe urma unei nedreptăți săvârșite.

XXXV.

Răscoala împotriva Grecilor și Domniile românești ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu.

I. Precum Domnii veniți de-a dreptul dela Poartă în veacul al XVI-lea aduceau o mulțime de Greci, Armeni și Levantini, parte rude, parte creditorii sau sfātuitori, tot astfel făcură și Domnii veniți în aceleași împrejurări în jumătatea întâia a veacului al XVII-lea. Este doar o singură deosebire: acum nu mai luptă pentru Domnie orice fel de oameni lipsiți de bani, ci numai de aceia cari dispun singuri de avere, moștenită sau câștigată de dânșii, ori se gădesc supt ocrotirea unui puternic Grec, sau, mai ales, Levantin, care putea să între-

bunțeze sume mari de bani pentru biruința ocrotitului său și stătea de acolo înainte neconținut pe lângă dânsul. Deci se înființează, ca epitropi pe lângă Domnul Moldovei și Munteniei din vremea aceasta, un Minetti, un Catargiu și alții. Radu Mihnea, zis Radu-cel-Mare, pentru destoinicia și apucăturile lui mărețe, avu și el o sumă de easnici din rândurile Levantinilor.

Astfel Bernard Borisi, *Bărnaf* al Moldovenilor, sau Constantin, zis Batiște, Vevelli, Cretan, care stătuse multă vreme 'n mijlocul Grecilor și Moldovenilor adăpostiți în Galiția, făcând negoț cu banii lui și ai lor.

Între acești curteni din Răsărit, pe cari lumea-i numia, fără deosebire de naționalitate și lege, *Greci*, a fost și un Agă¹ Nicolae, al cărui fiu, *Lupu*, născut de bună samă cu o Româncă, ajunsese a juca un rol covârșitor în boierimea moldovenească. Grecul născut în țară dintr'o mamă Româncă privia însă pe Grecul abia sosit ca pe un străin și întrebuița toate mijloacele pentru a-l înlătura dela concurența boieriilor. Așa a făcut și acest *Lupu*, căruia-i era sortit să fie Domn.

Fig. 59. Vasile Lupu.

¹ Agă (numele e luat dela Turci) era întâiu o căpetenie militară, de ostași străini, răsăriteni, de seimeni.

2. În Țara-Românească, înrâurirea Grecilor era mult mai mare, și ei nu pătrunseseră numai în boierii, ci și în Biserică. Mitropolitul lui Mihnea a fost un învățat Grec, din *Cipru, Luca*, altfel om foarte binefăcător, care a învățat carte românească și e îngropat la o mănăstire din județul Buzău, pe

Fig 60. Doamna Tudosca a lui Vasile Lupu.

care a întemeiat-o. Mulți Greci se așezară încă pe la mănăstiri, unde ajunseră *egumeni*. Aceasta se întâmpla, nu atâta din voința Domnului, cât pentru faptul că unii ctitori, ca să asigure zidurile lor, înzestrate cu multe moșii, împotriva lăcomiei Domnilor sau puternicilor din vremurile următoare, le *închinău* către o mănăstire din Răsărit, adevă de la Muntele Atos, dela Muntele Sinai sau

alte Locuri Sfinte. Mănăstirea, „închinată“ făcea un dar în fiecare an aceluï loc către care se făcuse închinarea. Obiceiul acesta a fost introdus și de Mihai Viteazul și de boierii moldoveni și munteni din vremea lui, dar mai ales de Radu Mihnea, pe lângă care se oploșiau și arhierii răsăriteni lipsiți de venituri prin părțile lor. Astfel s'a adăpostit la dânsul, mulți ani de zile, vestitul *Chiril Lukaris*, care a fost Patriarh de Alexandria și apoi de Constantinopol și e cunoscut prin aceea că a făgăduit să introducă în ortodoxie elemente calvinești, numai să scape de primejdia catolică. În sfârșit, și mai ales în Țara-Românească, pentru adunarea dijmelor, datorite Domniei, din tot felul de produse ale țerii, se întrebuițau *ispravnici*, adecă „delegați“ greci, cari mergeau cu căruța, strângând aceste venituri domnești și luând ca plată o parte dintr'însele.

3. Astfel se iscă o mare nemulțămire împotriva Grecilor. În Moldova, îi urau boierii, cari nu voiau să împartă cu dânsii dregătoriile; iar în Țara-Românească ura aceasta era mai întinsă, cuprinzând și pe clerici. Poporul privia cu ochi răi pe acești străini hrăpareți, obișnuiți a lua mai mult decât se cuvenia după datină. Deci, și într'o parte și într'alta, elementul românesc se pregătia de o puternică mișcare pentru înlăturarea Grecilor.

La Munteni domnià *Leon-Vodă*, fiul lui *Tomșa*, fostul Domn moldovenesc.

I se zicea *Stridiagiul*, fiindcă în tinereța lui vânduse stridii, ca negustor mare. Dar aceasta nu-l făcea să apară ridicul în ochii țerii, fiindcă era acum datina că orice om care sosia de la Constantinopol purtând *cuca*, pălăria înaltă, de ienicer, în cap și era umbrît de *steagul*, dat de Sultan, *sangeacul*, trebuia să fie primit de țară, oricare ar fi fost începuturile vieții sale.

Altfel, Leon, sau, cum i se zicea, *Alion-Vodă*, nici nu era om așa de rău. Pomenia cu înduioșare oastea din vremurile lui Mihai Viteazul. La mănăstirea de maici *Viforâta*, lângă Dealu, zidită într'un timp pe care nu-l cunoaștem, se păstrează o prea-frumoasă icoană îmbrăcată cu argint pe care a dăruit-o el și Doamna lui Victoria, o Levantină, dar trecută la ortodoxie.

Împotriva lui Leon-Vodă începură a se mișca boierii Oltului.

Aici se stânseseră frații *Buzeștii*, și urmașii lor n'au putut să ajungă la aceeași însemnătate; dar erau atâția dintre boierii mari și mici și boierinași olteni, mulți la număr și viteji, cari înțelegeau să conducă țara după datine românești. și potrivit cu interesele lor.

Din mijlocul lor se ridică un boier din *Brâncoveni*, pe malul Oltului, *Matei*, care se zicea coborât, printr'o bogată dezvoltare genealogică, din ultimii purtători ai frumosului nume vechiu de Basarab.

4. Răscoala începu în 1630. Boierii nemulțămii trecură peste graniță în Ardeal, prin părțile Jiuului. Aveau în fruntea lor pe *Matei* și pe unul mai mare decât dânsul, pe *Vornicul Aslan*, care era din neamul lui Petru Șchiopul și pe care boierii voia să-l facă Domn la început. Astfel *Matei* (fig. 61) ajunse candidat la Domnie numai după dispariția lui Aslan. Aici, în Ardeal, pribegii găsiră nemeși ca să-i ajute. Se adăpostiră în părțile Hațegului, cu voia principelui celui nou al țării, care se ridicase după îndelungata Domnie glorioasă a lui Bethlen Gábor (Gavril Bethlen), anume cu voia lui *Gheorghe Rákóczy*.

Acesta înțelegea să înoiască stăpânirea unui Bocskai, să aibă dominația asupra Ungariei Superioare smulsă de la

Germani; el sta necontenit ca dușman față de Casa de Austria și, fără să se strice cu Turcii, căuta să orânduiască afacerile Moldovei și Țerii-Românești după interesele sale.

În zădar încercă Leon-Vodă să împace pe protivnici. Aceștia năvăliră în anul următor, dar, în lupta ce se dădu la sfârșitul lui August, chiar la marginea Bucureștilor, — căci până acolo ajunseră răsculați, — Domnul câștigă o biruință.

Fig. 61. Matei Basarab.

Și astăzi se vede 'n curtea bisericii Slobozia o frumoasă piatră care pomenește pe pribegii căzuți în această luptă. Dar Matei nu putu să fie prins, ci, după ce se apără câtva timp în mănăstirea *Tismana*, el trecu iarăși în Ardeal.

Când, la sfârșitul anului 1631, Leon-Vodă fu schimbat și se numi ca Domn *Radu*, fiul lui Ale-

xandru Iliaş, pribegii veniră din nou în țară, intrând acumă prin Banat. Încă odată se dădu o luptă mare între cetele lor, care cuprindeau o sumă de Români bănățeni și de oameni cu plată dintre Sârbi și Unguri, și între oastea de Turci și câțiva boieri de țară a noului Radu-Vodă. Lângă București este mănăstirea *Plumbuita*; între zidurile ei și șanțul cel vechiu care încunjura orașul, se întinde o câmpie bogată în gropi: aici a fost războiul, și, data aceasta, au biruit boierii pribegi.

Printr'un preot bulgar, pe care-l făcu mai târziu Mitropolit al țerii, Matei era înțeles cu *Abaza*, puternicul Pașă dela Dunăre, care înlocuia pe Schender-Pașa, biruitorul din 1620 al Polonilor. Astfel, când, ales Domn de către boieri, el se duse cu o mare ceată dintre aceștia și cu arhieriei țerii ca să se plângă împotriva prădăciunilor grecești, care «au pustiit țara», era sigur că va găsi sprijinitori ai Domniei sale celei nouă. În adevăr, a și fost întărit la începutul anului 1633, începând astfel o Domnie care era să ție nu mai puțin de douăzeci și unul de ani, lucru foarte rar pe acest timp.

5. De sigur că Muntenii se înțeleseseră cu aceia dintre boierii moldoveni cari nu puteau să sufere pe Greci, și mai ales pe Vevelli, care era atât de bine privit la Curtea lui Radu Mihnea și ajunsese la o situație precumpănitoare și între curtenii lui, Alexandru Iliaş Domnul Moldovei de atunci. Se făcu deci în Iași o mare mișcare a populației, călăuzită de *Lupu*, și Vevelli fu sfâșiat în bucăți de mulțime.

Miron-Vodă Barnovschi, a cărui așezare în Scaun era dorită de toată lumea, făcu — am văzut — greșala de a merge la Constantinopol și-și găsi aici, în loc de întărirea Sultanului, moartea. *Moise Mo-*

vilă, Domn blând și îndatoritor, fu primit cu bucurie de țară, dar nu era omul potrivit pentru a da Turcilor, în noul războiu pe care-l începură cu Poloniei pentru stăpânirea *Camenitei*, sprijinul de oameni și provisii pe care-l așteptau dela dânsul. Astfel el fu mazilit și, cum știm, luă drumul Poloniei, de unde nu se mai întoarse îndărăt.

De data aceasta, Lupu (fig. 61), veșnicul uneltitor, își ascunsese scopul. Lucrând prin același mare Turc dela Dunăre, Abaza-Pașa, prin care lucrase și ispitise Matei, Domnul muntean, precum și prin șiretul Grec cu nume turcesc, *Curt Celebi*, care a rămas agentul său până târziu, el capătă Domnia Moldovei.

Își zise *Vasile-Vodă*, după numele Împăraților vechi ai Constantinopolului.

Avea oarecare tragere de inimă pentru boierii greci, cu toate că se ridicase tocmai pentru a-i înlătura de acum înainte ; dar, precum am zis, mamăsa era, de bună samă, Româncă, și el însuși ținea pe fata lui Bucioc, marele boier moldovean care fusese tras în țepă de Turci pentru trădare pe vremurile lui Gratiani. De sigur că, până la sfârșitul Domniei lui, Vasile-Vodă Lupu a fost destul de bine primit și de boierime, și de țară: el a stăpânit numai doi ani mai puțin decât Matei Basarab, având deci Moldova timp de nouăsprezece ani.

6. Dacă și unul și altul au putut domni atâta vreme, aceasta se datorește fără îndoială istețimii lui Matei, vitejiei acestuia, care știuse a-și alcătui o oaste de boieri cari țineau la dânsul, unii ca la un tovarăș, alții ca la un tată, și bogăției lui Vasile, care avea mijlocul de a câștiga astfel pe oricine ar fi stat împotriva intereselor lui. Dar îndelunga dăinuire a amândurora în țerile lor, înfrângerea tuturor rivalilor, a căror seminție se și pierdu de la o vreme, se lătmurește prin altceva: prin împrejurările străine. În Ardeal

stăpâniă Gheorghe Rákóczy, care putu să treacă puterea sa fiului ce purta același nume. Rákóczy avea de lucru cu Imperialii: el se amestecă 'n Războiul de treizeci de ani, avu legături cu Suedesii și Francesii, dar față de țerile noastre el nu doria decât o bună 'nțelegere, în care Domnii români ar fi avut întru câțva o situație inferioară față de dânsul, plătindu-i, supt o formă oarecare, o sumă de bani, care putea să se înfățișeze ca un tribut, și făcându-l din când în când daruri de cai ori trimițându-i solii strălucitoare de boieri. N'a sprjinit pe niciun pretendent împotriva lui Matei, și aceiași a fost politica lui și față de Vasile.

Pe de altă parte, Turcii, în fruntea cărora stătea acum strașnicul Sultan *Murad al IV-lea*, vârsătorul de sânge, aveau de lucru dincolo de Mare, în Asia, împotriva *Persilor*, cari nu se dădeau învinși. Astfel Sultanul se mulțămia cu plata punctuală a tributului, cu respectul arătat de amândoi Domnii față de poruncile turcești și de dregătorii cari le aduceau, și nu căutau să mai stârnească la Dunăre o nouă primejdie de războiu, pe lângă aceia din Asia.

7. Vasile și Matei ar fi asigurat încă mai bine fericirea și înaintarea pașnică a țerilor noastre, dacă cel d'întâiu n'ar fi avut planuri mari de stăpânire, în care se cuprindea și Țara-Românească.

Încă din 1637, Vasile, care stătuse pe lângă Radu Mihnea și voiă să urmeze politica acestuia, se gândi a pune în locul lui Matei, bănuît de înțelegere cu creștinii, pe fiul său *Ioan*, născut din căsătoria cu Tudosca Bucioc (fig. 61), — un băiat tânăr și slăbănog, pe care tatăl său l-a trimes apoi la băi în Răsărit, unde, totuși, se stânse peste puțină vreme. Rákóczy stătea, ca păstrător al păcii și apărător al dreptății, de partea lui Matei, ajutându-l chiar și cu trupe, în fruntea cărora stătea vestitul *Ioan Kemény*. Fără greutate, Domnul Țerii-Românești răspinse pe năvălitori. Boierimea munteană se luptă cu altă tragere de inimă pentru Domnul de țară de cum se luptau Moldovenii pentru „Grecul“ Vasile. Lupta se dăduse la *Teleajen*, ca și lupta mai

veche dintre Moldoveni și Munteni, în veacul al XV-lea.

Pacea, impusă de Rákóczy, ținu numai câteva luni de zile.

Acuma se chema însă că Vasile n'a pornit dușmănia de capul său, ci că ajuta numai cu oastea moldovenească, precum îi cerea datoria, pe Turcii de la Dunăre, cari voiau să pună în locul lui Matei pe bolnăviciosul Ioan. Și Tatarii, cu cari se încuscrise Vasile, luând în căsătorie pe o *Cerchesă* creștină, *Ecaterina*, ruda Hanului, îi stăteau la îndemână. În *Novembre 1639*, Lupu era la graniță și-și luă un titlu pe care până atunci, dela Mihai, nu îndrăznise a-l purta nimeni: acela de „*Domn al Moldovei și Terii-Românești*“.

Matei rămase singur, dar aceasta însemna: cu toată boierimea lui și cu toată iubirea pe care ea o păstra pentru dânsul.

Și acum el își puse lagărul la *Teleajen*. Vasile voi să-l scoată din șanțuri, prădând sate în vederea lui. Atunci Matei se coborâ ceva mai jos, spre cursul Prahovei, și, trecând această apă la *Ojogeni*, el începu cu îndrăzneală lupta. Și de data aceasta, Moldovenii fură puși răpede pe fugă de avântul boierimii muntene, gata să se jertfească pentru Domnul ei.

8. Moartea lui Ioan-Vodă, care se întâmplă în curând, ca și alte motive, astâmpărară pe Vasile. El își găsi de lucru de acum înainte: astfel ajutând pe Turci în socotelile lor nouă cu Rușii, cari întrebuițau și pe *Cazacii din Azov*, căutând să iea în stăpânire portul acesta la Marea cu același nume.

Amândoi Domnii rămăneau prieteni ai lui Rákóczy, de și nu înțelegeau să-l ajute 'n toate întreprinderile lui și intrară chiar, întâmplător, în legătură tainică cu Imperialii, dușmanii Ardeleanului. Vasile, în sfârșit, aflase un alt mijloc

de a-și măguli ambiția, căsătorind pe fata lui cea mare cu un magnat litvan, *Ianus*, din neamul *Radziwillilor*.

Ca semn al împăcării lor, fiecare dintre Domni clădi o biserică pe pământul vecinului, sau, cum își ziceau acumă unul altuia, *fratelui*, din celalt principat românesc. În această formă, în legătură cu evlavia și priincioasă artei, își serbară alianța. La *Târgoviște* se vede o frumoasă biserică, înaltă, împodobită cu discurile bulbucate, de smalt verde.

Fig. 62. Biserica Stelea, a lui Vasile Lupu.

ale turnurilor, care se zice biserica *Stelei* (fig. 62), adecă a lui Stelea, negustorul de la care tatăl lui Văsile cumpărase locul și făcuse o bisericuță, pe care o înlocuia acumă minunatul lăcaș zidit, în semn de împăcare cu Muntenii, de fiul său. Iar supt munții Moldovei din părțile Putnei, în satul *Soveja*, trăiește și până astăzi o clădire puternică, de-asupra ușii căreia se pomenește în limba slavonă numele lui Matei Basarab și data întemeierii.

9. Dela o vreme însă, Moldova începu să aibă greutate mare din partea *Tatarilor* și apoi a *Cazacilor*. Cei d'întâiu intrară la 1646, prădând groaznic și scoțând mii de oameni legați de funii, pe cari voiau să-i întrebuințeze ca robi sau să-i vândă la Constantinopol. Nenorociții periră însă, în mare parte, de viscolul ce se stârni în câmpiile pustii de dincolo de Nistru, tocmai când treceau pe acolo în șiruri mânate ca vitele.

Se înțelege ușor cum Vasile s'a lăsat ademenit, deci, de planul cel mare de care-l făceau Polonii de a intra în țară, de a merge biruitori până de parte la Dunăre și chiar până la Constantinopol, --- plan de care, firește, nu s'a ales nimic.

După moartea regelui Poloniei, Vladislav, și a lui Rákóczy cel bătrân, în același an, 1648, *Cazacii*, cari aveau în fruntea lor pe un bătrân prădalnic și bețiv, cum era și tot neamul, *Bogdan Hmilnițchi*, începură să viseze de prada Moldovei, pe care o gustaseră înaintașii lor din vremea lui Petru Șchiopul și lui Aron-Vodă. Ei se răsculară împotriva Polonilor și izbutiseră a învinge pe nobilii regatului, cari voiau să-i păstreze și mai de parte în atârnarea lor. Smulgând, în sfârșit, o pace prielnică noului rege *Ioan-Casimir*, Hmilnițchi își îndreptă luarea-aminte asupra Moldovei. El ceru pentru fiul său, tânărul *Timuș*, un barbar grosolan și stângaciu, pe fata cea mică a lui Vodă, *Ruxanda*, care era tot așa de frumoasă pe cât era de bogată. Deocamdată, Domnul încercă să zăbovească această legătură de familie care nu-l măgulia nici într'o privință, dar Hmilnițchi știa să pețescă și cu sabia. Moldova fu prădată deci de Cazaci mai rău de cum o prădaseră odinioară Tatarii, cari, de alminterea, erau acum înțeleși cu Hatmanul căză-

cesc, și, străbătând și în Moldova, fiul Hatmanului își luă prada.

Acum în sfârșit se făcu nunta, și Timuș, cu tovarășii săi de luptă și cu druștele căzăcești pe care le adusese cu dansul, petrecură după moda țerii lor, bătând pe Evreii din Iași și îmbătându-se. Timuș nu se pricepea să schimbe o vorbă cu oamenii, și, când rămânea singur, se uita pe fereastră, curățindu-și unghiile. Cineva care a fost față la această ciudată nuntă spunea că el sămăna cu un lup prins în mărăcini.

10. Odată cu această nenorocire, căci ca o nenorocire trebuie să se privească prinderea Moldovei în jocul nebun de războiu al Cazacilor, veni pentru Vasile o alta. *Rákóczy cel tânăr* nu voia să-l mai aibă vecin —, între altele pentru că însuși hrănia planuri asupra Poloniei, spre îndeplinirea cărora îi trebuia să aibă la Iași o unealtă credincioasă. Matei nu mai era acum prietenul lui Vasile, care nu-și uitase cu totul obiceiul de a unelti împotriva vecinului său; el găsi în sfârșit, pe boierul moldovean *Gheorghe Ștefan*, care avea moșii întinse în părțile Bacăului, pentru ca acesta, unindu-se cu toți nemulțămiiții din Moldova, să se pregătească a înlătura pe Domn în folosul său însuși.

Complotul fu descoperit, dar prea târziu pentru a pune mâna pe trădătorul cel mare. Gheorghe Ștefan primise ajutor muntenesc, comandat de nepotul de soră al lui Matei-Vodă, *Diicul*, care nădăjduia să-i și urmeze în Domnie, și acela al lui Rákóczy, care trimesese pe un cunoscător al țerilor noastre, pe *Ioan Kemény*. Astfel Vasile Lupu fu aruncat peste Nistru, bucuros măcar că unul din nepoții săi de frate i-a putut aduce Vistieria, închisă în *Cetatea Neamțului*. Ca Ștefan-Vodă, fostul logofăt Gheorghe Ștefan începu astfel, în 1653, Domnia sa.

Îndată însă după Paști, Vasile se întoarse, aducând cu dânsul cetele răzbunătoare ale Cazacilor, în fruntea cărora se găsea ginerele său, Timuș. Gheorghe Ștefan trebui să părăsească Iașii, și, după mai multe lupte date în preajma acestui Scaun domnesc, ostașii lui fură învinși.

Dacă s'ar fi mulțămît cu atâta, Vasile-Vodă ar fi putut să domnească încă mulți ani de zile, dar el simția nevoia răsbunării, mai ales împotriva vechiului dușman de peste Milcov. Astfel el trecu în Țara-Românească, pe care o găsi, data aceasta, nepregătită de apărare, dar fu bătut strașnic, la *Finta (17 Maiu)*.

Linia Teleajenului și a Prahovei nu se putea apăra, dar Matei își așezase oastea, strânsă în pripă, dincolo de cursul *Ialomișii*. El avea și acum, ca și pe timpul luptei de la Ojogeni, din 1639, numai luptători din țară, cu foarte puțini Unguri. În cele d'întăiu încercări făcute 'ntre Cazaci și boierii munteni, străinii biruiră. Acuma oastea lui Vasile era numai la o milă depărtare de Târgoviște; aici, la *Finta*, unde și altă dată se așezaseră oști în tabără, stătea Matei pentru a da cea din urmă luptă a sa întru apărarea țerii.

Vasile atacă pe Munteni cu o furie nebună, și Cazacii fură mai viteji decât oricând, dar cu niciun preț boierii n'ar fi părăsit în nenorocire pe Domnul lor. Și acesta mai avu la îndemână seimenii sârbi și dorobanții de țară, după moda trabanților ardeleni, plătiți foarte bine și unii și alții. Avântul călărimii boierești și puterea de împotrivire a acestor pedestri deprinși cu războiul hotărâ lupta. Matei primi un glonte în genunchiu, luptând înaintea liniei sale, dar cu acest preț el câștigă biruința. Retragerea Cazacilor și Moldovenilor fu un desastru.

Pe urma gonacilor veni Gheorghe Ștefan cu cete de Munteni, și, în luna lui *Iulie 1653*, el ajungea să stăpânească *Iașul*.

11. Vasile-Vodă fugise la Cazaci, de aici trecu la Tatarsi și, în sfârșit, se duse la Constantinopol. Aici a stat, o bucată

de vreme, închis în Cele Șapte Turnuri,— o parte din vechiul zid bizantin, prefăcută de Turci în închisoare de Stat. Apoi fu lăsat slobod, și avu de la un timp nădejdea că va putea căpăta chiar Scaunul Moldovei, dar muri fără a mai fi văzut țara unde se născuse și stăpânise. *Timuș*, din partea lui, se închisese în cetatea Sucevei: aceasta fu încunjurată multă vreme și bătută strașnic cu tunurile, până ce, la urmă, o ghiulea sfărâmă genunchiul lui Timuș și sili pe Cazacii rămași fără căpetenie să dea cetatea Ungurilor și Muntenilor. Acuma Domnia lui Gheorghe Ștefan era întemeiată.

Numai câteva luni de zile mai stăpâni Matei. El avu de lucru cu *seimenii* îmbătăți de biruință, cari se ridicaseră împotriva lui și ucisese o samă de boieri în chiar cuprinsul Curții, La urmă, știu să potolească pe acești mercenari obraznici, dar viața-i era pe sfârșite. Într'o zi din *April 1654*, se stângea la Târgoviște, stând—spune un cronicar străin — „în palatul său domnesc, la locul ce-i plăcea de obicei, supt cerul deschis“.

XXXVI.

Sfărâmarea puterii politice și militare a țerilor noastre după Matei Basarab (1654-1679).

I. *Diicul* nu putu lua moștenirea lui Matei-Vodă, și ea trecu astfel asupra unui boier care râvnise și altă dată la Domnie și fusese însemnat pentru aceasta la nas: *Constantin*, fiul, cu soția unui preot din Dobreni, al lui Radu Șerban (fig. 64). Pentru coborârea lui din Matei Basarab și pentru că Matei își zisese totdeauna Matei „Basarab“, și Constantin purtă acest nume; alții îi zic „Cârnul,“ pentru slujirea pe care o suferise.

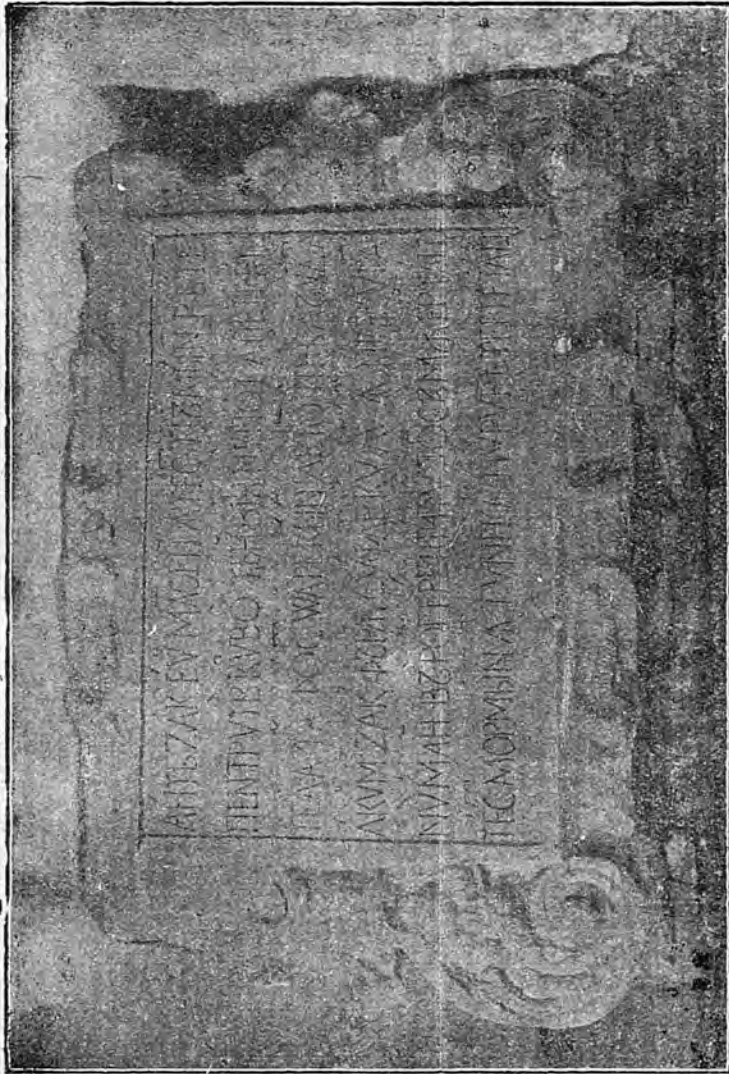

Fig. 63. Mormântul fiului, numit tot Matei, al lui Matei-Vodă Basarab,
la Biserica Domnească din Târgoviște.

Constantin era om bogat, care avea moșie acolo la Dobreni și în alte părți de lângă Argeș. Ca și Gheorghe Ștefan, noul Domn moldovenesc, el nu putea să urmărească o politică proprie, ci era prins acum în desfășurarea politicii ardelenesti, pe care o făcea, fără cruțare, cu o fantasmă de viteaz nebun, *Gheorghe Rákóczy cel lănr*.

2. Întâiu Constantin se gândi să facă liniște în țară prin înlăturarea ostașilor plătiți. Aceștia aflară și se răsculară. Nici străinii, nici păgânii cei mai

Fig. 64. Constantin Basarab.

răi n'ar fi făcut prădăciuni așa de grozave, cum a fost aceia săvârșită de acești ticăloși. O samă de boieri dintre cei mai mari, și chiar mai buni precum a fost ruda lui Matei Vodă, *Papa, fiul lui Preda din Brâncoveni* (fig 65), fură uciși. Constantin trebui să se facă a încuviința aceste omoruri, dar

el ceru sprijinul lui Rákóczy pentru a pune rânduială. Domnul se depărtă cu dibăcie din tabăra răsculaților, cari alcătuiau totuși o oștire de toată frumuseța, și astfel aceștia ridicară Domn în ajunul luptei pe unul *Hzizea* cel tânăr sau *Hzizică*, nepot de fată al vestitului Ban Hzizea dela începutul Domniei lui Matei Basarab. Lupta se dădu în părțile *Teleajenului*, lângă *Șoplea*. Hzizea-Vodă cel nou se luptă cu o vitejie fără păreche, dar acum boierii toți erau în tabăra străinului. Se așteptau și Moldovenii, cu Gheorghe Ștefan, și ceva ajutor tătaresc. Astfel Rákóczy birui, și această biruință câștigată de dânsul în folosul Domnului și al boierilor, pe pământul chiar al Țerii-Românești, însemna nimicirea desăvârșită a ultimei oștiri vrednice de acest nume pe care-a avut-o principatul muntelesc.

Dacă seimenii și dorobanții își meritau soarta, țara nu merita lovitura de a fi lipsită de acum înainte de orice oștire în stare s'o apere. Încunjurat de Nemți și de Unguri, lăsați de Rákóczy, căruia-i făcuse un nou jurământ de credință, Constantin stăpâni și mai departe.

Dar țara nu-l iubia pe Constantin. Ungurii lui Vodă se arătau tot așa de răi ca și Ungurii de pe vremuri ai lui Gavril Báthory: intrau în biserici ca în casele de petrecere, rupeau argintul de pe icoane, aruncau lemnul sfințit în foc. Răscoale izbucniră din când în când împotriva prietenului străinilor, și una din luptele cu răsculații se dădu chiar la *Călugăreni*, locul de biruință al lui Mihai-Vodă, care ajunsese astfel unul din teatrele războiului civil.

3. În curând un mare războiu se începu pentru împărțirea Poloniei.

Suedesii căutau să smulgă pentru regele lor moștenirea întreagă a lui Ioan Casimir, și un general al regelui Carol-

Gustav intră în Cracovia. Rákóczy avea și el planurile lui asupra Regatului vecin; se uni cu regele Suediei și cu Electorul de Brandenburg, alt dușman al Poloniei, și pătrunse cu oștirile lui în Regat, în adâncul iernii de la începutul anului 1657.

Între luptătorii lui se aflau, de voie, de nevoie, Moldoveni și Munteni, cei d'întâiu supt Serdarul *Grigore Hăbășescu* și căpitanul *Frățiță*, iar ceilalți supt *căpitanul Odivoianu*.

Expediția lui Rákóczy al II-lea se mântuî printr'o groaznică nenorocire: *Tatarii* încunjurară pe Ardeleni, nimiciră o parte dintre dânșii, iar pe ceilalți, împreună cu Ioan Kemény însuși, îi prinseră robi. Ștefan-Vodă din Moldova și Constantin din Țara-Românească, nu pierdură cu acest prilej numai pe ostașii lor trimeși în aceste locuri străine, unde noi nu aveam nimic de răsbunat, dar, în același timp, și Domnia lor, căci Turcii se hotărâră să-i îulătore.

Constantin își adună o mare oaste de strânsură, dar nu cuteză s'o întrebuițeze. Plecă din *București*, arzându-l; peste câteva zile părăsia *Țargoviștea*, și *Tatarii*, cari aduceau pe Domnul cel nou, *Mihnea*, fiul lui Radu Mihnea, și care și zicea «Mihai-Vodă», prădară groaznic cealaltă reședință domnească, scotocind și până 'n fundul mormintelor domnești din biserica de lângă Curte, clădită și împodobită de Matei. În Moldova, Gheorghe Ștefan nu încercă măcar o luptă cu aceștia. El trecu în Ardeal și de acolo, după ce rătăci și prin Rusia, se duse tocmai la *Stettin*, unde și trăi cei din urmă ani din viață. Muri foarte nenorocit, având lângă dânsul numai o țiitoare rusoaică, și oasele lui fură aduse la mănăstirea *Cașinului*, pe care o clădise. Mănăstirea, dreasă adese ori de e-

gumeii greci, nu mai înfățișează însă astăzi piatra lui de mormânt: ea a și ars, dăunăzi.

Fig. 65. Preda Brâncoveanu cu soția, Păuna, fiica, Ancuța, și fiul, Păj a (zugrăveală la mănăstirea Hurezului).

5. Gheorghe Ștefan încercase de la o vreme, stând în Ardeal, să-și capete iarăși tronul. Ba năvălise chiar odată în țară, dar fără niciun folos. Din partea lui, Constantin încercă în mai multe rânduri să iea Țara-Românească sau Moldova, și izbuti chiar să se așeze la Iași, unde stătu numai câteva săptămâni de zile: la urmă, își căută un adăpost la *Cazaci*, după ce rătăcise și prin Maramurăș, unde făcu daruri bisericii ortodoxe din Muncaciu. Soartă, de aventurier, nevrednică de un om care avea în el sângele lui Radu Șerban.

Tot ca aventurier, și încă de o speță și mai rea, se arată și Mihnea, altfel om mândru și cu dorința de a face lucruri mari, ba priceput și în cele bisericești. De și era grecisat cu desăvârșire și unii îl socotiau chiar ca Turc, îi intră în cap că poate să înoiască isprăvile lui Mihai Viteazul, luând titlul de «arhiduce», pentru Făgăraș, și *cerând dela Turci Moldova și Ardealul*. Astfel, după ce și tăiasse de două ori boierii, cari nu-l suferiau, într'o bună zi el ucise și pe străjerii turci puși pe lângă el și începă să prade pe supușii de pe marginea Dunării ai Sultanului; când însă Turcii și Tatarii intrară împotriva lui, el nu cuteză să li steie în față, ci trecu în Ardeal, unde și el rătăci un timp; perî după un ospăț pe care i l dăduse Constantin Basarab, ceia ce îndreptăția bănuiala că acesta l-ar fi otrăvit ca să nu-i mai steie rivalul în cale.

6. Ca aventurier se isprăvi și *Rákóczy*, cu toată vitejia și energia lui. Turcii îl scoaseră, dând tronul ardelean lui *Acașiu Barcsai*, Român de origine, pe care-l înlocui câtva timp *Kemény*, scos din robia Tatarilor. Apoi, după ce și acesta se stânse, în urma unei răni primite în luptă, Ardealul intră în stăpânirea unui biet nobil din Secuime, pe care Turcii îl aleseră la întâmplare, *Mihail Apoffy*. Supt acesta fu liniște în sfârșit, dar rușine și umilință adâncă. Multă vreme Ardealul și-a adus aminte de strașnicile pră-

dăciuni care au întovărășit scoaterea și uciderea lui Rákóczy.

Fig. 66. Grigore-Vodă Ghica.

7. Pe când Mihail Apaffy stăpâniă liniștit în Ardeal, care nu mai avea acum nicio însemnătate pentru politica

generală, Domni trimeși de-a dreptul de la Poartă țineau amândouă țerile noastre. Gheorghe Ștefan fusese înlocuit cu un fost boier al său, *Ghica*, Albanes sau Arnăut de origine, care avea legături de adevărată prietenie în tineretă cu cel d'întăiu dintre Marii-Viziri Chiuprului (de la Chiopri; au fost cinci Viziri din acest neam), cari, în vremea aceasta, supt Sultani slabi, conduc Împărăția turcească. Ghica înseamnă: Gheorghe; de aceia noul Domn și-a zis *Gheorghe-Vodă*. Era un om bătrân, aproape de sfârșitul vieți, și afacerile au fost conduse de fiul său *Grigore* sau *Grigorișcu* (fig. 67). Acesta se născuse din căsătoria Ghicăi Arnăutul cu vre-o fată de boier moldovean; el însuși luase pe Maria din familia *Sturza*; vorbea foarte bine românește și sămăna întru toate cu boierii moldoveni din această vreme. Grigore a fost întâiu tovărăș de Domnie al tatălui său, apoi îl întovărăși în Țara-Românească, după gonirea din acest principat a ciudatului Mihail Voevod Mihnea. Lucră apoi pentru înlăturarea tatălui său și pentru venirea lui însuși în Scaun.

Pe urma Ghiculeștilor, Moldovenii au căpătat, pe vre-o câteva luni de zile, ca Domn pe fiul lui *Vasile Lupu*, *Ștefăniță*, un tânăr cu totul zburdatec, care nu era potrivit decât pentru plăcerile ușoare; el a murit de lingoare în timpul cât stăpâniă asupra Moldovei.

Un boier de țară, care ajunsese la o vrăstă înaintată, ducând o viață patriarhală, *Istrate Dabija*, de loc din părțile Putnei, unde-și avea moșia de baștină, stăpâni apoi câțeva vreme. De la dânsul avem amintirea unui Domn bun și blând, care bea prea mult, și anume nu din păhar de argint sau de cristal, ci din oală de lut, cum era învățat. *Istrate-Vodă*, la judecata căruia se îngrămădia lumea numai înainte de masă, a dus la capăt clădirea, începută, de *Miron-Vodă*, a mănăstirii *Bârnova*.

Murind în Domnie, el a fost îngropat în această clădire, și locul lui de odihnă e arătat printr'o minunată piatră cu litere slavone meșteșugit săpate.

8 După moartea bătrânului *Dabija* începu, în sfârșit, a domni asupra Moldovei *Duca-Vodă*, un om care cunoștea foarte bine țara, în care îndeplinise atâția ani de zile funcțiunii boierești și care, dacă era lacom de bani și, la întâmplare, crud,

știa să cheltuiască pentru biserici și să îmbrace
acel exterior de demnitate care a făcut vestit pe
un Radu Mihnea.

Pe lângă Ghiculești și Duca-Vodă, care cârmuiește luând
numele domnesc de Gheorghe, în amândouă țerile (în Mol-

Fig. 67. Antonie-Vodă din Popești și Neagul Postelnicul⁷ fiul său.

dova de două ori, în Țara-Românească numai odată),
Poarta trimete la Munteni pe un fiu al lui Leon-Vodă,
d'inaintea lui Matei Basarab, pe Radu Leon, iar în Moldova
ajunge a domni un sărac fecior al lui Alexandru Iliăș, numit
Iliăș Alexandru, cel mai milostiv dintre toți Domnii români

din această vreme. Când și când se întâmplă, ca, în urma uneltirilor boierești, un om mai puțin cunoscut, din mijlocul boierimii de țară chiar, să capete Domnia: astfel a fost în Țara-Românească cu bătrânul boier *Antonie din Popeșii* (fig. 68), ctitorul cel nou al mănăstirii de la Târșor, care Antonie, biet om bătrân și modest, ducea și ca Domn o viață ferită și se ținea cu ce i se dădea pentru hrană în fiecare zi ca un fel de leafă. Antonie sămăna cu Istrate-Vodă din Moldova, cu acea deosebire că Istrate, până la sfârșitul său, a fost mult mai hotărât, și deci mai respectat de boieri, decât blajinul Domn muntean. Din rândurile boierimii mai nouă se ridică la Domnie, după cea de-a doua mazilire a lui Gheorghe Duca, fiul boierului *Petriceicu, Ștefan-Vodă*, fire nedumerită, pe care încunjurimea îl putea întrebuința și spre bine.

9. De alminteri, pe această vreme hotărârea asupra Domniilor românești o au anume *Grecii din Constantinopol*, cari-și fac un fel de specialitate din aceasta, precum își făcuseră odinioară, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, *Cantacuzinii* sau Banul Iani. Rostul acesta de a hotărâ asupra Domniilor noastre și de a le supraveghia îl păstrează, mai mult de zece ani, *Rusetestii*, din familia de Levantini Rosetti; fără voia lor nu vine în Domnie nimeni, și doar dacă un om ca Duca-Vodă, cu hogăția și numele lui, cu multele legături pe care le avea la Poartă, ar fi putut să li se împotrivescă. Dar și el tot mai bucuros era să se înțeleagă cu dânșii.

O parte din Rusetestii stau la Constantinopol, alții vin de se așează în țară, unde ajung să aibă locul cel mai însemnat și râvnesc mai ales pe cel de Vistier, care li îngăduie a se îmbogăți. Unul din fiii Rusetestilor, *Iordachi*, se așează astfel în Moldova și jucă un rol pe care înainte de dânsul îl jucaseră, pe vremea lui Vasile Lupu și a urmașilor lui d'întâiu, cei doi frați ai lui Constantin Postelnicul Cantacuzino, soțul Doamnei Elina a lui Radu Șerban,— *Iordachi* și *Toma Cantacuzino*. Iordachi Ruset a fost însurat

întâiu cu acea fată a lui Istrate Dabija, pus și el în Domnie tot de Rusetesti, care este îngropată lângă tatăl ei, la Bârnova, supt o inscripție grecească, fiindcă Grec fusese soțul ei. În curând Moldova n'a avut boieri mai puternici decât Iordachi Ruset, și nu odată îndreptă el și împrejurările din Țara-Românească.

Dintre Cantacuzini, unul, *Dumitrașcu-Vodă*, care făcea parte din ramura constantinopolitană, ajunsese a stăpâni de două ori Moldova; era un bătrân stricat, care petrecea în vederea tuturor boierilor și-și așezase la Curte o fată de rachierită, de care râd cronicarii. Și *Rusetesti* au dat un Domn, pe *Antonie*; era un om slab, având două beizadele (beizadea pe turcește înseamnă: fiu de beiu, adică de Domn), care compromiseră pe tatăl lor, făcând multe scandaluri în Iași. Cât despre Antonie, el a mântuit la Constantinopol, după ce Turcii îl chinuseră pentru a-i storce banii.

10. Niciunul dintre acești Domni, buni sau răi, energici sau slabi, bogați sau săraci, de la o bucată de vreme nu poate să aibă o activitate politică proprie: stăpânesc câteva luni de zile, și Turcii îl înlocuiesc îndată. Soarta țerilor noastre nu este hotărâtă de talentul, virtuțile sau munca lor, ci de împrejurările din afară, — cum se întâmplă totdeauna cu un popor slab.

Pe atunci începuse un nou războiu între Turci și Imperiali, care a pornit la 1661 și a ținut până la 1664, apoi, stârnit iarăși la 1682, merse până la 1699, ocupând astfel aproape întreaga jumătate a doua a veacului al XVII-lea. Începuseră Turcii, crezând că vor putea înnoi vechile lor fapte vitejești și căpăta prăzi, ba chiar provincii nouă. Indemnul veni de la Marii-Viziri din familia Chiupruliilor, socotind ei să poată întineri Împărăția lor prin războiu, care li dăduse tot binele în trecut, și Domnii noștri fură siliți să ia parte, cu ostașii lor îmbrăcați și înarmați foarte ieftin, așa încât cam râdeau de multe ori Apusenii de hainele lor sărăcăcioase și de sulițele lor de lemn, care, în loc să aibă fier în vârf, erau numai pârлите în foc. În expedițiile pe care Turcii le făcură 'n Ungaria, Românii suferiră și destule pierderi.

Astfel putu să cunoască lumea pe *Grigore Ghica* și pe *Istrate Dabija*, ale căror chipuri, zugrăvite și săpate de meșteri germani, s'au și răspândit în Europa.

11. În același timp, tot prin înrăurirea Chiupruliilor și

urmând aceluiași plan de a întări prin lupte Împărăția Os-malâilor, se începu un șir de expediții împotriva Polonilor, asupra cărora ajungea să aibă autoritate din ce în ce mai mare adevăratul urmaș al lui Zamoyski și al doilea mântuitor al Poloniei în timp de nenorocire, *Ioan Sobieski*, al cărui tată păstrase legături strânse cu țerile noastre. Turcii voiau, ca și la începutul veacului, să ieie *Camenîța*, precum și făcură la 1672, să supuie cu desăvârșire pe Cazaci, îndușmăniți cu Polonia și nemulțămii cu regimul aspru al Muscalilor (așa li se zicea Rușilor pe atunci, după orașul Moscova), cari făceau propuneri Turcilor, făgăduind să li fie vasali tot așa de credincioși precum erau Românii din Moldova și Țara-Românească. După pacea de la Juravna (1676) urmară expediții împotriva Cazacilor ce țineau cu Muscalii, și împotriva acestora chiar, în Ucraina Niprului, până la tratatul de la Radzin (1681), după care Duca-Vodă iu numit Hatman al Cazacilor supuși Sultanului, făcând peste Nistru Curți, ogoare, pășuni și puind a se scrie actele în românește.

Războiul între Turci și Germani nu a ajuns decât foarte târziu, — după ce Vizirul *Cara-Mustafâ* a fost silit să depresoare Viena (1683), — pe pământul țerilor noastre. Din potrivă, războiul cu Polonia s'a făcut îndată la hotarul sau chiar în cuprinsul Moldovei. Și unul și altul din aceste mari războaie ale Turcilor în decadență sunt strânse legat cu soarta noastră.

Firește că și Imperialii și Polonia nu doriau nimic mai mult decât să smulgă de la Turci, ca niște provincii, principatele noastre și să le anexeze la provinciile lor. Norocul a fost că nici din partea Imperialilor, nici din partea Polonilor nu se făcea vre-o concesie, așa încât rivalitatea aceasta veche, ca și cea nouă, a Rușilor, a folosit Turcilor și, mai mult decât Turcilor, nouă înșine, cari ni-am păstrat alcătuirea noastră deosebită, cu legea, limba, obiceiurile și Domnii noștri.

Grigore Ghica, ajungând în legătură cu Imperialii, a fost prins de dorința de a „se liberă” cu ajutorul lor. Era un om ambițios, care ceruse de la Apaffy să-i înapoiască feudele muntene din Ardeal, despre care, ca și Mihnea Radu înainte de dânsul, cetise în cronici, — ce se alcătuiau pe atunci, — *Făgărușul* și *Amlașul*. Merse așa de departe în legăturile lui cu Imperialii, încât, după o mazilire, s'a dus în Imperiu, până și la Viena ; el a primit chiar legea ca-

tolică și a botezat: Leopold, după numele Impăratului, pe un copil al său, care n'a trăit.

12. Cu toate aceste aplecări ale tânărului Ghica, nu se poate zice că ar fi fost în țerile noastre un partid pentru unirea lor cu Imperiul; erau însă mai mulți boieri moldoveni cari nu doriau nimic mai mult decât să ducă de acum înainte, supt autoritatea superioară a regelui polon, o viață întemeiată pe vechile datini și obiceiuri, în ceia ce privește privilegiile boierimii și ale clerului. Partidul acesta polon începe a se alcătui pe la 1670.

Ștefan Petriceicu se pune îndată în fruntea lui, sfătuit de anume boieri, între cari mulți iubitori de creștini și mulți iubitori de schimbare. Căpeteniile doritorilor de alianță cu Polonia erau frații *Costinești*, fiii unui credincios al lui Miron Barnovschi: *Miron* cronicarul, și fratele său, *Velișco*, mai neastâmpărat și mai cutezător decât dânsul în luptele politice. Cei ce țineau cu Polonii își făcuseră adese ori, după o modă care se introduse în Moldova încă de la sfârșitul veacului al XVI-lea, învățătura în Polonia. Ei știau limba polonă și limba latină, n'aveau atâta răspingere față de catolicism ca alți boieri și nu puteau înțelege altă îndreptare decât aceia în sensul politic polon.

13. În lupta dela *Hotin* (11 Novembre 1673), Ștefan-Vodă, adăpat cu umilinți amare de către Turci, îi părăsi, trecând la dușmanii lor: era cel d'întâiu cas de trădare față de vecinii de peste Nistru, după acela a lui Gașpar Gratiani. Petriceicu n'a fost mai norocos decât acesta: întovărășind pe Poloni în expediția lor moldovenească, ei trebui să părăsească țara odată cu oștile regelui. Când comandantul polon în lupta dela Hotin, biruitorul Turcilor, Ioan Sobieski, ajunsese în sfârșit rege, el ajută lui Petriceicu să trăiască potrivit cu demnitatea lui în Polonia. La 1683, întâmplându-se ca Domnii Moldovei, Duca-Vodă, să meargă supt zidurile Vienei, împreună cu oastea turcească, și să se întoarcă de acolo odată cu învinșii, Polonii pătrunseră în Moldova și prinseră pe Domn la satul său *Domneștii*, din părțile Putnei. Pe vreme

de iarnă grea, bătrânul fu dus în pripă, cu mijloacele ce erau la îndemână, în regat, unde stătu câțiva ani de zile și muri de boală la Liov, fiind îngropat în aceeași biserică ortodoxă ce cuprindea rămășițele Domnilor din veacul al XVI-lea, tăiați de Poloni pentru plăcerea Turcilor: Petriceicu fu așezat ca Domn, dar, pus în ziua de Crăciun. el stăpâni numai până înainte de Paștile din 1684, și, în urmă, Tatarii îl izgoniră.

După a doua Domnie a lui *Dumitrașcu Cantacuzino*, adus de acești Tatarii, guvernatorul turcesc de pe malul drept al Dunării și din Dobrogea, căruia-i era lăsat în grijă războiul cu Polonia, făcu Domn pe un prieten al lui, care cunoștea bine pe Poloni, pentru că slujise în armata lor, dar care tocmai de aceia-i desprețuia pe nobili, pentru fudulia și ușurătatea lor. *Constantin Cantemir*, un bătrân răzeș voinic și roșu la față, aproape cu totul lipsit de cunoștință de carte, s'a arătat apărător viteaz al țerii sale. Pe vremea lui, *regele Sobieski* a pătruns de două ori în Moldova: odată a intrat în Iași și a început o expediție care n'a izbutit, fiindcă Tatarii au știut să facă țara pustie înainte năvălitorilor. Atunci, la plecarea Polonilor, s'a dus din Iași cu dâșii, fiindcă era compromis prin prietenia ce li-o arătase, învățatul *Mitropolit Dosoftei*, care ajunsese apoi în fruntea eparhiei Zolkiew (cetește Jolchiev), din părțile rusești ale Polonilor.

Altă dată, regele a prădat mănăstiri și sate bucovinene și a luat *Cetatea Neamțului*, unde plăieșii moldoveni, de și puțini la număr, s'au apărat cu vitejie deosebită.

În cursul acestor lupte, Cantemir însuși s'a bătut cu Polonia în pădurile dela Răsăritul Bucovinei, câștigând, în cele d'întâiu timpuri ale stăpâ-

nirii sale, lupta dela *Boian* (sat care se află tocmai la vechea graniță a județului Dorohoiu de către Bucovina).

Constantin Cantemir a stăpânit până în primăvara anului 1693, murind în Scaun, de boală și bătrânețe, și fiind înmormântat în biserica Sfântului Nicolae din Iași, de unde apoi fu strămutat la mănăstirea făcută de dânsul în părțile Putnei, *Mira*, lângă râul Milcov.

Fig. 68. Dimitrie Cantemir.

14. Invățatul fiu al lui Cantemir (fig. 68), *Dimitrie*, fu ales de boieri, dar el trebui să plece când Turcii se hotărâră să nu-l recunoască.

Constantin Duca, fiul unei femei desfrânate, Doamna Anastasia, și al bătrânului Duca-Vodă, căpătă stăpânirea Moldovei. Boierii îi ziceau, în batjocură: Duculeț. Domnia lui fu întreruptă de numirea, pe cinci ani de zile, a fiului celui mai mare al lui Vodă-Cantemir bătrânul, *Antioh*, tânăr fără

însemnătate. După ce Duca părăsi pentru totdeauna Scaunul moldovenesc, se ridică până la înălțimea lui un boier din Țara-de-jos, coborâtor dintr'o familie care avuse necontenit dregătorii însemnate în veacul al XVII-lea și stăpânitoare de multe moșii, *Mihai Racoviță*, care era nepotul de fiică a lui Toma Cantacuzino și fusese ginerele lui Constantin Cantemir, așa încât putea fi socotit că făcea parte și din familia lui. Era un om simplu în moravuri, lacom de bani. adese ori purtat de nas de alții. Până foarte târziu, în veacul al XVIII-lea, viața lui este amestecată cu Domnia Moldovei.

15. În acest principat nu erau neamuri boierești puternice, care să se organizeze pentru lupta politică și să înfrunte pe străinii așezați în funcții sau să fie în stare a înlătura neamurile Domnilor și a aduce, în sfârșit, la Domnie pe frunțașii lor.

Altfel erau însă lucrurile în Țara-Românească: aici căsătoria lui Constantin Postelnicul cu *Domnița Elina*, fiica lui Radu Șerban, făcuse din neamul *Cantacuzinilor* cel mai bogat în pământuri, și această bogăție hotărâ în veacul al XVII-lea. Deci, precum Craioveștii se ridicaseră în veacul al XVI-lea pentru multele moșii pe care le aveau, precum, pe vremea lui Mihai Viteazul, cele trei sute de moșii aflate în mâinile lor făcuseră din Buzești stăpânii țerii, precum ca mare stăpân de pământ Matei din Brâncoveni ajunsese Domn, tot astfel Constantin Cantacuzino, soțul Elinei, se ridică la cel d'întâiu loc în boierimea munteană.

El însuși a fost un bun gospodar și stăpân milos față de țeranii săi: nu doria Domnia, nici nu visa poate de dânsa, însă fiii lui, cari-și simțiau în vine sânge domnesc și se priviau mai mult ca nepoți de fiică ai lui Radu Șerban decât ca urmași.

ai unei mari familii grecești având rădăcini imperiale, fiii aceștia au întrebuințat toate mijloacele lor, de bogăție și talent, pentru a căpăta Tronul. Erau șese frați, dintre care cel de-al doilea purta numele de *Șerban*, care fusese și numele de boierie al bunicului, eroul dela Brașov.

Ei uneltiră împotriva mai tuturor Domnilor, și se găsi între aceștia și unul destul de fără conștiință ca să facă răspunzător pe tată pentru ambiția fiilor. Astfel *Grigore Ghica* porunci să se prindă bătrânul Postelnic Constantin, să fie adus la mănăstirea Snagovului și găduit acolo, — o faptă care stârni adâncă indignare în toată boierimea munteană. Căci numai foarte rare ori avea un Domn îndrăzneala să se atingă de viața cuiva dintre fruntașii țerii.

Când biruitori, când biruiți, când în fruntea afacerilor, supt un Domn numiți de dânșii, când aruncați peste hotare în surgun prin Răsărit sau închiși prin temnițe, amenințați cu moartea și bătuți de un Domn dușman, Cantacuzinii biruiră, în sfârșit, în luna lui *Novembre 1678*, când după una din expedițiile împotriva Cazacilor care urmaseră pe acelea împotriva Polonilor și la care Domnii noștri erau siliți să iea parte, Duca-Vodă fu înlocuit, și Domnia o căpătă *Șerban*, care se găsia acuma la Poartă ca pribeag.

XXXVII.

Epoca lui Șerban Cantacuzino și a lui Constantin Brâncoveanu.

I. Timp de zece ani de zile Șerban ținu Domnia Țerii-Românești. Stăpânirea lui a fost a unui tiran față de dușmani, dar a unui Domn străluci-

tor, mândru și îndrăzneț, care-și aducea aminte că în armele familiei sale se află vulturul cu două capete al Constantinopolului. Și el a trebuit să meargă supt zidurile *Vienei*, și, dacă aici a ridicat o cruce, care s'a păstrat până târziu și a cării inscripție o cunoaștem, aceasta nu dovedește cine știe ce aplecare a lui deosebită către Creștinătate, ci numai faptul că Domnii noștri obișnuiau, când părăsiau reședința lor și se aflau în câmp, să ridice, în lipsa bisericii, o cruce pentru închinare și pentru facearea slujbei dumnezeiești înaintea lor.

După întoarcere însă, el a început negociații cu Germanii, a căror sosire în părțile ardelenesti și muntene era acum aproape. Într'adevăr, ei tratau cu *Mihail Apaffy* din Ardeal și după moartea lui erau să înlăture pe fiul acestuia, numit tot astfel, și să între în stăpânirea mării și bogatei provincii. Șerban însă, cu toate visurile lui de Împărăție și cu toată stema împărătească, nu era un om pripit, nici un visător ca Petriceicu din Moldova. El voia o înțelegere cu Imperialii numai în anumite condiții: căpătarea de cetăți și moșii în Ardeal, cu titlul princiar pentru dânsul și urmașii lui, cruțarea vechilor datini și a bogățiilor țerii, siguranța că, dacă Imperialii vor pătrunde la noi și vor fi bine primiți și ajutați cu hrană, li se va răspunde un tribut mai mic decât acela datorit Turcilor, pe care Șerban, îi plătia, dar punea adese ori pe hoții din Balcani să-l fure înapoi pentru dânsul. Imperialii trebuiau să și rămâie undeva la hotare, așa încât să poată apăra Principatul muntean, ca să nu fie apoi pedepsit, prin cine știe ce răsbunare grozavă, de Turci.

Astfel negocierile se tot prelungiră, până ce Șerban, care era încă om tânăr și foarte zdravăn, se îmbolnăvi de o boală nelămurită și muri în

toamna anului 1688, fiind înmormântat la ctitoria sa dela *Cotroceni*, mănăstirea făcută tocmai în pădurea unde căutase el adăpost când îl urmăreau oamenii lui Duca-Vodă. Și astăzi se vede, ridicat pe un pedestal de piatră, mormântul lui, pe când lespezi amestecate cu lespezile obișnuite ale bisericii acopăr mormintele fraților lui și ale altor membri ai familiei Cantacuzino.

Împrejurările erau acum așa, încât țara putea să-și aleagă Domn, fără să se primejduiască prea

Fig. 69. Stema munteană.

mult. Precum Moldova cutezase a da ca urmaș lui Constantin Cantemir pe tânărul lui fiu, *Dumitrașcu*, astfel Muntenii aleseră pe *Constantin*, fiul lui *Papa Brâncoveanu* cel omorât de seimeni și nepot de fiu al lui Preda pe care-l tăiasă, într'unul din cele două mari măceluri pornite de dânsul, Mihnea cel-Rău. Mama lui Constantin-Vodă, *Stanca*, era soră a Cantacuzinilor. Unchiul lui, *Stolnicul Constantin Cantacuzino*, hotărâse alegerea, și el a ocrotit cei

d'întâiu ani, încă nesiguri și amenințați, ai Domniei noului stăpânitor.

2. Recunoscut îndată de Turci, îngăduit de Imperiali, cu cari totuși n'a voit să încheie un tratat ce nu i se părea destul de potrivit cu interesele

Fig. 70. Schitul Inotești (lângă Râmnicul-Vâlci).

țerii, Constantin Brâncoveanu a stăpânit asupra Țerii-Românești douăzeci și cinci de ani în capăt, o Domnie mai lungă ca a lui Matei Basarab. Ca și acesta el era bogat și darnic, iubitor de clădiri frumoase, pe care le întemeia, cum vom vedea, din prisosul bogăției sale: ca și acesta, se bucura de un deosebit prestigiu la vecini.

Dar vremurile nu mai erau potrivite pentru o politică așa de neatârnată cum a fost politica lui Matei ; Brâncoveanu trebui să îndure întrarea Nemților, conduși de *generalul Veterani*, un Italian în serviciul Austriei, și a fost nevoit să cheltuiască toate mijloacele sale de dibăcie pentru a face pe general să părăsească țara și să nu-l compromită față de Turci. Tot așa de dibaciu a trebuit să fie și față de Tatarii pentru ca ei să nu-i prade țara. Numai prin mijloacele lui de iscusință a putut el să scape țara de pretendentul ungar răsculat împotriva Austriei, *Emeric Tököly*, pe care Turcii voiau să l așeze ca rege al Ungariei și care pe atunci venise în țară cu ostașii lui numiți *curuși* și se hrănea din averea locuitorilor, prădând așa cum prădaseră catanele lui Constantin Basarab după înfrângerea seimenilor, sau ostașii lui Gavril Băthory. Dar, la un anumit moment, Brâncoveanu fu silit să întovărășească pe Turci și pe Tatarii în Ardeal și luă parte hotărâtoare la o luptă dată în părțile Brașovului, lângă prăpăstiile dela *Zârnești* (1690). În această luptă a căzut ginerele lui Șerban-Vodă, Aga Constantin Bălăceanu, acum general austriac, care căuta să capete Domnia munteană pe această cale.

La 1699, în sfârșit, multe primejdii încetară, căci se încheie pacea de la *Carlovăț*. Brâncoveanu fu bucuros că această pace dădea Imperialilor *Ardealul* și lăsa la o parte Țara-Românească, pe care Casa de Austria nădăjduise s'o poată anexa. De aici înainte el își îndeplini toate îndatoririle față de Turci, făcând odată, nu fără teamă, și drumul la Poartă, de unde se putu întoarce, cheltuind însă mulți bani. Față de generalii din Ardeal, represintanți ai Împăratului, el fu

un bun vecin, tratându-i cu daruri, mai ales din vinurile ce le avea la Braşov¹.

Fig. 71. Constantin Brâncoveanu tânăr, după o carte grecească închinată lui.

¹ El stăpâniă două moşii ardelenе: *Poiana Mărului* și *Sâmbăta-de-jos*, precum unii dintre boieri își cumpărau pământ acolo pentru vremuri de restriște.

3. Când *Petru-cel-Mare* ridică Rusia la treapta de Putere modernă și-i dădu ținta de a se întinde în dauna Turciei și cu ajutorul popoarelor creștine supuse Sultanului, Brâncoveanu dovedi o prudență deosebită ; era hotărât să nu ajute decât pe cine se va dovedi în stare să biruiască. Astfel el strânse în adevăr provizii multe, dar nu le dădu nici unuia, nici altuia, și, pentru ca să apere oarecum neutralitatea țerii sale, grămădi o oaste munteană cum nu se mai văzuse de multă vreme, în gura *Urlaților*.

Brâncoveanu ar fi stăpânit până la moarte, dacă ar fi știut să rămâie în pace cu boierii săi, și mai ales cu puternica familie a *Cantacuzinilor*. Dela o vreme însă, el nu se mai lăsa călăuzit de bătrânul său unchiu, *Constantin Stolnicul*, care prinse deci ură împotriva lui. Constantin ar fi vrut bucurios să facă Domn pe fiul său *Ștefan* și vedea cu răcaz cum nepotul său își creștea fiii, patru la număr, pentru Domnie. Altul dintre *Cantacuzini*, *Toma*, făcuse în 1711, când cu expediția dela Prut și lupta dela Stănilești, o politică deosebită de a Domnului ; părăsind țara, el mersese cu o bună parte dintre ostașii, sau, cum li se zicea acum, *slujitorii*, munteni, în tabăra rusească, și, cu generalul *Roenne*, el prădă *Brăila*, pe atunci, cum știm, cetate turcească. La toate acestea se adăuseră și pările din partea Cantacuzinilor împotriva Domnului : că s'ar înțelege și cu Nemții și cu Rușii.

Din ce în ce, ele se făcură mai dese și mai grele. Astfel, înainte de Paști, în anul 1714, un Trimes al Porții veni pe neașteptate, luă pe Domn din Scaunul dela București, împreună cu Doamna lui Marica, cu fiii, și cu partea din bogăție care era mai ușor de văzut și de ridicat, și-i duse la Constantinopol. Aici toată familia fu aruncată în

Fig. 72. Constantin Brâncoveanu și fiii săi, după un desen italian.

temnița Celor Șapte Turnuri. Dar judecata și osânda ei se prelungi așa de mult, încât Brâncoveanu putea nădăjdui să scape în adevăr, dacă vărul și înlocuitorul său, *Ștefan Cantacuzino*, n'ar fi grămădit pâriile asupra lui. La urmă, i se pregăti soarta pe care avuseră, printre Domnii noștri, Alexandru cel-Rău, care a fost spânzurat la Constantinopol în haine domnești, și Miron Barnovschi, care a fost tăiat înaintea Sultanului. Pentru a nimici întregul neam al Brâncovenilor și a servi astfel pe Cantacuzini, se tăiară, împreună cu bătrânul Domn, și fiii lui — el rămânând la urmă. După această groaznică faptă de sânge, trupurile fură aruncate în Mare, de unde le culeseră pescarii greci, îngropându-le pe ascuns. În mănăstirea *Hurezului*, ridicată de Constantin Vodă pentru odihna lui și a copiilor lui, nu se vede astăzi de cât mormântul unei fiice, care a fost adusă aici mai târziu, după ce neamul brâncovenesc băuse larg din paharul nenorocirii. Dar oasele Domnului martir au fost așezate de văduva lui la București, în biserica Sf. Gheorghe Nou (fig 73), făcută de dânsul: piatra de mormânt nu spune numele hainului, pe care-l destăinuiește numai candela de argint ce priveghează de asupra.

4. Ca urmaș al lui Constantin Brâncoveanu Turcii numiră pe Nicolae, fiul lui Alexandru Mavrocordat, un Grec din insule, doctor în medicină dela Padova și Tălmăciu-Mare al Porții. Dela o bucată de vreme înrăurirea Grecilor din Constantinopol asupra Domniilor românești era în legătură cu această situație de Mare-Tălmăciu. *Marele-Tălmăciu* începe să joace un rol din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, când Turcii, slăbiți, nu-și mai puteau apăra interesele decât prin diplomație dibace. Deci,

după ce puterea Ruseteștilor încetează, biruită prin ridicarea la tron a lui Șerban Cantacuzino, tălmăcii, dragomanii sau terzimani râmân să reprezinte puterea grecească în Capitala Imperiului otoman. Mama lui Alexandru Mavrocordat era fiica lui Alexandru-Vodă Iliăș ; prin urmare el avea și sânge de Domn român, încât îi era iertat să râvnească la stăpânirea asupra Principatelor: chiar numele de Alexandru al lui Mavrocordat e după al lui Alexandru Iliăș.

Fig. 73. Biserica Sf. Gheorghe Nou din București (cum era).

Nicolae, fiul cel mai mare și mai ager al lui Alexandru, era un om foarte învățat și cu talent literar, drept și cu idei „filosofice“ în ce privește cârmuirea țerilor noastre. Mai fusese Domn în Moldova ; aici se arătase prigonitor al boierilor, dintre cari închise, — și ar fi vrut să-iucidă chiar —, pe câțiva foarte însemnați, dar, pe urmă, dușmanii îl scoaseră în folosul lui Dimitrie Cantemir (1710).

5. Acesta a fost și el om învățat: cu mintea

plină de teorii, își închipuia că a sosit vremea ca

Fig. 74. Chipuri de^{re} sfinți dela Hurez.

Împărăția Turcilor, a cărei istorie tocmai o scria, să se sfarme, și nu socotia că moștenirea i-ar putea o lua Austriacii, ci mai curând vedea ca urmași ai Sultanilor pe *Țarii* muscălești. Deci, când veni ca Domn, el urmă politica filo-rusească, pe care o făcuseră și alții înaintea lui (Antioh Cantemir, și chiar Mihai Racoviță). Când Țarul Petru se apropié de Nistru, Dimitrie Cantemir intră în legături și mai strânse cu dânsul. Petru, care cunoștea pe Moldoveni, fiindcă sosise la dânsul, mai de mult, o deputație de tineri trimeasă pentru a-l chema la războiul pentru libertate, fu bun bucuros să se înțeleagă cu Cantemir. Îi asigură acestuia dreptul ereditar de stăpânire asupra Moldovei și o situație de autocrat, îndatorind țara foarte puțin față de Rusia: boierii și clerul căpătau întărirea dijmei țăranilor, cari nu mai aveau nimic de plătit Curții, aceasta rămânând să se ție cu veniturile domnești propriu-zise (din vămii, pescării, etc.) Numai cu hotărârea Mitropolitului boierii puteau să fie osândiți la moarte și executați.

Petru veni chiar în Iași, petrecu câteva zile cu Domnul moldovenesc, bând la ospetele lui și sperind lumea cu puterea mușchilor săi și cu cât „vin franțuzesc“, adecă șampanie, putea să înghită. Apoi oștirile rusești, cum știm, se coborâră de-a lungul Prutului și se întâlniră cu Turcii la *Stăni-lești*. Aici Turcii și Tatarii, în număr uriaș, încunjurară oastea, rău hrănită, a Rușilor. Căci, în anul acela, era secetă, și Dimitrie-Vodă nu știa cum să facă a ieși provisiu în astfel de împrejurări. După câteva zile de luptă în șanțuri, Țarul trebui să facă o pace care lăsă pe prietenul său moldovean fără Domnie. Cantemir trecu, deci, împreună cu Rușii, în țara acestora, unde ajunse sfetnic literar al lui Petru, tovarăș în expedițiile din Asia

ale acestuia, dar nu se mai gândi niciodată la stăpânirea asupra Moldovei. După această ispravă, boierul Constantin Stolnicul Cantacuzino zise despre Ruși: „și în haine nemțești Muscalii rămân tot Muscali“.

6. Nicolae Mavrocordat ajunsese astfel Domn al Moldovei, după ce țara se zbuciumase câteva luni de zile în anarhie, supt groaza prădăciunilor tătă-

Fig. 75. Curtea din Potlogi a Brâncoveanului.

rești. El avu, timp de cinci ani de zile, o stăpânire sigură și chibzuită, până ce, la urmă, fu strămutat în locul lui Ștefan Cantacuzino, compromis prin legăturile lui cu Nemții și dus la Poartă, unde a fost gătit împreună cu tatăl său, pe când alt frate al lui Șerban-Vodă, *Mihai*, era ucis la Adrianopol.

Cu anul 1716, prin urmare, începe așa-numita Domnie a Fanarioților, a Domnilor trimeși după voia Turcilor din Constantinopol, și numai din rândurile vechilor familii sau ale familiilor grecești care să fi avut situația de Mare-Tălmăciu.

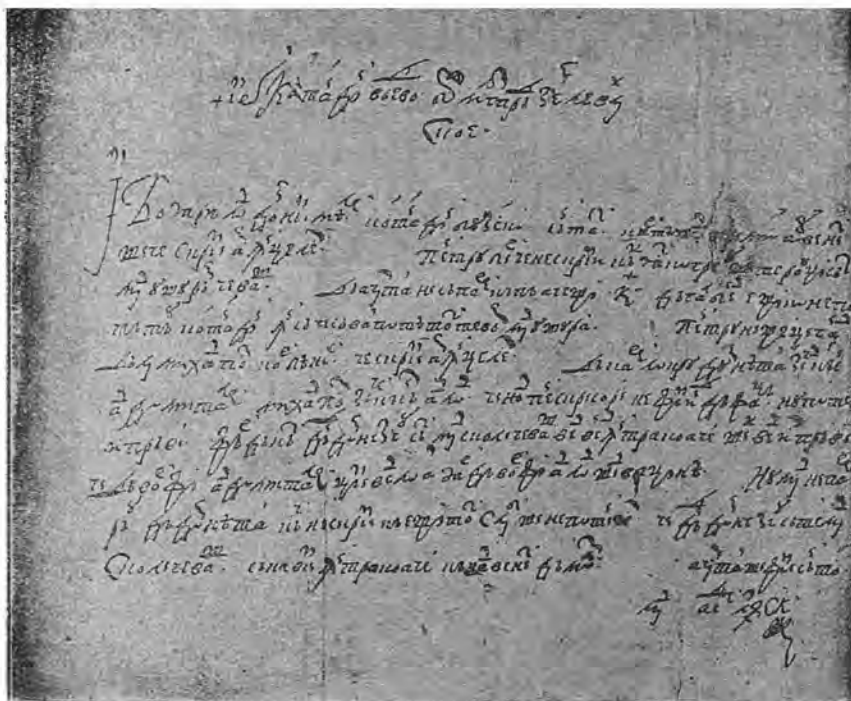

Fig. 76. Scrisoare a lui Vodă-Brâncoveanu către un boier.
(v. cuprinsul ei ia tablă)

XXXVIII.

Cultura românească în a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

1. În aceste timpuri, așa de schimbătoare, cultura românească s'a dezvoltat, și în ce privește arta, și în ce privește cărțile.

Știm ctitoriile celor d'întăiu Domni ai veacului al XVII-lea, Radu Mihnea și Barnovschi, cari au făcut ca meșterii lor să lucreze după vechile datini ale lui Ștefan-cel-Mare, Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu, într'un principat ca ca și în cellalt.

O eră nouă în clădirea românească începe cu Domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Între zidurile unuia și celuilalt însă este o foarte mare deosebire: Vasile-Vodă clădește puțin și cu un lux covârșitor, prin urmare, în legătură cu politica și cu firea lui, mai mult pentru glorie decât pentru folosul obștesc. Astfel el a ridicat la Iași minunata biserică a celor *Trei Ierarhi*, sau, slavonește: *Trei Sfetitele*, cum zice poporul și acum (cei Trei Sfinți Vasile, Grigore și Ioan). Este o biserică imitată după Galata lui Petru Șchiopul, având, ca și aceasta, forma zidurilor lui Petru Rareș, dar cu două turnuri în loc de unul. Frumuseța i-o țac însă săpăturile în piatră, care încep a se întrebuița de pe la începutul veacului al XVII-lea după datina răsăriteană, ca să se împodobească ușile și ferestrele cu flori și cu elemente de imaginație, care sunt răspândite aici asupra întregii clădiri de piatră, pe care o acopăr astfel, de sus până jos, cu un strălucit veșmânt de frumuseță, pe lângă care se adaugă și săpăturile gotice obișnuite de la uși și de la ferestre. Lăuntrul bisericii a căpătat o înzestrare cu odoare și odăjdii cum au avut-o puține numai dintre bisericile vechi; cele mai multe dintre aceste obiecte ale cultului, lucrute în Ardeal, și poate chiar în Polonia, de argintari vestiți, s'au păstrat și până astăzi. Biserica celor Trei Ierarhi a fost de curând reparată, schimbându-se anumite din caracterele ei și înoindu-se auritura.

O altă clădire a lui Vasile Lupu a fost biserica *Golia*, făcută pe locul unde se înălța până atunci o clădire mai modestă, al cărei ctitor a fost un boier din vremea lui Petru Șchiopul, care purta numele de Golea. Biserica păstrează și astăzi, în starea de decădere și zguduire 'n care se află, cadrele de ușă cum nu se poate mai bogat lucrute, în material prețios, cu flori, icoana hramului și stema Moldovei. Altfel însă, zidirea a fost temeinic prefăcută în veacul al XVIII-lea, căci o dărâmasse un cutremur.

După exemplul lui Vasile-Vodă, Duca-Vodă ridică, la rândul său, o biserică în Iași: a Sfântului Ioan, într'un stil mai simplu; dar, în același timp, el clădi, pe dealul de lângă Galata, acolo unde fusese de la început cetățuia Ia-

Fig. 77. Zugrăvitură de biserică românească (veacul al XVII-lea).

şului, o biserică ce poartă, după numele dealului şi al acelei cetăţi dărâmate, numele de biserică sau mănăstirea *Cetăţuia*. Este o imitare a bisericii celor Trei Ierarhi (tot aşa e şi Stelea din Târhoişte), având însă numai un brâu, foarte frumos, împletit de jur împrejurul bisericii, şi pozoabe la uşi şi la ferestre, dar nu sculpturi migăloase, delicate şi foarte costisitoare, la fiecare piatră. Dacă Trei Ierarhii e mai bogată, se poate zice însă că frumuseţa bisericii Cetăţuiei este mai delicată decât a celeilalte.

Între urmaşii lui Duca a zidit Antonie Roset, dregând Sfântul Nicolae cel Domnesc, ctitoria lui Ştefan-cel-Mare, unde credea să se înmormânteze. Doamna Anastasia, soţia lui Duca, este întemeietoarea Bisericii Albe, pe locul pe care s'a făcut Mitropolia de azi a Iaşilor. În sfârşit *Constantin Cantemir* a înjghebat, din bani puţini şi în pripă, o biserică lipsită de orice frumuseţă deosebită: *Mira*, de lângă Milcov.

2. Cu totul altul e rostul bisericilor *muntene*. *Matei Basarab* îşi propune, pe de o parte, să înoiască pe cele vechi, care cădeau în ruine, iar, pe de altă parte, să înalţe, pretutindeni unde avea o moşie, sau în fiecare oraş fără lăcaşuri de închinare, clădiri mai frumoase, care să pomenească numele său. Este cu neputinţă să le însemnăm pe toate: numărul lor se ridică la peste treizeci. Şi în *Bucureşti*, a avut una: biserica *Sărindarului*, care a fost dărâmată pentru a se face o grădină în mijlocul oraşului. Printre clădirile lui cele mai însemnate e însă a *Curţii Domneşti* de la *Târgovişte*, frumoasa clădire solidă. Şi astăzi se vede o piatră mică pătrată, care a fost pusă de-asupra oaselor singurului copil ce l-a avut, Matei, şi unde se odihneşte, supt o strălucită piatră de marmură, lucrată de meşteri ardeleni, în litere slavone cu ductul latin, Doamna lui, *Elina din Fiereşti*.

Alături cu această biserică se poate pune mănăstirea *Arnoba*, clădită pe un deal singuratec în apropierea Bistriţei: de şi s'a reparat odată biserica, se află 'n cea mai rea stare astăzi, şi se umple cineva de jale văzând în ce sărăcie se înalţă, în partea stângă a acestei bisericuţe, mormântul, acoperit cu o placă de marmură, lucrată ca şi a Doamnei Elina, al lui Matei însuşi.

Constantin Basarab a fost şi el un mare ctitor de biserici, şi Doamna lui, *Balaşa*, l-a ajutat întocmai cum Doamna *Elina* ajutase pe Matei Basarab. Între clădirile lui însemnăm

Mitropolia din *București* (fig. 78), făcută într'un stil elegant, pe unul din dealurile care domină orașul; reparată la sfârșitul veacului al XVIII-lea, ea păstrează însă liniile pe care le-au voit cei d'întăiu meșteri ai ei: în proporții mai mici este de sigur frumoasă mănăstirea *Jitianu*, lângă Craiova, astăzi biserică rurală, lipsită de acoperiș, în satul ce se chiamă Balta-Verde; Jitianul este făcut de Doamna Balașa. De la dânsa avem, în sfârșit, zidirea din nou a bisericii *Sfntei Paraschive* din *Târgoviște*, unde i se vede și mormântul, cu o inscripție înduioșătoare. Tot de la acești doi soți domnești vine și frumosul sicriu de metal, bătut cu ciocanul, în care se odihnesc, la *Bistrița*, oasele *Sfântului Grigorie Decapolitu*.

3. Pe urma lui Matei Basarab, cu și mai multă cheltuială de bani și cu o puțință mai desăvârșită de a îndeplini o frumuseță mai bogată și mai împodobită, a lucrat *Vodă-Bâncoveanu*. Țara întreagă este plină de bisericile și mănăstirile lui. Oriunde și-a avut el sălașul ca boier, oriunde a văzut biserică veche dărâmându-se, oriunde simția nevoia unei clădiri de închinare pentru o așezare orășenească nouă, el se înfățișează ca ziditor. Mitropolia din *Târgoviște* a fost înoită de dânsul; astfel ea ajunsese biserică la modă, și pardoseala-i era alcătuită 'n întregime din pietre de mormânt: și un fiu al lui Alexandru Mavrocordat a fost îngropat acolo pe lângă atâția fruntași ai boierimii muntene și rude domnești din această vreme; astăzi pietrele de mormânt se află, parte în curte, parte în biserică, total înlocuită, și neisprăvită.

Minunea săvârșită de meșterii Brâncoveanului a fost însă mănăstirea *Hurezului*. E așezată 'ntr'o vale singuratecă din *Vâlcea*, în marginea unui codru, care se numia al *Hurezului*, fiindcă singurul zgomot care se auzia în el era cântecul de jale al păsării ce se numește „hurez” sau huhurez. Planul este cel obișnuit al bisericilor muntene: pridvor pe stâlpi, pronaos mic, naos larg, cu două strane rotunzite, și altarul al cărui părete formează și el un arc. Frumuseța *Hurezului* stă însă, nu numai în desăvârșita armonie a liniilor, ci în frumuseța zugrăvelii, păstrată și până astăzi, și în săpăturile măiestrite, care împodobesc ușile și ferestrele, și, pe lângă dânsule, stâlpii. Căci stâlpii din pridvorul bisericii și al casei egumenilor, din arhondaric și din alte părți ale bisericii, sunt opera de *sculptură* cea mai împodobită pe care poate s'o înfățișeze arta noastră cea veche.

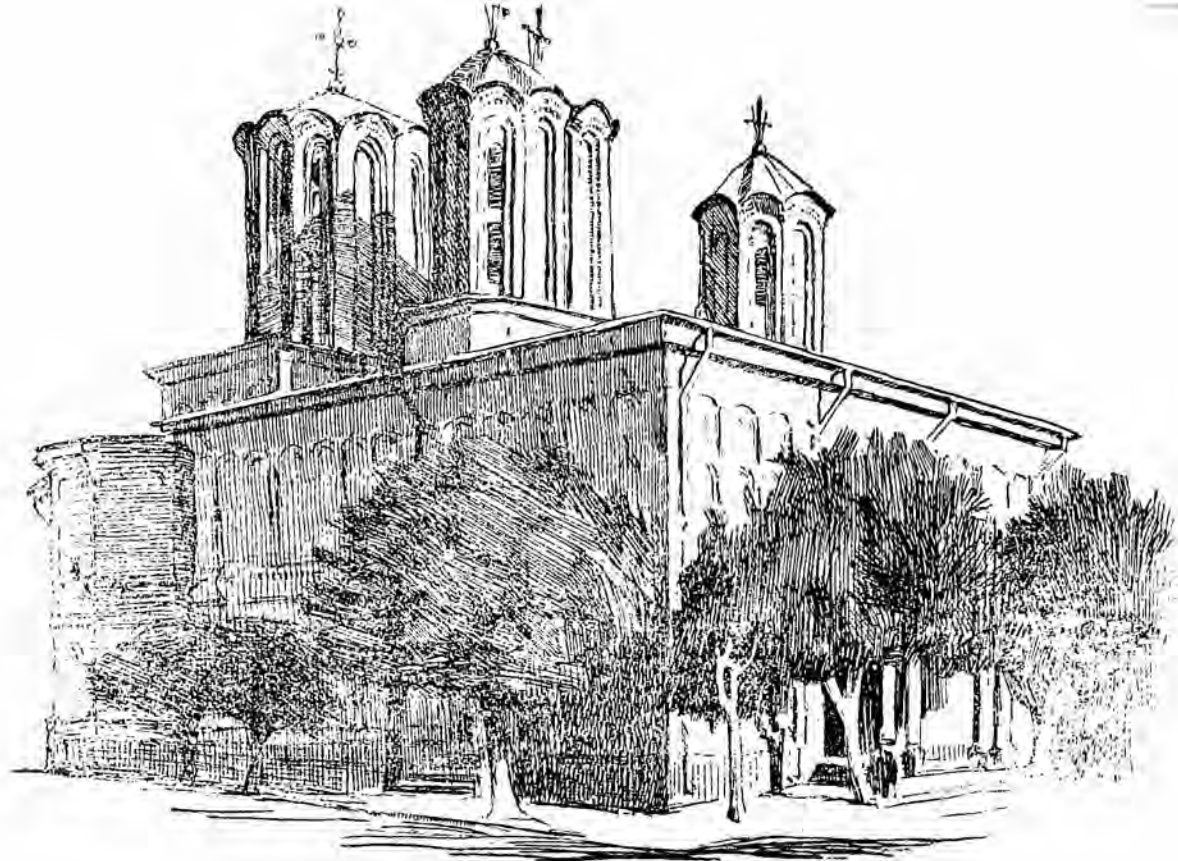

Fig. 78. Mitropolia din București.

În legătură cu Hurezul trebuie să se puie citoriiile membrilor familiei Cantacuzino, răspândite în deosebitele părți ale țerii. *Banul Mihai* a făcut o biserică la *Fundenii Doamnei* (Ilfov), ai cării pereți sunt împodobiți, după tradiția personală, cu chipuri de palate, făcute din tencuială, cum se vede și la unele case țărănești, cu tipare apăsate peste migma umedă. Același a zidit, lângă spitalul, întemeiat de dânsul, al *Șoltei*, care spital a ajuns acum la proporții uriașe, o bisericuță ce este o minune și în ceia ce privește fineța săpăturilor. De-asupra ușii însă, numele lui și toată inscripția sunt sfărâmate cu ciocanul și date cu smoolă pe de-asupra, ca să se șteargă pomenirea celui care trădase interesele Turcilor și fusese tăiat la Adrianopol. Tot lui i se datorește mănăstirea cea veche a Sinaii.

4. În sfârșit, din vechile *palate* ale acestui timp, noi mai avem câteva. Astfel, la un ceas departe de gara Titu, se înalță, în marginea satului *Potlogi*, un palat imens, cuprins între ziduri de cetate, dărămate 'n parte acum în urmă. Se pot recunoaște toate odăile, se deosebesc polițele care erau așezate prin înfundături pentru ca să se așeze lucrurile pe dânsule, și se văd ornamentele de stuc în formă de frunze și flori care împodobiau odăile. Tot astfel este și palatul lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, trecut apoi în sama ginerelui său Pană Filipescu, de la *Filipeștii-de-Târg*, în județul Prahovei.

5. Paralel cu arta, mergea cealaltă ramură a culturii: *scrisul*.

În cea d'întăiu jumătate a veacului al XVII-lea este adevărat că nu se întâlnesc arhierii români, cu atât mai puțin oameni din boierime, cari să se gândească la scris sau la răspândirea prin tipar a cărților sfinte ori de biserică, în forma lor obișnuită pe atunci, slavonă. Lipsa de cărturară se simțea mai ales în Moldova, căci Țara-Românească are un Mitropolit ca *Luca*, Grec, dar care nu reprezintă grecoismul, și un ocrotitor al limbii românești ca *Teofil*, episcopul *Râmnicului*, mai târziu ajuns și el Mitropolit. Nimeni nu căuta însă a face să lucreze din nou teascurile tipografiilor și, cu toată scăderea numărului acelor cari știau slavonește, cu toată înfrângerea acestei forme culturale și cu toată nevoia de a o înlocui prin alta, potrivită cu dezvoltarea deosebită a neamului, nu se încerca deocamdată prefacere, care era să se săvârșească totuși.

Intemeierea unui nou *tipar* în țerile noastre trebuia să iasă în chip firesc, pe de o parte prin trezirea culturală a principatului ardelean supt Domnia, rodnică și în această privință, a lui Gheorghe Rákóczy, și, pe de altă parte, prin trezirea unei vieți culturale slavone în *Chiev* după ajungerea în Scaunul metropolitan de acolo a Românului *Petru Movilă*. Din Ardeal, prin urmare, și, mai ales, din Rusia Mică, pleacă ambele curente care trezesc și la noi o nouă viață în tipografie.

Încă din 1653, Matei Basarab, aducând meșteri de tipar din Rusia, îi așază în clădirile trainice ale *mănăstirii domnești din Câmpulung*, și aici întâiu se începe un șir de tipăriți, prin *Molitvenicul* sau cartea de rugăciuni (în slavonește) din acel an. Matei dregea în acest timp vechea mănăstire *Govoia*, din Vâlcea, pe care o întemeiasc Radu cel-Mare. Meșterii trecură deci de la Câmpulung la această mănăstire, unde puteau lucra în liniște.

Doi ani după ieșirea Moltivenicului, se tipărește o *Psal-tire*, căreia-i urmează apoi, din când în când, alte lucrări slavone. Tipografia se strămută însă de la Govora *înapoi la Câmpulung*, și de acolo în mănăstirea *Dealului*, unde lucrase tiparnița domnească din veacul al XVI-lea. De la o vreme găsim chiar cărți tipărite la *Târgoviște*: lucrătorii fiind acuma mai mulți, se puteau urmări chiar, în același timp, lucrări în deosebite mănăstiri.

6. Stăpânirea lui *Rákóczy* înseamnă însă și începerea din nou a silinților pentru aducerea la *calvinism* a Românilor din *Ardeal*. Este adevărat că nu se găsesc Vlădici—împodobii acuma cu titlul de Mitropoliți, de la Mihai Vi-teazul încoace—, cari să sprijine această politică religioasă a principelui; de aceia au și fost prigonii mulți dintre dânșii, iar cel mai însemnat Mitropolit ardelean din veacul al XVIII-lea, *Sava Brancovici*, Sârb, poate, de obârșie, din Sâr-bii strămutați în Banat, dar deprins cu cartea românească și cu graiul nostru, a fost dat în judecată, întemnițat și bătut, și numai Șerban Cantacuzino l-a putut scăpa de peire. Dar, și fără sprijinul Vlădicilor, Cărmuirea urmări opera ei de propagandă, găsind unelte în preoțimea românească din provincie.

Astfel se tipări la *Bălgrad* (Alba-Iulia), încă din 1640, un *Catehism calvinesc*, tradus din ungurește; peste un an apare și *Cazania*, care nu era altceva decât o nouă ediție a celei din Brașov. În sfârșit, în anul morții lui Gheorghe

Rákoczy I-ii, 1648, apare în aceeași nouă tipografie românească din Ardeal, *încă un Catehism calvinesc*, tradus de predicatorul Ștefan din Făgăraș, care se mai îndeletnicise și cu tălmăcirea *Psalmilor în versuri românești*. Acestălalt Catehism este tipărit cu litere latine.

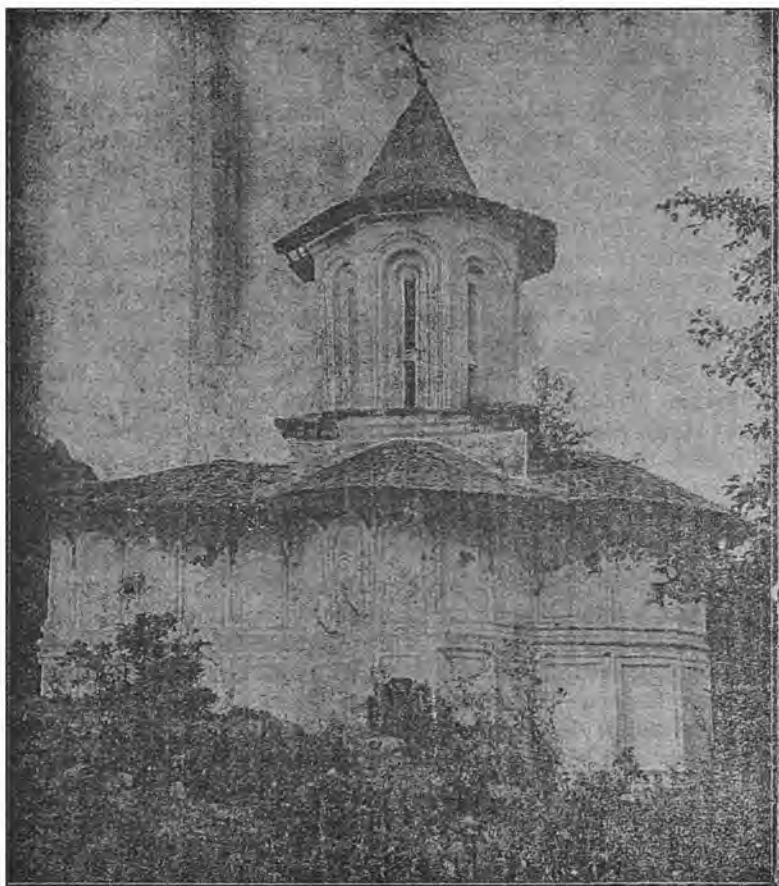

Fig. 79. Schitul Sf. Ștefan din Hurez, înainte de restaurare.

Supt *Gheorghe Rákoczy al II-lea*, apoi, prin sprijinul oficial și cu învoirea unor Vlădici puși anume pentru a răspândi cartea sfântă și cartea bisericească în limba poporului, se dau la lumină lucrări într'adevăr bune, care folosesc

pentru dezvoltarea limbii noastre. Astfel în zilele *Mitropolitului Ștefan*, care înțelegea nevoia unei singure limbi lite-

Fig. 80.
Biserica Hurezului: din
podoaba ușii de intrare
(flori și stema Târnăveni-
mănești; sus, parte din
inscripție).

rare pentru toți Români, se publică o foarte bună Psaltire românească, tradusă de-a dreptul din evreiește. În același stil românesc scurt și sigur se dăduse, cu trei ani în urmă, *Noul Testament (1648)*. Aceste două cărți își au locul de frunte 'n alcătuirea limbii românești literare. Mai puțin însemnată este cărticica de apărare a Catehismului calvin ieșită tot în zilele lui Rákóczy al II-lea, și apoi un șir de tipărituri care, prin anii 1680, au scopul de a da preoților rugăciuni pe românește, de a-i învăța cum să slujească la liturghie, de a li pune la îndemână predici pentru îngropări sau de a li furișă în minte dogma calvinească. Preotul *Ioan d n Vinț*, un fruntaș al clerului ardelean din această vreme, are în sarcina sa astfel de lucrări.

Tipăriturile slavonești ale lui Matei Basarab s'au răspândit în tott cuprinsul pământului românesc, afară de părțile ardelenene, unde Cărmuirea impunea întrebuițarea limbii poporului. Tipăriturile românești din Ardeal n'au trecut fără îndoială granița, și chiar în această țară ele n'au fost primite pretutindeni cu bunăvoință.

7. Din partea ei, *Moldova* și-a avut teascurile supt *Vasile Lupu*, care nu voia să se lase întrecut în nicio privință de vecinul său muntean, încă de la 1642 când se tipărește 'n Iași un decret al Patriarhiei din Constantinopol în grecește (căci la 1641 se adunase în Scaunul moldovenesc un sobor de episcopi ruși și români pentru a purta lupta împotriva eresiei începute de Chiril Lukaris; soborul s'a ținut la Trei-Ierarhi și n'are decât o însemnătate bisericească generală, și nu o însemnătate special românească, cu atât mai puțin una literară).

Pe atunci era Mitropolit un om cu merite deosebite pentru înaintarea scrisului nostru și pentru introducerea limbii românești în Biserică: *Mitropolitul Varlaam*, născut dintr'un neam de țerani în părțile de jos ale Moldovei. Vechiul lucrător de tălmăciri românești care ajunsese arhiepiscop era acum în măsură să puie 'n practică ideile sale și să răspândească prin tipar traducerile-i, care stătuseră până atunci în manuscris.

Matei-Vodă dăduse la 1640 o traducere românească a *Pravilei*, făcută de un cărturar care a tradus în românește, pentru întâiași dată, și un *Cronograf*, adecă o istorie a lumii începând cu Biblia, urmând apoi cu Împărații Romei și încheind cu Bizantinii și cu stăpânitorii bulgari și sârbi din Peninsula Balcanică.

Acest cărturar, sprijinit de Vlădica Teofil de la Râmnic, se chema *Mihail Moxalie*. Firește însă că Pravila lui Moxalie, care cuprinde canoanele, deci osânda bisericească pentru păcatele clericilor și mirenilor, n'avea mare folos practic, ci e mai mult o curiozitate literară. La 1644, Domnul muntean răspândi o *Cazanie* nouă. Ea se tipărește supt îngrijirea fratelui Doamnei Elina, *Udriște Năsturel din Fierești*, om învățat, care știa, nu numai slavoneasca veche, ci și rusește, și, ceia ce este mai puțin de așteptat, latinește, și care a tradus românește vechea poveste indiană a lui **Varlaam** și Ioasaf.

Cazania e o lucrare în adevăr nou, tradusă după o lucrare a lui Petru Movilă, de un călugăr Silivestru, într'un stil cam greoiu. În sfârșit *egumenul* de la mănăstirea domnească din *Câmpulung. Melhisedec*, Grec din Moreia, prescurtă vre-o Cazanie grecească, dând, încă din 1642, *învățăture „preste toate zilele“*, carte merită să se răspândească mai răpede decât lucrarea cea mare a lui Silivestru, de și stilul nu e mai bun decât în aceasta.

Față de lucrările acestea ale Muntenilor, Moldovenii trebuiau să aibă pe ale lor. Vasile-Vodă ținea numai decât la aceasta. Din partea lui, Mitropolitul Varlaam avea, cum s'a spus, manuscripte la îndemână, scrise într'o limbă mult mai mlădioasă, mai limpede și mai sigură decât manuscriptele alcătuite 'n ultimul timp de călugării din Țara-Românească, și chiar de cărturarii ardeleni, cari scriau mai scurt, dar nu așa de plăcut ca Moldovenii. La 1643, *tipografia dela Trei Ierarhi* publică astfel *Cazania* cea mare moldovenească, cu o mare slovă grăunțată și foarte ceteață și cu o sumă de ilustrații bine săpate 'n lemn (lucrarea se chiamă „Carte Românească de învățătură Duminecilor preste an"). Ea se răspândi foarte iute în părțile locuite de Români. Pe când alte Cazanii n'au avut decât o întrebuințare restrânsă 'n loc și timp, aceasta s'a cețit Dumineca prin satele românești ale Ținuturilor celor mai deosebite și astăzi încă se mai întrebuințează prin depărtate locuri ardelenene. Cazania lui Varlaam a fost astfel o adevărată binefacere literară și un mijloc de îndeplinire a unității culturale românești. Insemnătatea „Cărții de învățătură” din Moldova a fost recunoscută, de alminteri, îndată, de Munteni, cari se grăbiră a da o ediție nouă din Cazania lui Silivestru, în care cuprinsesă, fără să mărturisească împrumutul, *întreaga* carte a lui Varlaam.

Mitropolitul Moldovei tipări, peste trecere de trei ani, o

Fig. 81. Mănăstirea Sinaia (de departe; desen de Raffel)

altă „Carte românească de învățătură”, care răspundea unei lucrări asemănătoare din Țara-Românească (v. mai sus). Aceasta cuprindea, cum spune și titlul, „*Pravilele împărătești*”, prin urmare nu era alta decât o pravilă civilă și penală; mai bine scrisă și mai practică decât aceia pe care a fost dat-o Matei Basarab. Tălmăcitorul acestei lucrări a fost un învățat boier moldovean, care știa slavonește și grecește, *Eustratie* sau *Istrate*, care nu se înalță niciodată la însemnătatea unui boier mare. De la Istrate avem și o carte de lămurire bisericească despre cele „*Șapte taine ale Bisericii*”, apărută la 1644. Tot el trebuie să fie acela care, pe la 1648-9, a dat traducerea întregă a lui *Herodot* în românește.

Intrecerea între Moldova și Muntenia urmă, în ceia ce privește cartea de canoane, ca și în ceia ce privește ultima lucrare bisericească a lui Istrate. *Mitropolitul Ștefan*, care păstoriă în Țara-Românească, fiu de țaran ca și Varlaam, dădu la iveală o scriere intitulată „*Mislirio sau Sa-*

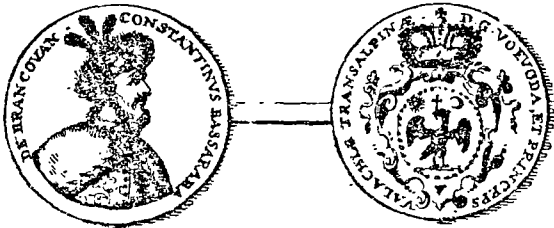

Fig. 82. Medalie bătută de Constantin Brâncoveanu.

crament” (ceia ce înseamnă, pe grecește și pe latinește, același lucru ca și „*Șapte Taine*”). Apoi, după un an, la 1652 el tipări o mare lucrare intitulată „*Îndreptarea legii*”, altă culegere de canoane și legiuri, care se deosebește cu totul de tălmăcirea lui Moxalie. Data aceasta, se întrebuițează un text grecesc, la care lucră un călugăr, *Daniil*, de loc din *Ardeal*, care ajunsese Vlădică acolo. Daniil cuprinse în culegerea sa și lucrarea lui Istrate, *Pravila moldovenească*, pe care se apucă s'o dregă ici și colo. În Țara-Românească se mai publicară, pe vremea aceasta, dar nu numai în românește, ci și în slavonește, rugăciunile ce se obișnuiesc la îngroparea preoților și la sfințirea sau târnosirea bisericilor.

Cu aceasta se mântuie șirul de cărți românești care pornește cu tipăriturile ardelene din vremea lui Rákóczy I-ii,

ЛѢБИЛЕ СЪСѢТЕ
КЪКЪ ШЕТЕМѢТЕ
СЪСТРИЦЕ И ТЪРІЕ,
И ДЪВЪХЪ РІЕ
ЛЪХДЪ ПРЪДНИ
СЪКЪ ТЕ ТО СЪМЪ
ДАНІЛЪ ЛЕТЕМАРЕ
ЛЕТЕ ПЪРА МАРЕ
ПРЕСТЕ ТО ПЪМЪ ТЪ
ШИШ ЦЪНЕ КЪВЪ ТЪ
СЪХЪХИЪ ТЛОМЕ
ШИ ЛЕБЛЕ ТО АТЕ
ДЕНІ СЪМЪ ИСТОРЕ
ЛИБЪ ДЪ ПРЪ СЪСОРЕ
ЛЕ СЪШЪХЪ ШІЕ
ЛѢТЕ ДЪДОШІЕ
ЦАРА ТЪ ДОРНІ ТЪ
КЪРАДИ ЦЪХЪНІ ТЪ
КЪНІ КІО ІОБНІ ТЪ
ТЕН ЦЪНЕ КЪВЪ ТЪ
ДНЛА СЪШЪ АРАТЕ
ТЪ ДЪКЪНІ ТЪ ПТАТЕ
СПРЕНОИ ТЪ КЪЛОШІИ
ПРЕНЪ ПЕСНЪ КЪЛОШІИ
ПРЕВЪ БЪРЪ ДЪЛЪ ТЕ
САХЪ ГЛАХЪРЪ МЪ ТЕ

Fig. 83. Rânduri din Psaltirea Mitropolitului Dosoftei.

urmează în Țara-Românească, se desăvârșește în Moldova și trezește apoi o emulație fericită în celalt Principat românesc.

Pe lângă cele însemnate până acum, trebuie să se mai pomenească numai cărticica de polemică a lui Varlaam împotriva Catehismului calvinesc (știm că la această cărticică au răspuns apoi Ardelenii calvinisați prin scoaterea Catehismului din 1656).

8. Lucrările de tălmăcire și de tipar au fost urmate mai târziu de arhierul moldovenesc *Dosoftei*, născut dintr'o familie de negustori de obârșie grecească (Papară?), învățat poate în Polonia și ajuns, după o petrecere mai îndelungată 'n mănăstirile noastre, la treapta de episcop al Hușilor și apoi al Romanului.

Ca episcop de Roman, el își începu tipăriturile, puind supt teascuri traduceri pe care el însuși le făcuse, apoi a urmat lucrul său ca Mitropolit a Moldovei, unde a stat,—cum am spus—, până la 1686, când a plecat din Iași odată cu oștile lui Ioan Sobieski, a căror sosire o primise cu bucurie. Opera lui Dosoftei începe prin publicarea, la 1673, fără vreun îndemn din partea Domnului de atunci,— asemenea cu îndemnul ce venise odinioară de la Vasile Lupu sau Matei Basarab cărturarilor din generația precedentă,— *Psaltirea în versuri* (fig. 83).

Este o scriere cu atât mai însemnată, cu cât până atunci nu se încercase nimeni a întrebuița limba noastră pentru a face o lucrare poetică de această întindere. Este adevărat că poporul nostru cânta din timpurile cele mai vechi sentimentele de care este însuflețit orice om sau faptele săvârșite de voinicii de pe vremuri ori de Domni viteji, chiar și subiecte împrumutate de la vecinii noștri de peste Dunăre, *Sărbii*, a căror *poesie populară epică*, foarte frumoasă, este, de altminteri, în legătură și cu poezia populară a altor popoare din Peninsula Balcanică și pornește din literatura poetică a Occidentului frances. Cântece de felul aceasta se auziau la petrecerile poporului, la horă ori răsunau singuratec din gura păstorilor; cântecele de voinicie, *cânteccele bătrânești*, se spuneau și la mesele Domnilor sau la alte prilejuri solemne, precum era întrarea unei oștiri într'un oraș; dar nimeni nu se gândise a pune în scris aceste cântece, pe care le păstrau în amintirea lor *lăutarii*. Decă Psaltirea în versuri a lui Dosoftei, în care întâlnim elemente

care amintesc, dacă nu ritmul, măcar sistemul de rimă al poporului, poate fi socotită ca *încenutul poeziei scrise a Românilor*.

De sigur că acest fapt are mai multă însemnătate decât cele mai multe evenimente politice care s'au petrecut pe vremea aceasta în țerile noastre, mai mult de jumătate robite strănilor. Psaltirea lui Dosoftei a și fost primită foarte bine, într'o vreme când lumea era din ce în ce mai dornică să aibă cetire românească.

În această privință este interesant faptul că, în pribegia sa prin Rusia și Germania, *Gheorghe Ștefan*, fostul Domn al Moldovei, ajutase pe un egumen din Moldovița, care-l întovărășia, să tălmăcească pentru dânsul Psaltirea, pe care obișnuia s'o cetească, spre mângâierea sufletului său amărât, și în cele din urmă zile ale vieții lui. Până în depărtate locuri au răsbătut psalmii în versuri a lui Dosoftei, și mulți, în ceasuri de restriște, au repetat versurile-i frumoase de plângere:

La apa Vavilonului,
Jălind de țara Domnului,
Acolo șezum și plânsem,
La voroavă că ne strânsem,
De te-aș mai putea uita-te,
Ierusalime cetate...

9. Psaltirea lui Dosoftei a fost tipărită în străinătate, la *Uniev*, în țerile rusești ale regelui Poloniei, căci în Moldova nu mai erau acuma teascuri. Tot în acea mănăstire de călugări ruși a ieșit și un *Acaftist al Maicii Domnului*. Dar, peste câțiva ani, Dosoftei își aduse din Rusia slove și începui în Iași, unde era acum Mitropolit, lucrul de tipar. El dădu *cea d'în âiu Liturghie ro ânească*, căci, până atunci, tot ce spunea preotul în biserică trebuia să fie în limba sfântă, slavonească. Pentru întrebuițarea în biserică, el mai tălmăci în prosă *Psaltirea*: traducerea în versuri nu putea să fie întrebuițată decât numai pentru cetire, de oare ce, pentru nevoile versului și rimei, se introduseseră și elemente care nu erau în original.

De la el mai avură Români de pe acea vreme un *Mobilvenic pe înfel s*, deci o carte de rugăciuni pe care s'o poată întrebuița și mireni. Cântările cuprinse în *Octoih* fură prefăcute de dânsul iarăși în românește. Lui Dosoftei i se datorește și o carte de *Parimii* sau Proverbe ale lui

Solomon, cuprinse în Biblia Vechiului Testament. În sfârșit cea ce face, alături cu Psaltirea, gloria cea mai mare a lui Dosoftei, sunt *Viețile de Sfinți*, lucrate după mai multe originale grecești și apărute 'ntr'un întreg șir de volume. Mitropolitul moldovean nu știa, fără indoială, atât de bine românește ca Varlaam, dar, dacă-i lipsește mlădierea și limpeziciunea 'n scris, el are o naivitate și o noutate care sunt neîntrecute în toată literatura noastră mai veche.

10. Ca și pe vremea lui Vasile Lupu și Matei Basarab, tipărițiile din Moldova trebuiau să aducă un rând de tipăriții muntene, mai ales după ce asupra Țerii-Românești ajunse a stăpâni un om așa de ambițios cum era *Șerban Cantacuzino*. Încă înainte de dânsul apăruse la București — unde urmează tradiția cea bună a lui Ștefan și a *Mitropolitului*

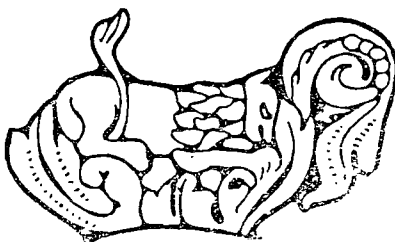

Fig. 84. Ornament cu chip de leu.

Varlaam, care păstori pe vremea înaintașilor lui Șerban, bunul *Mitropolit Teodosie*, care-și sfârși zilele în Scaunul metropolitan,— un *Apostol (1683)* românesc. Dincolo, în Moldova, supt Domnia lui *Duca-Vodă*, sfătuit în cele bisericești de cel mai luminat cleric grec din această vreme, *Dosoftei, Patriarh al Ierusalimului*, care era adăpostit pe la Curțile noastre, tiparul, așezat acum în mănăstirea domnească cea nouă de la *Cetățuia*, lucra pentru folosul ortodocșilor de limbă grecească cărți elinești, mari și mici, pe când tipografia munteană, ca și tipografia ardeleană din această vreme, dădea lucrări românești. După un șir întreg de ani întrebuițați în cercetarea tălmăcirilor, apărute până atunci, ale Bibliei Vechi și ale Noului Testament, cercetare făcută, în rîndul întâiu, de învățatul frate al lui Șerban-Vodă, *Constantin Stolnicul* care fusese și în Veneția și 'n Padova, urmând învățături înalte 'n limba latină, apăru *Biblia de la București* la 1688.

Este o lucrare fără păreche, atât ca întindere, cât și ca tipar frumos, cu o literă mărunță, asemenea cu cea întrebuințată de Mitropolitul Dosoftei, și, ceia ce este cu mult mai însemnat încă, ea se deosebește prin frumuseța și desăvârșirea stilului. Mitropolitul moldovenesc Varlaam se lăudase că dă cărți pentru „toată lumea românească”, și nu numai pentru Moldova sa; același lucru îl voise și Ștefan Mitropolitul Ardealului. Și unul și altul lucrau la unitatea culturală a neamului: cărțile lui Dosoftei au fost primite bine pretutindeni, dar Biblia aceasta de la București, care cuprindea un graiu ce se putea înțelege de o potrivă din munții Maramurășului până la Dunăre și de la Nistru până la cele din urmă sate românești din marginea Tisei, este, de sigur, nu numai lucrarea literară cea mai însemnată din tot veacul al XVII-lea dar și cea mai însemnată faptă de la biruințele lui Radu Șerban sau de la strălucirea pașnică a unui Matei Basarab și Vasile Lupu.

XXXIX.

Cultura românească în veacul al XVII-lea.

(Urmare)

1. De aici înainte urmară și alte cărți tipărite la București de același maestru în toate ramurile artei care era un călugăr de loc din *Ivir* sau Iberia Caucasului, *Antim*, ce fusese la Athos și se așezase la noi, fiind pe rând egumen la *Snagov*, mănăstirea lui Vlad Țepeș, apoi Vlădică la Râmnic și în sfârșit Mitropolit al țerii, până ce fu ucis de Turci, ca vinovat de trădare, pe vremea lui Nicolae Mavrocordat. Antim lucrează și cărți grecești, din același îndemn al lui Dosoftei de la Ierusalim și apoi al nepotului lui, *Hrisant*, care a fost și el Patriarh. Căci pe vremea aceia noi ajunserăm *focarul culturat de căpelenie al ortodoxiei întregi*, până acolo încât dădeam și creștinilor din *Siria* cărți lucrute cu literele lor arabe; ba încă și în *Georgia* merseră reprezentanți ai tiparului muntean.

Dar lucrările cele mai multe și, pentru noi, cele mai însemnate, sunt cele *românești*. Pentru întâia oară se prefac din grecește, de traducătorii din boierimea românească cea mai bună, *Grecenii*, *Șerban* și apoi *Radu*, predicile Sfântului Ioan Gură-de-aur, așa-numitele *Mărgăritare*. La *Buzău*, un ucenic al lui Dosoftei, care ajunsese episcop acolo, trecând

apoi la Râmnic, *Damaschin*, însemnat traducător al cărților liturgice (de slujbă), dă *Pravoslavnică Mărturisire*, catehism ortodox pe larg, care se tipărește ca o armă de luptă împotriva catolicismului, ce năpădia pe vremea aceea în Ardeal, multămită stăpânirii austriace ¹.

Apar și lucrări pentru folosul și plăcerea credincioșilor, precum *Floarea Darurilor*, culegere de învățături, la 1700. Pentru bisericile din Muntenia se dau rugăciuni în slavonește și românește; la *Buzău*, se tipăresc *Viețile Sfinților* în slavonește, cu însemnări pe limba noastră, și tot acolo *Faptele Apostolilor*, în două limbi. *Un întreg rând de cărți românești înlătură definitiv limba slavonă din Biserici.*

2. Încă de pe la jumătatea veacului al XVII-lea, începuseră a se alcătui pe românește *cronici*. *Analele vechi slavone*, împreună cu biografiile domnești mai întinse, din vremea lui Petru Rareș, fură prefăcute 'n limba noastră, adăugându-se și o sumă de știri culese din cronicile polone, de către fiul boierului Nistor *Ureche*, etitor al frumoasei mănaștiri Secul din munții Neamțului, *Grigore*, care învățase în Polonia. Cronica lui Ureche merge până la sfârșitul veacului al XVI-lea, cuprinzând și știrile pe care Grigore putuse să le aibă chiar înscris de la părintele său. De sigur că gândul acestui d'întăiu cronicar român era să meargă mai departe și să povestească și evenimentele din vremea lui; a fost împiedecat însă de moarte.

Manuscriptul lui a intrat în mâna multor cărturari,— chiar și în a lui *Istrate Logofătul* —, cari făcură însemnările lor pe margini, îmbogățindu-l. *Simion Dascălul* e acel care, pe la 1660-70, a adaus mai multe știri, din izvoare străine,

Dar Ureche află un următor, nu numai vrednic de dânsul, dar și superior în cunoștințe, pe *Miron Costin*, fiul unui casnic al lui Vodă-Barnovschi și botezat el însuși, cum am mai spus, cu numele acestui Domn. Miron. Acest cronicar moldovenesc își făcuse învățătura 'n Polonia, după încheierea erei Movileștilor, și el se întoarse de la școala din Bar numai atunci când țara fără căpătă liniștea deplină, în Domnia lui Vasile Lupu. Lucrurile mai vechi, de la începutul veacului, le știa din povestirile părintelui său. Costin, și el însuși se găsia

¹ O mare parte dintre Români de acolo se și uniră, la sfârșitul veacului al XVII-lea, pentru a se crea o soartă mai bună preoților ardeleni și ungureni, cu Biserica Romei: un nou *Catehism catolic* a și fost tipărit pentru dânsii, la 1696.

părtaș al întâmplărilor de la jumătatea veacului și din cele d'întăiu decenii după 1650. Pribeag în Polonia, de la care aștepta mântuirea țerilor noastre, având o încredere deosebită în regele Ioan Sobieski, Miron Costin scrie, pentru plăcerea acestuia și a magnașilor poloni, o poemă în limbă lor, pe care o cunoștea tot așa de bine ca și pe a sa însăși, despre trecutul și mărirea Moldovei. Și în prosă a vorbit el Polonilor despre Moldova lui. Apoi începu o lucrare îndoită. Întăiu, în românește chiar, el voia să lămuirească începuturile principatului Moldovei și ale neamului românesc, coborându-se până în cele mai depărtate timpuri, adevă până la Romani și la Împăratul Traian, despre cari Ureche vorbise numai în treacăt și, după părerea lui Costin, cu prea puține cunoștinși. Scrierea lui Miron a și fost isprăvită, și ea cuprindea pentru contemporani multe învățături într'o formă ușoară. A doua lucrare e istoria țerii de la sfârșitul cronicii lui Ureche înainte.

Planul cel mare al lui Miron Costin fusese însă altul: a-nume să lege printr'o povestire scrisă în adevăr de dânsul și nu luată numai, cu oarecare adausuri, din Ureche, cartea despre începuturi cu cronica timpului său. Așa însă, prin greutățile vieții, care-l făcură să se întoarcă în Moldova, să trăiască acolo în situație boierească mai mică decât aceia pe care o avuse și să piară în sfârșit, la Roman, de sabia slujitorilor lui Constantin Cantemir, ca unul ce era bănuțit de trădare, învățatul boier n'apucă să redacteze definitiv și pe deplin măcar acel letopiseț al vremii sale. Scrisul lui cu privire la Domnii mai apropiați nici n'a ajuns în mânilă boierilor, căci aceasta ar fi fost o primejdie pentru cronicar. Cele din urmă însemnări ale lui Miron Costin mergeau până dincolo de anul 1680.

3. Firește că nici aceste lucrări istorice n'au fost tipărite. Pentru astfel de cărți, cetitorii erau puțini; literatura avea un scop practic: cărți bisericești se tipăriau fiindcă în fiecare oraș și sat era nevoie să se cetească dintr'insele. Astfel fiul învățat de Domn *Dimitrie Cantemir*, care știa toate limbile răsăritene și o bună parte din ale Apusului și fusese în legătură cu toți cărturarii din Constantinopol, tipări numai scrierea sa de filosofie, lucrată după un model latin: „Gâlceava înțeleptului cu lumea”, iar scrierile lui de istorie rămaseră netipărite.

Dimitrie Cantemir, care s'a mai ocupat și de istoria Împărăției Otomane (opera a fost publicată după moartea lui),

de muzică turcească și de multe alte lucruri, fiind cea mai încăpătoare minte românească ce a fost vre-odată, își puse în gând să scrie și el o istorie a neamului, de la început până în zilele lui. Avea un mare număr de izvoare pe care nici nu le-ar fi putut bănuși vre-un înaintaș al lui. Pe temeii lor el porni să lucreze, într'o limbă mai puțin ușoară decât a lui Miron Costin, dar plină de frumuseți risipite, povestirea vremurilor mai vechi: nu merse însă nici până la întemeierea Principatelor în veacul al XIV-lea. Apucă totuși a redacta *Viața* părintelui său *Constantin Cantemir* și a pune în scris câteva note cu privire la *gâlceava dintre Brâncoveanu și Cantacuzini*, cu care era legat de sânge, ca unul ce ținea pe *Casandra, fiica lui Șerban-Vodă*. Fiind ales membru străin al Academiei din Berlin. Cantemir scrisese în latinește și o *Descriere a Moldovei*, lucrare de cea mai mare însemnătate, pentru felul larg cum înțelege autorul să vorbească despre situația naturii, despre firea locuitorilor, despre datinele lor, despre dregătoriile țerii și despre tot ce putea fi în legătură cu viața poporală, socială, religioasă și politică a Principatului unde, scurtă vreme, a fost și el Domn.

Cu mult mai puțin învățat decât Cantemir și neavând talentul acestuia, lipsit chiar de limpeziciunea și spiritul tatălui său, *Nicolae Costin*, fiul lui Miron, Logofăt-Mare al Moldovei în cele din urmă zile ale sale, se apucă să întregească și să adauge cu știri culese de prin tot felul de izvoare străine letopisețul alcătuit de tatăl său: din Cartea despre început, *Cronica lui Ureche* și memoriile timpului său. În partea mai veche, *Nicolae Costin* este pedant și nu ajunge la statornicirea vre-unei idei generale nouă. I s'a atribuit, pe nedrept, și toată urmarea ce s'a dat *Cronicei* veacului al XVII-lea, trecând chiar și în cei d'întăiu ani ai veacului următor. De fapt el a scris numai *Domnia d'întăiu a lui Nicolae Mavrocordat*.

Această cronică a fost cerută și cetită cu multă plăcere de acest Domn, și, după moartea lui *Nicolae Costin*, el însărcină pe un „uricariu“, pe un scriitor de hrisoave, admirabilul caligraf *Axinlie*, să urmeze cu povestirea celei de-a doua *Domnii* pe care el, *Nicolae-Vodă*, o avu în Moldova.

Fără legături cu vre-un Domn, însemnând numai ce apucase el să afle, într'o lungă viață de fericire primită fără trufie și de nenorocire îndurată creștinește, scrie boierul *Ioan Neculce*, iarăși un fruntaș al țerii, *Cronica Moldovei*,

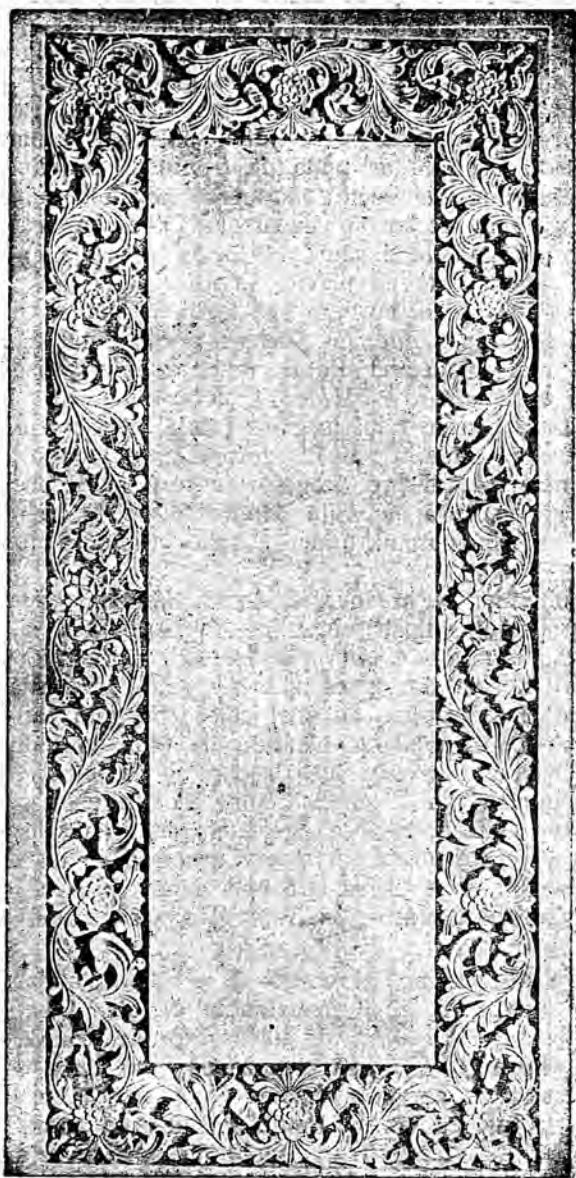

Fig. 85. Piatră sculptată pentru mormânt, la Hurez (secolul al XVII-lea).

Începând de acolo, unde se mântuie letopisețul deplin alcătuit al lui Miron Costin, adică de la Domnia lui Istratê Dabija.

Rare ori s'au scris pagini mai pline de viață și duioșie decât acelea în care Ioan Neculce arată întâmplările Moldovei pe vremea campaniei lui Petru-cel-Mare și năcazurile pe care boierii pribegi avură să le sufere prin Rusia îndepărtată.

4. În *Țara-Românească* erau *vechi anale slavone*, care s'au pierdut, și nu e nădejde să se mai poată găsi vreodată. Pe vremea lui Șerban Cantacuzino, acesta dădu unui Logofăt al familiei sale, *Stoica Liudescu*, om simplu, având numai cunoștință de carte religioasă, să scrie un letopiseț al principatului, începând cu vremile cele mai bătrâne. Liudescu a dat pagini interesante cu privire la viața și moartea lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, pe care-l cunoscuse și-l slujise cu credință, dar însemnătatea generală a operei lui este de tot mică, neavând plan și necuprinzând frumuseți literare.

Ca un răspuns la această cronică, un boier mărudit prin mamă-sa cu Cantacuzinii, dar legat cu dușmanii politici ai acestei familii, *Constantin Căpitanul* din neamul *Filipeșilor*, alcătui altă cronică, mai întinsă și mai bogată, pentru care întrebuițează și unele izvoare străine, dar mai ales *Cronica moldovenească*, pe care o cunoscuse în soliile ce le îndeplinise în Moldova. Această cronică se oprește în vremea lui Șerban Cantacuzino.

Mai tânăr decât Constantin Căpitanul și întrebuițat, în cei d'întâiu ani ai Domniei lui Brâncoveanu, la deosebite misiuni în Ardeal, cunoscător de latinește, om de talent, cutezător și pătimaș, Radu, fiul vestitului Hrizea din satul Popeștilor, deci *Radu Popescu*, care se ridică până la înălțimea de Vornic și de Ban, apucase a scrie memorii asupra vremii sale, spunând într'însele ce văzuse 'n cursul Domniei Brâncoveanului. Bogatul și strălucitorul Domn avea nevoie însă de o cronică oficială, și el o ceru unuia dintre boierii cari lucraseră la cărțile religioase din vremea lui, *Radu Greceanu*. Acesta făcu un letopiseț românesc asemenea cu acela care se scrisese în Moldova pe vremea lui Nicolae Mavrocordat. În el cuprinse vechea cronică, schimbând numai ceva la sfârșit, și apoi începu să povestească, cu măsură și sfială, ca supt ochii stăpânului, despre întâmplările din vremea sa.

Când Nicolae Mavrocordat ajunsese Domn în București, îi trebuia să aibă o cronică munteană potrivită cu interesele lui și însărcină deci pe *Radu Popescu* să unească povestirea lui Constantin Căpitanul cu memoriile lui, prefăcute, și cu o expunere a evenimentelor mai nouă. Astfel se alcătui letopisețul *cel mare* al lui Radu Hrizea, plin de părtenire și nedreptate, dar de o vioiciune care lipsește altor cronice, mai drepte.

Cu totul alte scopuri decât acești oameni de casă sau acești boieri pătimiși, cari serviau interesele partidului.

Fig. 86. Meșterii țela Hurez.

lor, avuse *Constantin Cantacuzino Stolnicul*, unchiul Brâncoveanului, când se hotărâse să scrie, nu numai istoria principatului muntean, dar a Românilor din toate părțile, și chiar a celor de peste Dunăre, a Aromânilor. Ajutându-se de un număr de izvoare care se apropie de acelea pe care le-a întrebuințat Cantemir, el începu să vorbească despre vechile vremi romane și înaintă în epoca de vâlmășag a barbarilor până la Attila. Cel puțin manuscriptele păstrate nu merg mai departe decât atâta, dar unii scriitori de mai târ-

ziu pomenesc pe Cantacuzino și pentru evenimentele din vremea Imperiului aromânesc al lui Ioniță. Descoperirea unui manuscris atât de întins ar fi, fără îndoială, una din cele mai folositoare pentru literatura noastră mai veche.

XL.

Epoca zisă a Fanarioșilor : caractere și figuri. I. Până la 1750.

1. În epoca așa-numită a *Fanarioșilor*, rea, fără îndoială, dar care se poate pune alături cu acea parte din veacul al XVII-lea când am avut Domni și mai netrebniți, stăpânind în împrejurări aproape tot așa de păcătoase, luarea-aminte trebuie să se îndrepte asupra a trei șiruri de fapte: *urmarea Domnilor* și felul lor de cârmuire, *războaiele* pe care Puterile creștine din vecinătatea noastră le purtară cu Turcii pe pământul românesc, și, în sfârșit, *cultura Românilor* din aceste vremuri.

Nicolae Mavrocordat a stat în Țara Românească până la începerea unui nou războiu între *Turci și Germani (1716)*; Germanii își închipuiau, după biruința pe care o câștigaseră în campaniile anterioare, că vor fi în stare să supună și Moldova și Țara Românească și să le păstreze chiar la încheierea păcii. Astfel, Imperialii se înțeleseră cu acest partid de boieri în fruntea căruia se găseau fruntași ai țerii din neamurile care se vedeau nesocotite de Domnul străin și făgăduiră acestui partid iubitor de creștinătate că vor așeza ca Domn în București pe *fiul lui Șerban-Vodă*, adăpostit în Ardeal, *beizadeaua Gheorghe* sau *Iordachi*. Nicolae Mavrocordat luă măsuri strașnice pentru a potoli pe boieri, dar o ceată de catane (așa li se zicea de Ungari, și, după dânșii, de Români, ostașilor împărătești) intrară în București și prinseră pe Domn, care

stătu mulți ani de zițe la Sibiiu, scriind în grecească veche o carte a sa „Despre datorii“, imitată după Cicerone.

2. Tot așa încercară Nemții să facă și în Moldova, dar aici Domnul de țară ce stăpânia, *Mihai Racoviță*, știa să se păzească. Când sosiră catanele la Iași, unde aveau înțelegere cu boierul *Cuza*, care fu spânzurat pentru aceasta, și cu o rudă a lui Gheorghe Ștefan, *Ceaurul*. *Racoviță* se închise în *Cetățuia* și chemă pe *Tatari* în ajutor. Pe șesul Bahluiului, supt povârnișul prăpăstios al dealului, Ungurii și Germanii fură bătuiți cu desăvârșire, și căpitanul lor căzu. Pe rămășițele celor morți s'a ridicat o cruce, povestind toată lupta; ea se vede și până astăzi și se chiamă *crucea lui Ferent*, după căpitanul împărătesc tăiat aici. Biruind astfel, *Mihai-Vodă* uerse împotriva mănăstirilor dintre *Siretiu* și *Munte*, în care se așezaseră ostași împărătești, și trecu chiar, pe la marele sat *Vama*, din Bucovina, în Ardeal, prădând *Ținutul Bistriței*. O altă cruce de piatră, lângă satul pomenit, amintește această expediție a lui *Mihai-Vodă* și a *Tatarilor* (1717), în care Domnul poruncise anume să nu se supere Româniilor din acel unghiu ardelean.

3. Când se închiè pacea (1718), Germanii nu putură păstra Țara-Românească, ci *Oltenia* singură. Beizadeaua *Gheorghe Cantacuzino* rămase ca stăpânitor al celor cinci județe; aici nu i se zicea *Voævod* sau *Domn*, ci *Ban*, și el cârmuia încunjurat de un Consiliu numit de guvernatorul ardelean din Sibiiu. La urmă situația lui a fost și mai mult scăzută, până ce, în sfârșit, stăpânirea asupra părților oltene îi fu luată cu totul.

Din partea lor, boierii olteni nu erau de loc

mulțamiți cu ocrotirea germană. Statul austriac se răzima pe acea vreme, ca și cele mai multe State din Europa, pe stoarcerea cât mai dibace și mai sigură a supușilor, cari erau priviți ca o avere a dinastiei. Deci locuitorul de orice treaptă era socotit ca un hrănitor al Vistieriei și un sprijinitor, prin muncă și bani, al ostașilor. Se făcu în Oltenia o oarecare *rânduială*, numindu se un *vornic* pentru fiecare județ, hotărându-se care sunt drepturile și datoriile fiecărei categorii de locuitori. Se aduseră în orașe, în lipsa negustorilor de țară, alții, dintre *Bulgarii catolici*, așa-numiții *Chiproviceni*, și se alcătui dintr'înșii *companii*, asemănătoare cu companiile, compuse din Greci, Bulgari și mulți Români macedoneni care înfloriau în Ungaria și Ardeal (mai ales la Brașov, Sibiiu și Orade; dela acești negustori vin marile biserici românești, destul de vechi, care împodobesc aceste orașe și până astăzi). Se făcură drumuri, se clădiră căsărmi, dar boierii și clerul nu erau mulțamiți, fiindcă autoritatea Cărmuirii îngustă neconținut puterea și drepturile lor de înainte. *Episcopul de Râmnic* nu se mai alegea acum în aceeași libertate ca odinioară, și, în loc să fie legat în special cu Mitropolitul din București, se prevedea o legătură, mult mai împovărătoare, cu Mitropolitul sârbesc din Belgrad și cu Patriarhul din Carlovăț, episcopii ortodocși cei mai mari ai Austriei. Să se mai adauge, în sfârșit că, Germanii trăind, de și în pace, totuși într'o stare de continuă dușmănie cu Turcii dela Dunăre, luând deci hotărârea de a nu mai primi banii acestora, și închizând, apoi, foarte adese ori granița Dunării, Oltenii în de obște sărăciră foarte mult. Ei se gândiau cu tot mai multă dragoste la timpurile când erau uniți în aceeași țară cu locuitorii de dincolo de Olt și doriau ca acele

timperi să se întoarcă, — fie și supt un Domn grec. Așa s'a întâmplat totdeauna cu acele elemente din neamul românesc, care, doritcare de o viață mai bună, s'au dus s'o ceară străinului și s'au ales

Fig. 87. Nicolae Mavrocordat.

cu o stare de lucruri mult mai rea decât aceia pe care-o părăsiseră.

4. În Țara-Românească, *Nicolae-Vodă* se în-

toarse în locul fratelui său, *Ioan*, care cârmuise blând, câteva luni de zile, și murise în București, unde mormântul lui, călcat în picioare și stricat, se vede și astăzi în biserica Sfântului Gheorghe Nou, închinată Patriarhiei de Ierusalim.

Și Nicolae Mavrocordat s'a sfârșit în Domnie, soartă pe care n'au avut'o atâția dintre Domnii noștri mai vechi: a murit de ciumă, la 1730, și este îngropat într'o biserică pe care el o întemeiase cu multă cheltuială de bani și dându și toată siliința pentru a o face mai frumoasă decât bisericile Brâncoveanului. Aceasta este biserica de la *Văcărești*, în care se păstrează mormântul de marmură al întemeietorului ei. Ea se deosebește prin frumuseța stâlpilor, precum și prin nobleța și puritatea liniilor. Astăzi, din nenorocire, este încunjurată de o închisoare, așezată în chiliile de odinioară ale călugărilor, unde a fost cea mai mare *biblioteca* din aceste părți răsăritene.

Urmaș al lui Nicolae Mavrocordat a fost deocamdată fiul său *Constantin*, pe care l-au ales boierii întocmai așa precum aleseseră pe un Constantin Brâncoveanu și pe un Dimitrie Cantemir. Tânărul Constantin-Vodă era neam de Grec, dar, de și născut în Constantinopol, trăit în țară, așa încât știa bine românește și avea dragoste pentru lucrurile noastre. Crescut cu cea mai mare îngrijire de un tată așa de învățat ca al lui, Constantin avea ideile cele mai înaintate, așa-numitele idei *filosofice*, pe care le predică în Franța un Voltaire și ceilalți Enciclopediști. El doria, prin urmare, rânduială, și, ca un filantrop ce a fost, voiă să aducă o ușurare a săracilor. În același timp, prevedea că printr'o astfel de orânduire sigură și dreaptă va ușura și strângerea birurilor¹ și va înlătura astfel

¹ Și Vodă-Brâncoveanu încercase a statornici dările, hotărând'un Haraciu, o Vel Samă (Socoteala cea mare) și alte două sămi pe fiecare an.

neplăcerile ce puteau să resulte pentru un Domn din zăbava plății datoriilor față de Poartă. Întâiu în Țara-Românească, apoi în Moldova, el adună pe boieri în chlp solemn la Mitropolie și li ceru

Fig. 88. Constantin Matrocordat.

să recunoască faptul, adevărat și răzimat pe dreptate, că țeranilor, pe cari ajunseseră a-i face adevărați robi pe moșiile lor (*vecini, rumâni*), trebuie să li se deie înapoi libertatea deplină, acordându-se

boierilor ca despăgubire dreptul de a-și avea un număr de birnici cari să li plătească numai lor, *scutelnicii*.

Nu se poate zice că această măsură a lui Constantin Mavrocordat n'ar fi produs o îmbunătățire, de și aducerea ei la îndeplinire s'a lovit de o mulțime de greutăți, așa încât țerănimea n'a folosit atâta cât ar fi dorit Domnul, care înțelegea bine că fericirea unui Stat și prosperitatea unei stăpâniri nu se pot răzima decât pe mulțămirea și îndestularea celor mai mulți. Pe lângă aceasta Mavrocordat a păstrat dela Germanii din Oltenia câteva măsuri bune. El orându-i plata tuturor *dărilor* către Vistierie în patru soroace, numite *șferturi*. (Măsura a fost luată întâiu, însă, de Constantin Brâncoveanu, ca Domn muntean, și de Nicolae Mavrocordat când era Domn moldovenesc.) Dijmele cele mai grele fură înlăturate, în județe fură așezați, după imitația vornicilor olteni, *ispravnici*¹.

Să se mai adauge faptul că, în cea de a treia Domnie a sa, Constantin Mavrocordat, care, de alminteri, a mai domnit de multe ori în amândouă țerile, până la a unsprezecea dată, — fiind atunci împovărat de bătrâneță și aproape orb, — avu norocul să vadă biruința Turcilor asupra Germanilor într'un nou războiu (încheiat prin pacea dela *Belgrad*), să înlătore planurile, ce se făceau, de a da celor cinci județe oltene o administrație deosebită și să le unească înapoi cu Scaunul Domniei din București. Oricine va trebui să recunoască însușirile acestui cârmuitor și oarecare măreție a Domniei din București. De altfel, și într'o țară, și în cealaltă, meritele lui Constantin au fost recunos-

¹ Până atunci *ispravnic* însemna numai delegat, și numai pentru o singură sarcină, pe când acum ispravnicii ajunseră ce sunt prefectii în zilele noastre.

cute de contemporani, și, dacă, în unele împrejurări, el a fost silit să calce peste hotărârile bune pe care le luase și să le schimbe cu măsuri supărătoare pentru țară, cu toții știau că o face împotriva dorințelor lui, numai pentru a îndestula cererea de bacșișuri turcești, care erau tot mai multe și tot mai grele ¹.

5. În acest timp, Moldova fu supusă încercării unui nou războiu între *Turci și Ruși*. Când el se deschise (1756), era Domn un văr al lui Constantin Mavrocordat, un nepot de fiu al lui Grigorașcu Ghica, Domnul din veacul al XVII-lea, adevărat Moldovean, și nepot de fiică a lui Alexandru Mavrocordat. Îl chema *Grigore*, după numele bunicului său, și, dacă, venind în Domnie foarte tânăr, el nu știa românește, a învățat foarte răpede această limbă, și era deci în stare a judeca după buna dreptate pe toți cei ce veniau înaintea Scaunului său. A fost și el, ca și rudele sale Mavrocordații, un iubitor de artă și de învățătură.

Creștin evlavios, Grigore Matei Ghica a întemeiat lângă fiecare din reședințele sale câte o mănăstire nouă. Cea de lângă Iași a fost făcută 'n șesul Bahluiului supt dealurile încununete cu mănăstirile Galata și. Cetățuia : e mănăstirea *Frumoasa*, clădită într'un stil înrâurit de norme apusene, cu un spațiu mai mare decât al tuturor celorlalte clădiri sfinte și încunjurată de o prea frumoasă grădină, unde boierii erau îngăduiți să vie să se plimbe, prin aleiele trase după datine constantinopolitane. În marginea Bucureștilor, vrând să se întrecă apoi cu Nicolae Mavrocordat, el clădi mănăstirea *Sfântului Pantelimon*, și avu ace-

¹ Motivul acestei pretenții tot mai mari a Turcilor : lipsa lor de câștig din războiu și viciile constantinopolitane, vezi-le în manualul meu de Istorie Universală pentru clasa a III-a.

lași noroc ca și celalt ctitor domnesc din vremea Fanarioților: de a muri în țară și de a fi îngropat, el și Doamna sa, Zoe, în locul de odihnă pe care însuși și-l pregătise. Mormântul celor doi soți este de marmură curată și împodobit cu săpături delicate.

Boierii moldoveni primiseră pe Ruși aproape cu aceiași bucurie cu care Germanii fuseseră primiți de boierii munteni pe vremea lui Nicolae Mavrocordat, dar generalul împărătesc *Münnich* se arătă așa de crud și de grosolan, încât pentru totdeauna boierii pierdută încrederea în Rusia și dragostea pentru ostașii și generalii ei. Ei fură bucuroși, deci, că, la încheierea *păcii din Belgrad în 1730, care ni aduse înapoi Oltenia*, țara rămase în vechea ei alcătuire.

XLI.

Epoca zisă a Fanarioților: caractere și figuri. II. După 1750.

I. Pe la jumătatea veacului al XVIII-lea stăpânesc și asupra Moldovei și asupra Țerii-Românești — căci acum nu se mai ținea în samă, de loc, faptul dacă un candidat la Domnie se cobora din dinastia unui principat sau a celuiilalt — membri ai următoarelor familii, care toate aveau *drepturi dinastice* asupra Scaunelor românești. 1. *Mavrocordații*: Nicolae, Ioan, fratele lui, Constantin, Ioan, fratele lui Constantin, — coborâtori din Alexandru Iliăș, după femei, și mândrindu se că au ca strămoș pe Alexandru cel-Bun. 2. *Ghicleștii*, coborându se după femei din Sturzești, iar, ca înrudiți cu Mavrocordațeștii, având și ei oarecare legături cu dinastia cea veche a Moldovei. Din această fami-

lie domnește deocamdată numai Grigore-Vodă. 3. *Racoviștii*, boieri de țară, din sânge cantacuzinesc, familia dă până la 1750 numai pe Mihai-Vodă.

În al *treilea sfert* al veacului al XVIII-lea, deci, până pe la 1780, iarăși stăpânirea asupra Principatelor este păstrată pentru familii domnești. Întâlnim pe bătrânul Constantin Mavrocordat, pe *cei doi fii ai lui Grigore Ghica: Matei și Scarlat*, apoi pe *Alexandru*, fiul lui Scarlat (acest de-al doilea ridică la București miunata biserică a Sfântului Spiridon celui nou, unde este și îngropat Scarlat-Vodă) și, în sfârșit, pe *al treilea Grigore Ghica, fiul lui Alexandru* (acesta din urmă era frate cu Grigore Matei și Domn român titular¹), precum și pe *cei doi fii ai lui Mihai Racoviță*: bețivul *Constantin*, care muri otrăvit de păharele de melisă, pe care le tot bea, și, slabul *Ștefan-Vodă*.

2. În acest timp Domnia românească este fără îndoială înjosită prin aceia că, afară de oamenii cari domniseră și mai înainte, nu putea să ajungă cineva în Scaunul din Iași sau din București fără să fi fost *Mare Dragoman*, așa încât și Domni începeau a fi numiți prin stăruința unor *Greci puternici dela Constantinopol*, cum a fost *Stavarachi*, episcopul fiilor lui Mihai-Vodă Racoviță, care Stavarachi, după o viață de intrigi istețe și norocoase, a fost spânzurat de Turci. Ei trebuiau, la fiecare trei ani de zile, să-și înoiască Domnia (începutul acestui obicei se poate urmări, de alminteri, până în veacul al XVI-lea). Turcii mai adăugiau și câte-o dare suplimentară, precum era darea numită *geaizè*, afară de *peșcheșurile* date deosebiților conducători,

¹ I se dase acest titlu de cinste pentru serviciile ce aduse ca diploma Turcilor, cari, de alminterea, peste puțină vreme-i tăiară capul, pentru aceleași servicii.

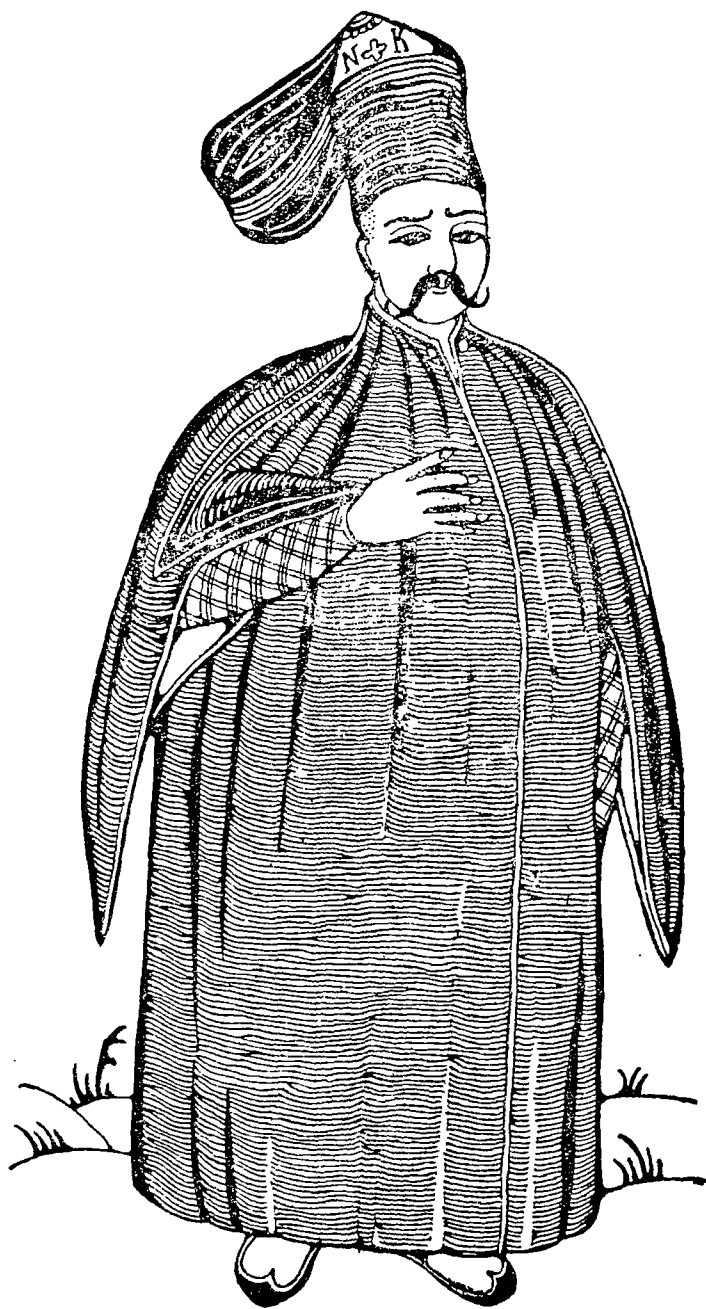

Fig. 89. Boier fanariot (caricatură contemporană.)

netrebnci și luxoși, ai Împărăției, peșcheșuri care erau foarte împovărătoare.

3 Curtea Fanarioșilor e întru toate imitată după a „Împăratului“ turcesc din Constantinopol, cum, de altfel, toată moda era «de Țarigrad», boierimea noastră gătindu-se — moda cerea să se poarte capul ras,—îmbrăcându-se, primind, petrecând ca la Constantinopol. Pe când, în jurul lui Brâncoveanu, oricât de mult ar fi pătruns luxul și fastul împărătesc, se învârtia tot viața veche românească, Nicolae Mavrocordat și urmașii lui au căutat să aibă în preajma lor numai lucruri și obiceiuri ca acelea cu care erau deprinși din capitala Imperiului Otoman.

Mai târziu, pe lângă persoana sfințită a lui Vodă, ascunsă privirilor, ca și a Sultanului—Doamna—și avea acum haremul, din care nu-i era iertat să iasă,—se întâlnesc o samă de demnitari, mai bine ori mai rău plătiți și mai mult fără ocupație adevărată, precum: divictarul pentru cerneala Măriei Sale, credincerul pentru pivnița aceluiași, becerul pentru kuhne și cămară, ici-ciohodarul pentru papuci, rahtivanul pentru „rafturile“ cailor, caftangiul pentru *caftanele* care se dau acum boierilor numiți în slujbă, întocmai precum un caftan i s'a dat lui Vodă însuși la numirea în Constantinopol. Cafegiul stă lângă șerbecciu, ciubucciul lângă narghilegiu, ibrictarul, stăpânul ibricelor, lângă peșchirgiu, păstrătorul peșchirelor; sofragî-bașa, care ține blidele, lângă berber-bașa, care singur are cinstea de a purta briciul pe fața domnească. *Eticheta* la Curte e întocmai cea osmano-bizantină și rangurile boierilor. deosebite și prin ișlicele rotunde, acoperite cu piele de miel tânăr,—odată deosebirea se făcea prin *toiege*,—sunt tot așa de strict deosebite ca în vechiul Bizanț ori în Stambulul Padișahilor. Încă

de pe la 1700 erau la noi *cafenele* (cahvene) ținute de Răsăriteni. însă numai pentru ai lor.

Dar deprinderea cu datinele constantinopolitane aducea și folos țărilor noastre. Turcii au ținut totdeauna, după cererile legii lor, să aibă apă bună în orașe, băi, spitale. Și Fanarioții au căutat să lase astfel de urme ale cărmuirii lor. Grigore Matei Ghica face, cum am văzut, spitalul dela Pantelimon (lângă București, după ce Mihai Cantacuzino Spătarul, fratele lui Șerban-Vodă, întemeiaspitalul *Colței*, în oraș chiar), și Constantin Racoviță dă Iașilor spitalul *Sfântului Spiridon*; și un altul se face la Focșani. La 1792 Alexandru Moruzi, Domn în Moldova, acoperi cu scânduri de stejar ulițele încă „nepodite” din Iași (de aici se zice la străzile vechi: poduri, ca Podul Mogoșoaii, Podul Calitei, Podul-de-Pământ, Podul Roșu, Podul-Vechiu, și a.). Apă bună se aduse pe țevi, de suiulgii (meșteri de ape) pricepuți: se hotărî luminarea orașului, și cei d'întăiu vardiști, culuccii, fură așezați la răspântii, pe când „străji” străbăteau orașul.

4. Cât privește sarcinile țărilor, pe la 1700 Muntenii dădeau, după adausul primit de Brâncoveanu pentru ca să nu fie scos din Scaun, la 1703 (50.000 de lei) și cel cu care Constantin Mavrocordat încarcă birul pentru a nu se numi peste Olt alt Domn (100.000 de lei), suma de 959.500 de lei turcești, ca *geaizè*, etc. La fiecare trei ani, când se înoia—*dacă* se înoia—Domnia, se mai plăteau banii de *mucarer* («întărire»). Iar la *obrazuri știute*, Turci și creștini, se plătia fără nicio măsură, *Zahereaua* (provisii), care se cerea întăiu numai în vreme de războiu, ajunse acum un obicei și în mijlocul păcii. Și alte *angarii* se adăugiau în sfârșit la acestea.

La 1783 se hotărî, printr'un *sened* (sinet, în-voială) împărătesc, că Țara-Românească va plăti numai 309.500 de lei, iar Moldova 165.944; se mărgeni peșcheșul Bairamului și al „scărilor de călărie“ la 130.000 pentru un principat și la 115.000 pentru celalt. Dar cumpărarea sprijinitorilor urmă și mai departe, și aceia era mai grea.

5 Din această pricină, Domnii, cu toată filosofia lor apuseană, nu se puteau ținea la cele patru șferturi pe an, pe care le introdusesese, cum s'a spus, Brâncoveanu, apoi Nicolae Mavrocordat și căutase a le păstra în amândouă țerile fiul acestuia, Constantin. Cereri nouă dela Turci, nevoi nouă produceau și înmulțirea acestor «șferturi», care nu mai răspundeau nici pe departe la numele lor. Și, cu toată afurisenia Mitropoliților, darea pe vite, *văcăritul*¹, care atingea pe toți și sărăciă pe mulți, era pusă une ori și de Domnii cei buni.

6. Domnii aduceau cu dânșii *Greci*, dar nu în număr așa de mare. Nicolae Mavrocordat sfătuiše chiar pe fiul său, prin învățăturile-i scrise, a trăi mai mult în mijlocul boierilor de țară, cu cari, de altfel, și Mavrocordații și Ghiculeștii n'au pregetat să se încuscrească (Ghiculeștii s'au și răzimat totdeauna pe Sturzești, cu cari aveau rudenie de sânge). Ei întrebuițau pentru strângerea dărilor Greci mai mărunței, dar așa se făcea și la sfârșitul veacului al XVI-lea. Unii Greci au intrat în rândurile clerului înalt românesc sau în mănăstiri, dar de astfel de încălcare se plâneau Românii și cu un veac în urmă. În această vreme vedem însă cum Moldovenii se ridică împotriva Mitropolitului

¹ Alte dări: *pogonăritul*, *vinăriciul*, *oieritul*, *stupăritul*, *tutunăritul*, până și *săpuăritul*, ereu tot vechea dijmă. Se încercă la începutul veacului al XVIII-lea, și o dare generală pe vetre, pe fumuri, *fumăritul*.

grec *Nichifor*, om de casă al Ghiculeștilor, și ieau măsuri ca niciodată un străin să nu poată sta în fruntea Bisericii țerii, cum nici n'a mai stat, de fapt. În Țara-Românească au fost mai mulți episcopi greci, dar fiecare dintre dânșii, ca un *Neofit*, un *Filaret I-ii*, și-a făcut cinstit datoria către țară. Țeranii se bucurau de binefacerile desrobirii; Domnii din veacul al XVIII-lea au luat doar măsurile, cuprinse în puncte sau paragrafe, — de aici numele de *ponturi*, —, care hotărau cât și cum trebuie să muncească fiecare țeran ce se află pe moșie străină. A biruit obiceiul moldovenesc de a se cere numai *douăsprezece zile pe an*, pe lângă *dijmă*, ceia ce fără îndoială că nu era împovărător.

7. În sfârșit, dela începutul veacului al XVIII-lea, pe lângă *școlile* curat *grecești* pe care le întemeiaseră și le susținuseră un Duca-Vodă, un Șerban Cantacuzino, după sfatul Stolnicului, fratele său, care imita pe Venețieni, sau un Brâncoveanu, ale căror gimnasii grecești, de școală mai înaltă, au rămas vestite, se păstrară și *școli* de *slavonă* și *românească*, având dascăli plătiți de Domnie. *Tipografiile* bisericești dela București, Buzău și Râmnic (mai ales aceasta din urmă), precum și aceia dela Iași, și, câțva timp, aceia dela Rădăuți, au dat o samă de cărți românești pentru cetirea credincioșilor, și chiar pentru lămurirea celor ce voiau să cunoască și să înțeleagă mai bine legea. Pe la episcopii, clerici sprijiniți de arhieriei din școala Mitropolitului Antim, ca *Damaschin de Buzău* și *Inochentie de Râmnic*, lucrau neobosiți la tălmăciri. E de netăgăduit că preoțimea românească, și aceasta mai ales prin silințele lui Constantin Mavrocordat, care voia numai preoți cărturari

și-i învăța și cu de-a sila pe ceilalți, s'a ridicat la o mai înaltă treaptă de cultură.

În sfârșit, dacă, în Țara-Românească, cronicile

Fig. 90. Sfinți zugrăviți în Paraclisul Mitropoliei din București (făcut de Nicioae Mavrocordat)

s'au oprit o bucată de vreme, în Moldova ele urmară, și câte un străin ca *Amira*, ori câte-un lo-gofăt de Vistierie ca *Nicolae Mustea*, precum și

alții, necunoscuți, își dădură silința de a păstra tradiția însemnării faptelor din care se alcătuieste istoria țerii. *Grigore Ghica* a fost chiar, în Moldova, un patron al continuării cronicelor, puind să i se scrie pe larg biografia și alcătuiindu-și un letopiseț grecesc. Cu boierii mari *Ioan Canta* și *Ienachi Cogălniceanu* — dacă el a scris cronica atribuită lui — încetează în Moldova, după 1770, șirul cronicarilor.

8. La 1762 ajunse cârmuitoare a Rusiei *Împărăteasa Ecaterina*, și gândul ei era să cucerească amândouă Principatele, apoi Serbia și Bulgaria, să aducă în stăpânirea ei Constantinopolul însuși și să așeze acolo ca nou Împărat de neam rusesc pe nepotul ei de fiu, botezat anume pentru aceasta: Constantin. Îndată, oameni trimeși de dânsa, călugări adevărați sau prefăcuți, merseră din loc în loc pe la noi, vânzând icoane și aducând scrisori de taină, prin care li se făgăduia boierilor zile mai bune, supt cârmuirea împărătească a creștinilor ruși. La 1768, în toamnă, izbucni chiar un nou războiu între *Ruși* și *Turci*, a căror Împărăție se credea că va fi sfârșită.

Dela această dată până la 1829 se deschide o altă epocă în istoria Românilor din principate, epoca neconteuitelor *războaie dintre Ruși și Turci*, une ori și dintre aceștia din urmă și *Austrieci*, pentru *anexarea Principatelor* și a țărilor creștine din vecinătate.

Prin aceste războaie pierdem o mare parte din produsul muncii noastre, pierdem satele și mănăstirile distruse, pierdem destule din virtuțile patriarhale de odinioară, care sunt înlocuite cu jocul de cărți, cu petreceri ușoare, cu danțurile nouă, cu vorbirea de modă a limbii franceze, cu retirea

romanelor imorale, și supt influența *ofițerilor ruși*, cari au stat decenii întregi în țara noastră. În schimb însă, am căpătat un șir de *privilegii*, pe care Rușii le smulseră Turcilor (v. mai jos), pre-

Fig. 91. Grigore Alexandru Ghica

gătindu-se-astfel, prin situația noastră din ce în ce mai desfăcută de Împărăția turcească, alipirea ce Statul lor rusec.
cătrecătre

Războiul din 1768 s'a mântuit numai în 1774, și nu după dorința Rușilor, cari trebuiră să părăsească amândouă Principatele. Boierii și clericii cari merseră la Petersburg cu tot felul de oferte și rugăciuni umilite trebuiră să se deprindă a trăi și mai departe în atârnarea Turcilor. Boierii munteni, conduși de urmașii *Cantacuzinilor* din veacul al XVIII-lea, *Pârvu*, care muri la *Comana* luptându-se. alături de Ruși, împotriva Turcilor, și *Mihail Banul*, boier învățat, care a scris și lucrări însemnate, cercaseră în zădar să capete condiții de viață pe care le înfățișau ca fiind acelea ale țerilor noastre în clipa supunerii către Turci. Și boierii munteni rămaseră învinși în dorința lor de a căpăta *Domn de țară* (ei ar fi dorit pe bogatul și bătrânul boier Ștefan Pârșcoveanu). Dar se hotărâ, prin *hاتیșeriful dela 4 Novembre st. v. 1774*, ca Domnii să nu mai fie maziliți fără vinovăție, ca țara să fie scutită pe doi ani de bir și să nu dea pe urmă decât haraciul, trimițându-l odată la doi ani, ca toate ajutoarele în provisii, lemne, etc. date Turcilor să fie scoase din suma tributului, ca Turcii să nu locuiască supt niciun pretext în Principate, cum se încercaseră a face în prima jumătate a veacului al XVIII-lea și cum stăteau de fapt supt pretext de negustorie, căci aveau dreptul de a cumpăra înaintea oricui obiectele trebuitoare pentru aprovizionarea Constantinopolului. Mai mult sau mai puțin — une ori foarte puțin — aceste privilegii au fost observate.

9. Le am plătit însă și printr'o pierdere. *Austriecii* ar fi vrut să se folosească de războiu pentru a smulge Turcilor încă odată *județele oltene*. Neizbuțind, ei se înțeleseră cu Rușii, și, astfel, când pacea era acum statornicită, catanele trecură în Moldova-de-sus, supt cuvânt că veniau să stator-

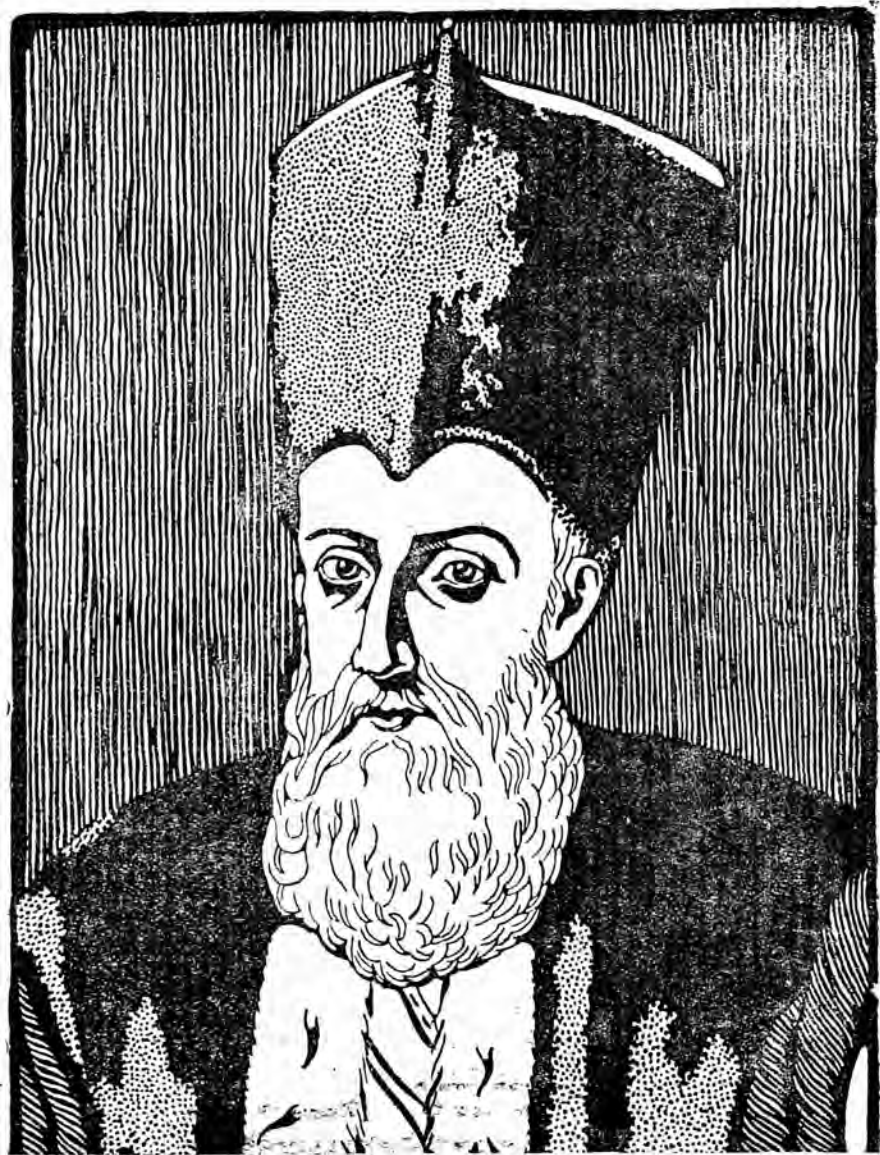
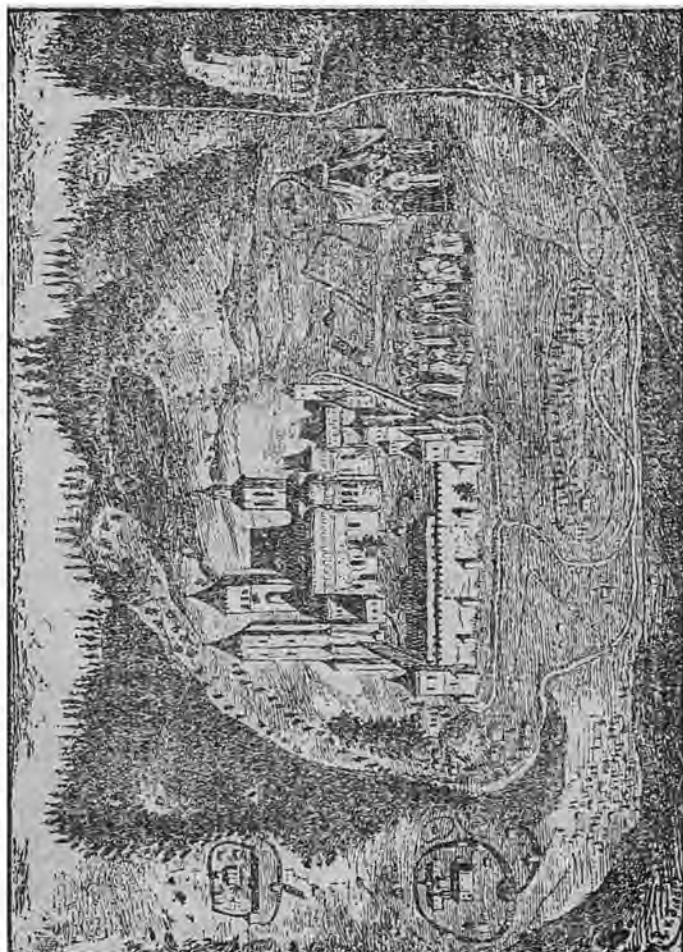

Fig. 93. Alexandru Ipsilanti.

nicească un *cordon* împotriva ciumii, și oștile împărătești ajunseră, înfigând stâlpi de graniță până la *Roman*. Dar Guvernul din Viena găsi că această

F.g. 92. Mănăstirea Putna (cum era în secolul al XVIII-lea).

încălcare ar fi prea scandaloasă și se luă deci numai *Tinutul Cernăuților* întreg, al *Câmpulungului* și cea mai mare parte din *Tinutul Sucevei*, împreună cu *Putna*, unde e înmormântat Ștefan-cel-

Mare, și cu *Suczava*, unde cei mai mari Domni ai Moldovei și-au avut reședința. Boierii protestară fără folos, iar Turcii se lăsară răpede îmbunați prin daruri. Astfel că la 1775 se încheie convenția care dădea Austriei, supt numele de *Bucovina* (Moldovenii ziceau: Cordonul), Moldova-de-sus, cu cele mai frumoase păduri, cele mai strălucite mănăstiri și cu sate în care trăia mai bine conștiința vechii neatârări țerănești. Austriecii se grăbiră a rupe orice legături între acești Moldoveni și vechea Moldovă domnească. Se făcu *episcopie deosebită* pentru Bucovina din Scaunul Rădăușilor, se întemeiară *școli nemțești* pentru folosința locuitorilor țerii, se așeză un guvernator anume pentru această provincie (mai târziu Bucovina a fost alipită la Galiția, dar, fruntașii români protestând, se întemeie *ducatul* de până ieri, cu Dietă și president al țerii, deosebit).

Bucovina s'a desvoltat în ceia ce privește viața economică și rânduiala administrativă, supt stăpânirea austriacă, dar orașele au fost năpădite de *Evrei din Galiția*, iar în sate se așeză din ce în ce mai mult un contingent de *Ruși* săraci, veniți tot din Galiția, așa încât astăzi numărul lor ajunge aproape pe acela al vechilor locuitori ai țerii. Rușii sau *Rutenii* (Rusnecii) cereau mai dăunăzi să aibă episcopia lor deosebită, înzestrată cu averile mănăstirești dăruite de Domnii și boierii Moldovei, și ei izbutiseră să facă a fi socotiți în statistice ca elementul cel mai numeros al țerii. Ajuțați de Guvern, Rușii înaintară necontentit în această parte smulsă Moldovei, până ce, în sfârșit, dreptatea mult așteptată ni se făcu prin războiul desrobitor din 1916.

10. Acuma Domnia se poate căpăta și de *alte*

familii grecești care îndeplinesc condiția ocupării prealabile a dragomanatului. Astfel, dacă în Moldova e numit *Grigore Alexandru Ghica* (fig. 91), bun gospodar, trăind simplu și cârmuind bine și cu îngrijire, pentru ca să fie ucis peste trei ani, fiindcă era bănuț de înțelegere cu Rușii, cari-l prinseseră în ultimul războiu și-l ținuseră la Petersburg, — în Țara-Românească stăpâni mai mulți ani de zile *Alexandru Ipsilanti* (fig. 93), dintre neamurile nouă. Din familia *Moruzestilor*, înrudiți cu Mavrocordaii, domnesc pe rând: *Constantin*, însurat cu o fată de boier de țară (Rusetească), și fiul acestuia, *Alexandru*. Chiar Greci fără niciun fel de drepturi, ca *Nicolae Mavrogheni* (fig. 94), care se luptă cu noroc împotriva Austriecilor (1786—90), ori *Constantin Hangerli*, domnesc în Țara-Românească. Mavrogheni fu însă tăiat de Turci ca trădător, și, cu toate făgăduielile făcute Rușilor, Turcii avură și mai departe așa de puțin respect pentru astfel de făpturi ale lor, încât Hangerli, care pusesese o dare nedreaptă asupra țerii, introducând iarăși dijma pe vite, văcăritul, desființat de mai multe ori cu jurământ, fu ucis, în București chiar, de un trimis al Sultanului; e îngropat în biserica Sfântului Spiridon Nou (1799).

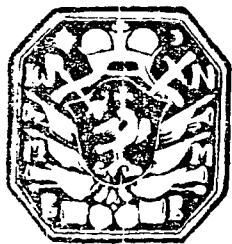
Mihail, fiul unui *Constantin Suțu*, se împărtăși de Domnie în amândouă țerile, cu toate că fratele său *Nicolae*, Mare Dragoman al Porții, fusese ucis pentru trădare în timpul războiului din urmă. Și fiul acestui *Nicolae*, *Alexandru Suțu*, a domnit de mai multe ori în amândouă Principatele. Să se mai adauge un *Manoli Gianl*, boier oltean înrudit cu *Ruseteștii*, care și-a avut și el ceasul de putere. În sfârșit numai în Moldova stăpâni neamul cel nou al *Callimachilor*, care se cobora după tată dintr'un moșnean din părțile Orheiului, iar după

mamă dintr'o femeie din Câmpulungul Bucovinei. *Ioan Teodor*, zis de acasă *Calmășul*, fiu al celui d'întâiu boier din acest neam, învățase la școlile polone și știa bine latinește. Pentru aceasta — căci Turcii nu intrduseseră încă limba francesă ca limbă diplomatică, — el ajunsese dragoman al Porții, își schimbă numele pe grecește în *Callimachi* (ai noștri ziceau: *Calimah*) și căpătă Domnia pentru el și fiul său, *Grigore*, încă înainte de războiul dela 1768. Cu toate că Grigore a fost ucis pentru trădare (cel d'întâiu Domn din epoca fanariotă care-și pierdu capul; după el vine Grigore Ghica și apoi Hangerli), *Alexandru*, cel de-al doilea fiu al lui Ioan Teodor, a putut ajunge Domn al Moldovei, către sfârșitul veacului. În sfârșit, *Scarlat*, fiul lui Alexandru, domni în această țară, și Ioan, fratele lui Scarlat, căpătă și el Domnia, fără să-și ocupe Scaunul. Și urmașul Mavrocordăteștilor, *Alexandru cel Nebun* (Deli-beiu, turcește) și *Alexandru, fiul lui Ioan, zis Fugarul*, turco-grecește: «Fîrarîs», se împărtășiră de Domnie.

Domnii aceștia noi trăiau supt o supraveghere care lipsise până atunci: a *consulului rusesc*, care-i spiona pas cu pas. Dela o vreme și *Austria* numi ca *agent* în Principate pe un negustor din Ragusa, fostul secretar domnesc *Raicevich*. Guvernul austriac nu se pricepuse a învia rosturile de negoț ale Sașilor în Principate, dar el se gândia la *navigația pe Dunăre* și chiar pe *Olt*, și, pentru a-și întări situația la noi, el luă supt ocrotirea lui, ca *sudiți* sau *unterthani*, pe *Evreii din Galiția*, cari pătrunseseră de curând în Bucovina și de acolo în Moldova, copleșind orașele și nimicind vechiul negoț și meșteșug de modă mai veche — ei represintau *moda nouă europeană* — al Românilor și creștinilor în genere.

Totuși, unii dintre Domni izbutiau să facă *reforme bune*, cum au fost ale lui Grigore Ghica, ale lui Alexandru Moruzi, cu toate că acesta se dădu prea mult de partea boierilor și căută să îngenunche înaintea acestora pe țerani. *Organizația judecătorească*, cu *departamente* pentru deosebitele principii, ca și o mai bună *administrație* a județelor, sunt din această vreme.

II. Când Rușii începură uu războiu nou, la 1788, aducând pe *Potemchin* (Patiomchin), fostul favorit al Împărătesei Ecaterina, ca guvernator al Principatelor, însă nădăjduind să-l facă, ba chiar cu voia Europei, *rege al Daciei*, țerile noastre trăiră iarăși mai mulți ani de zile supt cărmuirea străină, rusească în Moldova, austriacă (a *Fig. 94. Pecefea lui Nicolae-Vodă Mavrogheni.*
prințului de Coburg) în Țara-Românească. Împrejurările europene făcură însă ca și din acest războiu să ieșim nevătămați, prin pacea dela *Șiștov* (între Austria și Turcia ; 1791) și dela *Iasi* (între Turcia și Rusia ; 1792).

Și data aceasta, boierii făcură cereri de îmbunătățire a situației Principatelor la Constantinopol ; ei vorbiau acum de „nația“ moldovenească sau muntenească, se plâneau că țerile lor au ajuns «curate provincii turcești», atacau Domnia Grecilor și pretindeau lucruri mari. Astfel Muntenii voiau dărâmarea *cetăților* de la Dunăre, *alegerea Domnului* de către țară — cel din urmă Domn ales fusese Alexandru, fiul lui Scarlat Ghica—, statornicirea *tributului* și plata lui prin diplomații Puterilor protectoare, întemeierea unei *oștri naționale* și proclamarea *neutralității* Principatelor, ca să au mai fie turburate de oștirile Puterilor ce se luptau.

Cererile fură făcute de Munteni și la sosirea lui Alexandru-Vodă Moruzi în țară, fără să se ajungă cât de puțin la scopul dorit. La 1802, când, de frica *Pazvangiilor* (oamenii lui Pasvant-Oglu, Pașa răsculat de Vidin) și a *Cârjaliilor* din Bulgaria, Bucureștii întregi, cu Domnul, bătrânul Mihai Suțu, în frunte, pribegiră în Brașov, boierii adăpostiți acolo cerură să se îndrepte starea de lucruri, înlăturându-se Grecii, după putință, și dându-se boierilor dreptul de a supraveghia întrebuințarea veniturilor țerii. Așa cerură și Moldovenii, și astfel se ajunsese prin stăruințele acestor fruntași români la *hاتیșeriful* (poruncă împărătească) de privilegii din acel an. Dar cereri ca acestea dela 1792 și dela 1793 arată că, în hotărârea soartei țărilor noastre, se amesteca acum *un element nou: conștiința națională*, care se trezia prin *contactul cu civilizația filosofică și liberală* a țărilor apusene.

XLII.

Ultime vremuri fanariote până la 1821.

1. În 1802, noi privilegii fuseseră deci adăuse de Turci pe lângă cele vechi: ele mai priviau îndreptarea *graniței raielelor* și înapoierea *moșiilor încălcate*, asigurarea *dregătoriilor* pentru *boierimea de țară*, înlăturarea *cererilor* neconținute de *provisii* și sorocul de *șapte ani* pentru *stăpânirea Domnilor*. Țerile noastre erau să se bucure numai foarte puțin de privilegiile noi, ca și de cele vechi, pentru că, la 1806, în vremea marilor preschimbări aduse de Napoleon, Împăratul Francesilor, *Rușii* trecură Nistrul și începură un alt războiu cu Poarta, care ținu șase ani de zile. În tot acest timp, țerile noastre au avut iarăși cârmuire rusească.

Data aceasta, atât în Moldova, cât și în Muntenia, Rușii întrebuintară pentru administrația Principatelor pe cel mai credincios față de dânșii, dintre Fanarioți, pe *Constantin Ipsilanti*, fiul lui Alexandru, care peri pe urma acestei politice provocătoare față de Turci. Constantin avea de multă vreme înțelegere cu *Sârbii*, cari se ridicaseră împotriva Turcilor, și-i sprijinise prin toate mijloacele ce-i stăteau la îndemână. Dela sprijinul rusesc el aștepta lucruri mari, însă după ce, o bucată de vreme, stătu la București ca reprezentant al Guvernului celui nou, *având și Țara-Românească și Moldova și visându-se rege al Daciei, cu adausul, poate, și al Serbiei*, el trebui să se retragă pentru totdeauna în Statele Împăratului, și muri acolo, la Chiev.

Ca și mai înainte, un număr de boieri alcătuiră un *Sfat* sau *Divan*, și fură alipiți pe lângă *generalul rusesc*, care avea îngrijirea tuturor lucrurilor. Acest general, împreună cu toată ofițerimea lui, ducea o viață de petreceri, de datorii și de desfrâu, care a contribuit, cum am spus, foarte mult la stricarea moravurilor în clasa conducătoare românească. Cât privește purtarea acestor cuceritori față de *țerănime*, ea a fost de rândul acesta mai crudă decât oricând: unul zicea despre țeranii cari erau puși une ori să tragă carele cu provisiile ale oștirii, că, dacă nu li-a rămas altceva, au „*ochi să plângă*”¹.

2. În 1812 se începu, precum știm, marele războiu al lui Napoleon, care se găsia în fruntea Europei apusene și centrale întregi, împotriva Rușilor. Napoleon ar fi dorit ca *Sultanul Mahmud* să prelungească războiul cu Rușii, cari se învoiseră, dela

¹ De și cuvântul s'a spus de alții în alte locuri.

un timp, la o încetare de arme — *armistițiul dela Slobozia* (1807), — apoi începuseră iarăși luptele, de și fără vre-o lovitură îndrăzneată. Dar el nu vol să ieie nicio îndatorire față de Turci, și Tri-

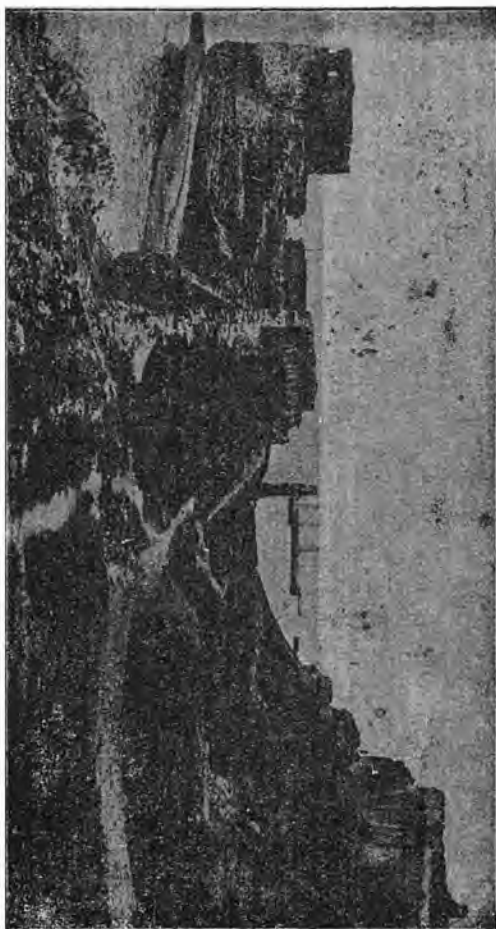

Fig. 95. Cetatea-Albă.

mesul lui la dânzii ajunse foarte târziu ; pe de altă parte, la început Turcii se arătaseră gata a părăsi unele Ținuturi din Moldova, și, astfel, în ziua de

16 (28) Maiu 1812, se ajunsese la încheierea păcii din București.

Odată, în cursul acestei ocupații, Rușii proclamară *unirea amânduror țărilor noastre cu Împărăția lor*, și această măsură fusese recunoscută de Napoleon, care, pe vremea aceea, era încă în legături pașnice cu Țarul ; consuli și agenții străini fură siliți să părăsească Principatele, care nu mai erau acuma organizații autonome, ci numai *gubernii* ale Statului rusesc. Pe atunci, când se zidia vre-o biserică sau se tipăria vre-o carte, se însemna că aceasta se face în vremea cărmuirii Împăratului Alexandru Pavlovici. Prin pacea dela București, Rușii trebuiră să dea înapoi toată Țara-Românească, dar din Moldova ei opriră *Ținutul care se întinde între râurile Nistru și Prut*. În acest Ținut, care n'avea nume deosebit până atunci, și care se chemă de acum înainte *Basarabia*, după partea de Miazăzi, basărăbească odinioară, se afla *sălașul tătărăesc al Bugeacului*, dar, în ultimii cincizeci de ani, Tatarii plecaseră în cea mai mare parte ; apoi erau *cetățile turcești* ale Chilieii, Ismailului și Akkermanului (vechea Cetate-Albă), ale Benderului (vechea Tigline) și Hotinului (pe care Turcii îi luaseră dela Moldoveni la 1713), dar și întinse Ținuturi de șes fără pădure, unde-și aveau pășunile ciobanii moldoveni și alții, veniți de peste graniță (Mocani din Ardeal), și se găsea un mare număr din moșiile boierilor țerii.

Boierii protestară împotriva acestei răpiri, arătând că sarcinile cele grele vor cădea de acum înainte numai asupra părții apusene a vechii Moldove ; dar nu era cine să-i asculte. Basarabia intră deci în stăpânirea Rușilor. Aceștia înștiințară pe boieri că acei cari vreau să-și păstreze moșiile trebuie să se așeze în această provincie,

sau să-și desfacă toate drepturile de stăpânire într'un soroc scurt. Neputând face aceasta, de oare ce cumpărătorii se învoiseră a da prețuri mici, multe case boierești își pierdură astfel averile. În

Fig. 96. Sat basarabean.

Chișinău fu așezat un *episcop*, care urmă pe episcopul de *Hotin*, înființat în veacul al XVIII-lea. Mai târziu s'a făcut și o episcopie la *Cetatea-Albă*. Abia câte o carte românească de biserică

s'a tipărit în Basarabia rusească, de și multă vreme se mai întrebuiță în bisericile de sate de acolo limba noastră ; dar, de prin anii 1860, se luară măsuri care au înlăturat-o cu desăvârșire. Numai pe la 1890 se începuse iarăși o mișcare pentru reîntroducerea limbii « moldovenesti » în bisericile din Basarabia, mișcare însă pe care cârmuirea rusească căuta s'o împiedece. Boierii localnici avură întâiu un rost însemnat în administrație, și un *Scarlat Sturza*, care visă de unirea tuturor Românilor, pe care a proorocit-o, a fost cel d'întâiu guvernator al țerii. Pe urmă însă, odată cu aducerea de *colonii străine* și cu înlăturarea celui d'întâiu *regulament* basarabean, și oblăduirea a trecut în mâinile străinilor.

3. După pacea dela 1812, Moldova capătă ca Domn pe *Scarlat Callimachi*, iar Țara-Românească pe *Ioan Gheorghe Caragea*, dintr'un neam care mai dăduse Domn, după pacea dela Chiuciuc-Cainargi, pe *Nicolae-Vodă*. Al doilea Caragea a fost un om isteț și energic, dar lacom de bani și însuflețit de sentimente curat grecești ; din potrivă, *Scarlat Callimachi* era un cârmuitor blând, binevoitor față de boieri și a însemnat stăpânirea lui prin alcătuirea *Condicii* de legi numite *Condica lui Calimah*, care este superioară *Condicii* pe eare Caragea o dădu Țerii-Românești. Amândouă aceste legislații, pregătite de încercări făcute în veacul al XVIII-lea, se inspiră dela *obiceiul pământului* și dela *canoane*, dar, în bună parte, țin samă și de *legiuirile cele nouă* ale Puterilor europene și, mai ales, ale *Austriei*.

XVIII.

Revoluții în principate. Literatura naționalistă în Ardeal.

1. Dela o bucată de vreme, Grecii, cari se însuflețiau de cetirea literaturii franceze, visau de

revoluție și de libertate. Gândul lor era să răscoale toate poporațiile creștine supuse Sultanului, și ei, crezându-se cei mai isteți și mai deprinși în afaceri, nădărdiau să întemeieze un mare Stat grecesc prin înlăturarea Turcilor. Rusia înteeja aceste poște ale Grecilor; cancelariul Împărăției, Căpod'Istria, Grec el însuși, avea știință despre organizația revoluționară a neamului său, despre așa-numita *Eterie* sau „tovărășie“. Fiii lui Constantin-

Fig. 97. Mihai-Vodă Suțu

Vodă *Ipsilanti*, dintre cari unul, *Alexandru*, era general în serviciul Rusiei și-și pierduse o mână într'una din luptele lui Napoleon I-ului, stăteau gata să se puie în fruntea mișcării. De fapt, în luna lui Februar 1821. beizadeaua Alexandru trecu Prutul, împreună cu o ceată de câțiva tovarăși ai săi. Se înțelese cu Mihai Suțu (fig. 97), urmașul lui Callimachi în Scaunul Moldovei, și căpătă dela acesta îngăduința celor d'intâiu măsuri.

În curând, din Iași, unde ucise pe Turci, le pornia o expediție pe care o credea în stare să libereze întreaga Eladă și, pe lângă dânsa, toată Peninsula Balcanică în folosul Grecilor. Știm că acest drum n'a fost cu noroc; *Ipsilanti* a rătăcit prin Moldova și Muntenia, ducând o oaste în care studenți și băieți de prăvălie formau o bună parte, și, în sfârșit, fu învins de Turci la *Drăgășani*, în

margenea Oltului, și trebui să treacă în Austria, unde stătu o bucată de vreme închis. Pe de altă parte, Grecii din *Moldova*, uniți cu *Arnăuții* domnești, ai *căpitanului Iordachi*, erau nimiciți în lupta dela *Sculeni*, iar o parte din căpetenii periră în mănăstirea *Secul*, unde se adăpostiseră.

2. Dacă *Moldovenii*, mai ales, dar chiar și boierii *munteni*, n'au voit o înțelegere cu *Ipsilanti*,

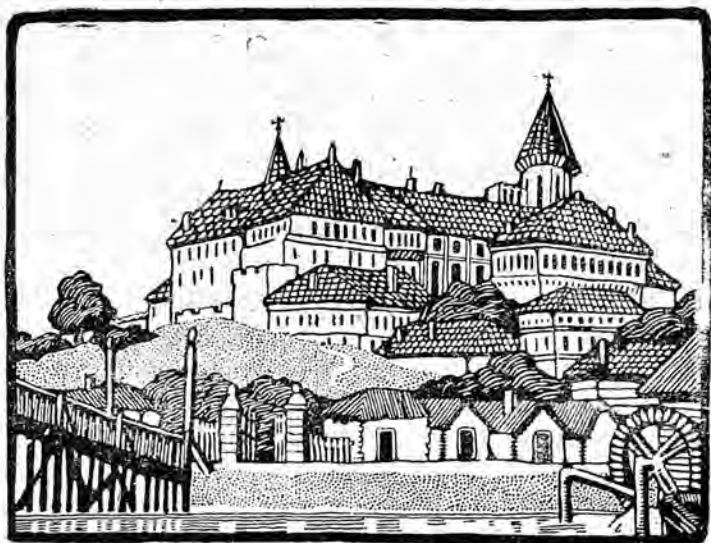

Fig. 98. O vedere a vechiului București.

aceasta se datorește faptului că în decursul veacului al XVIII-lea, cu deosebire în cea de-a doua jumătate a acestui veac, se alcătuiuse o literatură, se formase o cugetare și o simțire românească, menită să producă, după un șir de silinți, viața noastră modernă de astăzi.

În Țara-Românească, se ridică dintre boieri un scriitor de însemnătate, boierul *Ienăchiță Văcărescu*. Acesta, un ginere al lui *Nicolae-Vodă Cara-*

gea, a scris *gramatica* limbii românești, dând ca probă bucăți poetice care pot fi socotite, după Psaltirea Mitropolitului Dosoftei, ca *începutul poeziei moderne a Românilor*. Fiii săi, Alecu și Nicolachi, și, mai târziu, fiul lui Alecu, *Ioan* sau *Iancu*, urmară, având talentul drept moștenire, exemplul dat de înaintașul lor. Văcărescu a mai alcătuit și o *Istorie a Înpăraților otomani*, în care se cuprinde și o cronică a împrejurărilor muntene contimporane. Alți boieri au scris, mai pe scurt și într'o formă mai puțin aleasă, istoria evenimentelor cunoscute de dânșii. Mai pe urmă se desface dintre boierinași câte unul, ca acela ce se ascunde supt pseudonimul de *Zilot Românul* sau „Românul zelos“, adevărat bitor de neam, cari nu dădură numai expunerea vieții din timpul lor, ci plâneră asupra nenorocirilor țerii.

În același timp, cum s'a arătat și mai sus, Moldova avea cronicari ca *Ioan Canta*, din neamul Cantacuzinilor moldoveni și acela care a scris cronică zisă a lui *Ienachi Cogălniceanu*. În poezie, ea dă pe Marele Logofăt *Costachi Conachi*, cunoscător bun al literaturii franceze, cetitor al operelor din Apus și cel d'întâiu care a luat în serios chemarea lui poetică și a scris o operă întinsă, într'un spirit potrivit cu al literaturii franceze din acel timp. Vornicul *Alecu Beldiman*, mai tânăr decât Conachi, meșter traducător de romane și piese de teatru din franțuzește, a urmat și tradiția cronicarilor, scriind faptele Eteriei în Moldova. El nu înțelege însemuțata mișcării românești, dar, în tânguiri, ce le face se simte același curent de indignare împotriva amestecului străinilor în afacerile noastre, indignare ce se exprimă mai îndrăzneț de boierinașul muntean anonim.

3. Toți acești scriitori țineau fără îndoială la

limba în care și exprimau gândurile, preferind-o limbii grecești. care se vorbea la Curte și în clasa superioară ; ei iubiau țara lor, în care aveau rostul de buni gospodari, înțelegeau că sunt Români și că pentru neamul lor se deschide o viață românească națională, deosebită de viața națională a Grecilor. Li lipsia însă, pentru ca să puie în adevăr lumea în mișcare și să lucreze cu mai multă izbândă pentru vremile nouă, *mândria că sunt Români*, conștiința înălțătoare, pe care o avuseră un Miron Costin, un Cantemir și un Constantin Cantacuzino, că noi ne coborâm din neamul cel mare al Romanilor, că avem un trecut frumos și că, prin urmare, starea de umilință în care ne găsim nu poate fi veșnică.

Ideile acestea se îmbrăcară de la o bucată de vreme în *noua literatură românească din Ardeal*. Românii de acolo, momiți de făgăduiala că se va crea preoților lor, și, prin urmare, și poporației o situație mai bună, se învoiseră, după așezarea Austriecilor ca stăpâni ai țeri, a trece la religia catolică a Împăratului. Astfel se întemeiază, după silințele unui Mitropolit *Teofil*, pe la 1700, în locul Vlădiciei celei vechi ortodoxe dela Alba-Iulia, un *episcopat unit* (adecă: unit cu Roma). Scaunul acestui episcopat a fost mutat, ca să nu se supere episcopul catolic, sprijinit de Împăratul, dela Alba-Iulia, în zilele tânărului urmaș al lui Teofil, *Atanasie*, la *Făgăraș*, veche reședință de căpitani munteni și odinioară castel al lui Mihai Viteazul. Lui Atanasie, măgulit de oamenii Împăratului, cari-i puseseră în coaste un *teolog* iesuit, se cercase a i se da ca urmaș un străin. Omul învățat care a fost pus în locu-i, *Ioan Patichi*, se lăsă trimes în târgul românesc de supt Carpați, unde episcopia se așază în biserica lui Constantin Brâncoveanu. Dela o

vreme, printr'un schimb de moșii—căci episcopiei acesteia nouă i se făcuseră daruri din partea Curții Împărătești — episcopul se așeză la **Blaj**, un fost domeniu princiar lăsat în părăsire.

Fig. 99. Vlădica Atanasie.

Unul din episcopii din Blaj, *Ioan Inochentie Micu, zis Clain* (1728 -- 51), pe care Împăratul îl înălțase la treapta de baron, — cu acest prilej și-a schim-

bat el numele în nemțește — își închipui că poate căpăta pentru neamul său dreptul ca el să stea pe aceeași treaptă cu neamurile recunoscute prin constituția medievală a țerii: *nobilii*, adică Ungurii,

Fig. 100. Ioan Inochentie Clain.

Sașii și Secuții. De mai multe ori, el vorbi cu îndrăzneală în Dieta ardeleană, dar totdeauna glasul lui fu înăbușit de strigătele de protestare furioase

ale dușmanilor. La urmă, trebui să părăsească episcopia, și se duse în Italia, unde muri. Mormântul lui este în Roma.

Urmașul lui, *Petru Pavel Aaron*, om bun, cucer-

Fig. 101 Episcopul Petru Pavel Aaron.

nic și fricos de valurile lumii, își îndreptă toate silințele pentru a îndrepta cultural pe Români. Astfel se desehiseră la *Blaj* seminarii — cele d'întâiu

școli de preoție ale Românilor de oriunde —, pe lângă care se adause și o școală pentru copii, care, cu vremea, capătă rostul de gimnasiu și, în veacul al XIX-lea, își desăvârși clasele, ajungând liceu. Tinerii cari arătau aplecare spre învățătură și dovediau istețime de minte erau crescuți apoi prin instituttele catolicilor din Ungaria, sau la *Sfânta Barbara* din *Viena*, unde era și un internat pentru astfel de școlari. Unii merseră la *Roma*, unde erau ocrotiți în deosebi, fiindcă se credea că printr'înșii se va putea câștiga pentru catolicism întreaga nație românească.

Între acești școlari dela *Viena* și *Roma*, trei se însemnară mai ales prin ideile lor înalte, prin credința lor, prin talentul lor literar, și prin munca lor neobosită. Ei sunt: *Samuil Clain*, o rudă de departe a episcopului, *Gheorghe Șincai* și *Petru Maior*. Fiecare din ei avea înaintea ochilor același scop: să arăte, prin asemănarea limbii românești cu limba latină, precum și prin urmărirea trecutului nostru, că suntem coborâtori ai Romanilor și că, deci, ni se cuvine cinste deosebită pentru aceasta. Astfel, *Samuil Clain* a scris o *Istorie a Românilor*, dela început până în vremurile sale. Ea n'a fost tipărită. În schimb, împreună cu *Șincai*, a dat la lumină o *gramatică românească*, făcută ca pentru străini, în care se arăta că limba noastră se poate scrie foarte bine cu *litere latine*, «litere strămoșești», și se căuta să se dovedească și prin ortografia latină a limbii noastre cât de aproape este ea de originalul latin. De alminteri, *Samuil Clain* a fost harnic scriitor și în alte domenii: el a tipărit «*Propovedanii*» sau *Predici* și deosebite lucrări pentru luminarea poporului.

Gheorghe Șincai a fost o bucată de vreme director al școlilor pe care Imperiul le întemeie, în

epoca lui Iosif al II-lea, și în părțile românești ale Ungariei și Ardealului, școli în care, pe lângă limba națională, se învăța nemțește, limba de Stat și a

Fig. 102. Petru Maior.

culturii supericare. El alcătui cărți de școală trebuitoare pentru aceste așezăminte de cultură. Dar mai însemnată în întreaga lui operă este marea Cro-

nică, pe temeiul de documente și de povestiri, pe care o compilă el printr'o râvnă de zeci de ani de zile. Este o lucrare mai mult de întrebuințat decât de cetit, cu foarte multe știri și reproduceri de izvoare, care, fără să pătrundă în popor, — de altfel a fost complet tipărită foarte târziu, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, și nu în Ardeal, ci în Moldova, — a slujit mult la redactarea în chip bogat și definitiv a istoriei neamului nostru.

În sfârșit *Petru Maior*, care a fost un timp protopop la Reghinul Săsesc, lângă Bistrița, iar, pe urmă, după Samuil Clain, corector al cărților românești ce se tipăreau în număr mare la tipografia Universității din Buda, a deslușit, pe de o parte, epoca veche a istoriei neamului nostru, apăsând mai mult asupra caracterului nostru de romanizați cu desăvârșire, și deci aproape curați, iar, pe de altă parte, a luminat cele d'întâiu timpuri ale Bisericii românești. Dela el au mai rămas și cuvântări foarte frumoase, care s'au tipărit de două ori în timpurile mai noi.

Din silințele tuturor au ieșit apoi *dicționare* mari ale limbii *îndreptate*, ca marele *Dicționariu dela Buda*.

Acești scriitori au trăit în sărăcie și umilință, căci episcopul de Blaj din zilele lor, *Ioan Bob*, era un om care nu voia să vadă alte mărimi decât cele oficiale, și nu pe oamenii cari sunt mari prin spiritul și munca lor. Ei n'au fost în legătură cu boierii din Moldova și din Țara-Românească ; de și cartea lui Maior despre începuturile Românilor a fost cetită cu deosebit interes de cei mai luminați dintre boieri, el nu s'a gândit să se coboare în țară, iar Șincai, prigonit, s'a stâns la niște școlari ai lui unguri. Activitatea Ardelenilor era astfel mai

mult o activitate pregătitoare decât una care aduce răpede schimbarea împrejurărilor.

4. Scrisul celor trei mari cercetători ai limbii și ai istoriei neamului nostru nici n'a pătruns în popor. Acesta trăia și acum în cel mai adânc întunec și nici nu putea să înțeleagă partea mai înaltă din călduroasa apărare pe care Clain, Șincai și Petru Maior o făceau neamului nostru. Cel mult dacă pușinii cari cetiau își aruncau ochii pe vre-o *Alexandrie*, cu poveștile-i mincinoase, despre Alexandru Machedon, pe vre un Calendar, ori pe cântecele simple pe care le făceau pentru ei un *Vasile Aron* ori un *Ion Barac*, și ei Ardeleni.

Dacă Vladică Inochentie ar fi izbutit să capete dela Împăratul, cum i se făgăduise, rangul de nație politică pentru Români, ceia ce i ar fi pus într'un rând cu Sașii și cu Ungurii, lucrurile ar fi mers altfel. Dar am văzut că jertfa marelui episcop se cheltuia fără folos.

Tot așa nu izbuti mișcarea lui *Sofronie*, preotul din *Cioara*, care, cerând păstrarea legii vechi, apăra, de fapt, dreptul la viață al unui popor apăsător.

Pe vremea Mariei-Teresei, când Austria avea mari greutăți cu luptele din Apus, Împărăteasa trebui să se gândească și la Români. Dintre ei se făcură noi regimente de *grăniceri*, așezați și cu locuința în sate dela hotar, și, pentru că Ardealul se tulburase împotriva Unirii celei fără vre-un folos, se îngădui Românilor ortodocși să-și aibă Vlădicii lor, cari erau întâiu Sârbi (Novacovici, Chirilovici) ce-și păstrau diecesele lor aiurea, la Buda și în Câmpii Măhaciului, dar aveau sarcini de suflet și în părțile românești.

Nici așa nu putea să se îndestuleze un neam norocit, din care cei mai mulți trăiau ca robi pământului, ca iobagi, tratați foarte rău, mai ales pe moșiile «domnilor» unguri, dar și pe ale Coroanei. De aceia, supt Iosif al II-lea, țeranii noștri din Ardeal, din părțile supuse Tesaurului, unde sunt minele din Munții Apuseni, ajunseră, scoși din răbdări, la o răscoală grozavă. În fruntea ei răsări *Nicolae Ursu* zis și *Horea* (ceia ce înseamnă cel ce «horește», cântă), din Albac, în țara Moșilor celor săraci și dârji.

În toamna anului 1784 izbucnește furia celor obijduiți, cari mai află în *Cloșca* și *Crișan* două căpetenii îndrăznețe. Ura strânsă în sufletele de veacuri se revarsă nimicitoare asupra nemeșilor unguri. Trupele împărătești nu se amestecă întâiu, Iosif al II-lea având năcaz pe Unguri pentru că, din cerbicie, nu-i primiau reformele egalitare. Se începu un adevărat războiu civil. După câteva luni abia catanele fac rânduială. În Februar următor, Horea, trădat de ai săi, era *rupt pe roată* în Alba-Iulia (Bălgradul Ardealului). Cloșca avu aceeași soartă.

Cu toate că Împăratul hotărâ înlăturarea șerbiei, atâta suferință nu aduse încă mântuirea deplină a neamului. Această mântuire nu putea să vie de la zvâcnirile dureroase ale trupului, ci dela lînminarea limpede a minții.

5. Printre tinerii cari crescură în ideile scriitorilor dintre 1770 și 1820 se găsi unul, *Gheorghe Lazăr* (fig. 103), care, după studii foarte bune, mai ales de filosofie, făcute în Pesta și Viena, doria să fie episcop. Neizbutind, Lazăr, care era neunit (ortodox), trecu în țară, cu copiii unei familii care,

după obicei, pe timpul tulburărilor din Țara-Românească, se adăpostise 'n Ardeal. Pe atunci cu un boier ca *Iordachi Golescu*, adunătorul proverbelor, și cu fratele lui, *Dinicu*, autorul unei călătorii în Apus, plină de înțelegere pentru greșelile și neajunsurile

Fig. 103. Gheorghe Lazăr.

țerii, era o *boierie națională*, însuflețită de aceleași idei ca și șefii mișcării ardelen. În București, unde pe atunci se afla un strălucit *gimnasiu al Grecilor*, la care umblau foarte mulți Români, Lazăr putu să întemeieze, mulțămită sprijinului dat de asemenea boieri (*Constantin Bălăceanu, Grigore Ghica, Grigore Băleanu*) și de *Mitropolitul* de atunci, un Român *Dionisie Lupu*, o școală de *matematică practică*. Muntenii doriau să aibă această școală, fiindcă în Moldova, supt Mihai Suțu, tânărul *Gheor-*

Fig. 104. Vornicul Iordachi Goleescu, gran alic și lexicograf.

ghe Asachi, fiul unui protopop, izbutise, la întoarcerea sa din Viena, să facă un astfel de așezământ, ajutat fiind de *Mihai Sturza*, tânăr boier patriot și luminat, și de Mitropolitul *Veniamin Costachi*, om sfânt, care trăia numai pentru milostenie și cultură. Din aceste școli trebuiau să iasă *ingineri*, și ingineria, exercitată pe atunci de străini, era de mare nevoie, mai ales în Moldova, pen-

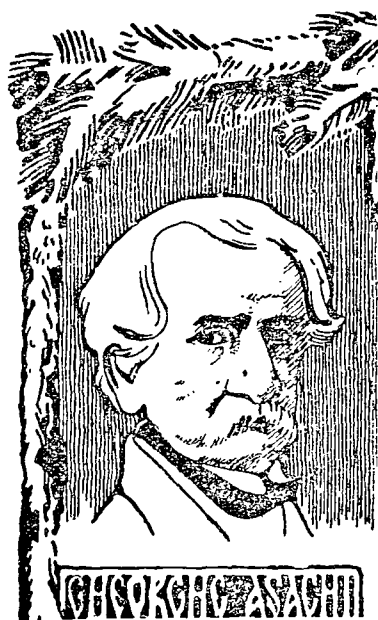

Fig. 105. Gheorghe Asachi.

tru delimitarea moșiilor basarabene, precum și în multe procese care se judecau după Condicele cele nouă. Asachi făcu numai matematică, dar Lazăr, care se simția înainte de toate *filosof*, începu în curând să ție prelegeri de filosofie kantiană, la care se îngrămădia un număr de școlari, unii dintre aceștia oameni în vârstă, cari-și aveau acum rostul lor.

Școala din București, ca și cea din Iași, trebui să se închidă la izbucnirea turburărilor grecești. Asachi părăsi țara împreună cu ocrotitorii săi. În Iași încetară, pe lângă cursurile lui, și acelea care se făceau în noul *seminariu moldovenesc*, întemeiat de scurtă vreme și reformat, cu *profesori veniți din Ardeal*, de Mitropolitul Venianin.

La București, Lazăr stătu, un timp, în sărăcie și părăsire, așa încât se îmbolnăvi, și, peste câteva luni de zile, binecuvântând țara unde răsunase

cu vântul său, el merse 'n Ardeal înapoi, unde muri în satul de naștere, Avrigul, lângă Olt.

XLIV.

Mișcarea românească dela 1821 :
„Domnul Tudor“.

I. Cărturarii, scriitorii, boierii chiar, dintre aceia cari fuseseră câștigați pentru ideile nouă, nu erau

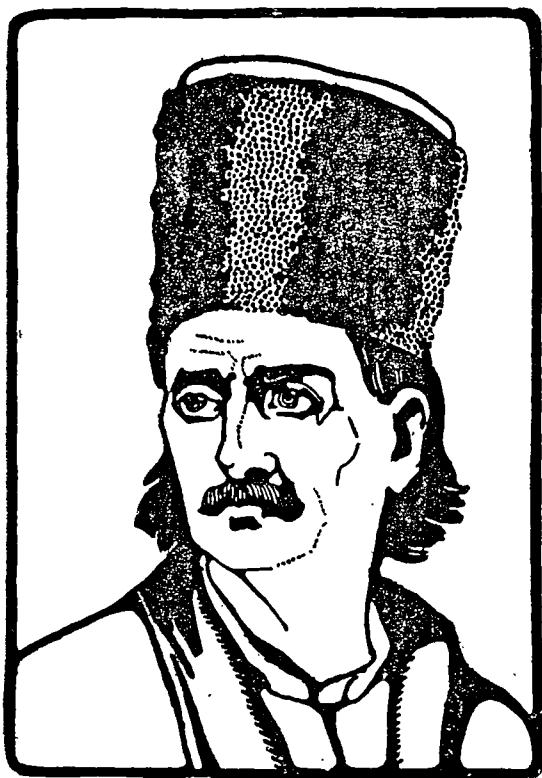

Fig. 106. Tudor Vladimirescu.

în stare să pregătească o manifestație în sensul crezului românesc, să arăte prin aceasta că n'au

nimic a face cu răsculeții lui Ipsilanti și că doresc ca acest pământ românesc să fie de acum înainte numai al Românilor.

Fig. 107. Steagul lui Tudor Vladimirescu (explicația la tablă)

Se ridică însă în părțile oltenе, și după întehirile consulului rusesc, care ajuta pe Greci, un boierinaș anume *Tudor Vladimirescu* (fiindcă fusese născut în satul gorjean Vlădimiri) (fig. 106); care începu a strânge oaste. Era fecior de țeran, învățase carte și fusese logofăt pe lângă boieri mari din Craiova; pe urmă, când începu războiul din 1806, el strânse țerani olteni și ajută pe Ruși, căpătând dela aceștia titlul de *conandir* și o medalie. Data aceasta, el făgăduise

căpitanului Iordachi, Aromân din garda Domnului de atunci, să-i fie de ajutor, dar, îndată ce văzu sute și mii de țerani supt steagul său, împodobit cu vulturul muntean, el își făcu un plan mai mare. Luptătorii înarmați cu topoare și coase cari stăteau în tabăra lui îl numiau *Domnul Tudor*, și el începu dela o bucată de vreme să se poarte și să vorbească domnește. După datinile revoluționare apusene, răspândia *proclamații*, în care vorbea de *suferințele șracilor*, de apăsarea oamenilor celor răi și punea laolaltă între acești apăsători ai țerii pe Greci și pe boierii de țară înțeleși cu dânșii.

Această oaste de țerani merse, în Martie 1821, spre București, după ce înăbușise orice încercare de împotrivire în județele oltene. O parte din boieri plecaseră la Brașov sau Sibiu, după obicei, ceilalți erau împărțiți, unii fiind pentru păstrarea stăpânirii turcești, alții având tragere de inimă pentru Ipsilanti, și câțiva, în sfârșit, fiind gata să steie la învoială cu Tudor. Acesta intră în București, vorbi cu anume căpetenii ale boierimii și apoi se așeză în tabără la *Cotroceni*, lângă mănăstirea lui Șerban-Vodă, pe când boierii se pierdeau în intrigi, așa încât, la urmă, el fu silit să-i închidă și să-i înspăimânte, trimițându-li o ghiulea de tun în ograda curților unde erau închiși¹. Totuși Tudor silise pe boieri să iscălească anumite plângeri care se îndreptau la Poartă.

El nu putu să se înțeleagă cu Ipsilanti, care nu era dispus să-l trateze altfel decât ca pe un subaltern al său neascultător; deci, pe când prințul fanariot lua o linie de retragere, spre a se adăposti dincolo de Olt Tudor plecă pe alta. În cale însă, lângă Golești, ajutorii lui, dintre căpeteniile *sâr-*

¹ Lazăr îi îndrepta tunurile, — ca un semn că îndreptarea puterii vine din cultură.

bești, adăpostite la noi, Prodan și Machedonschi, îl trădară față de căpitanul Iordachi, și oastea țerănească, oprită dela prăzi, îl lăsă să fie

Fig. 108. Tudor în chip de ctitor.

prins. Peste câteva zile, acela care-și zisese „Domnul Tudor“ și întrupase nădejțile drepte ale țe-

ranilor, peri într'o noapte, ciopârtit de iatagane, în marginea *Târgoviștii*. Trupul său a fost azvârlit într'o fântână părăsită, de unde nu i s'au scos niciodată oasele pentru a-i face o îngropare creștinească.

XLV.

Cei d'intâiu Domni de țară până la Regulamentul Organic.

1. În *Moldova*, la năvălirea lui Ipsilanti, o parte dintre boieri luaseră drumul Basarabiei, iar alții se aflau în Bucovina; rămăseseră însă în Iași și de aceia cari n'aveau de ce se teme din partea Turcilor. Pe când cei din străinătate trimiteau la Poartă plângeri în care cereau, ca și pribegii munteni dela Brașov, ca țara să fie dată în sama boierilor, *fără a se numi deocamdată un Domn*, boierii mai mărunți din Iași se declarară *pentru* Domnie, și anume pentru aceia a unui *boier de țară*. Delegații cari duseră plângerea celor d'intâiu fură învățați s'o *schimbe* cu plângerea celor de-al doilea, și astfel Turcii avură cunoștință numai de aceasta. Ei chemară un număr de boieri la Constantinopol, și, peste câteva luni, dintre Munteni era numit Domn Banul *Grigore Ghica*, nepot de frate al lui Grigore-Vodă cel ucis, iar dintre Moldoveni un bătrân boier pașnic și blând, *Ioan Sandu Sturza*.

2. Boierii pribegi primiră cu mânie această veste, și multă vreme nu voră să se întoarcă înapoi. Consulatul rusesc îi înțeția la aceasta. În acest timp cei doi Domni — cei d'intâiu Domni de țară după trecere de mai bine de o sută de ani —

făcură tot ce era cu putință pentru ca să îndrepte starea nenorocită a Principateilor, creând izvoare noi de venit, între altele și prin *sechestrarea averilor mănăstirești*, stăpânite de Grecii din Ră-

Fig 109. Grigore Dimitrie Ghica.

sărit, în contra actelor de *închinare*, tălmăcite pe dos, ale vechilor ctitori.

Numai când Rușii, cari amenințau pe Turci cu războiul pentru uciderea Patriarhului de Constantinopol și alte călcări de tractate, se învoiră cu

aceștia și făcură *Convenția dela Akkerman (1826)*, numai atunci pribegii se întoarseră, zgomotoși și obraznici, înapoi în țară, În Convenție se prevedea, pe lângă *Domnia de șapte ani*, alegerea Domnilor de către Divan „cu voia țerii” și întărirea lor de Poartă, cu întrebarea *Puterii protectoare*; Rusia, precum și numirea unei comisiuni care trebuia să deie amânduror țărilor un *Regulament Organic* unitar.

Firește că boierii își închipuiau că acest Regulament va satisface numai interesele lor, și fel de fel de proiecte se alcătuiau în acest sens. Gândul lor mai era acela de a-și vedea reeunoscut *dreptul absolut de proprietate* și de a sili pe țerani să facă în folosul lor o muncă mult mai grea decât ce se putea face în cele douăsprezece zile prevăzute de vechile „ponturi” ale Fanarioșilor.

3. Deocamdată opera de reforme fu zăbovită printr'un nou războiu. Grecii din Elada izbutiseră a birui pe Turci și a-și face o țară neatârnată. Afacerile grecești duseră la lupta dela *Navarino*, pe coastele Moreii, și aceasta la intrarea Rușilor în Principate. Un general energic, *Dibici*, pătrunse până în Balcani, și trecu chiar șirul de munți, pătrunzând în Rumelia. Turcii fură siliți, după ce pierdură *Brăila* și alte cetăți, să încheie, la 1829, pacea dela *Adrianopol*.

Prin tratatul dela Adrianopol, țerile noastre căpătau drepturi foarte întinse: Domnii erau să fie *pe viață*, cetățile turcești de pe malul stâng al Dunării dispăreau, pământul lor se înapoia Principatului muntean, care trebuia să-și aibă granița prin mijlocul Dunării; sarcinile țerii față de Poartă se mărgeniau la tributul singur, care fu fixat, în 1834, la *trei milioane de lei* pentru amândouă Prin-

cipatele. Încă odată se vorbea de Regulamentul Organic.

XLV.

(Urmare.)

Epoca Regulamentului Organic.

1. Acest Regulament fu redactat în timpul când Principatele se aflau sub administrația generalului rus *Pavel Chiselev*. Acesta, crescut în ideile franceze, era un om de dreptate, de cărmuire strictă, de gospodărie excelentă și, pe lângă acestea, un înțelegător al nevoilor claselor sărace din Principate. Comisiunea aleasă pentru Regulamentul Organic lucră mai multă vreme, hotărând viața viitoare a noastră, dela felul de alegere a Domnului până la administrația satelor și dela situația țerii față de vecini până la datoriile țăranilor față de boierii lor. Chiselev silii pe membrii comitetelor să consimtă la condiții mai puțin împovărătoare pentru săteni. Aceștia erau priviți ca oameni și se puteau strămuta chiar, în anumite condiții, dar ei pierdeau *teoria* dreptului lor vechiu și datoriau *proprietarilor*, cari trebuiau să li dea pământ, din neam în neam, pe o întindere de *două treimi* din cuprinsul moșiei, pe lângă *dijmă*, și anume *slujbe* la câmp, care erau socotite, nu în zile, ci în *lucru*.

Adunarea Obștească, alcătuită din clerul înalt și din boieri—de acum înainte orice funcționar era legat cu un grad de boierie, — se adună, pentru întâia oară, în fiecare Principat, ca să aleagă Domnul. Pentru Moldova izbuti *Mihai Sturza*, ocrotitorul de odinioară al lui Asachi, dar care acum se schimbase în toate după vederile Rușilor, iar în Țara-Românească *Alexandru Ghica*, fratele, cu

idei și sentimente occidentale, al lui Grigore-Vcdă cel numit de Turci în 1822.

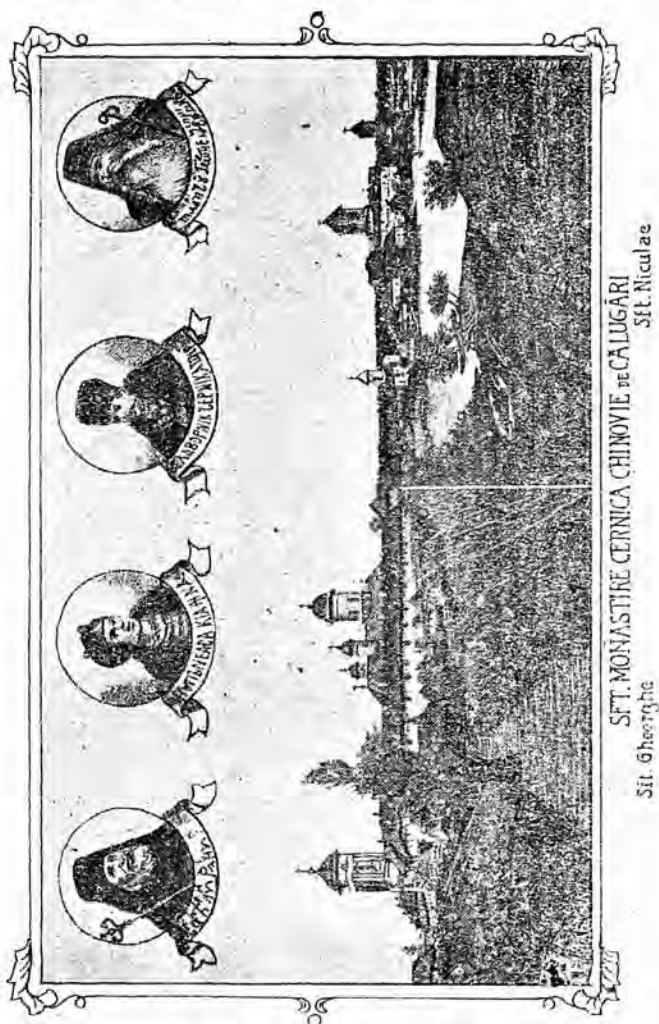

Fig. 110. Mănăstirea Cernica.

2. Regulamentul Organic a durat mai puțin de treizeci de ani, iar stăpânirea Domnilor aleși pe viață

n'a avut nici măcar atâta trăinicie. Și unul și altul s'a ocupat de *organisația țerii* potrivit cu normele cuprinse în legiuirea cea nouă. Trebuia să se facă

Fig. 111. Negustorul craiovean Dumitru Aman,

și cele d'întâiu încercări cu Adunările Obștești, alese după un sistem nenorocit, de către prea puțini locuitori ai țerii numai, și a căror activitate era să se

piardă de prea multe ori numai în intrigi personale și încercări de a se satisface deosebitele interese. Trebuiau zidite apoi *orașe nouă*, cele dela Dunăre: Severinul, Turnul, Giurgiul, Brăila, mai târziu Călărașii și, în Moldova, Galații. Trebuia să se înceapă *o agricultură mai întinsă*, căci acum, cu voia pe care o aveau Principatele de a *exporta* în străinătate *grâul* lor, multe locuri de pășune și multe păduri erau să fie schimbate în țarine.

Atunci s'a adus pentru lucrul câmpului o samă de Bulgari în Muntenia și de Rusneci în Moldova, cari nu au astfel nicio vechime în țară și sunt meniți a se pierde între Români.

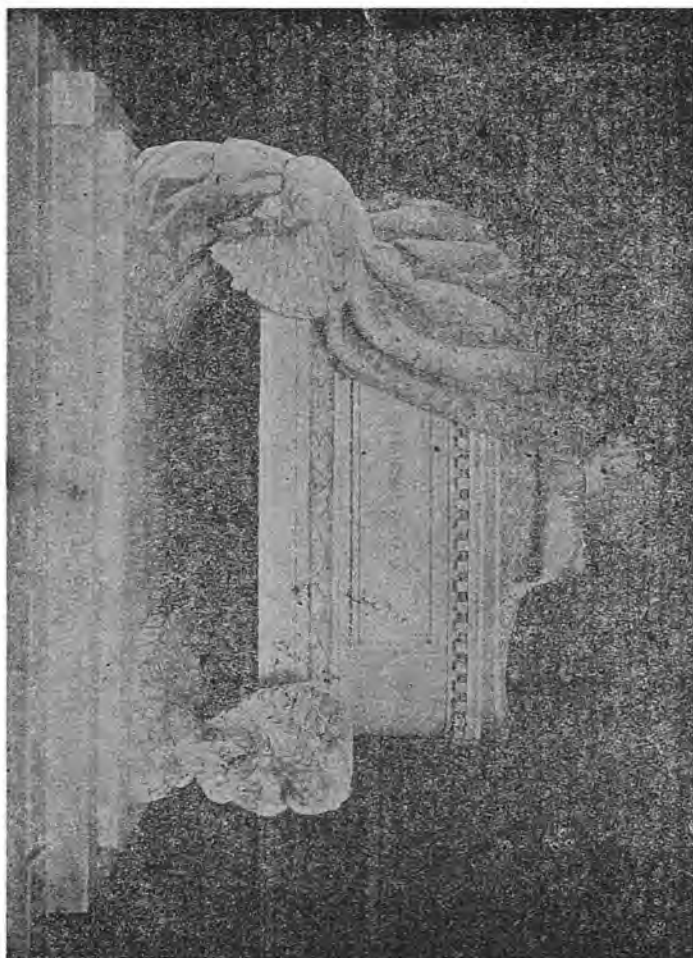
Era de nevoie să se creeze o viață în *porturile* nouă, să se ajungă la o înțelegere cu Turcii în ce privește aplicarea *tarifului de vamă otoman* în țerile noastre sau hotărârea unor drepturi deosebite pentru Principate. Trebuia să se deie o soluție chestiei *mănăstirilor închinete*, care se aflau în vșă stare, încât o întregă armată de călugări străini veniau și locuiau în ele, sau, ceia ce se întâmpla iarăși adesea, câte un singur călugăr păzitor stătea într'o mănăstire părăsită, culegând venituri pe care le trimetea Locurilor Sfinte. Chiar la *mănăstirile neînchinete*, se cuvenia să se ieie măsuri pentru ca veniturile lor să fie bine strânse și întrebuințate pentru scopurile corespunzătoare dorinței ctitorilor.

Afară de acestea, *oastea*, pe care începuseră a o formă ofițerii ruși, pe vremea ocupației, aștepta încă alcătuirea ei definitivă, în ce privește cadrele, ca și în ce privește trupele. O nouă *poliție rurală* era să fie, în sfârșit, organizată.

Se poate zice că și un Domn ca și celalt, dar mai ales energicul și priceputul Domn al Moldo-

vei, și-au dat toate ostenelile pentru a căpăta în aceste deosebite ramuri de cârmuire rezultate bune. Când, în urma unor uneltiri rusești, Alexandru

Fig. 112. Mormântul dela mângăstirea Partelimon al lui Alexandru-Vodă Ghica.

Ghica, vinovat pentru că luase măsuri hotărâte împotriva *Bulgarilor*, cari pregăteau la Brăila o pornire înarmată pentru liberarea țerii lor, fu scos

din Domnie la sfârșitul anului 1840, și Adunarea Obștească a Țerii-Românești alese în locul lui pe *Gheorghe Bibescu*, Principatul muntean folosi totuși cu această schimbare. Bibescu era un om încă tânăr, foarte bine crescut de tatăl său, un bogat boier oltean ; el studiase un număr de ani la *Paris*, întorcându-se cu titlul de doctor în drept ; era un suflet nobil, cu aplecări poetice, cu toată bunăvoința de a face fericirea țerii sale.

Firește însă că și acțiunea lui, ca și a lui Mihai Sturza, era mărgenită de situația pe care tratatele o creau Principatelor: atârănarea mai slabă față de Poarta și *protectoratul apăsător din partea Rusiei*, al cărui consul mergea așa de departe, încât făcea obrăznicii Domnului pentru orice afacere de nimic, refusându-i până și mâna în plin teatru.

3. Vremea aceasta a fost ocupată însă și mai bine de oamenii de atunci prin pregătirea unei *culturi și literaturi nouă*. Regulamentul Organic prevedea *școli primare, școli centrale* prin orașe și *școli înalte* în cele două Capitale. Cu dragoste se lucra din partea tuturor Românilor la organizarea lor, de și s'au făcut anumite greșeli în organizarea învățământului de Bibescu, care, dela o bucată de vreme, dăduse școlii superioare un colorit străin, frances.

Regulamentul Organic apucase în *Țara-Românească* școala lui Lazăr, care a fost condusă câțiva ani de cel mai isteț dintre ucenicii lui, *Ioan Eliad*, fiul unui boierinaș din Târgoviște.

Această școală căpătase, chiar în timpul Domniei lui Grigore Ghica, profesori noi, cultivați în străinătate, și anume în Italia și Franța, precum *Eufrosin Poteca*, un cleric, pentru *filosofie*, și *C. Moroii*, pentru *drept*.

4. În *Moldova*, starea de lucruri era ceva mai rea. După 1822, școala inferioară dela *Trei Ierarhi* a lucrat câțva timp, și *Asachi* a știut să capete pentru învățământ trei moși supt cuvânt că au fost dăruite odată de *Vasile Lupu*, ctitorul dela *Trei Ierarhi*, școlii care a stat în cuprinsul mănăstirii. Numai către sfârșitul Domniei lui *Ioan Sandu Sturza*, *Asachi*, unit cu

Gheorghe Săulescu, care învățase la *Chios* și apoi în *Austria*, începu o școală superioară.

Cei d'întâiu Domni ai *Regulamentului Organic* au întemeiat unele școli de sate, mai ales în *Țara-Românească*, unde ele s'au socotit îndată cu miile. În orașele mai însemnate din amândouă *Principatele* erau acum școli bune.

Fig. 113. Eliad Rădulescu.

5 Cât privește școlile înalte, Domnii munteni sprijiniră *Colegiul Sf. Sava*, eare nu era altceva decât urmarea școlii lui *Lazăr* și *Eliad*. În fruntea *Colegiului* a fost așezat ca

director un tânăr care învățase științele exacte la *Viena* și *Paris* și călătorise prin *Anglia* pentru a studia tehnica modernă, *Petrachi Poienaru*. Pe lângă dânsul erau câțiva profesori de ispravă din țară sau din *Ardeal*, — ca *Florian Aaron*, cel d'întâiu care a scris *Istoria Țerii-Românești*.

6. La mai mare înălțime s'a ridicat, specialisându-se dela un timp după ramuri, școala înaltă din

Iași, care ajunse o *Academie*, numită, în cinstea Domnului întemeietor, *Academia Mihăileană*. În această *Academie Mihăileană* se predau și cursuri de *Universitate*, de către profesori cari au fost ilustrații ale țerii, precum *Ion Ghica* — un Muntean — pentru economia politică și, câtva timp, *Mihail Kogălniceanu* pentru istoria națională. Cursul acestui din urmă a trebuit să fie închis răpede, de pe urma protestărilor consulului rusesc.

Mihail Kogălniceanu era dintr'o familie de boieri mai mărunți. Un înaintaș al lui, Ienachi, ar fi scris, cum s'a spus, una din cronicile moldovenești din veacul al XVIII-lea; tatăl, Ilie, a fost Vistier: familia stătuse un timp la Botoșani. Mihail Kogălniceanu purta numele lui Mihai-Vodă Sturza, care l-a și ocrotit un timp, trimețându-l în străinătate, cu cei doi fii ai săi. Kogălniceanu a învățat la un pension frances din Iași, apoi la Colegiul din Lunéville și la Universitatea din Berlin, sfătuit de profesori mari din Prusia. Întors în țară, a început, încă foarte de tânăr, prin scris și apoi prin faptă, lupta pentru *întemeierea unei culturi românești cu caracter propriu, național, și pentru inaugurarea unei politici a neamului întreg, desrobind pe țeran și dându-i pământ de hrană*.

7. Prin *Academia Mihăileană* s'a creat astfel o întreagă pleiadă de tineri, aproape așa de culți ca și aceia cari au fost făcut școala secundară în Apus, și cari aveau, pe lângă aceasta, deplina cunoștință a țerii și erau în cel mai înalt grad însuflețiți de idealul național. Prin activitatea *Academiei Mihăilene* se explică de ce, în lupta crâncenă pentru *Unire*, *Moldova* a avut mai mulți oameni de frunte și a luptat pe căi mult mai sigure și drepte decât *Țara-Românească*.

XLVI.

Literatura românească în epoca Regula- mentului Organic.

I. Venim acum la înaintarea *literaturii* în acest timp.

Ea a putut să se desvolte puternic și răpede din mai multe motive. Pe de o parte, Eliad, o minte neobișnuit de limpede și de isteafă, bun de gânduri și bun de glume, dădu un *îndreptar gramatical*, sigur, în ce privește neologismele (cuvintele nouă ce trebuie împrumutate din alte limbi), prin vestita lui *Gramatică* de la 1828. Din îndemnul lui un număr de tineri din boierime traduseră în românește părți alese din literaturile lumii culte (francesă, germană, chiar și latină). Pornise apoi un mare avânt al neamului, care trebuia să se simtă și în literatură și s'o întrebuinzeze pentru scopurile cele mari naționale.

2. Mai era încă ceva. Lumea se deprinsese acum cu felul de viață din Apus, prin venirea străinilor la noi și prin călătoriile făcute tot mai des la dânsii, de boieri (boierul *Dudescu* merge la Viena și la Paris, *Dinicu Golescu* străbate până 'n Elveția și lasă vestita lui *Însemnare*, plină de sfaturi înțelepte; înainte de dânsii, Barbu Știrbei cel bătrân merse la Carlsbad, cu băile cele vestite), și de studenți, cari ajunseră pe la 1830—40 a fi foarte mulți (Domnii nu vedeau cu ochi buni însă, de la 1830 înainte, învățătura în Franța revoluționară).

Apoi femeile nu mai erau ținute, ca odată, în umbra iatacelor ori în odăi închise ca acelea din haremul Turcilor, după moda din veacul al XVIII-lea. Acum ele apăreau libere în societate, făceau muzică (piano, harpă), zugrăviau și arătau o deosebită dragoste literaturii. Peste pușin ele au ajuns, ca fiica lui Asachi (apoi soția scriitorului francez Edgar Quinet), să aibă amestec chiar în viața literară. Cele mai bogate și nobile jupănese se mândriau că sprijină scrisul românesc, și Anicuța Manu, născută Ghica, are astfel locul ei în desvoltarea culturii noastre naționale.

Anume saloane din Iași, ale familiei Mavrocordat, de exemplu, au avut înrâurire asupra începuturilor poeziei unui Alecsandri.

În Țara Românească, încă înainte de anul 1821, *Iancu Văcărescu* începuse, imitând în formă pe poeții italieni de Curte din Austria veacului al XVIII-lea, și, în special, pe Metastasio, să cânte, pe lângă subiecte de iubire ușuratecă, și idealul românesc cel nou, de *înălțare prin cultură*.

Astfel făcu și un poet mai puțin îndrăzneț decât dânsul, cu o formă mult mai ordinară, *Barbu Paris Mumuleanu*, ridicat din mijlocul boierimii mîrunte. O mulțime de tineri erau în stare să facă traduceri bune din franțuzește sau nemțește, ba chiar lucrări originale. Trebuia numai — pentru a i îndemna, pentru a uni silințele lor și a li da o bună prețuire a celor scrise de dânsii, și, mai ales, pentru a li pune la îndemână *regule* privitoare la *noua limbă literară* și *ortografia* cea mai potrivită pentru dânsa — un îndrumător cu știință de carte și cu măsură, având și un ideal cultural înaintea ochilor. Acela a fost *Eliad* (fig. 113), autorul aceleia gramatici hotărâtoare pentru scrisul românesc. El a întemeiat încă de pe vremea Rușilor, pentru a da știrile și anunțurile pe care le doriau aceștia, *cea d'întâiu gazetă în limba noastră*, „*Curierul Românesc*“, care tipăria în foileton și compuneri literare. Mai târziu a publicat, într'un format mai mic, și o *revistă literară*, „*Curierul de ambe sexe*“, numit astfel pentru că era menit mai ales cetirii de către femei. Alte foi și reviste au apărut apoi, mai ales în apropierea anului 1850, redactate de *Florian Aaron*, și de unii dintre tineri.

2, *Eliad* cumpără o *tipografie*, care fu așezată, întâmplător, pe locul unde zăcuse bolnav *Lazăr*

și de unde plecase el binecuvântând țara silinților sale nenorocite. Având tipar la dispoziția sa, el nu se mulțami să tipărească numai gazete și reviste, ci se făcu și *editor*, cel d'întâiu editor de cărți românești. Același conducător în toate ramurile de literatură sprijini din toate puterile alcătuirea unei societăți pentru *teatru*, ale cării baze fuseseră puse mai de mult de câțiva boieri patrioți. *Societatea Filarmonică*, căci așa se numește, întemeie o școală pentru tinerii începători în teatru, și o serie de reprezentații se porni, urmând exemplul dat mai înainte, în împrejurări și mai grele, de Iancu Văcărescu singur. Unele reprezentații fură foarte mult cercetate, și Domnul însuși, *Alexandru Ghica*, ajută întreprinderea, până ce, la urmă, anume temeri și intervenții nimiciră și această frumoasă mișcare.

5. Între poeții aceluși timp se ridică tânărul ofițer *Cârlova*, eare, în elegii și marșuri, înfățișă sentimentele de idilă ale veacului al XVIII-lea, unite cu un călduros avânt pentru țara și neamul său. *Grigore Alexandrescu* avu o activitate literară mai îndelungată și binefăcătoare. Pe lângă traduceri, el ridică și *elegia* românească la cea mai mare înălțime, scrise *fabule*, în care biciuia, supt chipuri de dobitoace, relele timpului, — unele din fabulele lui întrec chiar în frumuseță pe ale vestitului *La Fontaine* —, și dădu în câteva epistole cugetări cumiști asupra vieții sau judecăți asupra societății timpului său. Mai târziu el atinse și subiecte istorice, cântând, cu prilejul trecerii sale pe la Cozia, umbra eroică a lui *Mircea-cel-Bătrân*.

6. *Cesar Boliac, C. A. Rosetti și D. Bolintineanu.*

cari se ridică mai târziu, au o însemnătate cu mult mai mică. Rosetti însă, ca scriitor, scrie o limbă foarte limpede și plăcută, pe când Bolintineanu este afectat și se lasă îmbătat de curgerea armonioasă a silabelor ce nu spun nimic, sau spun lucruri împotriva oricărui înțeles cuminte.

Dar baladele lui au chemat luarea-aminte și mai mult asupra vremurilor de luptă din trecutul nostru și au de-

Fig. 114. Vederea bisericii Trei-Ierarhi în vremea lui Asachi.

prîns pe Români cu gândul că tot numai ei, și pe aceleași căi de silinți vitejești, își pot îndrepta soarta.

7. În *Moldova*, *Asachi* (fig. 105) se arată cel mai meșter făuritor de versuri frumoase, inspirate de modelele clasicilor italieni; *fabulele* lui, care nu urmăresc niciun scop politic sau social, sunt adese ori pline de un spirit ales. Urmând pe Eliad, cu care a stat, de alminteri, mult timp în dușmănie,

în loc să se înțeleagă cu el pentru același scop, Asachi înființează și dânsul un ziar, câteva săptămâni după apariția „Curierului Românesc“, „*Albina Românească*“. Ca și Eliad, el dădu dela o vreme și un supliment literar intitulat, poetic, „*Alăuta Românească*“. Asachi n'a avut dela început tipografie și n'a întreprins operă de editură. Dar, iarăși asemenea cu Eliad, el a pus temeliele *teatrului* românesc din Iași, care dădu, câțiva ani de zile, reprezentații ce au împrietenit răpede publicul mai cult cu scena națională.

8. Între scriitorii mai tineri ai Moldovei se înseamnă un *Hrisoverghi*, ofițer, mort tânăr, ca și Cârlova, după ce scrisese poezii care n'au însă puritatea versurilor celor d'întâiu. *Costachi Negruț* (Negruzzi), născut dintr'o familie boierească mai modestă, s'a arătat un convorbitor plăcut în *schife*, un versificator de talent, care știu să *traducă* într'un stil firesc și vioiu o parte din opera marelui poet frances *Victor Hugo* (alții au tradus mai ales din *Lamartine*); el a scris și poezii originale și a încercat a da o poemă a lui Ștefan-cel Mare, tipărind însă numai episodul *Aprodul Purice*, în care e vorba de unul din căpitaniii lui Ștefan, mic de stat, dar mare la inimă, care i ar fi împrumutat calul său într'o luptă în care al Domnului fusese doborât. Negruț era în legătură cu Eliad și urmă întru toate regulele stabilite de acesta în vestita lui Gramatică.

XLVII.

Literatura românească în lupta pentru Libertate și Unire.

I. Și în Ardeal, după o lungă întrerupere a activității literare, tinerii care urmau la școala înaltă

din Blaj, un *Timoteiu Cipariu* (cetește: Țipar)¹, de loc din satul Pănade, lângă Blaj, și un *Gheorghe Bariț* (fig. 115), care întemeie pentru *negustorii din Brașov* cea dintâiu școală mai înaltă românească, începură o eră nouă în cultura Românilor de dincolo. Bariț scoase o „*Foaie a Duminicii*“, pe care o numi apoi „*Foaie pentru minte, inimă și literatură*“. Dela o vreme, a tipărit și o gazetă politică, *Gazeta Transilvaniei*².

Între poeții ardeleni, avea să se ridice la oarecare înălțime *Andrei Murășeanu* (fig. 121), care începe a scrie în fcaia lui Bariț. El a dat apoi vestita chemare la arme pentru neamul nostru, «*Deșteaptă-te Române*». Dar revista din Brașov se înseamnă mai ales prin articole de informație și îndrumare, prin bunele sfaturi pentru popor, printr'o reproducere aleasă a celor mai frumoase produse ale literaturii din Principate.

Fig. 115. Gheorghe Bariț.

2. Dela o vreme, se întorc în Moldova, după învățătura urmată 'n străinătate, tineri cari erau

¹ Cipariu aduse idei nouă despre limbă, deci și despre ortografie. Feful lui de a scrie, care cerea să se întrebuițeze anume litere pentru anume sunete, după rațiuni *istorice*, nu de pronunție actuală, a stăpânit până dăunăzi în Ardeal și a fost o stavilă pentru mai largă răspândire a culturii.

² Cipariu publică, la 1848, o foaie, care avu însă mai scurtă durată, *Organul Luminării*.

în stare să înceapă o *eră nouă* 'n literatura noastră. Unul din ei, *Mihail Kogălniceanu*. (fig. 117) a fost cel mai cult Român din vremea sa. În Berlin el publică o *Istorie a Românilor* în franțuzește, și, îndată ce se întoarce în țară, încep tipărirea a două reviste: «*Archiva Românească*», pentru cronici și documente, care atunci întâiași dată ieșiră la iveală, și «*Dacia Literară*», pentru a cuprinde operele cele mai alese ale *scrisului românesc de pre-tutindeni*.

Fig. 116.
Vasile Alecsandri.

Vasile Alecsandri (n. 1819) (fig. 116), mai tânăr decât Kogălniceanu și prieten al acestuia, își începe atunci scrisul. Era fiul Vistierului moldovean cu același nume, boier bogat și harnic, și al unei Cozoni. A învățat la un pension frances din Iași, apoi a mers la Paris, luând bacalaureatul acolo, dar fără a face și studii mai înalte. Întors în Iași, printre cele d'întâiu scrieri ale sale chiar — el s'a încercat și în limba francesă, dar a văzut răpede că alta e datoria lui, — Alecsandri se așeză în fruntea poezilor tineri.

Publică în «*Dacia Literară*» o frumoasă nuvelă cu subiect din viața italiană, «*Buchetiera din Florența*». Apoi, călătorind la munte, el strânse, împreună cu *Alecu Russo* (Rusu; dintr'o familie basarabească), poezii populare, și, în sfârșit, imitându-le cu noroc, dădu, în *hore, doine, cântece haiducești*, o nouă culoare poeziei românești. Aceste doine, unite cu poezii triste, închinare iubirii sale pentru

Elena Negri, o prietenă care a murit în tinerețe: *Lăcrămioarele*, alcătuiesc cel d'întâi volum al lui Alecsandri.

Ajungând, împreună cu Kogălniceanu și Negruzzi, să conducă *Teatrul* din Iași, același scriitor tânăr începu să fixeze tipurile societății moldovenești de atunci: boieri de modă veche, tineri înfumurați, cărora li se zicea «bonjuriști», «duel-

Fig. 117. Mihail Kogălniceanu.

gii» și «pantolonari» (fiindcă salutau lumea cu «bonjour», purtau pantaloni de modă francesă și provocau la duel), croitori nemți, cămătari evrei și altele, într'un șir de piese care au făcut veselia mai multor generații.

Intr'o privință însă, el n'avea dreptate. La boierii cei vechi era și multă omenie, multă gospodărie și cumpătare, multă credință și multă iubire a țării. Pe când unii dintre

tineri n'aveau decât *forma abuseană*, limba țerii n'o vorbiau și n'o scriau, averea părintească o risipiau, viața de familie o desprețuiau, de moșiile lor nu căutau, ci-și pierdeau banii pe la mesele de cărți ori prin orașele scumpe din străinătate; nu credeau în nimic decât în cele mai brutale plăceri și în cele mai nelegiuite aventuri.

Pe lângă Kogălniceanu și Alecsandri se strânseseră

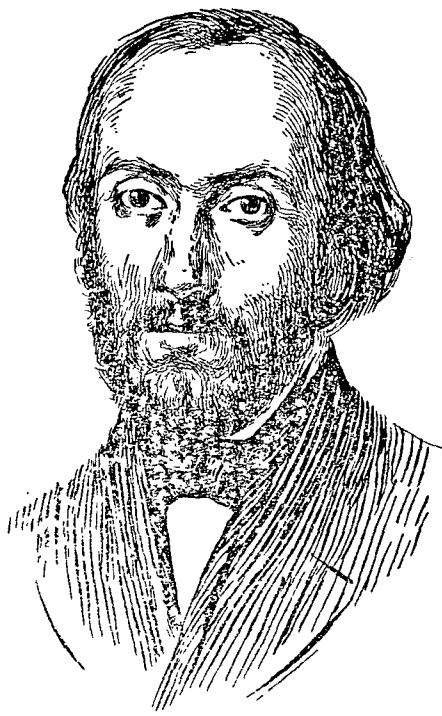

Fig. 118. Nicolae Bălcescu.

și alții: astfel, *Alexandru Donici* dădu, într'o formă sprintenă și într'un stil desăvârșit, fabule cu subiectul luat în parte din literatura rusească.

Dela o vreme, după ce «Dacia Literară» fusese suprimată de Guvern, tinerii, ajutați acum de *Ion Ghica* și de scriitorii cei mai însemnați din Bucu-

rești, scoaseră «*Propășirea*», «foaie literară și științifică». Dela început, i se arătă Guvernului că este o publicație periculoasă, și revista trebui să iasă fără titlul acesta de «*Propășirea*», care se părea atingător pentru Cărmuire. La urmă, și această revistă a fost închisă.

Kogălniceanu întrebuițea însă acest timp și pentru o operă de cel mai mare folos: el dădu la iveală atunci *cronic'le terii* («*Letopisiștele*»), în trei volume mari. Îndată, dela București i se răspunse prin tipărirea unei reviste de istorie, «*Magazinul istoric pentru Dacia*», scoasă de Ardeleanul *Laurian*, — care făcuse bune studii de istorie și filosofie în Apus și avea teorii originale despre limbă ca și despre școală, în direcția *latinistă* exagerată, — și de un tânăr care servise în armata munteană, *Nicolae Bălcescu*. (fig. 118). Fiu de boierinaș muntean, Bălcescu a învățat în țară, la liceul Sf. Sava, fără a merge deocamdată în străinătate. Era prieten cu frunțașii tinerimei muntene. De și slab trupește, și-a dat cele mai mari silinți pentru a ști tot ce se scrisese cu privire la istoria neamului său. Din dragoste pentru țară, se făcu ostaș, subofițer nobil sau, cum se zicea, *iuncăr*. Guvernul i-a amestecat într'un complot, l-a osândit și l-a ținut închis mai mult timp, prăpădindu-i-se sănătatea pentru toată viața.

XLVIII.

Lupta politică pentru unirea Principatelor și biruința ideilor de libertate.

I. Cum vedem, și la București, și la Iași, și aici ca și la *Brașov* se scria acum pentru *întreaga Dacie*, pentru *Românii de pretutindenii*. Idealul românesc

se înălțase, prin urmare, față de trecut ; acum toți râvniau la o *unire* în formele culturale, apoi, dacă se poate, și la unirea vieții politice. Aceasta este, fără îndoială, o ispravă cu mult mai presus de aceia pe care au făcut-o, prin gospodăria lor bună, Guvernele de atunci.

Tinerii, moștenitori ai programului boieru lui *Ioan Câmpineanu*, de pe la 1840, *doritor de a vedea unite toate țerile românești*, își închipuiau că pot să prefacă răpede viața politică interioară a Principatelor, introducând în ele libertatea de care se bucurau Francesii. Când aceștia făcură, la începutul anului 1848, o revoluție care dădu jos pe regele Ludovic-Filip și aduse proclamarea Republicii, mișcări asemănătoare se petrecură și la noi.

Ele fuseseră pregătite de anume înțelegeri mai vechi. După ce acei boieri de la 1822 pe cari ceilalți îi porecliau *cărvunari* (*carbonari*) alcătuiseră, mai ales în Moldova, planuri de prefacere a țerii, unul din ei, *Vornicul Iordachi Drăghici*, ajungând conducătorul lui Ioan Sandu Sturdza, câștigă pe acesta pentru o *Constituție*, pe care consulatul rus o răpise. Boierul Ioan Câmpineanu duse o opoziție patriotică împotriva tendinților de cotropire rusească în epoca Regulamentului Organic, călătorind pentru scopul de unire românească în Apus pe vremea alianței franco-engleze. Eliad își bătă joc cu spirit de consuli atotputernici și de agenții lor. Societăți literare, ca *Societatea Filarmonică*, își aveau și scopurile lor politice. Asociații politice revoluționare, ca aceia intitulată „*Dreptate-Frăție*“, se ivesc chiar pe vremea lui Bibescu-Vodă. Și în Moldova se alcătuiră adevărate conspirații pentru noua alcătuire a țerii, dar poliția lui Mihai Sturza li dădu de urmă.

Trebuie să se însemne și acela că, în numele unor tineri din București, Ion Ghica îndemnă din nou pe Domnul Moldovei să ia asupra-și greaua sarcină de Domn al Unirii, iar prudentul Vodă-Sturza refusă.

2. În *Moldova*, nemulțămiiții, între carierau toți fruntașii literaturii tinere, fură descoperiți, aruncați

prin mănăstiri, spre pedeapsă, sau siliți să părăsească țara.

Ei erau șefii intelectuali ai țerii. Între cei ce fugiră se aflau Kogălniceanu și Alecsandri; între cei prinși, cari scăpară mai greu, fu *Gheorghe Sion*, poetul politic al timpului, după exemplul France-

Fig. 119. Mihai Sturza

sului Béranger și tânărul *Alexandru Cuza*. Acesta văzu în pibegie mareața Adunare revoluționară a Ardelenilor din același an.

Fugarii moldoveni aflară în *Bucovina* cea mai bună primire în sânul familiei, de origine greacă,

dar cu totul romanisată, *Hurmuzachi*. Bătrânul *Doxachi*, care petrecuse multă vreme în Moldova, fiii lui, dintre cari Eudoxiu a ajuns un vestit istoric, fetele — una din ele fu mama poetului *Petrinò*, — îi primiră la Cernauca, moșia lor, ca pe niște fii și frați iubiți. Hurmuzăcheștii au scos atunci și foaia „*Bucovina*“, care trăi numai câteva luni, dar dădu *cea d'intâiu afirmare națională a Românilor pe pământul Bucovinei, care era al lor de drept istoric*.

3. În Țara-Românească, însă, tinerii se arată mai îndrăzneți: unii dintre dânșii merseră chiar până acolo, încât traseră cu pistolul asupra lui Vodă-Bibescu, fără a-l răni însă. Câteva zile mai târziu, Bibescu, adânc impresionat de această încercare de crimă, abdică, lăsând puterea în mâinile revoluționarilor. Aceștia se adunaseră la *Izlaz*, în Oltenia, și răspândiseră un proiect de *Constituție*, scris de *Eliad*, numiseră un *Guvern provisoriu*, câștigaseră câteva cete de soldați și în fruntea lor mergeau, prin Craiova, la București. Aici se stabilește o cârmuire vremelnică, la începutul lui *Iunie 1848*.

4. Un astfel de Guvern nu putea să aibă niciun viitor. Pe de o parte, *Turcii*, cu toate măgulirile ce li se făceau, nu puteau să-l recunoască decât numai trecător, iar Rușii erau hotărâți să înăbușe revoluția cu orice preț. În sfârșit, chiar între cârmuitori nu era nicio înțelegere: *Eliad* se credea acum un Hristos coborât pe pământ; el reprezenta interesele conservatoare și nu voiă să știe de ideile franceze liberale, pe care le predicau *Rosetti*, *Bălcescu*, pe lângă alții, cam de aceeași vârstă cu dânșii, cari nu fuseseră amestecați însă în viața literară,

precum *Ion Brătianu*, caracter vioiu și simpatic.

După multe frământări, și fără a se lua nicio măsură însemnată — o *comisiune de țerani și proprietari*, chemată pentru a hotărî *chestia rurală*, ținu în zădar câteva ședințe și fu disolvată apoi de Eliad, — Revoluția a fost înăbușită de Turci, cari merseră asupra Bucureștilor, fără gând dușmănos însă.

Revoluționarii, pe cari Franța nu-i ajută, precum nădăjduiseră, crezuseră că s'au înțeles cu trimisul Sultanului, Soliman-Pașa. Îndată, supt presiunea rusească, se dădu însă ordinul de ocupație. Revoluția se putea privi ca încheiată, Fuad-Efendi căpătă misiunea de a isprăvi cu această „răscoală”.

Totuși, când Turcii ajunseră în *Dealul Spirii*, lângă casarma oștiri pământene, neîncrederea, de o parte și de alta, aduse o ciocnire, în care Turcii suferiră multe pierderi, iar parte dintre ai noștri muriră eroic —, lucru însemnat, fiindcă de multă vreme nu se luptaseră ostași români împotriva străinilor.

Astfel se înăbuși Revoluția. O *Căimăcămie* (caimacam înseamnă, după turcește, „locțiitor de Domn“ sau „ispravnic de Scaun“, cum se zicea mai de mult) fu așezată. În fruntea ei se găsia bogatul boier *Constantin Cantacuzino*. Peste câteva luni, Turcii și Rușii se înțelegeau, și, încheind convenția dela *Balta-Liman* (^{19 April}/_{1-in Maiu} 1849), hotărău, că Domnii noștri nu vor mai stăpâni decât iarăși numai *șapte ani*, și că țerile române vor îi *ocupa* până ce se va avea siguranță că liniștea este trainică.

5. Revoluția dela 1848 a avut un răsunset și în *Ardeal*. După răscoala lui Horea se încercă în

zădar, din partea amânduror *episcopilor români*, a celui unit (din Blaj), ca și a celui neunit, o «plângere» către Cărmuire, cerând ca și neamului acestuia oropsit să i se facă o parte în drepturile politice de care ar trebui să se bucure orice lo-

Fig. 110. Avram Iancu.

cuitar al țerii: așa-zisul, de protivnici „*Supplex libellus Valachorum*“. Ca și pe vremea episcopului Inochentie, Statele ardelene, care înfățișau pe *cele trei nații* stăpânitoare, se arătară fără înțelegere și fără milă. Mai trecură încă cincizeci de ani fără să se facă altă schimbare de cât acelea pe care le voiă,

pentru scopuri fiscale sau militare, Guvernul. Dar, când Ungurii se ridicară împotriva Casei de Austria și cei din Ardeal cerură unirea acestei provincii cu Ungaria cea mare, Românii se mișcară la rândul lor.

6. Data aceasta, *inteligenta* stătea în fruntea lor, mai ales tinerii cari urmaseră la școala de drept din Cluj, ca *Papiu Ilarian* (fig. 125). Unul dintre tineri, *Simion Bărnuț* (fig. 122), vorbi foarte frumos înaintea mulțimii uriașe adunate pe câmpul din marginea *Blajului*, lângă apa *Târnavelor*, câmp care se numește de atunci al *Libertății* (3 Maiu 1848). Peste câteva luni, când împrejurările ardelenice ajunseră la crasă, Românii luară armele, având în fruntea lor pe avocatul *Avram Iancu* (fig. 120), fire cavalească și vitează, care urmează, într'o formă mai nobilă a spiritului, lui *Horea*, în țara de munte a căruia se născuse și el. În același colț unde se luptaseră țerami dela 1780, se luptă și *Avram Iancu* împotriva răsculaților unguri. Ca și *Horea*, el arăta că nu voiește alceva decât stăpânire dreaptă din partea împăratului. Se dădură lupte eroice în acest unghiu de țară, femeile bătându-se alături cu bărbații, prin pădurile munților sau pe povârnișurile de stâncă. Dar *Avram Iancu* n'avea

Fig. 121. Andrei Murășanu, cântărețul lui „Deșteaptă-te Române”.

pe cine să se razime, înțelegerea propusă din partea răsculaților unguri nu era sinceră și, astfel, hotărârea lucrurilor rămase să o dea, nu el, ci împrejurările.

Unii dintre tinerii revoluționari cari fugiseră de la noi ca Boliac și Bălcescu, credeau să poată împăca pe Români cu Ungurii, aceștia recunoscând neamului nostru dreptul

Fig. 122. Simion Bărnuț.

de a trăi deosebit în cultura sa și cu idealele sale. Ceia ce-i îndemna era frăția firească între revoluționari. Dar acest gând n'avea nicio serioșitate, cum au dovedit-o și împrejurările următoare.

Ungurii fură biruiți după sosirea *Rușilor*, cari ocuaseră Principatele, în Ardeal, la Șiria (Vilă-

gos), și, între măsurile pe care le luă tânărul Împărat *Francisc-Iosif*, după potolirea Revoluției, a fost și acordarea de *drepturi Românilor*.

Rând pe rând ei căpătară o *Mitropolie pentru uniți* (1850) ¹ și apoi, după trecere de câțiva ani de zile, o alta *pentru neuniți* (1860) ².

7. Cel d'întăiu Mitropolit al ortodocșilor a fost, *Andrei Șaguna* (fig. 124), Macedonean de obârșie, om foarte bine privit la Curte și care-a jucat în 1848 un rol foarte însemnat. Românii avură voie să în temeieze prima *Asociație culturală* a lor. Foaia din Brașov urma și mai departe, și în curând apărură și alte înfățișări de viață culturală sau de ideal politic ale neamului nostru de acolo: ziare, reviste, cărți de școală, poesii.

Fig. 123.

Alexandru Sterca Șuluțu,
cel d'întăiu Mitropolit unit.

Cât privește pe viteazul conducător dela 1848, Avram Iancu a refusat orice răsplată din partea Împăratului, și, zguduit de nedreptate, poate și de grozăviile pe care le văzuse, înebuni în curând și străbătu satele fără să aibă niciun adăpost; cânta numai din

¹ Episcopii sufragane se dădură la *Gherla, Oradea-Mare și Lugoj*, un vicariat la *Sighet* (Maramurăș).

² Episcopii sufragane la *Arad și Caransebeș*, vicariat la *Oradea-Mare*.

fluier doine în care și alina durerea sufletului. A murit, mai târziu, în casa unui străin, unde venise să se oploșească.

XLIV.

Domnii Convenției dela Balta-Liman.

i. După încetarea Republicii dela 1848 și încheierea Convenției dela Balta-Liman fu numit ca

Fig. 124. Mitropolitul Andrei Șaguna.

Domn muntean fratele lui Vodă-Bibescu, înfiat de bogatul boier oltean *Știrbei*, și care-i purta pentru aceasta numele: *Barbu Dimitrie Știrbei*. În Moldova, *Mihai Sturza* fusese silit să plece în urma acestor încurcături, și astfel locul lui fu luat de încă tânărul și frumosul *Grigore Alexandru Ghica*, fire

de idealist nobil, gata la cele mai mari jertfe, dar mînte cu mult mai puțin cumpănită și cârmuitor cu mult mai slab decât Știrbei. Aceștia avură în grija lor țerile noastre pînă la viitorul războiu între Ruși și Turci, în 1853.

2. Ei au făcut multe lucruri folositoare. Li se datorește și o întregire a *legislației agrare (pentru pămînt)*. Învățămîntul național a fost reorganizat de dânsii. Sfătuiitorul lui Ghica în ce privește școala a fost Laurian însuși. Domnul Moldovei a pus să se tipărească la Iași *Cronica lui Șincai*. Oamenii dela 1848 îl încunjurau și-l serviau cu credință.

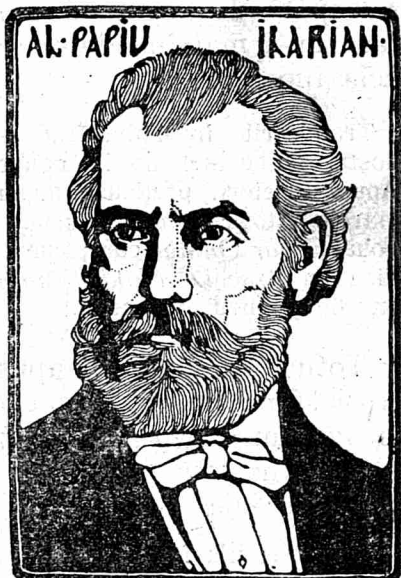

Fig. 125. Papiu Ilarian.

3. Pe atunci învinșii Revoluției, după mulțele primejdii ce le îndurară, se găsiră împreună la *Paris*, centrul lumii liberale, unde se aflau și atâția pribegi din Ungaria și Polonia. Ei aveau aici adunările lor, și, din nenorocire, aduseseră și patimile care-i deosebiau și li stricau planurile. Erau în legătură cu miniștrii Statelor celor mari, scriau memorii și făceau expuneri care aveau drept scop câștigarea opiniei publice apusene pentru întemeierea la noi a unei vieți libere și, dacă este cu putință, Unirea Principatelor scăpate de protectoratul rucesc.

4. În această vreme mulți dintre dânsii au pier-

dut însă pentru totdeauna înțelegerea desăvârșită a țerii și au suferit din partea culturii franceze o înrâurire atât de covârșitoare, încât nu s'au putut liberă de dânsa toată viața. Astfel Alecsandri, care scrie aici o parte din amintirile sale sentimentale, cărora li zice *Suvenire*, cu un cuvânt frances, schilodește o mare parte din poeziile sale de tinereță și capătă de acum înainte o întorsătură de spirit care nu-i mai îngăduie libertatea și spontaneitatea dela început.

Traducerile în limba franceză ale poeziilor romanticilor noștri au contribuit la cunoașterea sufletului nostru în Apus. Prietenii prețioase legau pe pribegi de oameni ca marele istoric *Michelet* și ca vestitul agitator al ideilor nouă *Edgar Quinet*, care, cum am spus, luă în căsătorie pe fiica lui Asachi. „*Moldo-Valahii*“ ajunseră cunoscuți și iubiți de publicul european.

Totuși în surgunul apusan scrie *Bălcescu*, care se și sfârși în aceste zile de restriște, murind tânăr la Palermo. *Istoria lui Mihai Viteazul*, o adevărată poemă înălțată în amintirea viteazului Domn cu sfârșit tragic.

Lucrarea n'a fost isprăvită. Din ea s'a tipărit întâiu numai un capitol, într'o revistă. Târziu de tot, manuscriptul lui Bălcescu a fost publicat în întregime.

Cât privește pe *Kogălniceanu*, el se întoarse în Moldova după câtăva vreme, dar nu mai găsi tragerea de inimă pentru literatură, nici râvna de organizare pe care o avuse pe vremuri.

Un timp, toate talentele românești — și Alecu Russo, care dăduse atunci minunata «Cântare a României», în care se arătau suferințele și dorurile neamului, în frase ca ale Bibliei, — fură adunate la revista „*România Literară*“, în fruntea căreia stătea Alecsandri.

L.

Lupta politică pentru Unire.

I. La 1853, pe urma încurcăturilor produse în chestia *Locurilor Sfinte*¹, oștile rusești trecură Prutul și luară în stăpânire amândouă Principatele. Domnii fură îngăduiți o bucată de vreme în Scaunul lor, dar, pe urmă trebuiră să plece

Ocupației rusești îi urmă, ocupația *austriacă*, și aceiași Domni fură chemați din nou pentru a stăpâni alături de generalii împărătești. Austria se gândia la anexarea Principatelor; de aceia și trimise la noi comandanți de origine italiană (feldmareșalul Coronini). Nici planul Austriei nu ajunse la îndeplinire însă. Puterile europene se amestecară în războiul Crimeii, biruiră pe Ruși și li împuseră *pacea dela Paris*.

În actul de pace (18/30 Mart 1856), care *dădea Moldovei înapoi cele trei județe de jos ale Basarabiei (Cahul, Bolgrad și Ismail)*, se prevedea o nouă orânduire a Principatelor, care erau să scape definitiv de supt protectoratul apăsător al Rusiei. Această orânduire rămânea să și-o deie ele însele printr'o *adunare* chemată anume și care primi numele ciudat, prin împărecherea unui cuvânt turcesc cu unul latinesc, de *Divan ad-hoc*.

Alegerile pentru acest Divan ad-hoc trebuiau să se facă supt supravegherea unui *Caimacam*, și Caimacami fură numiți: în Muntenia *Alexandru Ghica*, blândul Domn de odinioară, iar în Moldova un Grec de obârșie bulgărească, tânărul fiu al Caimacamului Moldovei din 1821, *Nicolae Vogoridi*, care ținea pe fata poetului Conachi, dar era un om cu

¹ Vezi manualul de clasa a treia.

totul ușuratec, incapabil și dușman hotărât al scopurilor noastre, ca unul ce însuși vână Domnia.

2. Astfel alegerile se făcură în Țara-Românească așa cum doria partidul național, iar în Moldova așa cum voise Vogoridi. Se ridicară plângeri energice împotriva sistemului de terorizare prin administrație care fusese întrebuițat. Tinerii Moldoveni cari luptau pentru libertate și unire păstrasera legăturile lor în Franța ; alegerile fură casate, se făcură altele și, data aceasta, ieșiră cu o mare majoritate *unioniștii*, partizanii Unirii Principatelor.

Deșbaterile Divanurilor ad-hoc ținură mai multe luni de zile ; ele sunt de cea mai mare însemnătate, fiindcă, atunci pentru întâia oară, se vorbea, într'o Adunare aleasă liber despre interesele cele mai mari ale neamului. Și *țeranii* se înfățișară bine în Adunarea moldovenească și arătară frumos plângerile lor. Țerănimea voiă, în amândouă Principatele, să înlătore *boierescul* sau *claca*, lucrul impus pe pământul proprietarului, și să i se dea voie a-și răscumpăra, printr'o plată făcută în orice condiții, locul de casă, livezile, fânețele, pășunile și ogorul care era de trebuință pentru viața fiecărei familii. Dorințele Principatelor fură înfățișate înaintea forului european, căruia ele-i erau supuse prin tratatul din Paris (1857).

Între dorinți era și aceia a *Unirii Principatelor*, — pe lângă altele care corespundeau ideilor celor mai liberale. *Conferința*, adunată, potrivit cu tratatul de pace, în *Paris*, discută mai multă vreme aceste dorinți ; ea dădu, la urmă, Principatelor un regim nou, al Convenției (7/19 August; ratificată la 2 Octombrie st. n. 1858), regim mult mai bun decât acel al Regulamentului Organic. Dar, îngăduind Moldovei și Țerii-Românești să se numească

de acum înainte *Principatele Unite*, Convenția hotărâra că ele vor avea *doi Domni* deosebiți și că singura legătură între dânsule va fi *comisiunea* de optsprezece membri ce va discuta, la *Focșani*, legiuirile potrivite pentru amândouă țerile. În același timp se prevedeau măsuri umilitoare, d. ex. ca înțelegerile Porții cu Apusenii, așa-numitele Capitulații, să aibă mai departe valoare și la noi (deci consulii păstrau dreptul să judece pe supușii lor).

LI.

România unită: Cuza-Vodă.

I. Acum se trecu la alegerea Domnilor, supt o *Căimăcămie de câte trei boieri*, care înlocuise pe cea precedentă.

În Moldova erau doi partșani ai Unirii, și anume: *Anastase Panu*, din Huși, vestit cuvântător, și *Vasile Sturza*, pe lângă cari rămânea fără putere Ștefan Cațargiu. În Țara-Românească fură numiți oameni mai puțin cunoscuți, dintre cari doi boieri mari, cari nu iubiau pe tineri și idealele lor.

Candidații erau mulți. În Moldova se infățișa fostul Domn *Mihai Sturza* și fiul său cel mai mare *Grigore*. Mulți alții trăgeau și ei nădejde de Domnie, și printre ei se aflau și fruntașii tineretului.

Intre ei Vasile Alecsandri, pe care dușmanii Unirii îl acoperiră atunci cu cele mai grosolane insulte.

La urmă însă, toți oamenii cu sentimente patriotice se uniră asupra persoanei unui prieten al lui Kogălniceanu și lui Alecsandri, care fusese prin Paris, unde-și făcuse studiile. și prin Ardeal, la

1848, și apoi întors în țară, intrase în oaste și înaintase foarte repede, ca pe vremea lui Vogoridi, până la gradul de colonel. *Alexandru*, fiul lui Ioan *Cuza* (fig. 110), rupsese îndată cu ocrotitorul său, Caimacamul, și, fiind cărmuitor la Galați, el arătase sentimente foarte frumoase. Era un om înzestrat cu înalte însușiri, hotărât, gata de jertfă, lipsit de patima banului: dacă-i plăceau petrecerile, și i-au plăcut și ca Domn, el n'a nenorocit, cum spune un biograf al său, nicio familie. Ceia ce l ridică însă mai presus de cei mai mulți contemporani ai lui e popularitatea, iubirea pentru cei mulți și săraci și lipsa de orice despreț și măreție în legăturile cu dânșii.

Doamna Elena, născută Rosetti († 1909), a lăsat amintirea unei sfinte, care n'a cunoscut lumea decât pentru că să ajute și să ierte. După moartea soțului ei, a căutat bolnavii în spitale și a dat averea ei săracilor, murind supt pa-coperemânt străin cu amintirea marelui Domn în inimă.

Însușirile arătate au făcut ca Alexandru Ioan *Cuza*, ales ca Domn al Moldovei (5 Ianuar 1859) și, în curând, al Țerii-Românești (24 Ianuar 1859), să fie iubit de mulțime încă dela început. Era un semn bun: parcă se prevedea că noul stăpânitor al anibelor Principate, îndeplinitorul Unirii, va fi în același timp și desrobitorul țăranilor.

2. Domnia lui *Cuza* a ținut dela 1859 până în *Februar 1866*, șapte ani în căpăt. Rare ori s'a văzut o stăpânire mai plină de fapte. Alexandru Ioan I-iu avea înaintea lui o țară care nu era deprinsă a trăi unită și în care, pe lângă atâtea deosebiri, une ori dureroase, între *Moldoveni* și *Munteni*, erau și motive de neînțelegeri și de gâlceavă între deosebitele *clase* și *partide personale*.

Multă vreme se pierdu în discuții zădarnice, atât în cele două Camere, cât și în Comisiunea dela Focșani, până la Unirea definitivă din 1861-2. La administrație, la îmbunătățirea finanțelor, la alcătuirea unei oștiri vrednice de acest nume nu putea să se gândească Domnul atunci când avea înaintea lui trei probleme mari: *recunoașterea de către Europa, și mai ales de către Poartă, a*

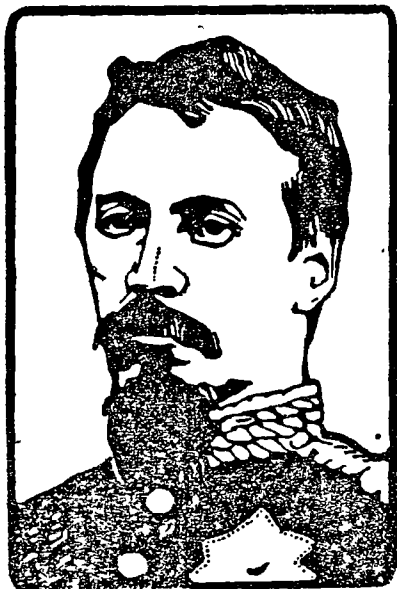

Fig. 126. Cuza-Vodă.

Unirii Principatelor supt același Domn, adecă problema întemeierii Statului care, dela 1861, se chema, cu un singur nume, *România*, al doilea, *resolvarea chestiei mănăstirilor închinată* și, al treilea, *împroprietărirea țeranilor*.

3. Mulțămită mai ales dibăciei diplomatice a lui

*Costachi Negri*¹, scriitor în tinereța sa și prieten cu Alecsandri și Kogălniceanu, se ajunse la o înțelegere cu Turcii. Aceștia dădură un *firman*, pe care Alexandru Ioan I-iu îl numi *act*, și prin care se prevedea Unirea, *dar pe timpul vieții lui numai*, și se *suspenda*, fără a se desființa, *Comisiunea dela Focșani*.

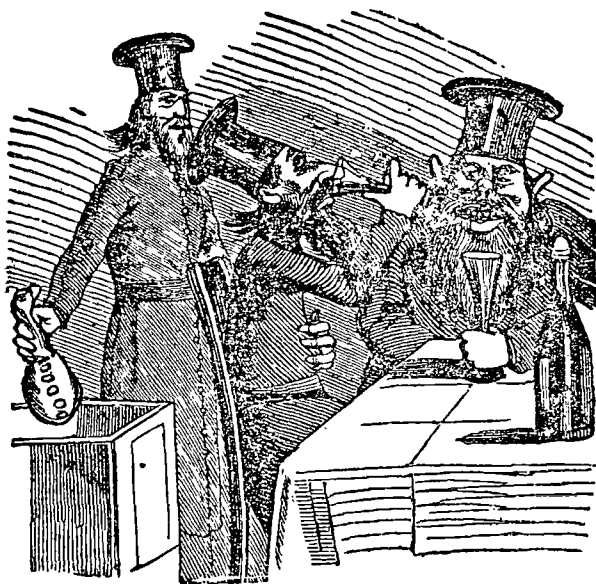

Fig. 127. Cum petreceau călugării greci la noi înainte de Cuza-Vodă (după o caricatură ardeleană).

În ceia ce privește *moșiile mănăstirilor închinatoate* stăruințele care se făcură la Constantinopo

¹ Negri, dintr'o familie de obârșie grecească, dar romanisată cu totul, a fost fratele Elenei pe care a iubit-o Alecsandri, închinându-i *Lăcră-mioarele*. Era un om de mare frumuseță, de moravuri foarte curate, lipsit și de ambiție și de pofta banilor. N'a umblat să strângă ceată în jurul său, ci a stat gata să răspundă singur la orice chemare a țerii. A murit sărac; mormântul lui se vedea în cimitirul dela Târgu-Ocnei, acum distrus de dușmanii din 1916-7, unde casele lui părintești cădeau în ruină. A scris și a lăsat versuri și frumoase pagini în prosă.

fură zădarnice. Grecii, cari se simțiau sprijiniți de Ruși, cu toate că aceștia secularisaseră de mult în Basarabia averile mănăstirilor răsăritene, se împotrivesc cu îndărătnicie și răspândiră în toate părțile broșurile lor de protestare. La urmă, chestia se mântuie printr'o măsură îndrăzneată: în *Decembrie 1863*, Camerele declarară că averile mănăsti-

Fig. 128. Cum a lberat Kogălniceanu pe țerani (după o caricatură ardeleană).

rilor sunt secularisate, dar că se va da o despăgubire călugărilor; de oare ce aceștia, nădăjduind zile mai bune, nu făcură niciun pas pentru primirea acestei sume, se hotărâ, peste patru ani de zile, că întreaga chestie este isprăvită. Astfel se căpătă din nou o *cincime din pământul național*.

4. În chestia țerănească, Cuza întâmpină, multă vreme, o împotrivire înviersunată. Luptau pentru vechea teorie că proprietarul e deplin stăpân, iar țăranul numai un chiriaș, ce n'are niciun drept asupra pământului pe care-l lucra din generație în generație, represintanții boierimii, *Grigore Sturza* din Moldova¹, iar, în Țara-Românească, *Dimitrie Ghica*, fiul Domnului dela 1822, precum și talentatul orator *Barbu Catargiu*, care a fost împușcat după câțeva vreme, de o mână necunoscută, când ieșia dela Cameră. Liberalii înaintați, ai lui *Rosetti și Brătianu*, urau pe Domn, pe care-l priveau ca pe un despot, care împiedeca proclamarea Republicii. La urmă, Cuza chemă ca președinte al Consiliului de miniștri pe *Mihail Kogălniceanu*, și acesta aduse încă odată înaintea Camerei, într'o formă îndreptată, vechiul său proiect de lege care hotăra ca fiecare țăran va rămânea stăpân pe partea de pământ ce i se dăduse potrivit cu Regulamentul Organic și va plăti despăgubiri, în curs de zece, cinsprezece ani, proprietarului. Camera nu voi să primească legea, și, atunci, Cuza făcu *lovitura de Stat* dela 2 Maiu 1864. Prin această lovitură de Stat, care, suprima Constituția de atunci, a Convenției dela Paris, și trimetea pe deputați înapoi acasă, el stabili ca nou așezământ al țerii *Statutul*, imitat în nume și forme după Statutul regalității italiene. Un *plebiscit* — întrebare a poporului, care trebuia să iscălească în condici, — făcut după datinele Revoluției franceze, primi Statutul. Domnul avea dreptul să guverneze, cu decrete să prelungească budgetul fără a întreba o Cameră, să numească pe preșe-

¹ Fiul lui Mihai-Vodă.

² Catargiu era un om de talent și de credință, care a fost bucuros să primească și moartea pentru ideile sale.

dintele Camerei și să creeze un Senat cu jumătatea membrilor numiți ; un Consiliu de Stat trebuia să pregătească legile ; tot odată cercul alegătorilor se lărgi cu mult.

5. Doi ani de zile în urma loviturii de Stat se purtă o luptă înviersunată împotriva Domnului ; acesta știu să se apere fără a pedepsi.

În vara anului 1865 căpeteniile „roșilor” puseră la cale o răscoală, cu ajutorul unor oameni rău sfătuiți. Cuza lipsia din țară: la întoarcere el iertă pe toți aceia cari voiseră să-l răstoarne.

La urmă, în *Februar 1866*, dușmanii lui îl scoaseră, printr'o conspirație în oștire, după ce, cu câteva luni înainte, el însuși declarase că este gata să abdice și să fie din nou, amestecat cu ceilalți cetățeni ai țerii, colonelul Alexandru Cuza.

Palatul fu călcat noaptea de conspiratori. Cuza-Vodă nu voi să se împotrivească. El plecă din România creată de el, știind că o astfel de mulțămire nu-i vine de la țara întreagă, care i-a păstrat cu evlavie numele, până în stratele cele mai adânci ale poporului. A murit încă tânăr, la 1873, după ce declarase că nu se va mai întoarce, pentru a nu tulbura starea de lucruri creată prin alegerea principelui Carol. Scrisoarea lui către noul stăpânitor e o supremă dovadă de loialitate și desinteresare.

Înmormântarea lui, la Ruginoasa, s'a făcut în mijlocul durerii obștești; cu lacrimi calde l-a pomenit genialul lui tovarăș de grea luptă și de amară răsplată, Kogălniceanu. Iar, cînd, la 1909, s'a serbat o jumătate de veac de la Unire, numele lui Alexandru Ioan I-ii a fost pe toate buzele, și piatra săracă a mormântului de sat din Ruginoasa a părut că se clătește din loc pentru ca umbra eroicului Domn să se ridice uriașă înaintea timpurilor nouă.

b. Țara trecu prin câteva luni de primejdie, căci unele Puteri europene se gândiau la o intervenție și chiar la distrugerea Unirii Principatelor. Rusia atâta chiar turburări în Iași, în vederea acestei desfaceri.

În tulburările înteleite de Ruși, unealta a fost Nicolae Roznovanu, care se visa Domn al Moldovei. Mitropolitul Calinic Miculescu avu slăbiciunea să iasă cu crucea 'n mână înaintea poporului. Represiunea din partea Locotenenței Domnești fu însă nedibace și, fără folos, sângeroasă.

Contele de Flandra, Filip, fratele regelui Belgiei, ales prin plebiscit ca Domn al României—Divanul ad-hoc chiar își arătase dorința de a avea un *principe străin*¹, dintr'o *dinastie europeană*, și Cuza primise această condiție, — refuză din motive de sănătate. Atunci fu ales principele *Carol de Hohenzollern*, din ramura Sigmaringen, fiul principelui Carol-Anton, care fusese ministru liberal al Prusiei. Alesul era *coborâtor prin femei, după tată, din Murat, regele frances al Neapolei, iar, după mamă, din Stefania de Beauharnais, fiica adoptivă a lui Napoleon I-iu, ca rudă a Împărătesei lui, Iosefina*. Principele Carol, care păstra, prin bunica Stefania, măritată cu Marele Duce de Baden, legături cu Împăratul Napoleon al III-lea, avu curajul de a primi alegerea, și astfel el întră, și cu voia acestuia, pe teritoriul românesc, la *10 Maiu 1866*.

Pe vremea lui Cuza, studiile istorice, represintate prin oameni ca: *B. P. Hasdeu* (n. 1834), venit din Basarabia, minte universală, în stare de a cuprinde și înnoi mai multe domenii ale științei, și prin *Alexandru Odobescu* (n. 1834), fiul priete-

¹ S'a vorbiț de contele de Flandra și atunci.

nului și generalului lui Alexandru-Vodă Ghica¹, avură o dezvoltare mulțumitoare. Ardeleanul *Papiu Ilarian*, care a scris Istoria revoluției dela 1848 în țara sa, veni dincoace ca avocat și îmbogăți prin publicații de izvoare² cunoștința trecutului nostru. Prin îngrijirea lui Odobescu, începu să se tipărească „*Revista Română*“, care adună un număr de tineri munteni meniți să fie în mare parte ilustrații ale țerii. Din nenorocire această revistă, care era o urmare, ca formă și spirit, a „României Literare“, n'a avut dăinuire.

B. P. Hasdeu era urmaș al familiei de boieri Hâjdău, înrudită și cu Ștefan-Vodă Petriceicu (de aceia și-a zis el: Bogdan Petriceicu Hasdeu). Familia se mutase în Polonia, unde pierdu un timp conștiința românească, și, chiar după ce o recâștigă, bunicul și tatăl său au scris polonește și rusește. Bogdan Hasdeu a învățat dreptul în Rusia, a fost ofițer și apoi a trecut, încă foarte tânăr, în Iași. Aici începu a tipări, în trecătoare reviste întemeiate de dânsul, studii de istorie și filologie, care se deosebesc prin cunoașterea adâncă a subiectului, prin simțul critic fin, dar și prin imaginația poetică. După 1866 numai, el dă lucrările lui cele mai mari: *Archiva istorică a României*, culegere de documente slavone și în alte limbi, *Cuvinte din Bătrâni*, texte de limbă veche românească, și ia urmă *Etymologicum Magnum*, dicționarul al graiului nostru, pe care el îl înțelese, larg, ca o enciclopedie națională aproape. El a dat Românilor și mai multe reviste, de cuprins amestecat: „Traian“, „Columna lui Traian“, și la urmă, prin anii 1890, „Revista Nouă“. A murit în 1907, în orașul Câmpina.

¹ Familia Odobescu n'are vechime. Alexandru, numit după Alexandru Ghica, s'a bucurat de cea mai aleasă creștere din partea mamei sale, fiica doctorului Caracaș. Încă în vârstă copilăriei, scria foarte frumoase pagini franceze. A învățat în Paris, și cea d'întăiu scriere a sa e poate o Călătorie la Londra, care nu s'a publicat. Mai târziu a intrat în diplomatie: a fost mulți ani profesor la Universitatea din București. A lăsat prețioase studii de arheologie și frumoase pagini de povestire, în nuvele istorice sau în „Pseudo-Kynegeticos“, titlu grecesc care înseamnă: „Fals tratat de vânatoare“ (se chiamă că făcea numai o prefață la un tratat de vânatoare al unui prieten). Față de spiritualul și mișcătorul Hasdeu, Odobescu e elegant, ales și împodobit.

² „Tesaur de monumente istorice“, o publicație model.

LII

România supt Carol I-iu ca principe.

I. Supt noul Domn, țara și-a desăvârșit organizația supt raportul *administrativ* și *economic*¹. S'au făcut noi mijloace de comunicație², introducându-se *căile ferate*³, care, lucrute de companii străine, au trecut apoi în stăpânirea Statului, fiind întregite de dânsul.

Statul român a avut mari greutateți din cauza necinstei cu care a lucrat întreprinderea de căi ferate Strousberg și din cauza pretențiilor, târziu răscumpărate, ale Companiei galițiene „Lemberg-Czernowitz-Jassy”. Rețeaua căilor ferate a fost ieftin și bine complectată de inginerii români (Școala de Poduri și Șosele din București a dat pe cei mai buni din ei).

Statul avea în 1916 și o linie de *serviciu maritim*, care ne lega și cu Alexandria în Egipt.

Cele d'întâiu *tratate de comerț* se încheiară îndată după venirea în Domnie a lui Carol I-iu, începând cu *Austria*, și comerțul românesc a căpătat mare dezvoltare (cel mai însemnat era însă, înaintea războiului, comerțul cu Germania, care în toate voiă să ne lege de dânsa). Convenția cu *Austria*, în 1876, de și desavantajoasă pentru noi, era o necesitate politică, pentru că *Austria*, fie și pe preț bun, recunoștea dreptul nostru de a încheia astfel de tratate.

Învățământul rural a fost întemeiat însă cu adevărat numai dela 1900, și cu ajutorul iubitor al

¹ Prefecții și subprefecții sunt încă din vremea lui Cuza.

² Cele d'întâiu șosele — și din cele mai bune — le-a făcut Mihail Sturza (marea linie a Siretului, până la Mihăileni, noua trecătoare spre Bucovina, întemeiată de el și numită după dânsul) și Vodă-Știrbei.

³ Întâia propunere a lor s'a făcut de *Ion Ghica* la 1847: întâiul proiect e de pe vremea lui *Vodă-Știrbei*.

ministrului *Spiru Haret*: numărul școlilor din sate s'a înmulțit neconținut, pregătind generații de țerani știutori de carte și în stare a se ocupa, măcar, în oarecare măsură, de afacerile publice.

Universitățile, întemeiate pe vremea lui Cuza, ca o dezvoltare a Academiei Mihăilene și a Colegiului Sf. Sava, au ajuns să fie adevărați factori de înaltă cultură, și valoarea științei românești este acum recunoscută în Europa.

Numărul analfabeților era însă o primejdie națională, și lipsei de cunoștinți despre ordinea de Stat i se datoriră, ca și motivelor de ordine economică, — exploatarea țeranilor de regimul arendășiei storcătoare, exercitată mai mult de străini —, grozavele răscoale țerânești din 1907, după care Guvernul presidat de I. I. C. Brătianu (fiul lui Ion Brătianu) a încercat o *reformă agrară*, care a fost însă mai mult o nouă lege de tocmești agricole; se făcuse și o *Casă Rurală*, ca să cumpere moșii și să le vândă la țerani, dar, fiind amestecate și interese ale acționarilor (căci era și capital particular), ea n'a adus folosul ce se aștepta.

Universitatea din Iași e opera lui Kogălniceanu: ea s'a deschis în vremea când ideile de exclusiv naționalism ale lui *Simion Bărnuț*, marele cuvântător din Câmpul Libertății la 1848, stăpâneau spiritul tineretului. Era menită să continue mișcarea de idei pe care Kogălniceanu o începuse, hrănind cultura și deci viața noastră națională din izvoarele ei adânci și veșnice.

LIII.

Literatura în Domnia lui Carol I-iu: mișcarea realistă și populară.

1. Cele d'întăiu timpuri din Domnia lui Carol I-iu au fost deosebit de grele, din cauza lipsei unor *partide* bine con-

stituite și având în vedere numai *interesul public*, ca și din cauza neexistenței *moravurilor politice*. *Kogălniceanu*, oropsit pentru *lovitura de Stat*, fără de care nu s'ar fi împroprietărit niciodată țeranii, n'avu nicio parte în cârmuirea țerii. *I. C. Brătianu*, un rol în care jucase numirea noului Domn, ajunse în opoziție, nu numai față de Guvern, dar și față de persoana stăpânitorului. Și *B. P. Hasdeu* duse cea mai înviersunată campanie împotriva Domnului. Un avocat din Ploești, fost ofițer, unit cu alte persoane, între care un ofițer în activitate, se lăsară înșelați de zvonurile de biruință francesă în războiul franco-german și cercară a smomi trupele pentru proclamarea Republicii la Ploești; o satisfacție cuvenită n'a căpătat-o Domnul așa de greu jignit. Când, la 1871, colonia germană din București serba, în chip indiscret și provocător, date fiind sentimentele de iubire pentru Franța ale tuturor, biruința asupra Francesilor, se făcură demonstrații de stradă violente, izgonindu-se cei ce luau parte la banchet. Atunci Carol I-iu, care se credea vizat prin aceasta, se gândi să abdice, Ion Ghica fiind președinte al Consiliului de miniștri. Asigurările șefului conservator *Lascăr Catargiu*, om fără cultură, dar de o soliditate de caracter ca a vechilor boieri de țară, împiedecă săvârșirea unui act politic desastros.

2. O mișcare de *înoire literară* era însă de nevoie: înrâurirea *literaturii franceze* ajunsese prea cotropitoare, ea strica până și limba, așa încât poeților li era îngăduit să întrebuițeze orice cuvânt ce se afla în limba luată drept model. Cei mai mulți dintre scriitorii acestui timp nici nu se mai pot ceti: talentul lui *Bolintineanu*, care se exprimase frumos în *baladele* lui istorice, era în decădere; el se amestecă în lupta politică și, răpede obosit, înebuni, sfârșindu-și zilele în ospiciul Pantelimon. *Aleksandri* ca și *Kogălniceanu* nu mai scriau.

3. Talentele sunt prinse din ce în ce mai mult de politică. Temperamente de oratori ca *V. Boerescu* (profesor de Universitate, legist), de ziaristi (*Rosetti*) iese la iveală. „Românul“ *roșilor* (revolu-

ționari și, în fond, republicani) are o colosală *în-râurire asupra opiniei publice*.

4. Înnoirea culturală a venit din Iași, unde se formase un grup de tineri, întorși de curând de prin Universitățile apusene. Ei n'aveau cunoștinți istorice întemeiate și nu puteau să lege mișcarea lor cu tradiția literară românească, așa de veche; învățaseră însă în acele școli, ale Germaniei cinstite și idealiste de atunci ce e măsura și răspunderea pe care trebuie să le aibă un adevărat scriitor.

Începură a tipări, la 1867, supt titlul modest de *Convorbiri Literare*, o revistă care asigură în curând lumii românești, nu numai păstrarea *limbii sănătoase*, potrivită după graiul poporului, așa cum o alcătuiseră Eliad, Kogălniceanu, Alecsandri și Odobescu, nu numai o *ortografie mai cuminte* (față de a lui Cipariu), dar și un *șir întreg de glorioși scriitori*.

Îndrumătorul revistei era *Titu Maiorescu* (1840-1917), foarte însemnat și ca orator ¹, ale cărui *Critice* cuprind răspingerea literaturii artificiale și dau principiile filosofice după care s'ar putea îndrepta literatura și cultura noastră; iubirea pentru *artă*, care ar fi mai presus de zbuciumul zădarnic al vieții, însuflețește aceste pagini deosebit de limpezi. Între povestitori se înseamnă, prin limpeziciunea scrisului său și alegerea curată a subiectelor, *N. Gane*, prin adâncă pătrundere a sufletului țerănesc, *Ion Slavici*, născut în Ungaria, în lumea țeranului de peste munți, și, prin putința de a în-

¹ Tatăl său, *Ion Maiorescu*, a fost, printre profesorii ardeleni veniți la noi, cel mai socotit în părerile despre limbă, despre cultură și despre viitorul național. Desinteresat, de viață simplă, harnic, iubitor călduros al neamului său, dușman al relelor curente străine și al intrigilor politice și literare, el e în trecutul nostru școlar o însemnată *figură morală*, cea ce e mult mai rar decât cel mai strălucit talent.

fățișa sufletul celui din Moldova, învățătorul și apoi diaconul *Ion Creangă*¹.

Alecsandri, chemat la o nouă viață literară, scrie atunci *Pastelele*, scene din natură; apoi începe și o nouă *operă de teatru*, culegând subiecte din trecutul românesc, ca *Despot-Vodă*, sau din viața romană („*Fântâna Blanduziei*“, „*Ovidiu*“).

3. In fruntea scriitorilor celor noi stă *Mihail Emi-*

Fig. 129. Mihail Eminescu,

nescu (fig. 129). Născut la 1850, dintr'o familie boierească modestă în părțile de sus ale Moldovei, cunoscător al literaturilor mari ale lumii, inițiat la Viena în filosofia germană contemporană, cunoscător, prin multele călătorii ce făcuse, al vieții Românilor de

¹ El a scris minunate povești și amintiri, țesute tocmai cum le-ar fi țesut un țeran mucalit.

pretutindeni, înțelegător al comorilor ce se cuprind în sufletul poporului, Mihail Eminescu a creat, în *lirică* sau cântecul de iubire, ca și în *satiră*, un gen nou al poeziei, de o adâncime și putere de emoție ce nu se mai întâlnesc până atunci. El a trăit în împrejurări grele, silit să-și cheltuiască puterile la redactarea unui ziar politic, „Timpul“, ce nu oglandia măcar întru toate convingerile sale, și la urmă muri doborât de nebunie. Eminescu e cel d'întâiu care arată o deosebită iubire trecutului „boieresc“, pe care generația din 1848 îl combătuse.

6. Cel mai însemnat din poezii români după Eminescu, în același gen al liricei intime, este *Alexandru Vlahuță*.

Mișcarea literară începută, prin „Convorbiri Literare“, de societatea „*Junimea*“, s'a urmat și mai departe: ea stăpâni viața literară până în ultimii ani, când *elementul popular* și cel *istoric* s'au întărit și mai mult într'o literatură nouă, al cărei represintat mai desăvârșit era Ardeleanul *Gheorghe Coșbuc* († 1918). Generația de scriitori care înfloria în anii 1880 și 1890 a dat pe agerul observator de moravuri *Ioan Luca Caragiale* (mort la Berlin, unde se retrăsese), întemeietorul unui *teatru realist*, și pe delicatul stilist *Barbu Delavrancea* (†, la Iași, în 1918).

De la Coșbuc avem o întinsă operă lirică (afară de puține povestiri pentru popor). Ea se deosebește printr'o mare stăpânire a graiului, prin scurtimea energică a rostirii și prin felurimea metrului, dar e inferioară ca dulceață și adâncime operei lui Vlahuță (care a scris și povestiri și a înrăurit și spiritul moral și național prin predicăție de-a dreptul).— Caragiale, dintr'o familie de actori, a făcut satira, care nu se va uita, a societății noastre de la orașe, mai mult împopoșonată cu împrumuturi străine decât în adevăr cultă. *Noaptea Furtunoasă* și *Scrisoarea*

pierdulă sunt de o sobrietate expresivă fără păreche în literatura noastră. Drama *Năpasta*, din lumea țăranilor, zguduie adânc. A scris și nuvele, din care cele mai multe-și bat joc de aceleași defecte ca și comediile, dar unele, ca *Făclia de Paști*, sunt drame adânc impresionante.— Delavrancea, născut în marginea Bucureștilor, din părinți țerani, a scris mai bine decât oricine — și decât povestășul bucureștean *Petre Ispirescu* — în limba bogată a săteanului din Muntenia. Încă de la vestita lui nuvelă *Sultă-nica*, el a vrăjit pe contemporanii săi. În curând, după ce fusese și ziarist, se vădi un mare meșter al cuvântului, luând loc ca orator îndată după Maiorescu, care era mai bogat în idei, mai logic și mergea sigur spre ținta lui. În ultimii lui zece ani el a dat și teatrului trei poeme dramatice din trecutul nostru, în care nu redă măreția lui, ci mai mult viața obișnuită, patriarcalismul din casă, petrecerile, glumele, harțele. Cea mai însemnată presintă pe Ștefan-cel-Mare bătrân (*Apus de soare*).

7. Pe la 1900 se credea că literatura românească nu se mai poate desvolta față de împrejurările cele nouă de viață, cea ce ar fi fost un păcat de moarte, căci *singura literatură vie e aceia care urmează același drum cu societatea, primind înrâuriri dela dânsa și prefăcându-le în influență proprie asupra societății.*

Atunci, la revista *Sămănătorul*, se începu o mișcare nouă, apropiind scrisul iarăși de veșnicele lui izvoare: *viața adevărată de azi*, mai ales în stratele unde e mai puternică și vie (la noi, în cele țărești), și *trecutul național*, cu *tradiția* lui, ca și cu *figurile și stările de lucruri de odinioară*.

Dintre cei cari nu mai trăiesc astăzi, la „Sămănătorul“ au scris și poeții *Șt. O. Iosif*, *Dimitrie Anghel* și *Petru Cerna*, iar, ca povestitor, *Emil Gârleanu*,

În revista *Convorbiri Literare*, unde publicase nuvele și versuri și *Duiliu Zamfirescu*, dar și în

„Sămănătorul“, a scris duiosul nuvelist *Ioan Brătescu-Voinești*.

Cuceritoare a fost întrarea în literatură a poetului ardelean, întâiu cu o caldă notă de acasă, *Octavian Goga*.

Iosif, fiul unui profesor brașovean, și el însuși adânc cunoscător al literaturii germane, a fost cel mai senin dintre cântăreții noștri; versul lui e de o simplitate aparentă neîntrecută, care ascunde cea mai cinstită muncă. Opera lui de traduceri e foarte întinsă.— Anghel, ucenic al poezilor celor mai noi din Franța, a cântat florile și a dovedit că nicio taină a versului nu-i e străină, dar mai ales s'a arătat un povestitor de un colorit cum nu mai e altul în prosa noastră. — Cerna s'a dovedit și poet al gândului înalt și delicat cântăreț al iubirii.— Gârleanu, fost ofițer, a dat nuvele în care sufletul lui gingaș și simțitor a găsit de la sine, prin sinceritatea creatoare, arta pe care alții o aduc din teorii.— D. Brătescu Voinești e un adânc străbătător de suflele și un spirit filosofic original.

D. M. Sadoveanu a adus în nuvelele sale (mai ales *Știma Lacului*) și în romanele care li-au urmat o bogăție de creațiune incomparabilă și tot de odată, în stil, o misterioasă armonie cuceritoare. Cu deosebită putere a descris viața țăranilor brăileni mai ales d. *C. Sandu-Aldea*.

În ultimele timpuri și știința numără oameni de o reputație universală. Ca istorici și-au însemnat numele, după *Gr. Tocilescu*, elev al lui Hasdeu (și patriotul romantic V. A. Urechia are lucrări istorice): *I. Bogdan*, creatorul slavisticii la noi († 1919), și *D. Onciul* († 1923), adânc cunoscător al istoriei mai vechi. Apoi *Șt. Orășanu*, *N. Dobrescu*, *C. Giurescu*, morți tineri, și cunoscătorul clasicismului în fapte și în gândire, *V. Pârvan*. Studiile geografice sunt reprezentate de dd. *Simion Mehedinți* și *G. Vâlsan*. După *P. Poni* († 1925) și dr. *C. Istrati* († la Paris în 1918), chimiști, după d-rii *Brânză* și *Grecescu*, botaniști, după *Bacaloglu*, fizician, științele despre natură și medicină au avut pe geologii *Mrazec* și *Murgoci* († 1924), pe bacteriologul *V. Babeș*, pe neurologul *Marinescu*, pe d. *I. Simionescu*, care e și un popularisator fericit al științii. Cele mai bune studii de geografia României le-a făcut Francesul de *Martonne*.

În pictură, dacă *Teodor Aman* a fost numai un

imitator harnic și cinstit, *Nicolae Grigorescu*, prinzând original natura românească, s'a așezat între pictorii mari ai lumii

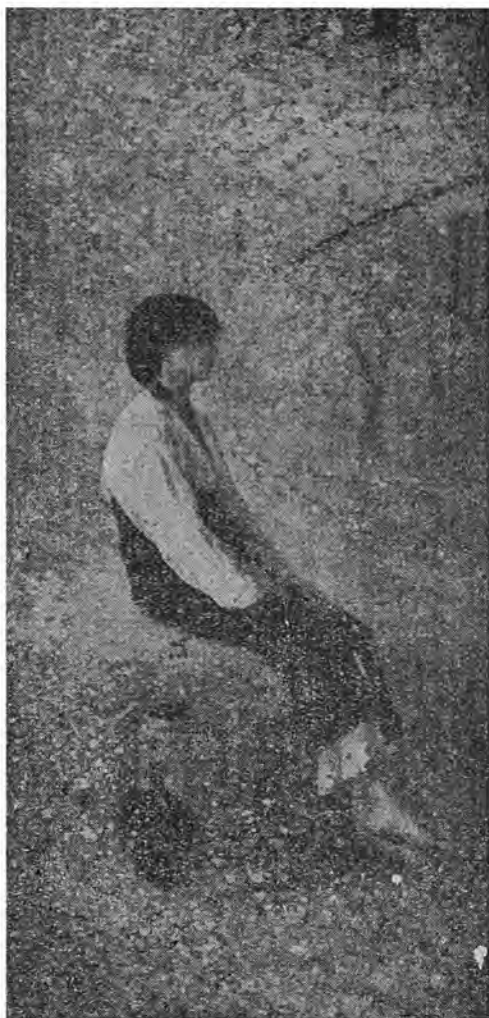

Fig. 130. O țerancă, de Nicolae Grigorescu.

LIV.

**Legăturile cu străinătatea: Austro-Ungaria și
Românii ce erau supt Coroana Sfântului
Ștefan. „Chestia Națională“.**

1. Legăturile cu Puterile străine au fost întăiu nesigure și primejdioase ; era întemeiată frica unei înlăturări a Domnului celui nou sau a unei îngustări a drepturilor României, dacă în războiul din 1866, dintre Austria și Prusia, cea d'întăiu ar fi fost biruitoare. Chiar după ce Austria ieși zdrobită și trebui să se preschimbe în Statul cu două Cărmuiri al Austro-Ungariei, neînțelegeri erau să se ivească din cauza desvoltării culturale și politice a Românilor din Ardeal.

Aceștia-și aveau acum solida lor organizație bisericească-politică: Mitropolitul *Andrei Șaguna* creă și *sinoade anuale*, la care ieau parte, pe lângă clerici, și delegați ai deosebitelor provincii bisericesti ale Mitropoliei.

Lui Șaguna i se datorește *tipografia* din Sibiiu, foaia bisericească, dar și culturală și politică, *Telegraful Român*, reorganizarea *Seminariului*, prefăcut acum în nouă școală de preoție, și înzestrarea Bisericii ortodoxe din Ardeal și Ungaria cu *cărți de slujbă*, revăzute și foarte frumos tipărite. Tot dela el pornesc și începuturile unei *literaturi bisericesti* la ortodocșii de peste munți, cărți prelucrate mai ales din sârbește. După multă luptă spornică și multe suferinți din partea celor fără recunoștință, marele arhieru a răposat în anul 1873. E înmormântat la Rășinari, lângă Sibiiu, aproape de căsuța unde stătuseră umilii săi înaintași din veacul al XVIII-lea. Serbările pentru centenariul nașterii sale, în 1909, ca și cele din 1923

(cincizeci de ani dela moarte), au avut o deosebită însemnătate prin aceia că Mitropolitul Andrei a fost *comemorat de toată România*.

Fig. 131. Deputații Ardealului în Parlamentul ungar dela 1868.

Cu gânduri curate, cu mult simț pentru unitatea românească mai presus de orice deosebiri con-

fesionale, cu mult tact și multă demnitate, a lucrat pentru interesele noastre naționale Mitropolitul din Blaj, contemporan cu Șaguna, *Alexandru Sterca Suluț* (fig. 123).

2. O bucată de vreme, Românii avură *reprezentanții lor în Parlamentul din Pesta* (fig. 131), încercând în zădar să impuie acolo punctul lor de vedere, care consista în aceia că: națiunea românească, fără să ceară a se deslipi de Ungaria, înțelegea să i se respecte limba și să fie administrată prin funcționari români, sau cari să înțeleagă limba românească. Apoi urmară mai mulți ani în cari Românii, jigniți, renunțară la orice activitate politică: este așa-numita eră de *pasivitate*.

La 1892, însă un *Memorand* fu înaintat Împăratului Francisc-Iosif din partea Românilor. Aceasta aduse urmărirea celor cari-l redactaseră și judecarea lor în vestitul proces dela *Cluj*, care a scos la iveală figura de tribun a preotului din Șișești, *Vasile Lucaci* († 1922), care a intrat în temniță, cu ceilalți — în frunte fiind. *dr. I. Rațiu*, — pentru neamul lor. Pentru apărarea intereselor generale românești se alcătuiseră atunci la București *Liga Culturală* (1891). În urma procesului Memorandului, înflăcărarea pentru politică a Românilor ardeleni a crescut necontenit, găsind tot mai multe simpatii în Regat. Dela pasivitate s'a trecut la *reluarea activității*, și astfel un număr de deputați români se găsiră iarăși în Parlamentul din Pesta, chiar după cruntele alegeri de prigonire maghiară din 1910.

Între ei s'au distins: *Gheorghe Pop de Băsești* și *Teodor Mihali*, președinte al partidului național român, prin prudența și măsura lor, *Alexandru Vaida-Voevod*, prin e-

nergie și avânt, *Șt. Cicio Pop*, prin puterea nezguduită a convingerilor sale și prin curajul său, iar prin unirea calităților care pot face pe un om politic simpatice și adversarilor, *Iuliu Maniu*, merit a fi șef al Guvernului ardelean.

3. Foaia românească *Tribuna*, care apărea în Sibiu, și fu înlocuită apoi prin altă foaie cu același nume, ce ieșea în Arad, a adus servicii esențiale cauzei Românilor din Ungaria. Dar legea Apponyi a pus școlilor românești, care erau în legătură cu cele două Biserici, condiții așa de grele, încât trebuiră jertfe mari pentru a le păstra¹. S'a încercat a se introduce cu sila limba maghiară și în *învățământul religios*. Femei au fost osândite la temniță pentru iubirea arătată limbii românești ori pentru nevinovata purtare a tricolorului.

Fig. 132. Gheorghe Pop de Băsești.

Soarta Românilor neliberi și legăturile ce în chip firesc trebuiau să le aibă mai strâns cu noi, fiind cu toții un singur neam și având amintiri, multe și unele foarte recente, de viață politică împreună, alcătuiră astfel cea mai mare întrebare pentru Români: chestia națională.

¹ Școli superioare, gimnaziile aveau Românii de-acolo la Brașov, Blaj, Beiuș, Brad, seminariile în toate centrele episcopale.

Dar, cu toate greutățile ce rezultau din această luptă ce se purta de neamul nostru în regatul Ungariei, primejdia unei cotropiri din partea *Rusiei* hotărî alipirea Românilor la *Tripla Alianță*, alcătuită din Germania, Austro-Ungaria și Italia: acestei politice i-a rămas România credincioasă, cu jertfe foarte mari și împotriva curentelor către o politică mai liberă, și până în ajunul războiului din 1916, de care se va vorbi la urmă.

LV.

Legăturile cu străinătatea (urmare). Războiul Independenței.

1. *Rusia îngăduise* numai pe principele Carol, iar Turcia se gândia, în cele d'întâiu luni de Domnie ale acestuia, să intervie în Principate cu putere armată. Greutățile însă fură înlăturate cu dibăcie, și ele se iviră din nou numai atunci când Austria, întâiu, apoi Rusia puseră la cale în deosebitele provincii turcești din Balcani răscoale ale *creștinilor de seminție slavă*. Turburările din *Bosnia, Herțegovina* și cele din *Bulgaria* ocupară mai mulți ani de zile luarea aminte a Europei. Puterile apusene cercară în zădar să stingă focul, pe care amândouă Puterile interesate îl hrăneau prin diplomația lor, ca și prin trimeterea de arme și de bani. La urmă, după ce *Sârbii* atacă, fără noroc, în peninsulă pe Turci, în 1876, trebui să se ajungă la un nou războiu între cei doi vechi dușmani, Rusul și Turcul, dintre cari creștinul credea că va putea răpune cu totul pe păgân, gonindu-l din Europa.

2. Noul Domn al României vedea că în aceste împrejurări o singură politică e cu putință: a se

T de partea Rusiei pentru a smulge prin arme Turciei *Neatârnairea*. O împotrivire tață de puterile rusești era cu neputință, chiar dacă știam, cum am știut în adevăr, că Rusia ține numai decât la reluarea județelor basarabene de Miazăzi, *Cahul*, *Bolgrad* și *Ismail*, pe care le dăduse Moldovei tratatul dela Paris.

În aceste județe, România, ocupată cu alte probleme, n'a putut lua acele măsuri care să lase poporației de acolo, alcătuită și din străini — *Cahulul* era mai românesc —, o stare de spirit mai mult legată de a noastră.

Era deci mai bine să avem a ne descurca apoi cu un aliat, fie și cu unul nerecunoscător, decât să primim condițiile dela un învingător, fiind apărați, pe lângă aceasta, de un învins așa de puțin în măsură de a-și arăta recunoștința, cum trebuiau să fie Turcii.

3. Deci ministrul-președinte de atunci al lui Carol I-ii, Ioan Brătianu, care represinta partidul *revoluționar* de odinioară ce-și zicea acum *partid liberal*, merse la *Livadia*, în Crimeia, pentru a vorbi cu ministrii Țarului. De acoio se întoarse cu dureroasa siguranță că ni se va smulge Basarabia. Totuși trebui să se încheie o *convenție de trecere* cu Rușii, fiindcă altfel ei ar fi trecut și fără convenție.

De alminterea Rușii nici nu așteptară ratificarea de Corpurile Legiuitoare a Convenției și intrară în țară, îndreptându-se prin proclamații către „locuitori”, ca și cum s'ar fi intrat în cine știe ce provincie asiatică, în cine știe ce colț de Turchestan fără organizație, fără Guvern, fără Suveran legitim.

Căile noastre Ferate fură puse la dispoziția lor

și toate înlesnirile fură făcute unor aliați cari, totuși, nu voiau să știe de sufletul și dreptul nostru național.

La ^{10/22} *Maiu 1877 Camerele proclamară independența României, pe care nu înțelegeam a o primi în dar, ca alții, dela puternica Rusie.* Prin aceasta credem că am putea scăpa, ne mai având a face cu Turcia, de pierderea județelor basarabene, pe care Țarul nu le putea reclama dela un prieten¹. Rușii trecură Dunărea și începură un războiu care-i duse răpede la *Plevna*; aici întâlniră însă eroismul și pricepera tactică a lui *Osman-Pașa*, care-i ținu în loc; a fost o clipă chiar temerea că întreaga oștire ar putea fi aruncată spre Dunăre și nimicită.

4. Domnul românesc oferise dela început, în chip leal, alianța *armatei românești*, cari în scurtă vreme fusese-adusă în stare să poată lupta. Oferta fu refuzată întâiu cu cel mai mare despreț. Acum însă, când primejdia strângea de aproape pe Ruși, Marele-Duce Nicolae, fratele Țarului, comandant al oștirilor de peste Dunăre, ceru telegrafic ajutorul nostru; el i se dădu fără întârziere.

Românii trecură pe la *Corabia*, și regimentele românești se adăuseră la cele care se aflau supt *Plevna*. Dela început, ai noștri dădură dovadă de eroism, atacând cu o învierșunare admirabilă redutele *Griviței*, care apărau târgul, ascuns în adâncime, al *Plevnei*, unde se afla *Osman*. Mulți ostași de-ai noștri periră acolo, fără ca soarta războiului să fie hotărâtă prin aceasta.

Atunci Rușii, încredințați prin aceste ultime jertfe,

¹ Se încheiase și o convenție în acest sens cu trimesul rusesc, asigurându-se garanția integrității teritoriale, dar Rușii pretextară pe urmă că *garantau față de Turci, iar nu față de ei înșiși!*

recunoscură dreptatea planului pe care-l formase Domnul României, care întovărășise trupele sale și fusese numit comandant al oștirilor aliate: acela de-a încunjura pe Osman în Plevna până la neapărata lui predare. Aceasta se și întâmplă în *Novembre 1877*: colonelul român Mihail Cerchez primi sabia viteazului învins. În cursul războiului României încercară să ia cetatea *Vidinului*, nădăjduind poate s'o păstreze la pace. În apropierea Vidinului, prin locul acela care este plin de sate românești, strămutate din părțile oltene, s'a dat lupta dela *Smârdan* și cea dela *Opanez*, în care s'a distins strălucit cavaleria românească. *Vidinul* fu ocupat, dar Austro-Ungaria ne înștiință că în niciun chip nu ne-ar îngădui acolo. Dar și nesiguranța în comandamentul local făcu să nu se poată atinge aici scopul dorit.

5. Rușii trecuseră acum dincolo de Balcani; ei mergeau asupra Adrianopolului: Turcia nu mai avea oaste pe care s'o poată opune. Se încheie deci, în apropiere de Constantinopol, tratatul dela *San-Stefano*, care crea o *Bulgarië Mare* dela Arhipelag până la Dunăre. Se știe că acest tratat a fost revisuit de marele congres european adunat la *Berlin* tot în 1878.

Rușii trecuseră cu vederea asupra drepturilor noastre în tratatul încheiat de dânșii, fără să uite a-și lua înapoi Basarabia-de-Sud. La Berlin, atât Ion Brătianu, cât și Kogălniceanu, care era pe atunci ministru de Externe, își dădură toate silințele pentru a ni cruța această pierdere: totul fu în zădar. În special Bismark, cancelariul german, ni-a fost un neîmpăcat și desprețuitor dușman.

6. În schimbul Basarabiei, ni se oferi *Dobrogea*.

țară pe atunci foarte puțin cultivată și ale cărei foloase pentru economia națională nu le puteam bănuși încă.

Avem drepturi asupra ei, pentru că în Dobrogea erau, pe malul drept al Dunării, *sate românești* înfloritoare și pentru că, odinioară, cetățile ce stăpânesc Dobrogea: *Silistra* la Sud și *Chilia* la Nord, fuseseră ale noastre. Ea era legată cu noi pe vremea lui Mircea-cel-Bătrân. Biserica ei fusese atârănătoare mai mult de Vlădica din Brăila. Bălciul ei cel mare era la Piuș-Petrei. *Mocani* ardeleni aveau cele mai multe turme. Și ea ni era numai decât necesară, fiindcă țerile nu mai pot trăi astăzi fără un țărm de Mare.

Rușii ținură să nu fim asigurați în Dobrogea prin stăpânirea cetății Silistra. Când oștile românești, în timpul discuției despre hotar, ocupară *Arab-Tabia*, lângă cetate, Rușii amenințară formal cu un războiu, și astfel furăm siliși a ne retrage. Ce s'a făcut în urmă cu acest hotar, se arată în ultimul capitol.

Nu odată ni s'a pus în perspectivă prelungirea ocupației României, și nicio jignire n'a fost cruțată Statului, oștirii și particularilor.

Ni se cerea, în același timp, să împământenim pe toți *Evreii*, cari se așezaseră în ultimul timp în număr foarte mare (până la 500.000) la noi. Cu toată greutatea împrejurărilor, Guvernul românesc și Camerele știură să procedă cu demnitate; noi n'am cedat Basarabia, ci am *retras* numai pe *ostașii* și *funcționarii* noștri de acolo fără să iscălim niciun act, iar Dobrogea a fost luată în stăpânire militară, ca *pradă de războiu*. Cât privește pe Evrei, Camerele s'au oprit la hotărârea dreaptă de a *împământenii* pe fiecare Evreu, ca pe orice străin, printr'un *act deosebit* din partea Corpurilor Legiuitoare. Aceasta a fost, față de caracterul și sentimentele străine ale majorității Evreilor vorbind un dialect german, soluția noastră de atunci a „chestiei evreiești“ politice, *rămânând ca în domeniul eco-*

onomic, pe care l-am pierdut în mare parte, să asigurăm nației noastre (prin cooperative, bănci populare, care au acum 100 de milioane capital, prin sprijinul Statului) predominarea covârșitoare la care ea are dreptul, după număr ca și după dreptul istoric.

LVI.

Regatul României.

1. O urmare firească a Războiului și a *Neatârării*, proclamate solemn de Camerele românești la 10/22 Maiu 1877, trebuia să fie înălțarea situației stăpânitorului țerii. Fără deosebire de partid, Corpurile Legiuitoare se îndreptară, în *Mart 1881*, către Domniul României, cerându-i a lua titlul de *Rege*. În urma actului dela *14/26 Mart* s'a pregătit ceremonia strălucită a *încoronării*, care s'a făcut în ziua de serbare națională, *10/22 Maiu*, din același an. Regele a fost încununat cu o coroană făcută din oțelul tunurilor luate dela Plevna ; pentru Regina Elisaveta s'a lucrat o cunună de aur.

În războiu Suveranul nostru adusese cele mai înalte dovezii de virtuți militare, împărțind viața de lagăr și de luptă a ostașilor și întărind astfel simțul de datorie al celorlalți.

2. Printr'un act din *1880*, moștenirea Tronului s'a hotărât în persoana fiului al doilea al principelui Leopold de Hohenzollern, fratele noului rege, *Principele Ferdinand*, care purta numele de «*principe de România*». Moștenitorul a fost crescut în țară și a înaintat în oaste, luând gradele pe rând până la acela de general ; el s'a căsătorit cu *Maria*, nepoata de fiu a Reginei Victoria a Angliei, care era, în același timp, și vara Țarului Nicolae al II-lea. Cel mai mare fiu al lor a fost principele Carol, cei mai mici principesele Elisaveta, apoi regină a

Greciei, Marioara, regină a Iugoslavilor și Ileana (principele Mircea s'a stâns în 1916).

Fig. 133. Regele Carol I-ii.

Regele Carol dădu, până la moartea lui, în Septembrie 1914, în cele mai grele împrejurări pentru

soarta țerii ca și pentru conștiința sa de bătrân care-și aduce aminte și de originea sa, un înalt exemplu de muncă și conștiință în îndeplinirea datoriilor de Suveran; viața sa poate fi o lecție de morală pentru oricine. Iar regina Elisaveta, care peste un an l-a urmat în mormântul dela Argeș, a îmbogățit cu scrierile ei poetice literatura germană; unele din aceste scrieri sunt traduse și în românește.

3. După războiu, o muncă spornică s'a cheltuit pentru *organisarea* României supt toate raporturile, lăsându-se la o parte însă *chestiile mari sociale*, ceia ce a adus urmări rele. Pentru alcătuirea Băncii Naționale, a Creditelor, a unei clase capitaliste s'a cheltuit o superioară energie patriotică de I. C. Brătianu, pe care l-a răpus, după o îndelungată guvernare, coaliția partidelor de opoziție, care au cerut și darea lui în judecată.

Fig. 134.
Regina Elisaveta.

El însuși suprimase aproape partidele în cursul muncii lui încordate, așa încât această activitate constructivă a lui aparține *întregii națiuni*, și ea poate recunoaște în monumentul lui din București, care a precedat *Monumentul Independenței*, neîndeplinit până acum, un meritat omagiu național.

Brătianu a fost astfel, până la 1888, prim-ministru atot-puternic al țerii. Fiu de boierinaș din Argeș, el fusese, scurt timp, în oaste și trecuse la Paris pentru studii pe care le întrerupse revoluția dela 1848. Era un om isteț și vioiu, foarte bun patriot și înzestrat cu un deosebit simț al împrejurărilor.

4. Dela 1878, Dobrogea s'a împodobit printr'un

pod peste Dunăre, construcție măreață, și prin *portul Constanța*, pe unde trece spre Marea Neagră, și, de aici, în Apus, bogăția noastră de *grâne*, și dela o bucată de vreme, producția *petrolului* din părțile Prahovei, unde s'a descoperit o comoară uriașă. Tindeam, când s'a început greul războiu din urmă, a o smulge din mâinile străine care au fost acaparată-o și a întipări și în această ramură a economiei naționale caracterul stăruitor al energiei noastre.

LVII.

Vecinii noștri și frații noștri atunci neliberi, până la 1911.

1. Peste Dunăre, prin tratatul dela Berlin, căpătasem un vecin nou, pe *Bulgari*, organizați în principat vasal al Porții. Ei s'au întărit mai ales după unirea Bulgarilor din Principat cu aceia din Rumelia Orientală, creată ca provincie autonomă la 1878. Cel d'intăiu principe al Bulgarilor, *Alexandru de Battenberg*, o frumoasă figură cavălerească, a trăit în legături aproape frățești cu Domnul României. Scos printr'o revoluție a unor nerecunoscători și izgonit, după întoarcere, printr'o poruncă a Țarului, Alexandru I-ii a murit în străinătate. Supt principele *Ferdinand de Coburg*, venit în locul lui, legăturile de bună vecinătate au fost tulburate mai mult decât odată.

2. Bulgarii visau și un mare Regat, o Împărăție chiar a lor, asemenea cu Împărăția medievală pe care au avut-o strămoșii lor. În acest înțeles au proclamat ei la 1908 independența Bulgariei și au dat stăpânitorului lor titlul de Țar al Bulgarilor.

În această Împărăție ei vroiau să cuprindă *Macedonia*, de care Români se interesează, fiindcă

acolo sunt măcar 2—300.000 de *Aromâni*, dintre cari mulți simt românește și țin la Biserica și Școala românească, întemeiate cu jertfele noastre — un rol însemnat l-a avut în aceasta deșteptul și practicul *Apostol Mărgărit*, care a lucrat și în legătură cu călugări francesi —, și chiar *Dobrogea*, pe care o revendică ca pământ bulgăresc, întrebuițind toate mijloacele, nu numai pentru a păstra caracterul bulgăresc al locuitorilor din neamul lor ce se află într'însa, lucru la care au firește tot dreptul, dar pentru a-i ațâța contra noastră. Cu câțiva ani în urmă un omor săvârșit în legătură cu politica macedoneană, în mijlocul Bucureștilor, și descoperirea unui complot contra siguranței Statului român era să provoace între Români și

Fig. 135. Român din Macedonia.

Bulgari un războiu nenorocit, din care n'am fi avut nimic să folosim. Români, în schimb, doriau tot binele Statului nou-întemeiat dincolo de Dunăre; cu condiția, neapărată, ca acesta să-și amintească de sprijinul din trecut și, după cuviință, de bunăvoința statornică ce arătasem. Unele semne de prietenie, în ultimul timp, din partea regelui bulgar și a națiunii bulgărești păreau că arată o îndreptare în acest sens. Cu atât mai puternic era să izbucnească ura la cel d'întâiu prilej.

3. Cât pentru *Serbia*, de multe ori zguduită de revoluții interioare, ea nu trezia a celea și îngrijorări.

Într'un scurt războiu cu Bulgaria, ea a fost învinsă, și afacerile ei interne nu i-au lăsat până la așezarea pe tron a lui Petru Caragheorgheviți vreme să-și reorganizeze armata, așa

Fig. 136. Româncă din Macedonia.

încât să poată ținea piept rivalilor naturali ai Sârbilor în Macedonia, Bulgaria.

Aveam numai interese comune cu Sârbii, și, când

Fig. 137. Țeran din Basarabia.

în chestia Bosniei și Herțegovinei, anexate definitiv la Monarhia Habsburgilor, relațiile cu aceasta păreau că se vor rupe, vecinii noștri ni-au arătat

toată dragostea, la care s'a înțeles din partea noastră că e o datorie să răspundem. Întâmplările de după 1912 au schimbat multe și în această parte, cum se va vedea îndată.

4. În sfârșit politica *Rusiei*, fără să ajungă vreodată cu adevărat prietenoasă față de noi, se îmblânzise simțitor dela visita pe care regele Carol a făcut-o la *Petersburg*, unde tovarășii lui de arme dela Plevna, între alții și bătrânul general Dragomirov, l-au primit cu înduioșarea cu care un vechiu ostaș întâmpină pe acela cu care împreună a înfruntat primejdia morții. Marile înfrângeri rușesti în războiul cu Iaponia, ca și adâncile tulburări revoluționare ce urmau, opriră un timp poftetele încălțătoare ale Rusiei.

Provincia românească supusă Rusiei, *Basarabia*, s'a folosit din mișcarea democratică și din slăbirea Guvernului central, de și numai *momentan*. Basarabienii, alcătuiți însă în cea mai mare parte din țerani, nu erau încă în stare să prețuiască nici foloasele școlii românești, nici însemnătatea votului cu care trimeteau represintanți în Duma împărătească. La noile alegeri pentru această Adunare, ei votară, fără nicio deosebire, străini, și dintre aceia cari n'aveau nicio legătură cu noi. În ceea ce privește conștiința, Basarabia ocupa ultimul loc între provinciile românești înstrăinate. Și totuși trăiau acolo *două milioane* de țerani români, cari și ziceau *Moldoveni*, vorbeau moldovenește și n'au părăsit nimic din tradițiile trecutului. și în clasa intelectuală, dela bătrâni, ca *Gavriliță*, până la tineri, ca *Pelivan*, *Pantelimon Halipa*, *Inculeț* și *Ciugureanu*, răsăriau, în jurul noilor ziare în românește, conducătorii lor firești.

Dar pe la 1910 legăturile culturale cu România

au fost cu totul oprite, și noul Mitropolit basarabean¹ își dădea toate silințele pentru a îndepărta pe cărturarii noștri și a rusifica pe țerani. Mulți dintre aceștia au fost momiți cu făgăduieli de pământuri până la râul siberian Amur și periră cu miile în cale.

6. Chiar față de *Ardeal* și *părțile ungurești* încălzite de lupta națională, *Bucovina*, care ni-a dat un poet ca *Dimitrie Petrino*, un istoric ca *Hurmuzachi* și un șir de scriitori mai noi, ca istoricul critic *D. Onciul* († 1923) mutat apoi la București, ca *Iancu Nistor*, istoric din generația mai tânără, *Gh. Tofan* († 1920), ș. a., arăta de un timp o viață simțire românească. Partidele vrăjmașe se împăcară în vederea scopurilor mari ale neamului. Evlavia pentru trecutul național creștea în țara vechilor noastre monumente. Se lucra tot mai mult la cultivarea poporului pe care activitatea unui *Gheorghe Popovici* l-a fost trezit la conștiința politică. La Universitatea cea nouă germană din Cernăuți², ca și în alte locuri, viața românească se manifesta limpede exclusivistă. Alipirea Românilor la partidul creștin-social din Austria îi ajută totuși și ea un timp împotriva cotropirii străine. Legăturile cu noi se făceau tot mai strânse.

7. În *Macedonia*, prin orașe, inteligența românească simția potrivit cu idealul nostru. De când căzuse, în 1908, *vechiul regim turcesc* și se deschisese o nouă eră constituțională, Românii de acolo avuseră reprezentanții lor în Camera și Senatul oto-

¹ La Chișinău mai ieșia numai revista bisericească „Luminătorul”; și tipărirea de cărți bisericești în românește fusese oprită.

² Întemeiată la 1875, ca să amintească o sută de ani dela răpirea Bucovinei; noi am răspuns înălțând în Iași un bust lui Grigore Ghica, Domnul din acea vreme al Moldovei.

man, ca scriitorul *Nicolae Batzaria*, intrat și în Ministeriul Junilor Turci. În deplină înțelegere cu Turcii, cari visitau Regatul și căutau alianța lui, ei lucrau la o *nouă organizare*, potrivită cu nevoile lor locale.

L. VIII.

Războiul balcanic și împărțirea României. Pregătirea războiului pentru unitatea națională.

I. Lumea părea așezată pe o liniște îndelungată: două legături de State aflându-se, cu același scop al păcii, una în fața celeilalte, când la 1911 *chestia balcanică*, la resolvirea căreia, prin toată tradiția ei istorică și prin atâtea din interesele ei de astăzi, era interesată și România, fu deschisă prin atacul îndreptat de Italia contra Imperiului Otoman pentru stăpânirea provinciei turcești Tripolitania dela Nordul Africei.

De mult se știa că ocuparea Tripolitaniei face parte din programul de viitor al Italiei, care-și aducea aminte de rosturile Genovei medievale în aceste ape și care râvnise și la Tunis, luat supt ochii ei de Franța. Se putea crede înbă că e o chestie pentru un viitor mai îndepărtat. Acuma însă, când Turcia pretindea să se fi refăcut în sens liber, european și să fie capabilă de a juca un rol la care de mult părea să fi renunțat, resolvirea pretențiilor italiene la Tripoli se păru Guvernului din Roma un lucru care nu putea suferi întârziere. Fără a se fi luat o înțelegere deplină cu membrii Triplei Alianțe, din care Italia făcea parte, se dădu lovitura, care, firește, izbuti.

În cursul războiului care a urmat, Italienii fură aduși să apară în apele Albaniei, de mult în răscoală, unde aveau de gând să încerce o debarcare, în legătură poate și cu vechiul plan, îndeplinit numai în mică parte, de a se așeza

pe această altă coastă a Mării Adriatice, și, pe de altă parte, flota italiană se înfățișă și în fața *Dardanelelor*, amenințând Constantinopolul.

2. Prin aceasta însă, prin îndemnul către toți dușmanii Turciei de a-i sări în spate în această clipă, cea mai potrivită pentru a i se smulge recunoașterea drepturilor naționale pe care alții le aveau asupra ținuturilor stăpânite de dânsa, se ajunsese la pregătirea unui *războiu al tuturor în Peninsula Balcanică*. O alianță fu încheiată deci, în taină, la *13 Mart 1912*, între Sârbi, Muntenegreni, Greci și Bulgari pentru ca prin luptă să se ajungă la deslegarea problemei balcanice, așa de vechi, prin acțiunea singură a Statelor creștine din peninsula.

Tratatul a fost pus la cale de Sârbi, înțelegi în această privință cu Rusia. Aceasta voiă, după ce Germania o siliase la retragere în 1908, pe chestia Bosniei și Herțegovinei, — luate definitiv de Austro-Ungaria, care le primise în administrație, cu mandat european, la 1878—, să restabilească prestigiul ei în Balcani.

La alcătuirea acestei legături partea cea mai mare o avu deci primul-ministru sârb Milovanovici și apoi noul conducător al politicei grecești, un om înzestrat cu însușiri deosebite, Elefterie Venizelos.

În acest tratat nu se vorbea de România decât ca și de Austro-Ungaria, luându-se măsuri împotriva ei dacă și ea ar voi să se amestece în războiu pentru a împiedeca pe creștinii din Balcani, sprijinind pe Turci.

3. În Septembrie 1912 se ajunge la izbucnirea conflictului, pe care Puterile cele mari din Apus încercară în zădar să-l potolească după vechile datine. Dela Sofia ca și dela Belgrad și dela Atena li se răspunse că e prea târziu. Și peste câteva

săptămâni numai se află că Sârbii au răzbit la Cumanovo și au pătruns în Macedonia, iar Bulgarii, după marile lupte câștigate la Chirchilise (Lozengrad) și la Liulè-Burgas, sunt pe calea spre Constantinopol. Asediul Adrianopolului era să înceapă cu puteri unite. Dar, din partea lor, Grecii înaintau în districtele turcești vecine, întâmpinând o rezistență destul de slabă, căci soarta războiului se hotăra aiurea.

România declarase la început că ea n'are rost să se decidă pentru unii sau pentru alții. Când s'a văzut însă cât de răpede merg lucrurile, pe care niciun mijloc omenesc nu le mai putea opri în cumplita lor rostogolire, se ajunsese la părerea că nu se poate stabili noua situație balcanică fără ea, România, să capete *un mai bun hotar din partea Dobrogii*. Amintindu-și de ceia ce ni se făgăduise formal la 1878 și de ce am fi avut fără intervenția poruncitoare de atunci a Rusiei, se ridicară pretenții mai ales asupra Silistrei.

Regele Carol nu doria să se ajungă la vre-o ciocnire cu aliații balcanici. În Octombrie 1912 el spunea la o audiență că n'a luptat în tinereță pentru desrobirea creștinilor din Balcani ca să ajungă la bătrânețe a lupta împotriva lor. Totuși se încercau neconținute înțețiri din partea Austriei ca să facem ceva pentru a smulge Sârbilor câștigul de războiu.

4. Biruitorii din Balcani, ajunși la Ceatalgea, în fața Constantinopolului, primiră armistițiul cerut de Turcia, care, printr'o revoluție condusă de căpetenia așa-numiților Juni Turci (revoluționarii de la 1908), Enver, îl rupse după câteva săptămâni, fără ca războiul să poată porni din nou cu aceiași aprindere. Negociațiile urmau între Puterile mari la Londra asupra soartei Balcanilor.

O Conferință adunată la Petersburg recunoscu în sfârșit României dreptul de a se așeza în *Silistra*, cu trei kilometri împrejur.

În certele dintre partide, care au fost nenorocirea vieții noastre în timpurile din urmă, se găsi că atâta e prea puțin și debaterile din lăuntru urmau și mai furioase, slăbind acțiunea României în afară. Contra Guvernului condus de T. Maiorescu cu ajutorul lui *Take Ionescu* († 1922) se ridică o altă parte din partidul conservator, cu *N. Filipescu* († 1916) (un suflet cald pentru binele și cinstea țerii). Partidul liberal, condus de d. I. I. C. Brătianu, fiul cel mai mare al lui Ion Brătianu, credea și el că s'a ajuns la un rezultat neîndestulător. S'a zis atunci în cercurile opoziționiste că Silistra e doar destul de mare pentru „a se îngropa într'ânsa demnitatea națională”.

5. Dar Balcanicii învingători se luară la ceaită, ca altă dată în evul mediu, pentru împărțirea prăzii, și anume a Macedoniei Rușii, firește, luară partea Sârbilor contra Bulgarilor, tot mai mult îndreptați spre o politică austriacă. Se ajunsese, cu toate că mai era vorba de o mijlocire rusească, la ruperea trădătoare a alianței și a păcii din partea celor din urmă, cari atacară pe frații și camarazii lor Sârbi *Alt războiu se aprindea astfel în Balcani*.

Toate interesele României îi porunciau să împiedece zdrobirea Sârbilor și a Grecilor. Astfel, în Iulie 1913 oștile românești, conduse de *Prințul Moștenitor*, având pe lângă sine ca orânduitor al campaniei pe *generalul Alexandru Averescu*, trecură Dunărea la Corbia

Ele putură ocupa aproape fără rezistență, — soldații lor nu au pre lându se în masă —, teritoriul bulgar până la porțile Sofiei, în același timp când alte trupe luau Silistra și pătrundeau adânc în așa-numitul *Cadrilater*.

Regele bulgăresc Ferdinand, care se văzuse o clipă întrând împărătește în Sfânta Sofia, trebui să se îndrepte către Carol I-iu, cerând *să-i fie cruțată Capitala de umiliința unei ocupații*. Cum între însușirile Românilor omenia nu este cea din urmă și nu ni a plăcut niciodată a lovi în acei cari nu mai sunt în stare a luptă, cererea a fost primită.

Negocierile de pace începură la București și, luându-se aici hotărârile asupra Macedoniei,— din partea noastră *aveam dreptul de a numi episcopi pentru Români*—, ni se recunosc nevoia unei *frontiere strategice dobrogene, cuprinzând Turtucaia la Apus și mergând la Sud-Est până în apropierea Varnei*.

Cei mai mulți dintre locuitorii acestui Ținut frumos și bogat erau Musulmani, Turci și Tatarî colonisați, cu cinci sute de ani în urmă, de Sultanii de pe vremuri. Bulgarii se aruncaseră asupra acestor locuri spornice după 1878 numai, luând cu hapca ce puteau și izgonind pe locuitorii cei vechi, cari n'aveau niciun sprijin. De aceia stăpânirea românească a fost primită cu adâncă mulțămire de această majoritate a populației.

Tratatul din București nu prevedea nici despăgubiri de războiu, nici desarmarea Bulgariei. A doua zi după iscălirea lui, regele Ferdinand punea în vedere oștirilor sale ceasul răsbunării, când se vor desface din nou steagurile. Și de atunci o clipă n'au încetat întefirile austriace pentru a ridica din nou pe Bulgari contra învingătorilor din 1913 și a strica astfel strălucita situație pe care cu frățescul, grabnicul și desinteresatul nostru ajutor —căci o întindere la Sud nu era în programul nostru național, scris în conștiința fiecăruia,—il căpătase Serbia. Și aceasta i-a fost cu atât mai ușor diplomației vieneze, cu cât Bulgarii fremătau de furie, privind părăsirea unei largi părți din Macedonia în folosul Sârbilor și a Grecilor ca o „sfășiere a patriei” și fierbeau de nerăbdarea întrării din nou în luptă pentru „realizarea idealului național”.

6. La noi s'a crezut, poate, prea ușor că ne putem liniști de acuma, în ce privește greutățile din afară. Pentru succesul ei România primise și felii-

citările Împăratului german ; numai Austria căutase a aduce o revizuire europeană a tratatului din București, care însă i s'a refuzat. Legăturile cu Rusia se făcuseră foarte bune, și, cu toate că în Basarabia apăsarea continuă, afirmându-se din nou drepturile rusești asupra acestei «provincii liberate dela Turci», venirea la *Constanța* — dar tocmai în ajunul unor serbări la Chișinău — aȚarului Nicolae al II-lea, căruia Regele Carol îi înfățișă cu mândrie oastea sa, a fost un moment în care s'au uitat multe lucruri rele din trecut și s'au înfiripat frumoase speranțe în viitor.

Dușmanii păcii, cari erau mai ales la Pesta și la Viena, uneltiau însă. Li trebuia întoarcerea înapoi a Balcanilor la robie, aducerea României îndărăt la o situație de vasalitate aurită.

Ca și cum s'ar fi voit a provoca spiritul public, încălzit de atâtea succese ale Sârbilor, cari răz-biseră și în Albania (organizată acum ca un principat deosebit, având în fruntea lui pe un nepot al reginei Elisaveta, Wilhelm de Wied), Moștenitorul austriac, Francisc-Ferdinand, merse, într-o zi care era ca un hram național sârbesc, la Seraievo ca să afirme hotărârea Monarhiei de a rămânea acolo. Un băiețaș, Princhip, trase asupra-i și l omorî ; lângă arhiduce căzu și soția lui, care-și întovărășia.

Îndată diplomația austriacă făcu pe Sârbii din regat răspunzători pentru această crimă. Ea se trudi să caute în ce chip ar putea, în același timp, să încătușeze Serbia și s'o umilească.

Se ceru, nu numai căutarea de poliția austro-ungară a vinovaților, nu numai închiderea societăților naționale, care, ca *Liga Culturală* la noi, lucrau, fiecare cu mijloacele ei, la îndeplinirea unității naționale, dar și vestirea înaintea ●stașilor că patria lor este un cuib de ucigași nemernici care fâgăduiește a se pocăi.

Serbia cedă mai mult decât se aştepta, dar Austria voiă războiul, şi-l avu.

Germania, pregătită de mult pentru o nouă luptă contra Franciei unite cu Împărăţia rusească, ţinu, neapărat, partea aliatai sale, de şi, într'un anume moment, ea apleca vădit către o potolire a flacării ce se aprinsese. Rusia nu putea să refuze ajutor Serbiei, care-l cerea cu desnădejde. La Berlin se credea totuşi că Anglia, care propusese o conferinţă europeană, nu va intra în luptă şi că Italia va rămânea până la capăt o aliată, plătită doar cu ceva bucăţi de teritorii austriece vecine. Astfel *Contele Tisza*, prim-ministru unguresc, care de fapt era stăpân în Monarhie, putu să-şi facă voia — în credinţa lui nebună că astfel naţionalităţile nemulţămite vor fi din nou legate prin luptă, şi prin luptă împuţinate — *de a pune foc civilisaţiei*.

LIX.

Războiul pentru unitatea naţională.

I. La vestea că Serbia a fost batjocurită ca nici-un alt Stat independent vre-odată şi că, fără a ţinea seamă că ea primeşte mai toate jignirile, i se va face totuşi războiu, cucerindu-i-se Capitala, s'a produs la noi o adâncă mişcare de revoltă sufletească; parcă vedeam ce ni se pregăteşte, mâni, nouă înşine. Ni-ar fi părut bine dacă am fi fost aşa de pregătiţi şi de asiguraţi prin alianţele necesare încât să putem spune cuvântul nostru, luând apărarea unui vecin cu care aveam, în present şi în viitor, atâtea lucruri asemenea.

În ultimele timpuri se produsese în adevăr o apropiere de Serbia, înţelegându-se că ar putea veni momentul când Românii şi Sârbii ar cădea asupra Ungariei pentru a-şi scăpa de robie fraţii cari suferiau de o potrivă în această mare temniţă a „naţionalităţilor”. Învăţaţii din cele două ţeri aveau legături între dânsii şi se ocupau de punctele comune din istoria celor două neamuri. O delegaţie românească merse la Belgrad în toamna anului 1913 ca să aducă regelui Petru clopotul, găsit la o biserică din Cra-

iova, pe care bunicul său, Caragheorghe, și-l menise satului de naștere, Topola, unde e îngropat; și primirea a fost foarte călduroasă.

De mult Românii de dincolo, în apărarea lor contra încălcărilor ungurești, legaseră prietenie cu aceia dintre represintanții Sârbilor cari duceau o politică radicală în folosul neamului lor.

Mulți însă, mai puternici în viața Statului, erau de părere să nu se treacă dincolo de „*politica tradițională*“ a prieteniei cu Puterile Centrale, și ei scoteau înainte exemplul Italiei, pe care o credeau că va fi momită până la sfârșit ca să rămâie în această alianță. În fruntea acestor apărători ai politicei trecutului său, stătea însuși bătrânul nostru Rege.

De fapt, „*politica tradițională*” era cu totul nouă. Și unul dintre cei mai statornici apărători ai ei, chiar dincolo de acele datorii pe care nimeni, în nicio împrejurare, n’ar trebui să le uite, căci călcarea lor este mortală, *P. P. Carp* († 1909), bărbat de mare valoare și care nu odată vorbise cu mândrie în numele României, dar pe care-l pierdea lipsa de încredere în popor și lipsa de stimă pentru prieteni ca și pentru dușmani, se rostise călduros în 1871 pentru Franța, arătând că locul nostru este unde flutură steagul ei. Apoi, această „*politică tradițională*” nu ni adusese mai niciun folos. *Ju-eseam doar airoși într’înșă ca să ușurăm pe Unguri de grija că Românii ar putea să susție în lupta lor pe Românii de peste munți.* Și, apoi, atâtea se schimbaseră în Europa, încât fiecare era în căutarea unei noi direcții, mai priincioase intereselor sale.

Regele Carol el însuși nu odată spusese că-i stă la inimă soarta Românilor neliberi și în convorbirile cu oamenii de Stat din Ungaria declarase limpede că noi nu ne putem desinteresa de soarta lor. Dar el mai credea, în 1914, că Germanii vor învinge cu siguranță, știind pregătirea lor tehnică admirabilă și neștiind samă în de ajuns că *popoarele, care sunt ființe sufletești, pot birui numai cu sufletul, iar sufletul slăbește când nu e pus, cu oricâtă disciplină și oricât devotament, în serviciul ideilor de drep-*

tate și libertate, fără de care omenirea s'ar întoarce în halul bestiilor sălbatece.

2. Ceia ce a zguduit pe toți Români cu simțire a fost și *suferințele Belgiei crotopite împotriva tratatelor și ale Franciei năpădite cu o furie fără păreche*, Germanii căutând inima ei Parisul, pentru o lovitură de moarte. Lipsa de cruțare pentru monumentele strălucite (ca la Reims, cu vestita catedrală de încoronare a vechilor regi) și setea de omor față de populațiile nevinovate treziră la poporul nostru blând un sentiment de strașnică mânie, deocamdată neputincioasă, împotriva distrugătorilor și asasinilor. Faima de cultură a Germaniei se întuneca astfel zi de zi.

Grosolănia cu care se ceru apoi sprijinul nostru, nerușinarea cu care se făceau afaceri scandaloase de cumpărături exportate prin contrabandă, ispitindu-se elementele slabe ori stricate din societatea noastră, trebuiau să umple de desgust pe fiecare.

În sfârșit o durere cum n'o mai simțiseră cuprinse pe toți când aflară cu câtă lipsă de omenie sunt tratați *Românii din Ardeal*, siliți brutal să meargă la războiu; nu numai fără un interes al lor, dar contra celui mai firesc interes, căci era sigur că după biruință se vor lua toate măsurile pentru a-i scoate și din ceia ce aveau în patria lor, stăpânită de dușmani.

Frații noștri erau puși în cele d'întăiu rânduri ale oștilor ce luptau contra Rușilor— și une ori acești „Ruși” erau Români din Basarabia, cărî li vorbiau în graiul lor!—; mii de oameni se topiau în focul cel cumplit, cum s'au topit pe urmă alte mii (și din Bucovina) în fața înspăimântătoarei artilerii italiene, în Apus. Și în acest timp se preperau legi pentru a se cumpăra de la văduve și orfani moșiile celor morți și a se da la Unguri, de-a lungul gra-

niței noastre, ca să nu ni mai putem întinde mâinile. Episcopii, fruntașii politici erau puși să facă declarații umilitoare de credință față de nația dominantă, și puțini au fost aceia cari au avut tăria să reziste. Pentru cea mai mică bănuială era făcut cineva trădător și închis în lagăre de internare. În Bucovina un ordin scris al călăilor austrieci,

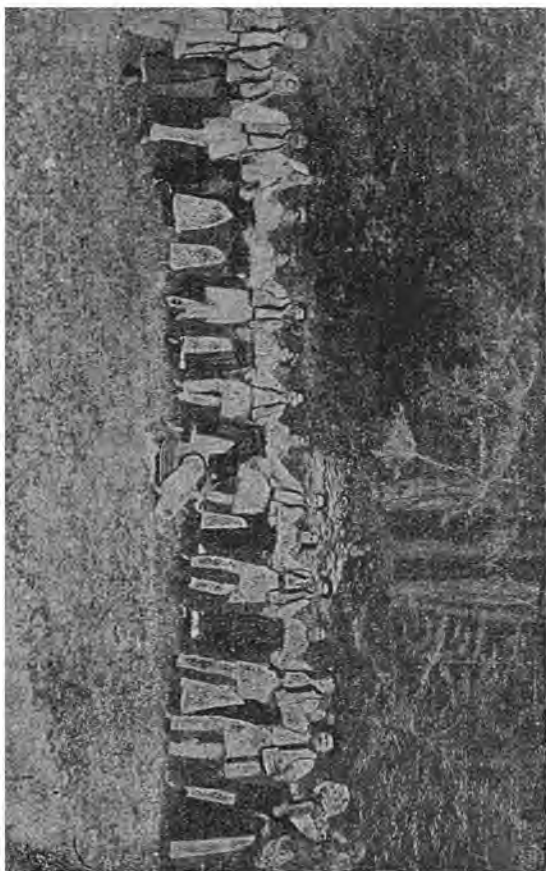

Fig. 122. Horă ierănească ardelenă.

Intre cari s'a deosebit colonelul Fischer, iertat apoi de ai noștri, dădea voie să se execute pe loc orice Român împotriva căruia s'ar fi găsit o plângere că ține cu dușmanul.

3. Încă dela început, când lumea aștepta cu o

chinuitoare neliniște hotărârea, se adunase, în Iulie 1914, un *Consiliu de Coroană* (în care, pe lângă miniștri, ieau parte și foștii președinți de Consiliu și, dacă Suveranul găsește cu cale, și alte persoane) și, după lungi discuții, se ajunsese la afirmarea *neutralității românești*.

Aceasta însemna, de fapt, *așteptarea împrejurărilor*, și ar fi trebuit să însemne și *grăbirea pregătirilor*. Fiindcă *neutralitatea nu se poate face decât atunci când și sufletul unui neam, e neutru*. Dar el nu poate fi neutru când în războiul ce se desfășoară sunt în joc interesele lui cele mai mari și prin desfășurarea luptelor se trezesc zilnic cele mai puternice sentimente. Și cu atât mai puțin când, nu fără temei, domnește părerea că împrejurări ca acelea pe care le-a adus norocul,— cauza națională proprie fiind în legătură nedespărțită cu scopurile pentru care luptau cele mai puternice și mai luminate nații—, nu se vor mai putea întoarce.

Sunt oameni cari desprețuiesc *sentimentele poporului*. Li se pare că politica se poate face și fără dânsese, ba chiar contra lor, ceia ce este adevărat numai în ce privește convingeri greșite sau iluzii momentane. Dar politica unui Stat nu se face în condițiile unui joc de cărți sau unei alergări de cai.

4. Regele Carol, răscolit în toată ființa sa de lucrurile grozave pe care le vedea și sfâșiat între dorința de a fi alături de poporul său și între credințe pe care desvoltarea războiului nu le-a adevărit, închise ochii săi oboșiți, încă din Septembrie 1914. O clipă, nația uită și de marea ei grijă neconținută, pentru a se pleca, adânc recunoscătoare, înaintea rămășițelor aceluia care ridicase așa de sus prestigiul coroanei sale și până în clipa din urmă avuse cultul religios al datoriei sale de rege.

Urmașul lui, Regele nostru Ferdinand, azi al tuturor Românilor, începu declarând înaintea Par-

lamentului că el înțelege a fi „bun Român“. Suveranul căruia prietenii apuseni erau să-i spuie „*Ferdinand cel loial*“ avu extraordinara tărie de suflet care-i trebuie cuiva pentru a rupe cu tot ce a fost până atunci viața lui, pentru a-și părăsi cele mai scumpe legături și a-și înăbuși în inimă cele mai dragi amintiri, făcând jertfa întreagă a ființei sale pentru țară și neam.

Unui tânăr diplomat german care avuse necuviința de a-i aminti că s'au născut prinț german, Regele i-a răspuns: „tocmai de aceia știu că mă datoresc întreg poporului meu”.

În luarea grelei hotărâri Regele a fost ajutat, totuși cu cea mai delicată ținere în samă a greutăților pe care trebuia să le biruie, de *Regina Maria*. În cursul războiului, Doamna noastră trebuia să arăte o hotărâre nezguduită, mai tare și decât sentințele, ce păreau definitive, ale soartei, o superioară inteligență a împrejurărilor, așa de învălmășite, și o iubire de soră, o milă de mamă pentru oricine suferia apărând steagul țerii ori împărțâșind durerile ei.

Cine vrea să vadă ce s'a mișcat atunci în inima Reginei să cetească minunata carte „*Țara Mea*”, care s'a tipărit românește la Iași, în 1917, pentru răniți, și mai ales partea a doua, care nu poate lăsa pe nimeni fără o adâncă înduioșare pentru cele spuse și un sentiment de recunoșcător respect pentru cine le spune.

5. Din ce în ce se vedea mai bine că trebuie să intrăm și noi în războiu.

Primul-ministru I. I. C. Brătianu avuse dibăcia de a căpăta, și în cas când am păstra neutralitatea, asigurarea din partea Aliaților (Înțelegerea, *Entente*) că se va ținea samă, la o întâmplătoare

MARIA REGINA ROMANIEI

TARA MEA

Fig. 138. Țara Mea:
desemn de principesa Elisabeta.

împărțire a Monarhiei austro-ungare, de drepturile noastre naționale, care se rostiseră limpede, întregi,

Fig. 139. Maria, Regina tuturor Românilor.

*în cel d'întâiu act diplomatic care a ținut vre-odată
samă de dânsule.*

Fig. 140. Ferdinand I-ii, Regele tuturor Românilor.

Preparația noastră era însă, din nenorocire, cu

totul neîndestulătoare, și, neavând arsenale, n'o puteam reînoi. Încercările din trecut ne făceau, cu dreptate, să n'avem încredere în ajutorul ce ni l-ar fi putut da Rușii — cari, cum s'a văzut pe urmă, ne au înșelat fără sfială, dând contingente slabe, târzii și nevoind să le amestece serios în luptă, ca unii cari se și înțeleseseră la un moment, pentru împărțirea României între ei și propriii lor dușmani. Apoi însăși prezența Rușilor în număr mai mare pe pământul nostru putea să pară o primejdie. Și, în sfârșit, ceia ce se aștepta în războiul dela Ruși nu s'a întâmplat: ei au fost siliți să se retragă până în adâncul țării lor, pierzându-și Polonia întreagă, pentru ca, în urmă, când se vor întoarce, cu generalul Brusilov, biruitori asupra dușmanului, să se oprească 'n loc în nenorocita *Bucovină* și în *Galiția* pustiiță, țără a putea merge mai departe, ori pentru a pierde sute de mii de oameni în Carpații păduroși de asupra *Miramurășului*, unde, într'o clipă, plină de speranțe pentru noi, și pătrunseseră.

S'au încercat mișcări de stradă, pentru a grăbi „întrarea noastră în acțiune”, pentru a prinde unul din „momentele”, ce se păreau că sosesc. Așa cum au fost făcute, amestecându-se dorința de-a se înlocui partidele unul pe altul la cârma Statului, nu se poate zice dacă n'au făcut une ori mai mult rău decât bine. Oricum, ele au stat împotriva mișcării de subminare a celor cari voiau să ne aducă în luptă alături de Germani și de Unguri, la cari se adăusaseră Turcii.

În toamna anului 1915, Germania se hotărâ să desființeze pe Sârbi, cari câștigaseră o mare biruință asupra Austrieilor și, acuma, de mai multe luni, se odihniau. Bulgarii fură aruncați asupra vecinilor pe cari pentru lucrurile din 1913 nu-i putea ierta. Serbia a fost călcată în picioare: prin cele mai mari primejdii, flămândă și înghețată, câtă oaste sârbească mai rămăsese a plecat, peste munții Albaniei, în lume; atâția dintre fugari s'au stâns apoi, de o moarte înecată, în insula Corfù.

A fost o mare durere pentru poporul nostru că nu s'a putut interveni atunci ca să ajutăm pe Sârbi. Dar unele ființi ticăloase puneau în geamul redacțiilor ilustrațiile care înfățișau pe regele Petru târându-se în car cu boi către exil. Înțelegeau adecă să prevestească astfel Regelui lor ce ar fi cu dânsul dacă ar „îndrăzni” să lupte contra Centralilor.

6. A venit însă o clipă când n'am mai putut zăbovi. Aliații, cu cari se negocia un nou tratat, statornicind granițele pe care trebuia să le aibă *România Mare, cereau să facem jertfa noastră pentru a mântui cauza tuturor.*

Fără a sta pe gânduri, la 14 August 1916, după doi ani de zbuciumată și obositoare neutralitate, cu oastea trudită, fără măcar să aibă emoțiile îndemnătoare ale luptelor, cu opinia publică desbinată de o propagandă miserabilă, care n'a cruțat nimic pentru a ne otrăvi, cu partidele politice în stare de învierșunată dușmănie și fără tunurile grele, aeroplanelle și munițiile, neapărate, care se aflau încă în Rusia, *am făcut această jertfă.*

Dorobanții noștri au intrat în Ardeal, unde atâta vreme erau așteptați cu lacrimile pe obraz și cu pânea caldă în vatră.

Înainte lor puținele trupe ungurești s'au retras ori au fost izgonite. De când e neamul românesc n'a fost bucurie ca aceia cu care s'au prins în acele văi de robie milenară cele d'întăiu hori de frăție între liberatori și liberați. *A fost un ceas sfânt și pe veci neuitat din istoria noastră.*

Un Frances scrie astfel despre situația războiului în momentul când ne-am prins în danțul lui ucigaș, știind bine că *nu putem fi ajutați după făgăduială și, dacă ni se cere o sforțare mai lungă, mergem spre o singură catastrofă.*

„Bătălia de pe Somme, urmând după cea de la Verdun, nu izbutise încă a sfârâma sistemul de apărare stabilit de

Germani pe frontul frances; silința Italiei nu avuse nici ea rezultate decisive, și frumoasa ofensivă rusească a lui Brusilov, după ce fusese oprită, amenința să se prefacă în eșec; în sfârșit frontul din Salonic era parafisat de boii. Totuși cea mai mare parte din rezervele germane părea fixată de bătălia generală, și se putea spera că intrarea în foc a României, făcându-se cu hotărâre pe un sector al frontului aproape degarnisit, ar căpăta rezultate răpezi, însemnate și care ar putea să se menție.”

7. *Tratatul din August prevedea că, odată cu intrarea noastră 'n Ardeal, Brusilov, din Galiția, va porni, pe la Vatra-Dornei, o puternică ofensivă contra Austriecilor și că trupele franco-engleze ale generalului Sarrail, care, după neizbânda, dela Galipole, a acțiunii contra Constantinopolului, se aflau pe frontul balcanic, având baza la Salonic, vor lua drumul; prin Monastir, spre Dunăre.*

Dar Sarrail n'a putut, și Brusilov n'a vrut. Iar Germanii au desfăcut, supt un comandant de valoare lui Falkenhayn, o întregă armată, înzestrată cu toate mijloacele tehnice, pentru a o arunca în contra ostașilor noștri. *ale căror coloane nu se putuseră încă reuni formând un front de rezistență.*

Și, pentru a rechema forțele din Ardeal, se înjgheba o armată bulgărească — Bulgarii păruseră a făgădui că nu se vor mișca —, comandată de mareșalul Mackensen și cu material german, și o făcură să răsară prin surprindere înaintea Turtucaii, ale cării fortificații nu fuseseră, din nenorocire, isprăvite și care era apărată de trupe numeroase, ce e drept, dar inferioare prin pregătirea lor. După o împotrivire erocă, isprăvită printr'un cumplit măcel, populația bulgărească ajutând pe asasini în uniforrmă, orașul a fost luat, și biruitorii se grăbiră a înfățișa această surprindere izbutită ca un rezultat militar de mâna întâia. Apoi, luându-se și Silistra, insuficient apărată, se năvăli în *Dobrogea*,

pe care n'am dat-o decât pas cu pas, reușindu-se chiar, la începutul lui Septembrie, când generalul Averescu comandă aici, să se răspingă armata lui Mackensen. Cu slabul ajutor nesincer al Rușilor, însă, rodul unor lupte îngrozitoare fu pierdut, și retragerea, neapărată, atinse linia Cernavoda-*Constanța*. Cu o nespasă durere se află ocuparea de dușman a frumosului port, în crearea căruia pusesem atâta muncă, atâția bani și atâta dragoste, cum în podul dela Cernavoda, pe care trebui să-l distrugem în parte, închideam atâta mândrie. Flota rusească nu ajutase apărarea Constanței.

Peste puțin, la apariția Germanilor, în Octombrie, luptele de *lângă Sibiu*, de *lângă Făgăraș* și *din Brașov* ne siliră, după pierderile cele mai simțitoare, să părăsim pământul stropit cu sânge al Ardealului, în care, pe lângă vechii morți ai răscoalelor înăbușite și ai năvălirilor de mult răspinse, zeci de mii dintre ai noștri se coborâseră, așteptând întoarcerea răsplătitoare a camarazilor lor.

O încercare de a strămuta războiul în țara dușmanului, trecându-se Dunărea la *Flămânda*, nu putuse continua: și, din cauza situației în Ardeal, generalul Averescu fusese rechemat.

8. Toată armata germană din Răsărit era acum liberă să înceapă cucerirea României înseși, care trebuia să-i deie petrol, grâu, bogățiile adunate prin munca atâtor generații și, tot odată, ceia ce doria Berlinul, care nu mai credea în marea victorie strivitoare asupra Înțelegerii, faima unei noi țeri năvălite, unei Capitale ocupate, unei oștiri distruse.

Aceiași apreciator frances scrie: „Stoarcerea forțelor franco-englése pe frontul Sommei și apropierea iernii în Rusia

dădeau toată libertatea de acțiune Austro-Germanilor ca să încerce a sfârși cu mica Românie. Această, totuși, ar fi putut să scape de desastru, dacă măcar comandamentul rus, făcând să alunece, la rândul său, spre Sud, rezervele enorme de care dispunea, le-ar fi întrebuințat cu putere pe acest nou teatru de operații.”

Apărarea trecătorilor noastre, în Octombrie 1916, de soldați fără arme care să poată răspunde armatelor dușmane, va rămânea una din faptele mari ale istoriei morale a omenirii. La Olt, la Jiu, la Câmpulung, la Predealul scaldat de sânge, în pădurile muntelui la Bratocea, ca și la pasurile Vrancei, la Oituzul glorios, la toate drumurile prin Carpații moldoveni până la Dornele prinse de Austrieci supt ochii nepăsători ai Rușilor, s'au dat lupte de care cei mai mari dintre strămoșii noștri ar fi putut să se mândrească.

Aceia pe cari comunicatele germane îi înfățișau „apărând îndărătnic pământul patriei” trebuiră să facă loc pe încetul apăsării. Totuși numai la Jiu, și aceasta după *nimicirea unei întregi divizii bavarese*, care crezuse că poate înainta în siguranță, se putu răzbi: încelestarea în munții acoperiți cu zăpadă costă pe dușman multe pierderi, între care a unui general și a unui prinț dintr'o dinastie domnitoare (pe altul l am înmormântat în Dobrogea).

Erăm la capătul sforțărilor noastre. *Năvălitorii se răpeziră la Târgu-Jiului, la Craiova, la vadul Oltului, pe când Mackensen, după o lungă pipăire a terenului, îndrăznia în sfârșit să-și strecoare ostașii germani și bandele de Bulgari, cărora li era întru nimica averea, cinstea și viața sătenilor noștri, pe la Zimnicea, spre Alexandria.*

Afară de sfaturile, așa de prețioase, ale Misiunii franceze, în frunte cu *generalul Berthelot*, de care

nedespărțită va rămânea inima noastră recunos-
cătoare, nimic nu venise în sprijinul României
martirisate. Chemați cu desperare, Rușii, foarte
numeroși, stăteau la spatele Bucureștilor fără nicio
voință de a lupta, pe când frații lor *evacuau li-
niștit Dobrogea*, unde singură *divisia sârbească a
făcut, frățește, alături de noi isprăvi ca acelea din
agenda lor națională, perind aproape întreagă.*

9. Totuși Regele, urmând și îndemnul venit dela
generalul Berthelot, se hotărî să apere Bucureștii,
într'o *ultimă luptă pentru onoarea națională.*

Această mare bătălie de *pe Argeș*, supt vechile
ruine dela Comana, părea că va aduce izbăvirea.
Sforțarea supremă a ostașilor noștri sfărâmați de
oboseală răzbi pe Bulgari și pe Turci. Puțin, și
o linie de apărare se fixă dincolo de București.
Dar *planurile luptei fuseseră prinse de dușman*,
din întâmplare se zice, și el își schimbase așezarea
potrivită cu intenții pe care le cunoștea acuma de-
plin. Într'un punct, nepriceperea comandai cedă.
Bătălia era pierdută. Rușii nu luaseră parte la
dânsa decât ca privitori.

*Dușmanul intră în Bucureștii părăsiți în acea zi
de 3 Decembre st. n. care ar trebui păstrată ca
o zi de doliu, chemând neamul întreg la tristele
amintiri prin care se întăresc și se învierșunează
puterile de rezistență ale națiunilor. La Berlin su-
nară toate clopotele a biruință ca să se știe că
totuși Forța brutală poate răpune Dreptul.*

10. *Dar nu-l răpune pentru totdeauna, căci izvo-
rul de unde Dreptul își trage puterea e fără sfârșit.*

După o retragere grozavă, — căci iarna, care
zăbovise, pare că ar fi vrut să ajute pe dușman,
cădea acum așa de greu asupra fiilor însiși ai țe-
rii —, retragere care aduse bolile fără număr de

care periră și sute de mii din populația civilă, *primăvara găsi, mulțumită silițiilor, conduse și de Francesi, ale tuturor, o nouă oaste românească dincolo de Siretii*. Cu lacrămile în ochi, Regele și Regina o treceau în revistă în cea mai duiosă zi de Zece Maiu pe care o cunoscuse inima noastră. Era ca minunea unei învieri din morți.

Cine a văzut aceste lucruri poate spune cu ce nerăbdare se aștepta de la o asemenea oaste minunată răsbunarea, pedeapsa acelor cari făcuseră din România ocupată un loc de jaf zilnic, de petrecere infamă, de bătaie și batjocurare, de stoarcere până la moarte a învinsului, tratat de o potrivă cu indigenii Americii la intrarea «cuceritorilor» spanioli din veacul XVI-lea. Cu cât dor se aștepta întoarcerea acasă a pribegilor, așezarea din nou în Scaunul de stăpânire a Domnului țerii, a tovarășei sale și a copiilor lor, cari se ofiliau în biete locuinți improvizate, regala mamă vărsând în taină lacrimi pentru copilașul mort în vremea catastrofei înseși și părăsit supt lespede de la Cotroceni....

Un uriaș avânt, soldații țerani luptând în cămăși, supt soarele nemilos de Iulie, dădu, supt comanda generalului Averescu, biruința dela *Mărăști*, în *Futna (25 Iulie 1917)*. În acelaș timp când *armata a II-a* izbia fulgerător, *armata I-a*, după o puternică pregătire de artilerie, sta să treacă *Siretiul*.

În această clipă, veșnica piază rea a Rușilor, cari, din Februar, răsturnând Monarhia, erau în stare de Republică socialistă anarhică, încercând să infecteze și pe ai noștri, soldați și populație, și amenințând, în April, pe Regele însuși în palatul lui, fugiau din Galiția, unde fuseseră siliți la o ultimă ofensivă. *Mișcarea întreagă se opri*.

Atunci Mackensen veni cu unsprezece divisiile să caute la Mărășești și drumul Iașului și drumul Odesei. Era sigur să le aibă pe amândouă. După o împotrivire în care zecile de mii ale ostașilor noștri muriră zi de zi bucuroși că-și pot da viața pentru ca această ultimă fărâmă de Românie liberă să nu fie pângărită și ea, el se dădu învins. Ar-

Fig. 141.
Preotul poet Mateevici,
mort în Moldova.

mata lui fusese redusă pe jumătate, Siretiul era o graniță de neîntrecut a energiei românești. Lupta, condusă de generalul Cristescu, apoi, cu o hotărâre fără exemplu, de generalul Ieremia Grigorescu († 1919), ținuse două săptămâni.

II. Toamna acestui an văzu lichidarea oștirii rusești din România, prefăcută în cete de tâlhari

cari-și vindeau ori își părăsiau armele și a lene se îndreptau spre Basarabia. La Folticeni și la Galați câte un regiment de-al nostru a ținut piept biruitor la o divizie întreagă, lacomă de prada orașelor noastre mult încercate.

Basarabia însăși era în plină anarhie. Socialiștii de cea mai «înaintată» speță, *maximaliștii* sau *bolșevicii*, ajunseră stăpâni și aici. Cum noi aveam provizii cumpărate peste Prut, trimeserăm soldați pentru a le păzi. Se ajunsese apoi la asigurarea liniei ferate. Și iată că, altă minune, Românii basarabeni, cu dd. Inculeț, Ciuhureanu, Halipa în frunte întemeiară, pentru a se apăra de turbarea străinului desmățat, o *republică moldovenească*, având ca Parlament un *Sfat al țerii*, strâns cum s'a putut în grabă. Peste câteva luni, la *24 Ianuarie st. v. 1918*, *acest Sfat era să aibă cinstea de a proclama unirea Basarabiei cu România.*

12. Rămași singuri, cu o Rusie dușmană, care ni declarase războiul și trimetea neconținut bandele ei peste Nistru (la Bender-Tighinea a fost o adevărată luptă cu bolșevicii furișati), fără legătură cu Aliații, ni se impuse, când Rușii hotărau încă pe frontul român, un armistițiu. Iar, când Rusia apuseană, desfăcută, ca Ucraina, din fostul Împeriu, apoi Rusia moscovită ajunseră la păcile dela *Brest-Litovsc*, trebui să bem și amărăciunea acestui pahar. Guvernul Brătianu-Take Ionescu se retrase, și negocierile, începute cu generalul Averescu, duseră la capăt numai supt Ministeriul lui *Alexandru Marghiloman* († 1924), privit cu mai multă favoare de Germani.

Tratatul din București ni lua toată marginea munților, toată Dobrogea, din care partea de jos era predată pe loc Bulgarilor, asupra celeilalte

trebuind să se facă felurite târguieli între cuceritorii inșiși. Ni se smulgea, în forme viclene, toată averea în grâne, în alte producții, în petrol. Ni se interzicea să mai vorbim de frații noștri. Ni se impunea demobilizarea armatei. *Istoria n'a cunoscut o așa de meșteșugită și de crudă tâlhărie.*

13, *Pedeapsa însă era aproape*, căci se umpluse vistierii răutăților. Nu trecu decât o jumătate de an, și *frontul din Macedonia era rupt prin înfrângerea Bulgarilor*. În același timp *generalul Foch, zdrobind ultima cutezătoare lovitură germană contra Parisului*, bombardat dela o distanță enormă în chiar Săptămâna Patimilor, urmăria pe năvălitori, fără a li lăsa o clipă de odihnă, îi scotea, cu turma nimicitoare a uriașelor tankuri din tainițile lor de supt pământ și, amenințând Rinul, *silia Germania la o rușinoasă capitulare.*

Peste câteva zile Francesii treceau Dunărea, și generalul Berthelot comandă în Bucureștii liberați.

14. Austro-Ungaria luase înaintea ocrotitoareii sale. Vechea crasă austriacă, așa de dibaciu prelungită de o jumătate de veac, se isprăvisse cu *catastrofa fatală*. Austria se desfăcea în „State“ naționale,

Cât despre Ungaria, ea resistă cu turbare la ideia de a se smulge o bucată măcar din vechea pradă a Arpadienilor. Dar soarta trebuia s'o ajungă și pe dânsa. *Generalul Franchet d'Espérey*, comandant al armatei de Orient, îi impunea un armistițiu care însemna începutul desmembrării.

15. *La trecere de câteva zile se întâmplară trei evenimente care vor străluci din fundul vremilor cât va trăi neamul românesc,*

Regele Ferdinand, Regina Maria, copiii lor intrău în Capitala curățită de dușmani și nebună de bucurie că vede din nou trecând supt steaguri oastea României restabilite (1-iu Decembrie st. n. 1918).

Supt conducerea energică a d-lui Iancu Flondor, un Sfat național adunat în Cernăuți reunia Bucu-

Fig. 142. Canonul Augustin Bunea, istoric și orator ardelean.

vina întreagă, necondiționat, cu această Românie (28 Novembre st. n. 1918).

Și, la Alba-Iulia, alt Sfat al neamului făcea, cu dd. Ciceo-Pop, Iuliu Maniu, V. Goldiș în frunte, din Ardeal, Crișana, Maramășul-de-Jos și Banat o singură țară cu Vechiul Regat (2 Decembre st. n. 1918).

Fig. 143. Procesiunea de la Blaj a clerului român din Ardeal de ambele confesiuni (1913).

16. Mult timp s'a aşteptat rostirea definitivă a Conferinţei de pace din Versailles pentru a consfinţi *hotărârea*, luată potrivit cu noile principii de drept ce s'au rostit de preşedintele Americii, Wilson, a *poporului român întreg de a trăi de sine şi pentru sine*.

Erau în discuţie numai hotarul în Banat, unde s'a dat Sârbilor Torontalul (comitatul apusean de lângă Tisa), şi anume îndatoriri ce căutau a ni se impune în schimbul acestei recunoaşteri. *Această discuţie n'a slăbit însă întru nimic datoriă de recunoştinţă faţă de toţi aliaţii şi, în rândul întâiu, de Franţa. Pe baza stabilită prin conlucrarea în războiul trebuia să se desvolte viitorul României Mari, ca politică externă.*

Deocamdată, Români, ajunşi în dreapta stăpânire a Ardealului, fură atacaţi acolo de Unguri, cari, ca să scape hotarele smulse prin silă ale ţerii lor, trecuseră dela Monarhie la Republică şi dăduseră acesteia forma bolşevică rusească, a lui Lenin şi Troţchi, supt dictatura aventurierului Bela Kún. Atacul dârz fu răspins cu o liniştită hotărâre de generalul *Mărdărescu* şi ajutorii săi şi, într'un minunat avânt, mântuind în cale atâtea mii de Români martirisaţi de tiranii roşii, oştile noastre *ajunseră la Budapesta*, ocupând-o, cu cea mai mare parte a Ungariei, luni de zile. De şi nesprijiniţi în aceasta de nimeni, am adus astfel Aliaţilor noştri ca şi *ordinii europene* înseşi cel mai mare serviciu, şi *am grăbit esenţial pacea cu Ungaria*.

După primirea, de Guvernul d-lui *Alexandru Vaida-Voevod* (în Decembre 1920), a păcii cu Austria, care pe nedrept ne înfăţişa şi pe noi ca pe un popor faţă de care aliaţii trebuie să garan-

teze viața națională a minorităților, se ajunsese în sfârșit la încheierea, în 1920, a păcii cu Ungaria, — unde, întorcându-se vechea clasă dominantă, regentul, amiralul Horthy, strângea oaste cu amenințări nouă contra noastră. Nu se știrbia nimic din ce câștigasem. Tratatetele cu această țară, cu Austria, cu Bulgaria și cu Germania, întărite întâiu numai de Rege, au fost primite, în vara anului 1920, și de al doilea Parlament al României unite (cel d'întâiu, disolvat în Martie, votase *unirea națională*), Basarabia ni-a fost recunoscută, supt anume condiții, acum îndeplinite, de Aliați, prin silințele d-lor Vaida și Inuleț. *Avem astfel basa internațională a României întregite.*

Ca politică internă, basa trebuia să fie libertatea economică a țeranului, stabilită prin hotărâri speciale în Ardeal, iar în Regat printr'un decret-lege, corespunzând votului din 1917 al Camerelor din Iași, care au fixat principiul exproprierii moșiilor mari spre a se vinde sătenilor, vechilor proprietari cari le lucrează cu sudoarea lor și sunt legați cu inima de pământul lor.

Prin isprăvile legendare pe care le-au îndeplinit în tot războiul, prin apărarea Basarabiei de bolșevicii ruși și prin răspingerea neconținută a incursiunilor făcute de comuniștii unguri, aciuăți la Budapesta — până la acea luptă mare din Iulie 1919 care a adus capitularea armatei roșii ungurești și intrarea noastră în Budapesta anarhică, — sătenii români au dovedit atâta credință și vitejie, încât *nu este pe lume o răsplată îndestulătoare pentru fapta lor, glorificată pretutindeni.*

Împământenirea țerănimii e scopul de căpetenie al vieții noastre interne astăzi, mai presus chiar decât *unificarea administrativă* a deosebitelor Ținuturi, cu întreaga respectare a altor vieți națio-

nale¹, decât noua *organizație economică și refacerea democratică a așezămintelor noastre*. Pe căi deosebite acest scop suprem a fost urmărit până acum de două Parlamente și două Ministerii cu caracter constituțional: al d-lui Vaida-Voevod (Noiembrie 1919 — Mart 1920), represintănd *blocul partidelor democratice naționale*, și al d-lui general Averescu, represintănd noul *Partid al Poporului* unit cu organizația d-lui Take Ionescu. Un nou Guvern I. Brătianu (Ianuar 1922—Mart 1926) a luat și sarcina împrumutării. *Grăbirea unei executări depline și generoase a legii era o condiție a existenței Statului român prin fapta națiunii întregi*. Noile Camere au dat țerii o *Constituție* și ele au încercat să resolve *greutățile financiare*.

S'o știm face veșnică această faptă! Ea se sprijină pe umerii fiecăruia dintre noi, până și ai celui mai mic, care încă își are partea lui în greaua datorie obștească.

ÎNCHEIERE.

Scopul firesc al vieții Românilor, *acum uniți*, trebuie să fie astfel dezvoltarea culturii lor, în formele ei adânci ca și în formele ei mai înalte, și întemeierea unei gospodării naționale care să aducă bogăția, pe care se razimă binele neamurilor din vremea noastră. Toate acestea nu se pot atinge decât prin cultura idealului curat și prin buna înțelegere. *Partidele* pot să însemne într'un popor deosebirile de vederi ale fruntașilor în ceia ce

¹ Evreii din Vechiul Regat au căpatat, și prin noua Constituție din 1923, deplina cetățenie pe care o aveau conaționali lor din provinciile alipite. Mulți dintre dâșii au luat parte la războiul pentru unitatea națională.

privește calea pe care se aduce binele tuturor ; nici într'un chip însă ele nu pot însemna organizații care să puie interesele lor mai presus de interesele patriei. Între clasa de sus și cea de jos trebuie să existe, după reformele în curs, legături de încredere răzimată pe *dreptate*. *Cea mai strictă grijă de moralitate publică și privată este astăzi și o datorie de înalt patriotism: destrăbălarea care a atins o parte din tineret, risipa banului câștigat necinstit ori din ușor, aducându-se anarhia prețurilor crescute în dauna săracului sunt, nu numai o rușine individuală, dar și o crimă față de trăinicia țerii și de onoarea nației* Pe temelia dreptății și moralității s'a sprijinit mărirea neamurilor care represintă în timpurile noastre cele mai înalte forme de viață ale omenirii. Pe această cale se poate ajunge oriunde, căci, — spuneam acum treisprezece ani în ediția de atunci a cărții de față, și sunt fericit să văd îndeplinirea prevestirii de atunci, --- dacă formele politice sunt schimbătoare, *un popor care dispune de bogăție și cultură este în stare, oriunde, să hotărască soarta sa așa cum voiește potrivit legilor firești ale ființării neamurilor.*

DOMNII ȚERILOR NOASTRE.

DOMNII ŢERI

Ţara Românească

Seneslav, 1247—12 . . .

Ivanco, Iancu Tihomir (Tocomerius), 12 . . — ca.¹ 1330.

Basarab I, ca. 1330—1352.

Nicolae Alexandru, 1352 — 16 Novembre 1364.

Vladislav, Vlaicu sau Laicu, 1364— ca, 1380.

Radu I, (?), 138 . . .

Dan I. . . .—1386.

Mircea-cel-Bătrân, 1386— 31 Ianuar 1418.

Vlad I, 1394—1395.

Mihail I, 1418—1420.

Dan II, 1420—Iunie 1431.

Radu II, Pleşuvul, 1422—1427.

Basarab II, Lăioată. Iunie 1431.

Alexandru I (Aldea), 1431—1435.

Vlad II, Dracul (Drăculea), 1435—Decembre 1446.

Dan III, sau Danciul, 1446—1447.

Vladislav II, 1447—primăvara lui 1456.

¹ „Ca.“ înseamnă *circa*, lat.: aproape pe la.

LOR NOASTRE

Moldova

Dragoș, ca. 1352—1353.

Sas¹, ca. 1360.

Bogdan, ca. 1360—ca. 1364.

Lațcu, ca. 1364—ca. 1372.

Iurii (zis Iuga) Coriatovici, ca. 1372—Decembre 1377.

Ștefan I, 1377—ca. 1378.

Petru I, 1378—ca. 1393.

Roman I, ca.—1393—ca. 1394.

Ștefan I (sau II), 1394—1400.

Iuga, 1399—1400.

Alexandru I, cel Bun, 1400—I-iu Ianuar (?) 1432.

Ilie sau Iliăș, 1 Ianuar (?) 1432—Septembre 1434.

Ștefan II, Septembre 1434—27 August 1435.

Ilie cu Ștefan II, 27 August 1435—29 Maiu 1443.

Ștefan II, 29 Maiu 1443—Iulie 1447.

Roman II, Iulie 1448—2 Iulie 1448.

Alexandru II, 2 Iulie—August 1448.

Petru II, 1444 pretendent; August 1448—... 1449.

Alexandru II... 1449—Octombrie 1449.

Bogdan II, Octombrie 1449—16 Octombrie 1451.

¹ V. și Cornul-lui-Sas, pe Prut.

Tara-Românească

Vlad III, Țepeș, primăvara Iri 1456—Novembre 1462.

Radu III, cel Frumos, 1462—începutul lui 1474.

Basarab II, Lăioteă, 1473—Novembre 1477 († 1480).

Basarab III cel Tânăr, 1477—1482.

Mircea II, 1481.

Vlad IV, Călugărul, 1482—1495.

Radu IV, cel Mare, 1495—Mart 1508.

Mihnea I, cel Rău, 1508—1510 († 1510).

Vlad V, sau Vlăduș, 1510—23 Ianuar 1512.

Basarab IV, Neagoe, 1512—Septembre 1521.

Teodosie, 1521.

Vlad VI, Dragomir 1521.

Radu V, Bădica, 1522—Ianuar 1524.

Radu VI, dela Afumași, 1524—4 Ianuar 1529.

Vladislav III, 1523—Decembre 1525.

Moise, 1529—August 1530.

Vlad VII, Înecatul, 1530—Septembre 1532.

Vlad VIII, Vintilă, 1532—1535.

Radu VII, Paisie, 1535— Mart 1545.

Mircea III, Ciobanul, Mart 1545—Februar 1554.

Petru I, sau Pătrașcu-cel-Bun, Februar 1554—Decembre 1557.

Mircea III, Ciobanul, Ianuar 1558—Septembre 1559.

Petru II, Septembre 1559—Iulie 1568.

Alexandru II, Iunie 1568—21 Iulie 1577.

Vintilă, Maiu 1574.

• Mihnea II. „Turcul“, 25 Iulie 1577—Iulie 1583¹.

¹ De aici, datele sunt după calendarul gregorian. Pentru ca să avem date după cel Iulian (vechiu), să se scadă: până la 1700, zece zile, dela 1700 la 1800, unsprezece, dela 1800 la 1900, douăsprezece.

Moldova

Petru III, Aron, 16 Octombrie 1451—1457.

Alexandru II, 16 Octombrie 1451—primăvara lui 1455.

Ștefan III, cel Mare, April 1457—2 Iulie 1504.

Bogdan III (Orbul), 2 Iulie 1504—18 April 1517.

Ștefan IV, cel Tânăr (Ștefăniță), 18 April 1517—14 Ianuar 1527.

Petru IV, Rareș, Ianuar 1527—18 Septembrie 1538.

Ștefan V, Lăcustă, Septembrie 1538—Decembrie 1540.

Alexandru III, Cornea, Decembrie 1540—Februar 1541.

Petru III, Rareș, 19 Februar 1541—Octombrie 1546.

Ilie sau Iliăș II, Octombrie 1546—Maiu 1551.

Ștefan VI, Rareș, Maiu 1551—Septembrie 1552.

Ioan I, Joldea, Septembrie 1552.

Alexandru IV, Lăpușneanu, Septembrie 1552—18 Noiembrie 1561.

Ioan II, Vasilic, Despot, 18 Noiembrie 1561—5 sau 6 Noiembrie 1563.

Ștefan VII, Tomșa, 7 sau 10 August 1563—Mart 1564 († Maiu 1564).

Alexandru IV. Lăpușneanu, Octombrie 1564—5 Maiu 1568.

Bogdan IV, 5 Maiu 1568—Februar 1572.

Ioan III, cel Cumplit (Armeanul) Februar 1572—Iunie 1574.

Petru V (Șchiopul), Iunie 1574—23 Noiembrie 1577.

Ioan IV, Potcoavă, 23 Noiembrie—sfârșitul lui Decembrie 1577.

Petru V (Șchiopul), 1 Ianuar 1578—21 Noiembrie 1579.

Iancu Sasul, 21 Noiembrie 1579—August 1582 († Septembrie).

Tara-Românească

Petru Cercel, Iulie 1583—April 1585.

Mihnea II, April 1585—Februar 1591.

Ilie, Mart 1591.

Radu VIII, Mart 1591.

Ștefan Surdul, Maiu 1591—Iunie 1592.

Alexandru-cel-Rău, Iunie 1592—Septembre 1593.

Mihai Viteazul, Septembrie 1593—19 August 1601.

Nicolae II, Pătrașcu, Novembre 1599—Septembre 1600.

Simion Movilă, Octombrie 1600—Iunie 1601; Iulie 1601—August 1602.

Radu Șerban, August 1602—Decembre 1610; Iunie—Septembrie 1611.

Radu Mihnea, Septembrie 1601—Mart 1602; Mart—Iunie 1611; Septembrie 1611—August 1616.

Gavril Movilă, August 1616.

Alexandru Iliăș, Septembrie 1616—Iunie 1618.

Gavril Movilă, Iulie 1618—August 1620.

Radu Mihnea, 1620—August 1623.

Alexandru Coconul, August 1623—Novembre 1627.

Alexandru Iliăș, Novembre 1627—toamna 1629.

Leon, toamna 1629—Iulie 1632.

Radu, Iulie—Novembre 1632.

Matei Basarab, Iulie 1632—19 April 1654.

Constantin Basarab, sau Cârnu, April 1654—Mart 1658.

Mihnea III, sau Mihai Radu, Mart 1658—Decembre 1659.

Ghica sau Gheorghe Ghica, Decembre 1659—Septembre 1660.

Ghica sau Grigorașcu Ghica, Septembrie 1660—Decembre 1664.

Moldova

Petru V (Șchiopul), 1582—29 August 1591.

Aron Tiranul, Septembrie 1591-1592.

Alexandru-cel-Rău, Iunie 1592.

Petru V (Cazacul), August—24 Octombrie 1592.

Aron Tiranul, Octombrie 1592—2 Maiu 1595.

Ștefan VIII, Răzvan, 3 Maiu 1595—August 1595.

Ieremia Movilă (Moghilă), August 1595—10 Iulie 1606.

Mihai Viteazul, Maiu—Septembrie 1600.

Simion Movilă, 10 Iulie 1606—24 Septembrie 1607.

Mihail (Mihăilaș) Movilă, 24 Septembrie—Octombrie 1607;
Novembre—16 sau 19 Decembrie 1607.

Constantin Movilă, Octombrie 1607; Decembrie 1607—20
Novembre 1611 († Iulie 1612).

Ștefan IX, Tomșa, 20 Novembre 1611—22 Novembre 1615.

Alexandru V Movilă, 22 Novembre 1615—2 August 1616.

Radu Mihnea, August 1616—4 Februar 1619.

Gașpar Gratiani, 4 Februar 1619—Septembrie 1620.

Alexandru VI, Iliăș, Septembrie 1620—Septembrie 1621.

Ștefan IX, Tomșa, Septembrie 1621—August 1623.

Radu Mihnea, August 1623—23 Ianuar 1626.

Miron Barnovschi Movilă, Ianuar 1626—Iulie 1629.

Alexandru VII, Coconul, Iulie 1629—28 April 1630.

Moise Movilă, 28 April 1630—Novembre 1631.

Alexandru VI, Novembre 1631—April 1633.

Miron Barnovschi Movilă, April 1633—2 Iulie 1633.

Moise Movilă, 2 Iulie 1633—April 1634.

Vasile Lupu, April 1634—13 April 1653; 8 Maiu—16 Iulie
1653.

Gheorghe I. Ștefan, 13 April—8 Maiu 1653; 16 Iulie 1653
—13 Mart 1658.

Gheorghe II, Ghica, 13 Mart 1658—Novembre 1659.

Constantin Basarab, sfârșitul lui Novembre—1-iu Decembrie
1659; 31 Ianuar Februar 1661.

Ștefan X (Ștefăniță), 1-iu Decembrie 1659—31 Ianuar 1661;
Februar—29 Septembrie 1661.

Istrate Dabija, Septembrie 1661—12 Septembrie 1665.

Gheorghe III, Duca, Septembrie 1665—Maiu 1666.

Țara-Românească

Radu Leon, Decembre 1664 - Mart 1669.

Antonie din Popești sau Popescu, Mart 1669—Mart 1672.

Grigore Ghica, Mart 1672—Novembre-Decembre 1674.

Gheorghe Duca, Novembre-Decembre 1674-Novembre 1678.

Șerban Cantacuzino, Novembre 1678—9 Novembre 1688.

Constantin Brâncoveanu, 9 Novembre 1688—April 1714.

Ștefan Cantacuzino, April 1714—Decembre 1715.

Nicolae Mavrocordat, Decembre 1715—14 Novembre 1716.

Ioan Mavrocordat, 2 Decembre 1716 28 Februar 1719.

Nicolae Mavrocordat, 2 Mart 1719—3 Septembrie 1730.

Constantin Mavrocordat, Septembrie-Octombre 1730.

Mihai Racoviță, Octombre 1730--24 Octombre 1731.

Constantin Mavrocordat, 24 Octombre 1731—16 April 1733.

Grigore II Ghica, 16 April 1733—27 Novembre 1735.

Constantin Mavrocordat, 27 Novembre 1735-Septembrie 1741.

Mihai Racoviță, Septembrie 1741—Iulie 1744.

Constantin Mavrocordat, Iulie 1744 - April 1748.

Grigore II, Ghica, April 1748 -6 Septembrie 1752.

Moldova

- Iliaş Alexandru, Maiu 1666—Novembre 1668.
Gheorghe III, Duca, Novembre 1668—16 August 1672.
Ştefan XI, Petriceicu, 16 August 1672—Octombre 1673;
Decembre 1673—începutul lui 1674.
Dimitrie (Dumitraşcu) Cantacuzino, Novembre 1673; 1674-
Septembre 1675.
Antonie Rosetti (Ruset), Septembrie 1675—Novembre 1678.
Gheorghe III, Duca, Novembre 1678—4 Ianuar 1684 (25
Decembre 1683 st. v.).
- Ştefan XI, Petriceicu, 4 Ianuar 1684 (25 Decembre 1683),
Mart 1684.
Dimitrie Cantacuzino, Mart 1684—24 Iunie 1685.
Constantin Cantemir 25 Iunie 1685—27 Mart 1693.
Dimitrie Cantemir, 29 Mart 1693—18 April 1693.
Constantin Duca, Mart 1693—18 Decembre 1695.
Antioh Cantemir, 18 Decembre 1695—14 Septembrie 1700.
Constantin Duca, 14 Septembrie 1700—26 Iulie 1703.
Mihai Racoviţă, 4 Octombre 1703—13 Februar 1705.
Antioh Cantemir, 13 Februar 1705—31 Iulie 1707.
Mihai Racoviţă, 31 Iulie 1707—28 Octombre 1709.
Nicolae Mavrocordat, 7 Novembre 1709—Novembre 1710.
Dimitrie Cantemir, Novembre 1710—Iunie 1711.
Căimăcămia Vornicului Lupu, August 1711.
Căimăcămia lui Ioan Mavrocordat, 7 Octomb.-19 Novem. 1711.
Nicolae Mavrocordat, 6 Octombre—5 Ianuar 1716 (25 De-
cembre 1715 st. v.).
Mihai Racoviţă, 5 Ianuar 1716—Octombre 1726.
Grigore II, Matei Ghica, Octombre 1726—16 April 1733.
- Constantin Mavrocordat, 16 April 1733—26 Novembre 1735.
Grigore II, Matei Ghica, 27 Novembre 1735—14 Septemb. 1739.
Ocupația rusească, 14 Septembrie—Octombre 1739.
Grigore II, Matei Ghica, 1739—Septembrie 1741.
Constantin Mavrocordat, Septembrie 1741—29 Iunie 1743.
Ioan Mavrocordat, 29 Iunie 1743—Maiu 1747.
Grigore II, Matei Ghica, Maiu 1747—April 1748.
Constantin Mavrocordat, April 1748—31 August 1749.
Constantin Racoviţă, 31 August 1749—3 Iulie 1753.

Țara-Românească

Matei Ghica, Septembrie 1752—Iulie 1753.

Constantiu Racoviță, Iulie 1753—ca. 29 Februar 1756.

Constantin Mavrocordat, ca. 20 Februar 1756—7 Sept. 1758.

Scarlat Ghica, 7 Septembrie 1758—11 Iunie 1761.

Constantin Mavrocordat, 11 Iunie 1761—Mart 1763.

Constantin Racoviță, Mart 1763—8 Februar (28 Ianuar st. v.) 1764.

Ștefan Racoviță, Februar 1764—Septembrie 1765.

Scarlat Ghica, Septembrie 1765—13 Decembre 1766.

Alexandru Ghica, 13 Decembre 1766—28 Octombrie 1768.

Grigore III, Alexandru Ghica, 28 Octombrie 1768—Novembre 1769.

Emanoil Gianî-Rușet, Maiu 1770—Octombrie 1771.

Ocupația rusească, Novembre 1769—21 Iulie 1774: pacea deia Chiuciuc-Cainargi.

Alexandru Ipsilanti, Septembrie 1774—Februar 1782.

Nicolae Caragea, Februar 1782—August 1783.

Mihai Suju, August 1783—April 1786.

Nicolae Mavrogheni, April 1786—19 Iunie 1790.

Ocupația austriacă, 15 Novembre 1789—4 August 1791: pacea dela Siștov.

Mihai Suju, numit Mart 1791—Ianuar 1793.

Alexandru Moruzi, Ianuar 1793—August 1796.

Alexandru Ipsilanti, August 1796—Decembre 1797.

Constantin Hangerli, Decembre 1797—1 Mart 1799.

Alexandru Moruzi, Mart 1799—Octombrie 1801.

Mihai Suju, Octombrie 1801—Iunie 1802.

Alexandru Suju, Iulie—1 Septembrie 1802.

Constantin Ipsilanti, 1 Septembrie 1802—August 1806.

Alexandru Suju, August—13 Octombrie 1806.

Constantin Ipsilanti, Octombrie-Novembre 1806.

Ocupația rusească, 25 Decembre 1806—18 Maiu 1812, pacea dela București. Administrația lui Ipsilanti supt con-

Moldova

- Matei Ghica, 3 Iulie 1753—ca. 29 Februar 1756.
Constantin Racoviță, ca. 29 Februar 1756—14 Mart 1757.
Scarlat Ghica, 14 Mart 1757—7 August 1758.
Ioan Teodor Callimachi, sau Calmășul, 7 August 1758—11 Iunie 1761.
Grigore Callimachi, 11 Iunie 176—29 Mart 1764.
- Grigore Alexandru Ghica, 29 Mart 1764—2 Februar 1767.
- Grigore Callimachi, 3 Februar 1767—14 Iunie 1769 († 9 Septembrè 1769).
Constantin Mavrocordat, 29 Iunie—23 Novembre 1769.
- Ocupația rusească, 7 Octombre 1769—21 Iulie 1774: pacea de la Chiuciuc-Cainargi.
- Grigore Alexandru Ghica, Sept. 1774—10 Octombre 1777.
Constantin Moruzi, Octombre 1777—8 Iunie 1782.
Alexandru Mavrocordat I, Deli-beiu, 8 Iunie 1782—. 2 Ianuar 1785.
Alexandru Mavrocordat II, Firaris, 12 Ianuar 1785—14 Decembre 1786.
Alexandru Ipsilanti, Decembre 1786—19 April 1788.
Emanoil Gianî Ruset, Maiu—Octombre 1788.
Ocupația rusească, Oct. 1788—9 Ianuar 1792: pacea dela Iași. Ocupația austriacă, 1787—4 August 1791: pacea dela Siștov.
Alexandru Moruzi, Mart 1792—Ianuar 1793.
Mihai Suțu, Ianuar 1793—6 Maiu 1795.
Alexandru Callimachi, 6 Maiu 1795—Mart 1799.
- Constantin Ipsilanti, 8 Mart 1799—Iulie 1801.
Alexandru Suțu, Iulie 1801—ca. 4 Octombre 1802.
- Alexandru Moruzi, 4 Octombre 1802—August 1806.
Scarlat Callimachi, August—Octombre 1806.
Alexandru Hangerli, 19 Mart—4 August 1807.
Scarlat Callimachi, 4 August 1807—13 Iunie 1810.
Ocupația rusească, 29 Novembre 1806—28 Maiu 1812.

Țara Românească

trolul rusesc, 27 Decembre 1806—31 Maiu 1807; 8--28 August 1807. Administrația generalului Prozorovski, August 1807—1 Mart 1808. Administrația unei Căimăcării, 1 Mart 1808—18 Septembrie 1808. Administrația unui comitet de cinci membri, 18 Septembrie 1808 (din Mart 1809, generalul rus Engelhardt, vicepreședintele Divanului)—28 Maiu 1812.

Ioan Caragea, 8 Septembrie 1812—12 Octombrie 1818.

Alexandru Suțu, 16 Novembre 1818—18/19 Ianuar 1821.

Scarlat Callimachi, Februar—Iunie 1821.

Revoluția lui Tudor Vladimirescu, 28 Mart—27 Maiu 1821.

Ocupația turcească, 28 Maiu 1821—21 Iunie 1828.

Grigore IV, Ghica, 21 Iunie 1822—12 Iulie 1828.

Ocupația rusească, 12 Iulie 1828—April 1834. Și anume: generalul rus Palin, președintele Divanului, numit la 22 Februar 1828—Novembre 1829; generalul Pavel Chișev, președinte de Divan, Novembre 1829—April 1834.

Alexandru Ghica, April 1834—7 Octombrie 1842.

Gheorghe Bibescu, 1 Ianuar 1843—25 Iunie 1848.

Guvern provisoriu, 26 Iunie—10 Iulie 1848.

Căimăcămie, 10-12 Iulie 1848.

Guvern provisoriu, 11 Iulie—9 August 1848.

Căimăcămie, 9 August—25 Septembrie 1848.

Căimăcămia lui Constantin Cantacuzino, 26 Septembrie 1848—Iunie 1849.

Barbu Știrbei, Iunie 1849—29 Octombrie 1853.

Ocupația rusească, 29 Octombrie 1853—31 Iulie 1854.

Barbu Știrbei cu Austriecii, 5 Octombrie 1854—25 Iunie 1856.

Căimăcămia lui Alexandru Ghica, 4 Iulie 1856—Octombrie 1858.

Căimăcămia de trei membri: Ioan Manu, Emanoil Băleanu și Ioan Filipescu, Octombrie 1858—5 Februar (24 Ianuar) 1859.

Alexandru Ioan Cuza, 5 Februar (24 Ianuar) 1859.

Moldova

- Scarlat Callimachi, 17 Septembrie 1812—Iunie 18.9.
Mihai Suțu, Iunie 1819—Mart 1821.
Stăpânirea grecească, Mart 1821.
Căimăcămia lui Ștefan Vogoridi, numit în Februar, așezat
în toamna lui 1821—22 Iulie 1822.
Ocupația turcească, Maiu 1821.—Iulie 1822.
Ioan Sandu Sturza, 21 Iunie 1822—5 Maiu 1828.
Ocupația rusească — 1828 (V. *Țara-Românească*).

Mihai Sturza, April 1834—Iunie 1849.

- Grigore Alexandru Ghica, Iunie 1849—26 Septembrie 1853.
Ocupația rusească, 26 Septembrie 1853—16 Septembrie 1854.
Grigore Alexandru Ghica, 13 Octombrie 1854—26 Iunie
1856.
Căimăcămia lui Teodor Balș și a lui Nicolae Vogoridi, 26
Iunie 1856—Octombrie 1858.
Căimăcămia de trei membri: Ștefan Catargiu, Vasile Sturza,
Anastasiu Panu, Octombrie 1858—17 (5) Ianuar 1859.
Alexandru Ioan Cuza, 17 (5) Ianuar 1859.

Principatele Unite, apoi România.

PRINCIPATUL

Alexandru Ioan I-ii Cuza, 5 Februar (24 Ianuar) 1859—11/
23 Februar 1866.

Locotenența domnească: N. Golescu, Lascar Catargiu, N.
Haralambie, 11/23 Februar 1866 - 20 April 1866.

Carol I-ii de Hohenzollern-Sigmaringen, 20 April 1866.

REGATUL

Carol I-ii 26 (14) Mart 1881—10 Octombree st. n. 1914.

Ferdinand I-ii, 10 Octombree st. n. 1914.

TABLA ILUSTRĂȚIILOR

TABLA ILUSTRĂȚILOR

	Pagina
Decebal	21
Sarmași în zale luptând cu Romanii	22
Traian	23
Ardere de cetate în luptele cu Dacii	24
Luptă între Romani și Daci	25
Alt chip al lui Traian	26
Triumf roman	28
Împăratul Constantin-cel-Mare	32
Rămășițele lui Basarab-Vodă, în mormântul de la Argeș	63
Ruinele bisericii Sân-Nicoară din Argeș	65
Biserica domnească din Curtea-de-Argeș	66
Turnul și o parte din zidul de încunjur al mănăstirii Câmpulungului (refăcut în veacul al XVII-lea)	71
Mircea-cel-Bătrân și fiul său, Mihail, ținând pe palme cătoria lor, Cozia	85
Ornament muntean cu stema Bizanțului	91
Alexandru-cel-Bun (după țesătura unui patrafir)	106
Ioan Corvinul	109
Vlad Țepeș	121
Mănăstirea Snagovului	124
Doamna Evdochia a lui Ștefan-cel-Mare	127
Matiaș Corvinul	128
Mohammed al II-lea	136
Ștefan-cel-Mare	139
Casă veche de oraș moldovenesc (în Basarabia de astăzi)	144
Mănăstirea Neamțului	148
Vechea pecete latină a Băii	149
Biserica din Voroneț	150
Biserica din Pătrăuți	151
Maria din Mangup	153
Bogdan Orbul	162
Ruinele Cetății Neamțului	163
Mănăstirea din Argeș	165
Basarab-Vodă Neagoe	

Despina Milița, soția lui Basarab Neagoe	168
Petru dela Argeș sau Radu-Vodă Paisie	170
Ruxanda, fiica lui Neagoe, soția lui Radu Paisie	173
Marcu-Vodă, fiul lui Radu Paisie și al Ruxandei	174
Petru Rareș	178
Petru dela Argeș sau Radu Paisie. (După o pecete de aur munteană.)	181
Alexandru Lăpușneanu	187
Ruxanda, soția lui Alexandru Lăpușneanu	190
Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpușneanu	196
Petru Șchiopul, Domn al Moldovei (cu fiu-său Ștefan)	200
Chipul lui Ioan-Vodă cel Cumplit (după o monedă)	202
Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul	206
Chip de sfânt din secolul al XVI-lea	211
Pecetea lui Petrașcu-cel-Bun	217
Stema Cantacuzinilor (într'o biserică din veacul al XVII-lea)	221
Biserica lui Aron-Vodă	222
Mihai Viteazul	224
Veche cusătură bisericească	232
Mănăstirea Comana, unde e îngropat Radu-Vodă Șerban	243
Radu Șerban	245
Săpături la o biserică munteană	248
Testamentul lui Radu Șerban	250
Turnul dela biserică Radu-Vodă (București)	251
Pecetea orașului moldovenesc Târgu-Ocnei (cu un șal- gău ce taie sare)	253
Iscălitura lui Gașpar-Vodă Gratiani	253
Vasile Lupu	259
Doamna Tudosca al lui Vasile Lupu	260
Matei Basarab	263
Biserica Stelea, a lui Vasile Lupu	268
Mormântul fiului, numit tot Matei, al lui Matei-Vodă Basarab, la Biserica Domnească din Târgoviște	273
Constantin Basarab	274
Preda Brâncoveanu cu soția, Păuna, fiica, Ancuța, și fiul, Papa (zugrăveală la mănăstirea Hurezului)	277
Grigore-Vodă Ghica	279
Antonie-Vodă din Popești și Neagu Postelnicul, fiul său	281
Dimitrie Cantemir	287
Stema munteană	291
Schitul Inotești (lângă Râmnicul-Vâlci)	292

Constantin Brâncoveanu tânăr, după o carte grecească închinată lui	294
Constantin Brâncoveanu și fiii lui, după un desen italian	296
Biserica Sf. Gheorghe Nou din București (cum era)	298
Chipuri de sfinți dela Hurez	299
Curtea din Potlogi a Brâncoveanului	301
Scrisoare a lui Vodă-Brâncoveanu către un boier	302
Zugrăvitură de biserică românească (veacul al XVII-lea)	304
Mitropolia din București	307
Schitul Sf. Ștefan din Hurez, înainte de restaurare	310
Biserica Hurezului : din podoaba ușii de intrare (flori și stema Țerii-Românești; sus, parte din inscripție)	311
Mănăstirea Sinaia (de departe ; desen de Raffet)	314
Medalie bătută de Constantin Brâncoveanu	315
Râuduri din Psaltirea Mitropolitului Dosoftei	316
Ornament cu chip de leu	319
Piatră sculptată pentru mormânt, la Hurez (secolul al XVII-lea)	324
Meșterii dela Hurez	326
Nicolae Mavrocordat	330
Constantin Mavrocordat	332
Boier fanariot (caricatură contemporană)	337
Sfinți zugrăviți în Paraclisul Mitropoliei din București (făcut de Nicolae Mavrocordat)	342
Grigore Alexandru Ghica	344
Alexandru Ipsilanti	346
Mănăstirea Putna (cum era în secolul al XVIII-lea)	347
Pecetea lui Nicolae-Vodă Mavrogheni	351
Cetatea-Albă	354
Sat basarabean	356
Mihai-Vodă Suțu	358
O vedere a vechiului București	359
Vlădica Atanasie	362
Ioan Inochentie Clain	363
Episcopul Petru Pavel Aaron	364
Petru Maior	366
Gheorghe Lazăr	370
Vornicul Iordachi Golescu, gramatic și lexicograf	371
Gheorghe Asachi	372
Tudor Vladimirescu	373
Steagul lui Tudor Vladimirescu	374

Tudor în chip de cîitor	3
Grigore Dimitrie Ghica	3
Mănăstirea Cernica (chinovie de călugări)	381
Negustorul craiovean Dumitru Aman	382
Mormântul dela mănăstirea Pantelimon al lui Alexan- dru-Vodă Ghica	384
Eliad Rădulescu	386
Vederea bisericii Trei-Ierarhi în vremea lui Asachi	391
Gheorghe Bariț	393
Vasile Alecsandri	394
Mihail Kogălniceanu	395
Nicolae Bălcescu	396
Mihai Sturza	399
Avram Iancu	402
Andrei Murășanu, cântărețul lui „Deșteaptă-te Române“	403
Simion Bărnuț	404
Alexandru Sterca Șuluțiu, cel d'întâiu Mitropolit unit	405
Mitropolitul Andrei Șaguna	406
Papiu Ilarian	407
Cuza-Vodă	413
Cum petreceau călugării greci la noi înainte de Cuza- Vodă (după o caricatură ardeleană)	414
Cum a liberat Kogălniceanu pe țerani (după o cari- catură ardeleană)	415
Mihail Eminescu	424
O țerancă, de Nicolae Grigorescu	428
Deputații Ardealului în Parlamentul ungar dela 1868	430
Gheorghe Pop de Băsești	432
Regele Carol I-iu	439
Regina Elisabeta	440
Român din Macedonia	442
Româncă din Macedonia	443
Țeran din Basarabia	444
Horă țerănească ardeleană	456
Țara Mea : desemn de principesa Elisabeta	459
Maria, Regina tuturor Românilor	460
Ferdinand I-iu, Regele tuturor Românilor	461
Preotul poet Mateevici, mort în Moldova	469
Canonicul Augustin Bunea, istoric și orator ardelean	472
Procesiunea dela Blaj a clerului român din Ardeal de ambele confesiuni (1913)	473

EXPLICAȚII LA FIGURI

P. 149. Pecetea Băii : Sigillum capitalis civitatis Moldaviae terre moldaviensis (Pecetea cetății capitale, Moldova, a țerii mo'doveneshi).

P. 181: СѢИ ХРИСОУСАК СЪТВОРИ ІУ ПЕТРОУ ВОЕВОД ГЕНДНИ ВЛАШКОИ ЗЕМАН (acest hrisov l-a făcut Io Petru Voevod, Domn al Țerii-Românești).

P. 217: сін ХРИСОУСА ІУ ПЕТРАШКО ВОЕВОД Н ГЕНДНИ КСЕН ЗЕМАН СГРОВЛАХІНСКИИ (acest hrisov al lui Petrașco Voevod și Domn a toată Țara Ungrovlahiei).

P. 250: † În numele Tatălui și al Fiului și al Duhului Svânt, svintei și neîmpărțitei Troițe, amin.

† Eu Radu Voevod, nepotul lu Băsărabă Voevod carele am fost Domn Țării-Rumânești, dăm a ști tuturor cu aciasă carte a mea și mărturisescu și las cum, la vremea de-apoi a mâine-mea, Dumnezeu o ierte, Doamniii Marii, au lăsat cu gura dumneaei toate moșile căte sânt de spre partea dumneaei și de spre a părinților dumneaei nepoată-sa și featei noastre Ancăi, iar, după moartea sa, de ne-ar dărui Dumnezeu noă și altă fată de cununie dereaptă, ca să fie pre toate aceastea mai sus zise surori amândoaună. Dar, tâmplându-mi-se și mie a întrarea pre calea a toată lumea și a treacerii den ciastă viață în ceialaltă (a vrut să fie samă de voia mamei) și las și eu ca pre aceale zise mai sus moșii Anca și Elina carea în vreme de bătrâneală ne-au dărui Dumnezeu de cununie dreaptă ca să fie amândoaă surori, însă cu aciasă tocmeală ca până va fi Doamnă-mea și soțul meu Doamna Elina vie, să le biruiască ia și să se hrănească dentr'aceaste moșii, iar după moartea Doamniii mele să fie cum a lăsat numă-mea, Dumnezeu o iarte, și cum am

lăsat și eu. Și așa tocmesc și las cu blestem ca aciastă tocmeală să fie neschimbătoare, care o am întărit cu peceata mea, iar cine o va strica aciastă tocmeală să fie blestemat de 318 oteț și să lăcuiască cu Iuda și cu Arie. Și mărturii încă am pus cești mai jos scriși: Dionisie Paoliolog Mitropolitul de la Târnov și jupănul Țejar Gal den Beci, jupănul Regheni Ianăș den Sibiiu și jupănul Rorăr dohtorul den Beci, etc. Scris în Beci..., 1620.

P. 302. † Io Costandin Voeved boj. mlst. gspdr. zemle vlahiscoe (= cu mila lui Dnmnezeu Domn al Țerii-Românești). † Boiarului Domnii Meale Costantin Buzescu sănătate. Cartea ce ai trimes au venit și ce scrii am înțales. Pentru bir ce ne scrii căci iaste cu greu și te rogi să te mai ușurăm cevași, dă aciasta ni se pare că pă acești 20 de galbeni ești cu nepotă-lău Costandin, însă ce să va putea, tot te vom mai ușura. Pentru nește țigani de la Mihai Post. Corbeanu ce scrii am înțeles, dă care lucru dumneata zici că-s ai dumitale, Mihai Post. zice că-s ai lui; ci noi pen scrisori, nefiind dă față, nu putem isprăvi, făr dă cât, dând Dumnezeu să te mai scoli cevaș, vei veni într'acoace și-ți vei isprăvi, ci, dă vor fi ai dumitale, și-i vei lua, iar, dă vor fi ai lui, și-i va ținea. Numai ne pare rău dă dumneata căci ne scrii că ești tot slab și neputincios, ci, dând Dumnezeu să te mai scoli cevaș, să ne vii într'acoace, că n'ai venit de mult. Aceasta și fii sănătos. Maiu 11 dne (zile), lt 7220 (1712).

TABLA CAPITOLELOR

TABLA CAPITOLELOR

	Pagina
I. Pământul românesc	3
II. Împărțirile firești ale pământului românesc	7
III. Strămoșii noștri cei mai vechi: I. Ilirii	10
IV. Strămoșii noștri cei mai vechi: II. Tracii	15
V. Romanisarea Tracilor —Luptele Dacilor cu Romanii	17
VI. Dacia Romană	25
VII. Goții, Hunii, Slavii.—Dacia și Moesia în stăpânirea barbarilor	30
VIII. Viața laolaltă a elementului romanic cu cel slav. Întemeierea neamului nostru. Cea mai veche viață românească	36
IX. Românii și semințiile barbare de origine uralo-altaică	39
X. Românii și Ungurii	41
XI. Românii și Bulgarii	47
XII. Întemeierea principatelor Țerii-Românești și Moldovei. Condițiile întemeierii	52
XIII. Cei d'întâiu Domni ai Țerii-Românești	56
XIV. Românii munteni până la Mircea Voevod	62
XV. Puterea Domni'or Țerii-Românești. Organizarea principatului	67
XVI. Țara-Românească supt Vlaicu-Vodă	70
XVII. Întemeierea țerii Moldovei	74
XVIII. Cei d'întâiu Domni ai Moldovei	77
XIX. Domnii noștri și țerile vecine, până în vremea Voevodului ardelean Iancu din Inidoara (Hunyadi), I. Domnii români și înaintarea Turcilor	81
XX. Domnii noștri și înaintarea Turcilor (urmare până la moartea lui Mircea-cel-Bătrân)	89
XXI. Sfârșitul lui Mircea; Alexandru-cel-Bun, Domn al Moldovei	95

XXII. Lupta pentru moștenirea lui Mircea și apoi pentru a lui Alexandru-cel-Bun până la hegemonia lui Ioan Corvinul asupra principatului .	101
XXIII. Ioan Corvinul și țerile noastre (1441—1457) .	109
XXIV. Domnia lui Ștefan-cel-Mare până la începerea luptelor cu Turcii	117
XXV. Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Turcii	133
XXVI. Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Polonii și sfârșitul Domniei lui	143
XXVII. Cultura supt Ștefan-cel-Mare	147
XXVIII. Cultura în Țara-Românească	155
XXIX. Țerile românești dela moartea lui Ștefan și Radu până la jumătatea veacului al XVI-lea .	161
XXX. Petru-Vodă Rareș	176
XXXI. Domnii mărunți din veacul al XVI-lea până în epoca lui Mihai Viteazul	185
XXXI. Domnii mărunți din veacul al XVI-lea până în epoca lui Mihai Viteazul (urmare)	195
XXXI. (Suplementară). Cultura românească dela 1550 la 1600	209
XXXII. Faptele lui Mihai Viteazul până la cucerirea Ardealului	216
XXXIII. Cucerirea Ardealului și Moldovei de Mihai Viteazul și peirea lui	234
XXXIV. Moștenirea lui Mihai Viteazul (1601—1632) .	242
XXXV. Răscoala împotriva Grecilor și Domniile românești ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu .	258
XXXVI. Sfărâmarea puterii politice și militare a țerilor noastre după Matei Basarab (1654-1679) .	272
XXXVII. Epoca lui Șerban Cântacuzino și a lui Constantin Brâncoveanu	289
XXXVIII. Cultura românească în a doua jumătate a veacului al XVII-lea	302
YXXIX. Cultura românească în veacul al XVII-lea (urmare)	320
XL. Epoca zisă a Fanarioșilor: caractere și figuri. I. Până la 1750	327
XLI. Epoca zisă a Fanarioșilor: caractere și figuri. II. După 1750	335
XLII. Ultime vremuri fanariote până la 1821	352
XLIII. Revoluții în Principate. Literatura naționalistă în Ardeal	357
XLIV. Mișcarea românească dela 1821: „Domnul Tudor“	373

XLV. Cei d'întâiu Domni de țară până la Regulamentul Organic	377
XLV. (Urmare). Epoca Regulamentului Organic	380
XLVI. Literatura românească în epoca Regulamentului Organic	388
XLVII. Literatura românească în lupta pentru Libertate și Unire	392
XLVIII. Lupta politică pentru unirea Principatelor și biruința ideilor de libertate	397
XLIX. Domnii Convenției dela Balta-Liman	406
L. Lupta politică pentru Unire	409
LI. România unită: Cuza-Vodă	411
LII. România supt Carol I-iu ca principe	420
LIII. Literatura în Domnia lui Carol I-iu: mișcarea realistă și populară	421
LIV. Legăturile cu străinătatea: Austro-Ungaria și România ce erau supt Coroana Sfântului Ștefan. „Chestia Națională“	429
LV. Legăturile cu străinătatea (urmare). Războiul Independenței	433
LVI. Regatul României	438
LVII. Vecinii noștri și frajii noștri atunci neliberi până la 1911	441
LVIII. Războiul balcanic și împărțășirea României. Pregătirea războiului pentru unitatea națională	447
LIX. Războiul pentru unitatea națională	453
Încheiere	474
Domnii țărilor noastre	479

